

AZƏRBAYCAN UNIVERSİTETİ

**GENDER PROBLEMİ VƏ
MÜASİR AZƏRBAYCAN**

II respublika elmi konfransının

M A T E R İ A L L A R I

23 noyabr 2018 -ci il

Bakı, Azərbaycan

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Konfransın Sədri

Səadət Əliyeva, Azərbaycan Universitetinin rektoru

Konfransın Təşkilat Komitəsi

Yusif Qasimov, prorektor, Azərbaycan Universiteti, Azərbaycan

Nüşabə Quliyeva, Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Əli Həsənov, Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Səfər Məmmədov, Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Lətifə Ağamalıyeva, Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Rəna İbrahimbəyova, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Rəbiyət Aslanova, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Cəmilə Quliyeva, Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

MÜNDƏRİCAT

PLENAR MƏRUZƏLƏR

Ağayeva Kifayət

Qadın və kişi dilinin gender tədqiqatı: Azərbaycan ədəbi nümunələrində seksizm.....7

Ибрагимбекова Рена

Гендерная экспертиза школьных учебников в образовательном контексте.....13

MƏRUZƏLƏR

Ağasiyeva Mətanət

Qantəmirin nəsrindəki qadın nitqində gender bərabərliyi məsələsi.....17

Ağayeva Xəyalə

Almaniyada gender təhsilinin xüsusiyyətləri.....19

Alışova Fidan

Psixi xəstəliklərin profilaktikasında gender məsələləri.....21

Allahyarova Aynur

Gənclərə gender bərabərliyinin aşılınması prosesində
milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınmasının əhəmiyyəti.....24

Амирбекова Раида

Женщины за устойчивое развитие глобального мира.....27

Ахундова Нигяр

Гендер и Азербайджанская литература (XX-XXI века).....28

Bağirova Şəlalə

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə uşaq himayədarlığı.....31

Bağırzadə Mənaif

Gender siyasəti: maltuşçuluqdan transhumanizmə.....33

Baxşəliyev Eynulla

Azərbaycanın sosial təminat qanunvericiliyində gender bərabərliyi təminatı.....36

Baxşəliyev Fazil

Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələrində gender bərabərliyi problemi.....38

Baxşəliyev Samir

Azərbaycanda İKT-dən istifadədə gender bərabərliyi məsələləri.....41

Bədiyev Sədrəddin

Azərbaycanda gender siyasəti: tarixi və müasir yanaşma.....43

Çələbiyev Nuralı	
Gender konsepsiyasının psixoloji aspektləri.....	47
Əliyeva Səadət	
Müasir uşaq ədəbiyyatı və gender.....	50
Əliyeva Əsmər	
Azərbaycan nağıllarında genderlərarası keçid – travestizm.....	53
Əsədova Jalə	
İslam ənənələrində qadın.....	56
Əsədova Aytən	
Azərbaycanda gender demokratiyasının inkişaf tarixi.....	59
Hacıyeva Məhbubə	
Azərbaycanda gender məsələlərinə tarixi baxış.....	62
Hacıyeva Mahirə	
Pakistan ədəbiyyatında milli mənsubiyyət, mədəni kimlik və gender məsələsi.....	64
Həsənov Murtəza	
Müasir Azərbaycanın dövlət idarəçiliyində gender siyasətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri.....	66
Hasanova Ulkar	
A conceptual framework for analyzing attitudes toward wife beating.....	70
Humbatov Fuad	
Gender equality and female entrepreneurship: global trends and challenges.....	72
Hüseynov Anar	
Gender problemlərinin tarixi kökləri və Azərbaycan respublikasında inkişaf perspektivləri.....	75
Гусейнова Ирада	
Гендерные аспекты политики независимой Азербайджанской Республики.....	78
İbadova Elza	
Cəfər Cəbbarlı pyesləri gender problemi prizmasında.....	81
İsazadə Nübar	
Qadın təhsilinin gender aspektləri.....	83
Каландарли Нигяр	
К вопросу о гендерном факторе в биоэтике.....	86
Каландарли Сона	
Проблема торговли людьми и гендерный вопрос.....	89

Керимова Рена	
Роль женщины в формировании научно- интеллектуальной элиты Азербайджана.....	92
Qasımlı Bahar	
Gənc nəslin gender tərbiyəsində milli mentalitetin rolu.....	95
Qurbanova Aygün	
Ailədə gender əsaslı münasibətlərin tənzimlənməsində sosial işçinin rolu.....	97
Гулиева Нушаба	
Гендерная проблематика в образовании.....	100
Гулиева Джамиля	
Направление и инструменты коррекции социально-анормального поведения подростков....	103
Məhərrəmovə Sona	
Azərbaycan Respublikasında gender siyasəti.....	107
Mamedli Gunel	
The gender economy as an aspect of the economic theory.....	109
Məmmədova Sevinc	
İlham Əliyev və Azərbaycanda gender siyasəti.....	112
Məmmədova Samirə, Əliyeva Xavər	
Gender bərabərliyi davamlı inkişafın təminatıdır.....	115
Mollayeva Elza	
Tələbələrdə siyasi mədəniyyətin formalaşmasında gender tərbiyəsinin rolu.....	118
Mürsəliyeva Xəyalə	
Azərbaycan dilçiliyində gender anlayışı.....	122
Musayeva Aygün	
Qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınmasında gender bərabərliyinin təşviqi.....	123
Mustafayeva Mətanət	
XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədiblərinin qadın cəhaləti ilə mübarizəsi (Ö.F. Nemanzadə, Ə. Nəzmi, Ə.R. Şəmçizadə və C.Məmmədquluzadənin felyeton və məqalələri əsasında).....	125
Rəsulzadə Sevil	
Kütləvi informasiya vasitələrində gender məsələlərinə münasibət.....	128
Rüstəmov Fazil	
Dünyagörüşü və gender mədəniyyəti.....	131
Сафарова Нигяр	
Как гендерные стереотипы влияют на сегодняшнее общество.....	134

Səfərova Yeganə	
Gender dilçiliyinin tədqiqi tarixi.....	137
Safarov Elgun	
Modern challenges and development of the gender equality system in the Republic of Azerbaijan.....	139
Salamova Kamalə	
Gender xüsusiyyətlərinin ailə münasibətlərinə təsiri.....	143
Şabanov Zeynəddin, Əliyev Faiq	
Qadın və kişi münasibətləri dini kontekstdə.....	146
Şəkixanova Mətanət	
Türk qadını kimliyimizi şərtləndirən persona kimi.....	151
Verdiyeva Tünzalə	
Qızların təhsil almasında gender əsaslı ayrışdırıcılıq.....	153
Veysəlova- Abbasova Aynur	
İslam dünyasında qadın: ənənəvi dəyərlər və müasirlik.....	156
Zərqanayeva İradə	
Genderin ideoloji funksiyası və cəmiyyətdəki sosial-psixoloji təsirləri.....	159
Zeynalov Mənsur	
Kinomuzda Azərbaycan qadını obrazına sosial yanaşma.....	162

QADIN VƏ KİŞİ DİLİNİN GENDER TƏDQIQATI: AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ NÜMUNƏLƏRİNDƏ SEKSİZM

Kifayət Ağayeva

Qərb Universiteti, Gender Araşdırmalar Mərkəzi, Bakı, Azərbaycan

e-mail: kifayat1955@mail.ru

Multidissiplinar bir elm sahəsi olan Gender araşdırmaları tədqiq etdiyi mövzuları bir neçə elmin qovşağında (sosiologiya, fəlsəfə, pedaqogika, psixologiya, siyasi elmlər, tarix, linqvistika və s.) öyrənir. 1980-ci illərin axırı, 1990-cı illərin əvvəllərində SSRİ-də ilk dəfə linqvistik genderşünaslıq adı altında yeni bir elm sahəsi öz tədqiqatları ilə gündəmə gəldi. Tədqiqatın əsas məqsədi dil davranışında qadınlıq (femininlik) və kişiliyi (maskulinlik) fərqləndirmək, cinslərin nitq davranışını öyrənmək, dil və cinsin qarşılıqlı münasibətlərini araşdırmaq, qadın və kişilərin dilinin sosial mahiyyətini dərk etmək, sosial rolların formalaşmasında dilin rolunu müəyyənləşdirmək, müxtəlif cinsə mənsub insanların dildə qeyri-bərabər təqdim olunmasına səbəb olan amillərə diqqət yetirməkdir.

Nitq, danışq insan cəmiyyətində ən mühüm ünsiyyət vasitəsidir. Dil ailələrinin formalaşması, ibtidai cəmiyyətin dağılması dövründə baş vermişdir. Tomas Mən məşhur “Sehrli dağ” (1996) əsərində nitqin sosial əhəmiyyəti haqqında belə yazır: *“Dil bizimlə cəmiyyət arasında əlaqələndirici agentdir. Bu bizim mövcudluğumuzu yenidən təsdiq edir. Nitqin özü elə sivilizasiya deməkdir... Sükut isə insanı cəmiyyətdən təcrid edir”*.

Hələ 1970-ci illərin əvvəllərində özünün “Dil və qadınların yeri” adlı əsəri ilə çox böyük ajiotaj yaradan Kaliforniya Universitetinin professoru R.Lakoff bu əsərdə qadınların nitq davranışını ətraflı araşdırmışdır. Sonralar bu əsər dil və davranışla bağlı bir çox əsərlərin yaranması üçün stimula oldu. Müəllif burada kişi nitqi ilə qadın nitqi arasında fərqli xüsusiyyətləri səciyyələndirir. Müəllifə görə kişilərin nitq davranışından fərqli olaraq, qadınların nitq davranışında qətiyyətsizlik və az aqressivlik hiss edilir, qadın qarşı tərəfi səbrlə dinləməyi bacırır, xeyirxahlıq nümayiş etdirir. Kişilər isə əksinə, söhbət əsnasında daha aqressivdirlər, situasiyanı nəzarət altında saxlamağa çalışırlar. Müəllifin fikrincə, belə danışq tərz qətiyyətsizlik və təcrübəsizlik ab-havası yaradır və qadının statusunun zəifləməsinə gətirib çıxarır [5].

Gender rolunun vəhdətinin ən nəcib, ən mühüm amili elə dilin özüdür. Uşaq dünyaya göz açdığı gündən cəmiyyətin cinslərə uyğun göndərtdiyi mesajları dilin vasitəsilə qəbul etməyə başlayır. Dil vasitəsilə biz fikirlərimizi ifadə, əşyaları təsvir edirik. Dil olmasa, biz öz düşüncələrimizi ifadə etməyə çox çətinlik çəkərik.

Kişilərin qadınlar üzərində dominantlığına təsir edən mühüm amillərdən biri də dildir, çünki seksizm dildən də yan keçməyib. Dildə mövcud olan seksizm, yəni linqvistik seksizm nədir? Bunu müxtəlif yollarla izah etmək olar, amma bunun ən sadə izahı dildən cinsi əlamətlərə görə diskriminasiya məqsədi kimi istifadə edilməsi variantıdır. Linqvistik seksizm qadın dilinə qarşı özünü bir neçə formada büruzə verir: Etinasızlıq, stereotipləşmə və mühakimə etmə. Yəni qadının danışığını daha az əhəmiyyətli hesab etmək, qadın dilinin kişi dilindən köklü fərqi, cinsinə uyğun olması və nəhayət, kişi danışan hər bir şeyi norma, standart kimi qəbul etmə, qadın danışan sözü mühakimə etmə halları bugünkü inkişaf etmiş cəmiyyətdə də özünü göstərir. Bizi əhatə edən reallıq ondan ibarətdir ki, qadın və kişinin cəmiyyətdəki sosial statusu və sosial vəziyyəti dildə də əks olunmuşdur. Qısaı, bu gün dildə təsadüf etdiyimiz linqvistik seksizm elə dildə cinsinə görə diskriminasiya deməkdir.

Yaşadığımız cəmiyyətdə genderlər müxtəlif cür təsvir edilir. Əgər söhbət kişilər haqqında gədirsə, onlar güclü, ağıllı, rəşional təsvir olunurlar, lakin söhbət qadınlardan gəndə onlar gözəl, emosional, ailəcanlı, kişilərə dəstək verməyi bacaran kimi təsvir olunurlar. Bir az diqqətli olsaq, kişilər və qadınlar üçün işlətdiyimiz etiketlərin də fərqli olduğunu aydın görərik. Onların davranışı, ayaq üstə durma tərzləri, oturuşları da kişi və ya qadın sayağı olur. İşlədilən sözlər və sözlərin digər mənaları

bizim qadın və kişilər haqqında mülahizələrimizi formalaşdırır və insanlar bu yolla təyin edilir, gənc yaşlarından sözlərin mənasını belə qəbul edib, ona uyğun hərəkət edilir. Sözləri beləcə qəbul edə-edə, dildə baş verən stereotipləşmənin heç fərqi yoxdur.

Dil cəmiyyəti ictimailəşdirir. Uşaq öz cəmiyyətinin dilini öyrənir, bu cəmiyyətə uyğun düşüncə və davranışını ona uyğunlaşdırır. Biz dildən istifadə edə-edə sadəcə danışırıq, öyrənirik, təkrar edirik və öz təxəyyülümüzdə “əsl qadın-kəş nəcə olmalıdır” təsəvvürünü yaradaraq nəticə çıxarıyıq. Məsələnin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, gender təmsilçiləri üçün dildə stereotiplər və şablonlar formalaşmışdır və bu məsələlər o qədər təbiiləşmiş kimi görünür ki, biz bunların heç fərqi yoxdur və bunlara əhəmiyyət vermirik.

Biz əgər sözün absolyut mənada qadın dili və kəş dilindən bəhs ediriksə, tarix belə faktlarla zəngindir. “Çoxdilli torpaq” adlı məqalədə (XIX əsrin sonunda “Вопросы веры” jurnalındakı dərc olunan məlumat istinadən) Cənubi Amerikanın karaib adlı qəbiləsində əvvəllər qadın və kəş dilinin mövcud olması haqqında belə bir yazı verilir: “Bu qəbilədə kəş və qadınların ayrı-ayrı dilləri olub. Əvvəllər Qərbi Hindistanda məskunlaşan bu qəbilənin dili, təxminən üç min sözdən ibarət olub. Onlardan dörd yüz söz kəş və qadına aid edilən söz cütlükləri olub: Paralel olaraq biri qadın, digəri kəş tərəfindən istifadə edilmişdir. Məsələn, karaiblərin kəş dilinin adı – kalinaqo, qadın dilinin adı kaliponan idi. Ehtimallara görə bu dil əvvəllər başqa bir qəbiləyə məxsus olub, sonralar onlar karaiblər tərəfindən öldürülmüşlər, nədənsə qəbilənin yalnız qadınları sağ qalmışlar” [10].

Lakin biz əslində qadın dili, kəş dilindən bəhs edərkən ayrı-ayrı dillərdən danışırıq. Biz eyni dildə danışib müxtəlif cür anlaşılan eyni dilin daxilində baş verən məqamlardan bəhs edirik. O ki, qaldı qadın və kişilərin fərqli dil davranışına bu absolyut xarakter deyil, nisbi xarakter daşıyır: Buna görə bəzi tədqiqatçılar qadın dili ilə kəş dilini fərqləndirməkdən ötrü genderlekt terminini istifadə etməyi məsləhət görürlər.

Dildə mövcud olan seksist diferensiasiyaya bəzən bir sıra tədqiqatçılar, xüsusilə kəş tədqiqatçılar tarixi faktlarla bəraət qazandırmağa çalışırlar. Alimlər bu faktı kəş və qadın işinin bölgüsü ilə əlaqələndirərək izah edirlər [8]. Bu diferensiasiyaya bəraət qazandıran F.Engels və K.Marks konkret misallar da gətirir: “Kəşlər döyüşürlər, ova gedirlər, balıq tuturlar, çiy halda ərzaq məhsulları əldə edirlər və bunun üçün alətlər belə hazırlayırlar. Qadınlar ev təsərrüfatı ilə məşğul olurlar və ərzaqdan yeməklər hazırlayırlar və geyim tikirlər, toxuyurlar. Hər biri öz sahəsinin sahibidir: Kəşlər – meşədə, qadınlar – ev təsərrüfatı sahəsində” [14]. Elə bu səbəbdən də qadın və kişilər öz peşə və fəaliyyətlərin ilə əlaqəli müxtəlif kəlmələrdən istifadə edirlər: “Ov və tikintiyə aid sözləri kəşlər, ev təsərrüfatı ilə əlaqəli sözləri qadınlar daha yaxşı istifadə edə bilirdilər” [12].

Belə olan halda ziddiyyətli qadın dili ilə və aydın anlaşılan, normativə uyğun gələn kəş dili üz-üzə qoyulur və kəş dili, dilin bütün meyarlarını özündə ehtiva etdiyinə və ya normaya daha yaxın olduğuna görə daha qəbul edilən hesab olunduğu halda, qadın dili normadan geri qalır. Qadın və kişilər müxtəlif dillərdə danışirlər ifadəsi əslində qadın və kişilər müxtəlif nitq davranışına malikdirlər anlamına gəlir. “Qadın və kişilərin müxtəlif nitq registri oriyentasiyası onların müxtəlif psixologiyaya malik olmaları ilə izah olunur: Qadın və kişilərə məxsus hisslər var ki, bunları konkret olaraq ya qadınlar, ya da ki, kişilər hiss edirlər. Qadın və kişilərə məxsus şüur var ki, bunlar konkret olaraq ya qadınlara, ya da ki, kişilərə uyğun formalaşıblar. Deməli, bu şəraitə uyğun dil vasitəsinin seçimi mövcuddur ki, təbii bu bir cins üçün aktual və mühüm olmaya bilər” [13].

Qadının nitq davranışı bütünlükdə femininliyin ayrılmaz hissəsidir. D.Kameronun göstərdiyi kimi hər hansı bir cəmiyyətdə nitqin qadın manerası daha dəqiq, nitq üsulları, sadəlöhv linqvistik təsəvvürün özü elə femininliklə asosiasiya edilir, bu da cəmiyyətin femininlik normaları haqqında simvolik təsəvvürlər yaradır [11].

Bir çox tədqiqatçılara görə hər kəs anlamalıdır ki, kişilər ilə qadınların eyni dildə danışmaması adi hal kimi qəbul olunmalıdır. Onlara görə kəş dili sadə və funksional olduğu üçün onu anlamaq çətinlik yaratmır. Əgər kəş deyirsə ki, acam bunu elə onun açlığı kimi də anlamaq lazımdır. Əgər

qadın deyirsə ki, acam o yaxınlardakı restoranların birinə gedib əylənməyi nəzərdə tuta bilər, yəni bu onun tam ac olması anlamına gəlmir. Elə bu səbəbdən də kişilərlə qadınlar bir-birlərini anlamaqda çətinlik çəkirlər.

Dildəki seksizmlə bağlı digər məqamlara da nəzər salsaq, dildə çox maraqlı elementlərə təsadüf edirik. Müasir cəmiyyətdə dilin gender-sosial ismarışlarına nəzər salsaq, kişi ilə əlaqədar sözlərin daima məntiqli, böyük və müsbət mənalı, qadınlarla bağlı sözlərin isə neqativ və az əhəmiyyətli hesab edildiyinin şahidi olarıq.

Seksizm özünü müxtəlif dillərdə müxtəlif cür büruzə verir. Qadınlar qismən, yaxud bütövlükdə sıxışdırılmış, ya da kişi genderinin bir hissəsi kimi saxlanılmışdır. Rus dilində qadın və kişi cinsinin öz şəkilçisi vardır və bu, müxtəlif nitq hissələrində özünü büruzə verir, məsələn: Молодой мальчик (cavan oğlan), молодая девочка (cavan qız). Rus dilində olan seksist kəlmələrə ən çox ixtisas, peşə adlarında təsadüf edilir. Elə rus dilində də bəzi hallarda, xüsusilə, rəsmi tədbirlərdə, görüşlərdə qadınlara поэтесса (şairə) əvəzinə поэт (şair), писательница (qadın yazıçı) əvəzinə писатель (yazıçı) kimi müraciət edirlər və maraqlısı odur ki, qadın cinsində müraciət üçün əvvəlcədən qadınlardan hətta icazə də alınır. Statusu yüksək olan ixtisasların qadın cinsi üçün ekvivalenti yoxdur ki, bu da anlaşılındır. Buna təsadüf kimi yanaşsaq yanlarıq. Bəzən bunu kişi dilçilər belə izah edirlər ki, əvvəllər bu ixtisaslarda qadınlar olmayıb və indi də bu rus dilində rəvan səslənir. Məsələn; инженерша (mühəndis), врачиха (təbib), мастерша (usta), генеральша (general), докторша (həkim), профессорша (professor) və s. İndi gəlin görək hansı peşə və ixtisasların kişi cinsi üçün ekvivalenti yoxdur: нэнэ (dayə), прачка (paltaryuyan), маникерша (dırnaq ustası), кастелянша (səmaşırxana müdiri), доярка (sağıcı) və s. Statusu aşağı olan ixtisasların kişi cinsi üçün ekvivalenti yoxdur, necə deyərlər bu da anlaşılındır.

Başqa dillərdən (məsələn, rus, ingilis və s. dillər) fərqli olaraq Azərbaycan dilində isim cinslərə bölünmür, amma bu Azərbaycan dilinin az seksist dil olması anlamına gəlmir. Azərbaycan dilində isim cinsə görə təsnif edilməsə də, bəzi isimlərdə buna bənzər hallara təsadüf edirik. Kişi cinsinə aid isimlərin sonuna «ə» suffiksini əlavə etməklə eyni köklü sözdən qadın cinsini bildirən isim almaq olar, amma sözlərin mənasında bəzən az, bəzən də çox fərqlilik ola bilər, məsələn, xadim-xadimə, şair-şairə, katib- katibə və sairə. Bu sözlərə diqqət etsək, çox zaman kişilərə aid olan sözlərin daha şərəfli, əhəmiyyətli, qadınlara aid olanların isə bunun əksi kimi səsləndiyinin şahidi olarıq. İngilis dilində lingistik seksizmdən kifayət qədər misallar gətirmək olar, məsələn, qadın və kişilərdən ibarət olan bəşəriyyət – mankind deməkdir, sözün birinci hissəsi man – yəni kişi kimi tərcümə edilir və bu da gender disbalansından xəbər verir. İngilis dilində peşə adlarında da seksizm özünü kəskin büruzə verir. Məsələn, policeman (polis işçisi), fireman (yanğın söndürən), businessman (iş adamı) kimi sözlər. Başqa kəlmələrdə də şərəf və ləyaqət rəmzi kimi kişilərə aid sözlər istifadə edilir. Məsələn, bachelor – subay oğlan və onun qadın cinsi üçün işlədilən ekvivalenti spinster – subay qız sözlərinə nəzər salaq: “Bachelor of Art”, “Master of Art” və s. Hər iki ifadə ali təhsilin pillələri mənasında istifadə edilir. Bunun qadın cinsi üçün işlədilən ekvivalenti spinster sözünü bachelor sözünün yerinə qoya bilmərik. Bu sözlərin digər mənalarından da bəhs ediləcəkdir.

Azərbaycan dilindəki kişi sözünün anlamı da, bir çox dillərdə olduğu kimi bəzən insan mənasını kəsb edir. Biz tez-tez belə bir ifadə işlədirik: “Hər kişi öz yerini bilməlidir”. “Özünü öymək kişiyyə yaraşmaz”. Eynilə türk dilində də kişi sözü bu mənada işlədilə bilər: Məsələn, “kaç kişisiniz?” Hər üç cümlədə kişi-insan mənasında istifadə edilir. Beləliklə, qadınları, onların iştirakını da daxil etməklə arxa plana keçirib, kişiləri dünya nizamının norması kimi təqdim edirik.

Kişi və arvad söz cütlüklərinə diqqət edək. Çox zaman kişi cinsinin əlamətləri ilə bağlı olan söz nüfuz statusu daşıyır. Kişi sözü çox vaxt mərd, cəsur mənasında işlədilsə də, qadın sözü qorxaq, yazıq mənasında işlədilir. Məsələn, o, kişi kimi qadındır və ya əksinə o, arvad kimi kişidir. Əlavə şərhə ehtiyac qalmır, birincisi tərif, ikincisi təhqirdir.

İndi isə qayıdaq subay sözünə. Ona nə var ki, o, subay kişidir. Subaylıq sultanlıqdır. Bəs su-

bay qız nə anlamına gəlir? Buna da atalar sözlərinin dili ilə izah gətirək: “Qız qarıyar un çuvalına tay olar”. Eyni sözün ingilis dilində olan variantına nəzər salaq: Bachelor- spinster.

Bachelor deyəndə – kefkom, subay kişi, kovboy (cowboy) və sairə anlaşıldığı halda, spinster deyəndə “kifir, yaşı ötmüş, çirkin, arzuolunmayan qarımış qız” kimi anlaşılar.

Qadın və kişiyyə aid edilə bilən nitq hissəsi kişilər üçün pozitiv, qadınlar üçün neqativ mənə kəsb edir. Məsələn, *kefkom* sözünü kişiyyə aid etsək, həmin söz; şən, yeyib-içən, günü kefdə-damaqda keçən kişi tipi anlamına gəlidiyi halda, qadına aid edildikdə yüngül təbiətli, qeyri-ciddi, və bəzən yelbeyin qadın tipi anlamına gəlir. Digər bir analoji misal, lotu sözü ola bilər. Bu söz kişilər üçün vurub-yıxan, söz götürməyən mənasında işlədildiyi halda, qadınlar üçün gəzəyən, tərbiyəsiz, yüngül təbiətli mənasında işlədilir. Sanıram ki, bu misalların sayının artırılmasına ehtiyac yoxdur, çünki hər kəs bu kimi seksist kəlmələrin gündəlik şahidi olur, amma nə yazıq ki, fərqi nə varmır.

Dildəki seksizm bəzi qadın-kişiyyə aid söz cütlüklərində təsadüf edilir; baba-nənə, ata-ana, bacı-qardaş, bəy-gəlin, ər-arvad, oğlan-qız və s. Bu misallarda bacı-qardaş söz cütlüyündən başqa digər söz cütlüklərində kişiyyə aid isimlər ilk olaraq deyilir və kişi dominantlığı müşahidə olunur. Digər bir söz cütlüyünə nəzər yetirək oğul-uşaq, övlad mənasında istifadə ediləndə yenə də gender diskriminasiyasının şahidi oluruq.

Qərb alimləri qadın və kişi dilinin fərqli xüsusiyyətlərinin mövcud olması məsələsini belə izah edirlər ki, nə qədər ki, cəmiyyətdə qadın və kişilərin statusu fərqlidir (sözsüz ki, bu kişilərin xeyrinədir) onların dilləri də fərqli olacaqdır. Həqiqətən, çox zaman edilən söhbətdən danışan adamın statusunu asanlıqla təyin etmək olur.

Azərbaycan ədəbi nümunələrində seksizm. Xalq şairi S.Vurğun cəmiyyətin xoşbəxtliyinin ağıllı, düşünülmüş, müdrik sözlərdən asılı olduğunu “Sözün şöhrəti” şeirində aşağıdakı kimi ifadə etmişdir:

...Sən ey, “Söz” adlanan nemət!
Tükənməz bir xəzinən var,
Başından min boran keçmiş,
dəyişmiş qanlı dövrənlər,

Dahi şairin poeziya ilə vəsf etdiyi sözün fəlsəfi anlamı, əhəmiyyəti

haqqında heç bir şərh verməyə ehtiyac qalmır. Dilin əhəmiyyətini, mühüm olmasını aşağıdakı atalar sözləri də təsdiq edir: “Qələm yazanı qılinc poza bilməz”. “Gedər xəncər yarası, getməz söz yarası” və ya xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin (1979) dediyi kimi:

Güllə yarasına nə var? tez gedər
Getməz söz yarası eyham yarası...

Bu şeir parçası sözün gücünü, dərinliyini əks etdirir, çünki söz mənaların simvoludur. İnsanlar bir-birlərini çox zaman danışdıqlarına, sözlərinə görə qiymətləndirirlər. Dahi Füzuli demişkən “Kim nə miqdar olsa, əhlin eylər ol miqdar söz”. Sözün gücü ondadır ki, cəmiyyət öz üzvlərini onun mənə və qiymətləndirilməsi ilə səciyyələndirir. Bu ümumi dildə cəmiyyətin üzvləri ünsiyyətə girir, bir-birlərini anlayırlar. Beləliklə, cəmiyyətdə dilin köməyi ilə qayda-qanun yaradılır və cəmiyyət idarə edilir.

Ulu nəslin yaratdığı əfsanələr, nağıllar, lətifələr, dastanlar, xalq mərasimləri, laylalar, oxşamalar, atalar sözləri, tapmacalar, yanıltmaclar, məsəllər və digər şifahi xalq ədəbiyyatının ayrı-ayrı janrları da bu vaxta qədər gender perspektivindən dərin təhlil edilməmişdir. Əslində, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında elə sözlər var ki, onların etimoloji mənasını tədqiq edib, gender perspektivindən araşdırmaq günümüzün ən vacib tədqiqat sahələrindəndir. Bəzən oxucular şifahi xalq ədəbiyyatındakı seksizmin fərqi nə varmıdan bunları oxuyur, dinləyir və hətta gündəlik həyatlarında istifadə edirlər.

Dildə olan diskriminasiya ta qədimdən-Dədə Qorqud dövründən bu günə qədər, hər zaman mövcud olmuşdur. Bunu dahi şairimiz B.Vahabzadə “Açılan səhərlərə salam” adlı əsərində belə ifadə etmişdir:

Bu da nöqsanıdır Qorqud dədəmin...
 Oğulu anadan ayıran gəlin
 Gəlin yox, "ayıran" çağrılıydı kaş
 "Ayıran" dırnağı ətdən ayırdı.
 Bir deyən olmadı: a canı yanmış,
 Axı, diş yox ikən dodaq var idi! [2]

Və ya hamının dəfələri şahid olduğu səhnələri bir daha gözümüz önündə canlandıraraq. Qız qapısına gələn oğlan adamı gəlinin belinə qırmızı lent bağlayıb aşağıdakı şəkildə xeyir-dua verirlər:

Anam-bacım qız gəlin,
 Əli-ayağı düz gəlin.
 Yeddi oğul istərim,
 Bircə dənə qız gəlin.

Məncə bu sətirlərin heç bir şərhə ehtiyacı yoxdur. Bu diskriminasiya müxtəlif situasiyalarda müxtəlif cür ifadə olunur. Məsələn, qız övladı dünyaya gələn valideynə təskinlik bu şəkildə verilir: "Canın sağ olsun, oğlun da olar". Yeni ailə qurmuş gəlinə edilən dua: "Allah oğul payını versin". Müharibə şəraitində yaşayan ölkələrin duası: "Vətənə oğul gərək".

Xalq ədəbiyyatında qadın obrazı, xüsusilə də yaşlı qadın obrazı (qoca qarı) hər zaman gülüş doğuran, bir növ istehza qaynağı olan obraz kimi təqdim edilsə də, yaşlı kişi obrazları çox zaman müdrik, el ağsaqqalı, hər kəsin mənəvi kömək timsalı kimi oxuculara təqdim edilir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı da xalqımızın sosial tarixini özündə əks etdirən şifahi xalq ədəbiyyatının şah əsərlərindən olsa da, qadınlar üçün o dövrdə təbii olan baxışlar sözsüz ki, androsentrik mənşəli olmuşdur. Elə bu əsərdə də bu kimi qarılar yarı zarafat, yarı gerçək həm yaqlanıb, həm də daqlanmaqla aşağıdakı kimi təsvir edilir:

Qarılar dörd dürlüdür:
 Birisi solduran soydur,
 Birisi dolduran toydur.
 Birisi evin dayağıdır,
 Birisi necə söylərsən bayağıdır.

Buna oxşar bayatılara bu gündə toy-düyün də rast gəlirik:

Qarılar cürbəcür olur:
 Qarı var holdurum hop,
 Qarı var koldurum kop,
 Qarı var balağı batdaq,
 Qarı var dabanı çatdaq.
 Qarı var ki, ipəyi,
 Qarı var ki, köpəyi,
 Qarı var iman quran,
 Qarı var ilan vuran.

Elə Koroğlu dastanında tez-tez işlənən ər oğlu, ər ifadəsi də dildəki seksizmə yaxşı misal ola bilər. Atalar sözlərindəki seksizm. Şifahi xalq ədəbiyyatında sözə müraciət həmişə olmuşdur. Bütün bayatılar, əfsanələr, nağıllar, lətifələr, dastanlar, atalar sözləri və məsəllərimizdə sözə müraciətə təsadüf edilir. Şifahi xalq ədəbiyyatında söz haqqında müxtəlif, bir-birindən fərqli fikirlər söylənilmişdir. Sözü hıkməti, az sözlə çox mənanın ifadəsi – müdriklərimizdən bizə qədər gəlib çatan nəsihətlər – bu gün də öz əhəmiyyətini saxlayır.

Atalar sözlərinin əksəriyyətində qız və qadınların əhəmiyyəti kiçildilir, oğlan və kişilərin ağı, fərasəti, gücü qabardılır. Məsələn, "Qızı özbaşına qoysan ya halvaçıya gedər, ya zurnaçıya", "Anası gəzən ağacı qızı budaq-budaq gəzər", "Anasına bax qızını al, qırağına bax bezini al", "Ataya oğul, anaya qul", "Atı atası ilə tanıdılar, qatırı anası ilə".

Aşağıdakı atalar sözləri də Azərbaycan dilindəki seksizmin bariz nümunələridir: “Oğul qüllə, qız çillə”, “Oğul paşa, qız tamaşa”, “Oğul öydürər, qız söydürər”, “Oğul xələfdir, qız kələfdir”, “Oğul tikər, qız sökər” və s. Bu atalar sözlərinin sayını istənilən qədər uzatmaq və hər bir atalar sözündəki seksizmdən uzun-uzadı yazmaq olar. Atalar sözləri müxtəlif olsa da, ismarış birdir: Ailənin oğul övladı daha üstündür və gərəklidir.

Bəzən qadınlar özləri atalar sözlərinin semantik mənasının fərqiə varmadan özlərini alçaltdan atalar sözlərini danışqlarında rahat istifadə edirlər. Bu qəbil atalar sözləri bəzən ictimai-siyasi, ailə-əxlaq məzmunlu olurlar. Bu atalar sözləri inam və etiqadı, həyat tərzi, tarixi, bir sözlə insanla bağlı olan bütün məqamları özündə ehtiva edir. Kişilər haqqında istifadə edilən atalar sözlərinin əksəriyyəti onların hünərindən, gücündən, ağzbütövlüyündən, qeyrətindən bəhs etdiyi halda, qadınlar haqqında olanlar bunun tam əksini ifadə edir. “Qızın qaralığı eyib deyil, üzün qaralığı eyibdir”, “Qız isməti, ər qisməti”, “Qız ağılı, qaz ağılı”, “Qızın acı, oğlun baş tacı”, “Qızın ki, oldu canına qızdırma doldu”.

Seksizm təkə Azərbaycan dilində olan atalar sözlərində deyil, bir çox xalqların atalar sözlərində, zərb məsəllərində özünü aydın büruzə verir: “Erkən qalxmayan arvad, söz dinləməyən övlad, mahmızla getməyən at; həyatında varsa götür at”(türk atalar sözü), “Arvad ölsə, taparsan, ağlın itsə, batarsan”, (indoneziya atalar sözü), “Qadına inanan, özünü aldadar. İnanmayan da qadını aldadar”(çin atalar sözü), “Arvadının sözünü eşit, ancaq heç vaxt inanma” (çin atalar sözü), “On qadının birlikdə bədənində, bir ruhdan başqa ruh yoxdur” (rus atalar sözü), “Dəliləşmiş və dəliləşməmiş at üçün mahmız (atı idarə etmək üçün ayağa keçirilən dəmir) lazım olduğı kimi yaxşı və pis qadın üçün də ağac lazımdır” (italiyan atalar sözü), “Pis qadıdan qaç qurtar və həmçinin yaxşı qadına da etimad etmə” (ispan atalar sözü) və s.

Bəzən atalar sözləri qadına qarşı zorakılığa bəraət qazandırmaqdan ötrü işlədildiyinin açıq-aydın şahidi oluruq: “Qızın ər evindən meyidi çıxar”, “Qızını döyməyən dizini döyər”, “Ər evi, gor evi”, “Yaxşı at özünə qamçı vurdurmaz” (burada yaxşı at, yaxşı arvad mənasında işlədilir), “Əsl qadın evin sirrini qəbrə aparar” və sairə (çox yəqin ki, bunun adı analar sözləri olsa idi, bəlkə də qız-qadınların da maraqları gözlənilərdi).

Az da olsa, fərqiə varmadan kişiləri də aşağılayan atalar sözlərinə təsadüf edirik. “Kişilərin ürəyinə gedən yol mədəsindən keçir” (Azərbaycan atalar sözü). Elə buna oxşar ispan atalar sözü də mövcuddur, “Ərinə sahib olmaq istəyirsənsə, əvvəlcə onun mədəsinə sahib ol”.

Hər bir insan özündən başlayaraq, ünsüyyat prosesində qeyri-seksist dildən istifadə vərdisini aktivləşdirməlidir. Dildəki seksist kəlmələri reallıq kimi konstruksiya etmələrindən imtina edə bilmirlərsə, o zaman ən azı gender balansının tənziəlməsinə istəyən insanlar, əsasən, qadınlar bunun əksini- yəni qeyri-seksist təqdimatı reallıq kimi konstruksiya olmasına hər vəchlə yardım etməlidirlər. FikrimiXX əsr Azərbaycan-türk ictimai fikrinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri ədib, filosof Əli bəy Hüseynzadə dediyi “Gözəl danışmağın sirri lazımsız sözləri tərək etməkdir” məsəli ilə tamamlamaq istəyirəm. Hesab edirəm ki, seksist kəlmələr elə ədibimizin söylədiyi lazımsız sözlər qismindəndir.

Ədəbiyyat

1. Manafoğlu R., Tağısoy N., Kamal R., İzahlı tərcüməşünaslıq terminləri lüğəti, Bakı: Mütərcim, 2010, s. 164.
2. Vahabzadə B., Açılan səhərlərə salam, Bakı, Yazıçı, 1979, s. 232.
3. Deborah Tannen, You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation, Harper Collins Publisher, 2001, p. 352.
4. Ken Dychtwald, Age Wave: The Challenges and Opportunities of an Aging America, Jeremy P. Tarcher, 1988, p. 380.
5. Robin Lakoff, Language and Woman's Place in Language in Society, Vol. 2, No. 1 (Apr.,

1973), Cambridge University Press, pp. 45-80.

6. Thomas Mann, *Magic Mountain*, Washington Post Book World, New York, 1996, p. 696.

7. Ажгихина Н., Гендерные стереотипы в современных масс-медиа, "Гендерные исследования", 2000, No.5, с.261-273.

8. Алпатов В.М., Крючкова Т.Б., О мужском и женском вариантах японского языка, Вопросы языкознания, 1980, No.3, с.58-68.

9. Баженова И.С., Гендерные аспекты невербальной коммуникации, Вестник МГЛУ, вып. 468. М., 2002, Общество и гендер, Рязань: "Поверенный", 2003.

10. Иванов Ю., Многоязычная земля, Вечерний Минск, 5.06.1998.

11. Камерон Д., Теоретические дискуссии в феминистской лингвистике: Вопросы пола и гендера, Гендер и язык, Московский гос. лингвистический ун-т; Лаборатория гендерных исследований, М.: Языки славянской культуры, 2005, с.541-562.

12. Мечковская Н.Б., Общее языкознание: Структура и социальная типология языков, учеб. пособие, Минск: Амалфея, 2000, с. 368.

13. Синельникова Л.Н., Богданович Г.Ю. Введение в лингвистическую гендерологию, материалы к спецкурсу, Симферополь, 2001, с. 40.

14. Маркс К., Энгельс, Ф., Происхождение семьи, частной собственности и государства, Сочинения. Издание второе, Т. 21, М.: Гос. изд-во политич. лит-ры, 1961, с. 23-178.

ГЕНДЕРНАЯ ЭКСПЕРТИЗА ШКОЛЬНЫХ УЧЕБНИКОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ КОНТЕКСТЕ

Р.Ф. Ибрагимбекова

Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан

e-mail: ibrrena@gmail.com

Образования является одной из самых актуальных и постоянно обсуждаемых проблем. Причин для этого много. Процессы глобализации, сталкивающие универсальные (всеобщие) и локальные (самобытные) особенности в условиях лавинообразного потока информации, дефицита времени обостряют естественный и вечный педагогический вопрос чему и как учить. Эффективность принимаемых педагогических решений зависят от экономических, культурных и многих других факторов.

Сферой пересечения многообразных тенденций, анализ которых может помочь нахождению решений даже в далеких от него областях, является гендерное образование. Что такое гендерное образование?

Гендер - это новое понятие, новый подход к древнейшей проблеме отношений мужчин и женщин. Его часто отождествляют с «женским вопросом», а гендерное образование с образованием женщин. Однако между этими понятиями существуют принципиальные различия. Предусматривая равноправие мужчин и женщин, главной целью гендерного образования является не просто увеличение числа образованных женщин, хотя это весьма благородная и благодарная задача, а формирование личности, выравнивание возможностей и женщин и мужчин. Содержание же гендерного образования составляют: система гендерных знаний,

базу которых составляют гендерные термины и понятия (концептуальный аппарат) и умения их использовать.

Суть гендерного образования заключается не столько в передаче конкретных знаний от учителя ученику, от обучающего к обучающемуся, сколько в изменении представлений обучающегося (ученика) о себе и других людях. Учитывая, что в течение тысячелетий существования человечества сформировались определенные гендерные стереотипы, гендерное образование должно содействовать переоценке ценностей и изменению личностной «картины мира» у обучающегося. Особое внимание должно уделяться личности обучающего (учителя). Потому, что в отличие от любой другой сферы знаний, обучающий (педагог, тренер) по гендерным дисциплинам должен, прежде всего, осмыслить собственное отношение и свою позицию в отношении гендерных понятий.

Постановка такой цели требует пересмотра и кардинального изменения традиционных методов образования, выбора соответствующих педагогических технологий и методических приемов, которые могут инициировать возникновение качественных изменений. При этом следует помнить, что это процесс двусторонний. Изменяя ученика, меняется и учитель. С этой точки зрения наиболее продуктивным является компетентностный подход, позволяющий прогнозировать и планировать весь образовательный процесс.

Педагогический процесс в рамках такого подхода строится с опорой на глубинные механизмы личностной самореализации и предполагает «мягкое» воздействие на укоренившуюся систему гендерных представлений личности. На передний план в этом случае выступают культурные факторы.

Процесс передачи и получения гендерных знаний схож по форме с процессом обучения новому языку. Также как и родной язык, система гендерных представлений формируется в раннем возрасте и в определенном социо-культурном пространстве. Она закреплена опытом предшествующих поколений, углублена в подсознание и на уровне сознания функционирует в виде гендерных убеждений и знаний. Также как язык, гендерные представления подвержены закономерностям усвоения – интерференции и переносу. Иными словами в одних случаях имеющиеся представления будут облегчать, а в другом усложнять усвоение новых понятий. Опора на компетенции может сделать этот процесс более эффективным.

Одной из эффективных педагогических методик, которую можно было бы использовать в гендерном образовании, является методика «reflective teaching», которая построена на принципе развития рефлексии (подумай – расскажи - прочти - спроси).

Учитывая, что процесс гендерного обучения ведется в условиях становления гендера как новой области научных изысканий, необходимо максимально четко определить субъект-объектные отношения в структуре гендерного образования. Необходимо иметь ввиду актуальность процесса гендерного тезауруса и развития гендерного языка (gender language) как системы специфических понятий и терминов. При этом следует помнить, что современное общество, в отличие от предыдущих характеризуется тем, что и взрослые и дети учатся вместе и ученик может быть более информированным, чем преподаватель. В результате знание из фактора, формирующего интеллектуальную элиту, постепенно превращается в элемент конструирования эгалитарных отношений.

Как известно, образование, согласно своим современным основополагающим принципам должно:

- научить жить вместе, развивая знания о других, их личной истории и образе мышления.
- научить приобретать знания, «привить вкус к образованию», чтобы учиться на протяжении всей жизни
- научить работать не только используя приобретенные знания, но так же актуализируя все свои способности в самых различных областях.

Гендерное образование, построенное на этих принципах позволит:

- осуществлять совместный гендерный анализ рисков и вызовов, что откроет новые пути для разумного и мирного решения неизбежных конфликтов, будь то в обществе или в семье

- сформировать концептуальный аппарат гендера и содействовать непрерывному образованию независимо от пола

- расширить возможности приобретения гендерной компетентности, что позволит справиться как с предсказуемыми ситуациями, так и с теми, которые невозможно предвидеть.

В эпоху развития общества, основанного на информации, многократно умножающего возможности доступа к данным и фактам, гендерное образование должно помочь каждому воспользоваться этой информацией, получить возможность ее сбора, отбора, упорядочения, управления и использования.

Основой для организации гендерного образования является, в первую очередь, проведение гендерной экспертизы учебников. Начинать этот процесс следует со школьных учебников.

Впервые в 2015 году Совет по оцениванию проектов школьных учебников при Министерстве образования Азербайджанской республики в соответствии с основными критериями оценивания, включая гендерные, организовал проведение гендерной экспертизы учебников по различным дисциплинам представленных на рассмотрение. Экспертизу осуществляли эксперты по гендеру Бакинского государственного университета. Был осуществлен сбор количественной и качественной информации о наличии гендерных стереотипов, распределении социальных ролей, жестких предписаниях по личностным качествам мужчин и женщин в учебниках по литературе и истории, математике и географии, биологии и физике и другим школьным дисциплинам. При этом учитывалась частота встречаемости гендерных стереотипов в зависимости от ступени образования (средние и старшие классы), гендерное распределение внутри семейных ролей, гендерная профессиональная сегрегация и некоторые другие.

Полученные результаты показали, что практически во всех учебниках налицо гендерная асимметрия в количественной представленности женщин и мужчин, гендерная сегрегация в профессиональной сфере.

Как пример, можно привести учебники «Azərbaycan dili» для 6 класса азербайджанской общеобразовательной школы и «Azərbaycan dili» для 6 класса общеобразовательной школы с обучением на русском языке.

Во всех материалах (рассказы и рисунки или фотографии) учебника «Azərbaycan dili» для 6 класса азербайджанской общеобразовательной школы 78% - это лица мужского пола, 22 – женского. 78,4% авторов рассказов и авторских текстов - мужчины, 21,6% - женщины. В 83,3% изображений, связанных с профессиями представлены – мужчины, тогда как женщины - лишь в 18,7% . Мужчины представлены в более широком спектре профессий и должностей, тогда как женщины в гораздо более ограниченном круге профессий, к примеру, как медсестра, журналист, певица. Женские персонажи отсутствуют в материалах, связанных с изобретениями и открытиями.

Почти такие же гендерные соотношения в учебнике «Azərbaycan dili» для 6 класса общеобразовательной школы с обучением на русском языке. На 75,6% от всех изображений представлены мужчины, а женщины – лишь на 24,4%. 83,3% авторов текстов – мужчины. В учебнике 15 изображений, из которых 12 с изображениями людей. Из них только на двух изображены женщины, да и то рядом с мужчиной. На всех 12 изображениях мужчины выглядят более свободными и независимыми в поведении. На одном изображении дан мальчик-герой. Женские персонажи выглядят по-другому. Так, на одной картинке, изображен отец, сидящий в комнате за столом с дымящимся обедом и девочка, жалобно выглядывающая из-за двери. Возможно, обед был принесен ею или...? (стр.80).

Интересно, отметить, что в учебнике приведен пример из «Книга Деде Горгуда», эпического произведения, которое выходит далеко за рамки литературных произведений тюркского мира не только по своему идейно-тематическому и художественному богатству, но и по удивительно гармоничному, уважительному отношению к женщине. Однако, приведенный в учебнике пример, отражает стереотипное распределение ролей мужчин и женщин, где у женщины подчиненная роль.

Так же гендерно асимметричны материалы по профессиональным сферам. 90% образов мужчин связаны с экономикой, сельским хозяйством и управлением. Женщины представлены в роли работницы по дому - как стирающая белье, убирающая квартиру, готовящая обед, обслуживающая мужа, мужчину, или в роли матери, заботящейся о детях. Единично, женщины представлены в профессиях, связанных с политикой, общественной деятельностью или изобретательством.

Результаты проведенной гендерной экспертизы позволяют однозначно утверждать, что на страницах учебников, прошедших экспертизу господствуют гендерные стереотипы, которые наиболее отчетливо проявляются в форме профессиональной сегрегации. Тем самым в сознание формирующейся личности подростка внедряется как норма идея превосходства, доминирования одного пола над другим – мужчины над женщиной. Негативные последствия этого для формирования демократического общества и построения равноправных отношений между его гражданами скажутся много позже.

В последующие годы гендерная экспертиза учебников осуществлялась педагогами по соответствующей дисциплине, Однако, степень их гендерной чувствительности персонально не измерялась и они не проходили специального тренинга по гендерной экспертизе учебников.

Не вызывает сомнений, что проведение грамотной гендерной экспертизы видится как абсолютно необходимый этап развития системы образования Азербайджана.

В последние годы идет процесс внедрения в учебные курсы некоторых университетов страны гендерных дисциплин. Наиболее системная работа в этом направлении ведется в Бакинском государственном университете, где на всех факультетах читается курс «Введение в гендер», а на отдельных факультетах спец.курсы по различным направлениям гендерных проблем. Реализация этого осуществляется кафедрой «Гендер и прикладная психология».

Темпы современных социально – экономических изменений приводят к тому, что, как правило, позитивную часть опыта прошлых поколений не всегда возможно встроить в текущую жизнь человек так, чтобы этот опыт использовался эффективно. Более того, приспособление к настоящему, того, что пустило глубокие корни нередко социально болезненный процесс. Вместе с тем именно в этом процессе высвечиваются новые направления и раскрываются перспективы развития общества. Уменьшить негативные последствия и сделать процесс более эффективным возможно с помощью гендерного образования.

Ключевые слова: гендерное образование, компетенции, гендерная экспертиза, гендерная сегрегация профессий, гендерные стереотипы.

Литература

1. Кумбс Ф., Кризис образования в современном мире: системный анализ, М., 1970.
2. Дьюи Дж., Демократия и общество, Москва, 2000.
3. Клецина И.С., Практикум по гендерной психологии, Москва, 2003.
4. Ибрагимбекова Р., Психологические проблемы гендерного образования в кн. Gender: Demokratiya, sülh mədəniyyəti, təhsil, Bakı, 2005.
5. Смирнова А., Учимся жить в обществе. Гендерный анализ школьных учебников. М., 2005. <https://nmnby.eu/news/analytics/4823.html>
6. Treasure within. Report to UNESCO of the International Commission on Education for the

Twenty -first Century. <http://unesdoc.unesco.org/images/pdf>

7. Компетентностный подход в образовании. www.science-education.ru

QANTƏMİRİN NƏSRİNDƏKİ QADIN NİTQİNDƏ GENDER BƏRABƏRLİYİ MƏSƏLƏSİ

Mətanət Ağasiyeva

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

e-mail: agasiyeva1983@gmail.com

Çağdaş dövrdə «gender bərabərliyi» mövzusu olduqca aktualdır. Cəmiyyətin diqqət mərkəzindəki məsələlərdən olan bu anlayış özündə ictimai, siyasi, mədəni və digər sahələrdə kişi-qadın bərabərliyini ehtiva edir. Cinsi ayrı-seçkilik daha çox idarəçilikdə və söz sahibi olmaq məqamlarında özünü büruzə verir. Belə halların olmaması üçün ölkə vətəndaşlarının cins, irq, din, milliyyətindən asılı olmayaraq qanun qarşısında bərabər olduqları və eyni məsuliyyəti daşıdıqlarını bilmək vacibdir.

Gender məsələsi bir çox yazıçıların əsərlərində də öz əksini tapmışdır. Qafur Əfəndiyevin - Qantəmirin nəsr dilində kişi-qadın bərabərliyinə olduqca geniş yer ayrılmışdır.

Qantəmirin nəsr XX əsrin iyirminci və otuzuncu illərində ümumxalq və ədəbi dil müstəvisində gedən prosesləri özündə praktiki şəkildə əyaniləşdirdiyi kimi, onlara nəzəri münasibət də ifadə etmişdir. Bu münasibət elmi müstəvidə, terminoloji dil aparatında deyil, bədii müstəvidə hadisələrin kontekstində, məişət dili leksikasında öz ifadəsini tapmışdır. Müəllif elmi-nəzəri problemlərlə yanaşı, bir sıra ailə məişət məsələlərinə, qadın nitqində gender problemi məsələlərinə də toxunmuşdur. Əsərlərində qadınların gender bərabərliyi haqqındakı düşüncələrini qadın nitqində məharətlə verə bilmişdir.

Qantəmirin “Zeynəb Tükəzbanova” hekayəsində Zeynəbin gender bərabərliyinə dair düşüncələri tamamilə fərqlidir. Belə ki, o, nəinki qadın-kişi bərabərliyini dəstəkləyir, hətta qadını kişilərdən üstün tutur: *“Bütün qadınlar bütün kişilərə qarşı üsyan etməlidir - deyirdi. Erkək və qadın həyatında mühüm fərqlər, dəyişikliklər olduğunu hiss edirdi. Bununla əsla kifayətlənmirdi. Erkək və qadın bərabərliyinə razı deyildi. Qadın hakimliyi istəyirdi...”* [1, s.217].

Keçmişdə heç bir hüququ olmayan qadın indi bir növ həmin hüquqsuzluğun intiqamını almaq istəyir. Yenə həmin hekayədə Zeynəbin ərizənin altında Zeynəb Tükəzbanova imzasını qoyması bunu bir daha sübut edir:

- *Xalaqızı, bu nə cür imzadır?*

- *İmzaların kişi adı ilə tamam olması haqqında göydən ayə nazil olmayıb ki?! Yazarsan olar* [1, s.218].

Gülüş doğuran cəhət Zeynəbin komik şişirtmə yolu ilə yaradılmış ifrat mövqeyidir. Elə bu cür anaxronik düşüncələrin nəticəsidir ki, özünə soyadı da (Zeynəb Tükəzbanova) qadın adından götürmüşdür. Zeynəb indiyə qədər qadınların kişilərdən asılı olduğunu nəzərə alaraq, belə bir nəticəyə gəlir ki, indi də əksinə olmalı, kişilər qadınların tabeliyində yaşamalıdır.

Qantəmirin “Sürəyyanın qayınanası” hekayəsində əvvəldə dilsiz-ağılsız, hüquqsuz gəlin olan Sürəyya sonda öz hüquqlarını bilən və müdafiə edən qadınların bariz nümayəndəsinə çevrilir. *“Bir-birinin üstünə üç arvad almaq namussuzluq deyilsə, hökuməti və firqəni aldatmaq namussuzluq deyilsə, tacirlikdən qazanılan pulları zöhrəvi xəstəliklər müalicəsinə, rüşvətdən aldıqlarını Lidyalara sərf etmək namussuzluq deyilsə, bəs sizcə namussuzluq nədir?”* [1, s.347] – deyən Sürəyya Ağa Rəhimin

arvadı olmağını özünə həqarət sayır. Sürəyya özü kimi aldadılmış, hüququ taptalanmış Mahtabanı da ər Ağa Rəhimin namussuz hərəkətlərindən agah edir, onun da müdafiəsinə qalxır.

“Sürəyyanın qaynanası» hekayəsində xalqımızın milli mental düşüncəsində tarixən qadına olan münasibəti ifadə edən “Arvadın saçı uzun, əqli qısa olar” atalar sözünün müstəvisində XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan qadının mənzərəsini ifadə etmişdir.

“Keçmiş zamanlarda onu saçı uzun, ağı qısa olmaqda ittiham edirdilər, o da bu axır zamanlarda «saçını kəsib əqlini uzatmışdır” [1, s.329].

“Arvadın saçı uzun, əqli qısa olar” atalar sözü bu cümlə kontekstindən kənarda belə özlüyündə komikdir. Müəllifin onun komponentləri arasında yerdəyişmə edərək yalnız Azərbaycan qadının həyatındakı dəyişikliyi göstərməmiş, həm də bu atalar sözünün ifadə etdiyi komizmi daha da dərinləşdirmişdir. Bu dərinləşmə “Hacı Qambay” hekayəsində daha qabarıq şəkildədir. Yazıçı “Arvadın saçı uzun, əqli qısa olar” atalar sözünə istinadən obrazlar arasındakı dialoqdakı gülüşü şiddətləndirmə dərəcəsinə çatdırmışdır.

Hacı Qambay arvad-kişi məsələsi haqqında məqalənin başqa hissəsində belə demişdir:

-Kişi xeylağı, gur səsi ilə, qıllı döşü ilə nazik səslə, yumurta döşlü arvad tayfasından fərqlidir.

Soruşdum ki, Hacı əmi, «arvadın saçı uzun, ağı qısa olar» sözü haqqında sənə fikrin nədir?

-Qardaşoğlu, - dedi, - bu söz lap qızıl suyu ilə yazılmalıdır. Bax, bunu indiki qızlar başa düşübdür deyə saçlarını kəsdiriblər ki, ağıllı görünsünlər.

-Hacı əmi, - dedim - demək tük uzun olarsa, ağı qısa olar, eləmi buyurursunuz?

-Əlbəttə, oğul.

-Bəs sizin saqqalınız bu qədər uzundur ki?

-Saqqal qabaq tərəfdədir, amma saç dal tərəfdədir [1, s.246].

“Söz dağarcığı” hekayəsində “Bu dünya beş gündür...oxumaqdan nə çıxar...qız xeylağı gərək vaxtında ərə getsin və ilaxır...” düşüncəsi ilə yaşayan məktəb müdiri Əşrəf Səfərli oğlukumilərin qadınlar haqqındakı fikirlərinin dəvə quyuğu kimi öz yerində qaldığını söyləyir: “Mən bu az ömrümdə çox şeylərə rast gəlmişəm....Amma bir çox kişilərin qadınlar haqqındakı fikirləri dəvə quyuğu kimi öz yerində qalır” [1, s.307].

Gender bərabərliyi məsələsi Qantəmirin qadın obrazlarının nitqində, göründüyü kimi, tamamilə fərqli biçimdədir, qadın üstünlük təşkil edir. Bu üstünlük Qantəmirin bir çox əsərlərində özünü göstərir. “Kolxozistan” povestində, “Zeynəb Tükəzbanova”, “Söz dağarcığı”, “Aybike xala”, “Sürəyyanın qaynanası” hekayələrindəki qadın nitqində qadın azadlığına geniş yer verilir.

Hazırda, Azərbaycanda qadınlar bütün sahələrdə vəzifə sahibidirlər. Qadın millət vəkili, siyasətçilər, hərbiçilər, eləcə də bir çox başqa qadın vəzifə sahibləri kifayət qədərdir. Düzdür, bizdə bu proses tam başa çatmayıb. Diqqət etsək görürük ki, konfliktlər, zorakılıqlar az deyil. Amma bir məsələ də var ki, bütün bunlar daha çox məişət müstəvisində cərəyan edir. Ailədaxili məsələlərdə bəzən kişilər qadının müstəqilliyini qəbul edə bilmir. Yaxud qadınlar 20 il əvvəl kişilərin hansısa məsələdə dominantlıqlarını normal sayırdılsa, indi bunu qəbul etmirlər. Hesab etmək olar ki, zaman keçdikcə bu məsələlər öz həllini tapacaq.

Açar sözlər: Qantəmirin nəsr dili, gender məsələsi, qadın nitqi, məişət dili leksikası

Ədəbiyyat

1. Qantəmir. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1972, 350 s.
2. Kazımov Q. Dil, tarix, poeziya. Nurlan, Bakı, 2005.
3. Mustafayeva Q. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı, Elm, 2010, 388 s.
4. Əlibəyzadə E. Azərbaycan dilinin tarixi, II cild, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 2008, 640s.

ALMANİYADA GENDER TƏHSİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xəyalə Ağayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: khayalayahyayeva@yahoo.fr

Almaniya, yarıdan çoxu qadın olmaqla Avropa İttifaqının ən sıx məskunlaşmış ölkəsi hesab olunur. Alman federal idarəetmə sistemi bərabərlik siyasətini həyata keçirmək və formalaşdırmaq üçün müxtəlif idarəetmə səviyyələrində imkanlar yaradır.

1960- cı illərin sonunda feminist və vətəndaş hüquqları hərəkatlarının ortaya çıxması, qadınların özünü qiymətləndirməsi istiqamətində sosial – mədəni dəyişikliklərə gətirib çıxartdı. Bundan sonra Almaniyada, qadınlar və kişilər arasında daha çox bərabərliyinə nail olmaq üçün əhəmiyyətli islahatlar aparıldı. II Dünya müharibəsindən sonrakı onilliklərdə çörək qazanan kişilər və qadın tərbiyəçilər kimi ənənəvi gender rollarına etiraz etməyə başladılar. Qeyd edək ki, evli kişilər 1957-ci il Bərabər Hüquqlar Qanunu (EqualRights Act) qüvvəyə mindiyi anadək bütün ailə məsələlərində mütləq yekun qərar səlahiyyətinə malik idilər [6, s.81].

Gender bərabərliyi haqqında alman hüquqi bazası, Əsas Qanunda sadalanan fundamental hüquqlara əsaslanır. Qadınlar və kişilər arasında bərabərlik Əsas Qanunun III maddəsində bəyan olunub. 2001-ci ildə qüvvəyə minən Federal Bərabərlik Qanunu, xüsusi qanun çərçivəsində federal ictimai administrasiyada, federal məhkəmələr və federal administrasiya institutlarında gender bərabərliyinin həyata keçirilməsinə istiqamətlənmişdi [5, s.13].

Son zamanlarda müxtəlif siyasi çoxluqlara sahib olan federal və əyalət hökumətləri ailə siyasətinə diqqəti artırırlar. Uşaq qayğısına qalma müəsisələrinin sayı artmış, bütöv gün fəaliyyət göstərən məktəblər qismən yaradılmış və yeni gəlir əvəzetmə sxeminin (Elterngeld) əsası qoyulmuşdur.

2014-cü ilin noyabr ayında qəbul edilmiş qanuna əsasən, Almaniyanın böyük şirkətlərinə 2016-cı ildən idarə heyətinin 30 faizinin qadınlardan ibarət olmasını təmin etmələri tapşırılır. Qadın direktorlarla bağlı kvotaya nail olmayan şirkətlər bəzi yerləri boş saxlamalı olacaqlar. Bəzi alman biznes sahibləri isə yeni qanuna etirazlarını bildiriblər. Bənzər qaydalar Norveç, İtaliya və Niderland kimi digər Avropa dövlətlərində də tətbiq edilib.

Almaniyada mövcud cinsi diskriminasiyaya qarşı mübarizədə gender təhsilinin də rolu danılmazdır. Araşdırmaların təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, gender təhsili, xüsusilə təhsilin qloballaşması və modernləşməsi, orta və ali məktəblərdə gender bərabərliyi, təşəbbüskarlıq, müstəqillik, tolerantlıq, uğurlu ictimailəşmə bacarıqlarının artması kontekstində daha da aktuallaşmışdır. Gender təhsili-müəllimin təlim-tədris prosesində gender bərabərliyi prinsiplərini özündə əks etdirən pedoqoji fəaliyyətdir. Gender təhsili sosiallaşma kontekstində aşağıdakı problemləri həll etməlidir:

- Gəncləri cinslər arası münasibətlərin dəyər və normaları ilə tanış etmək;
- Yetkinlik anlayışı, onun məzmunu, əlamətləri, təzahürləri və keyfiyyətlərini aşılamaq;
- İnsanda fərdi şəxsiyyətin formalaşdırılması;
- Qadın və kişi psixologiyasının xüsusiyyətlərini və müxtəlif cinslərin davranışlarındakı fərqlərin aşılması;
- Universal və milli mənəvi dəyərlərə əsaslanan cinslər arası münasibətləri özlərində əks etdirən gənc nəslin formalaşdırılması [3, s.122].

Ümumilikdə gender təhsilinin əsas məqsədi, cinslərarası qarşılıqlı münasibətlərdə norma və dəyərlərin formalaşdırılmasıdır. Bu proses zamanı əldə edilməli olan bir sıra keyfiyyətləri müəyyən-ləşdirmək lazımdır:

- Cinslər arası münasibətdə sosial məsuliyyətin formalaşması;
- Cəmiyyətin hazırkı tələblərinə uyğun, ata və ananın hüquqlarının bərabər olduğu güclü bir ailə

qurmaq arzusu;

- Digər insanları anlamaq və hiss edə bilmək bacarığı. Kişi və qadınlara özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə hörmətin qoyulması;

- Özünü qiymətləndirmə, özünə hörmət və ümumilikdə özünü mənsub olduğu cinsin nümayəndəsi kimi tanımaq bacarığı;

- Dostluq etmək və sevə bilmək qabiliyyəti [4, s.78].

Alman torpaqlarında müxtəlif cinsli uşaqların tərbiyəsi uzun illər özbaşına formada təşkil olunub. Demək olar ki, hər sahədə üstünlük demək olar ki, oğlanlara verilirdi. XVIII əsrə kimi qadınlara ailə ocağının qoruyucusu və nəsil artıran qüvvə kimi baxdıqları halda, kişilərə ailə üçün çörək qazanan, son qərarı vermə hüququna malik insan kimi yanaşırdılar. Ancaq, XVIII əsrdə təhsilin yeni-dən qurulması cəmiyyətdə bir sıra dəyişikliklər etdi. Artıq hər iki cinsin uşaqlarının eyni səviyyədə ailə və ictimai həyat üçün hazırlanması prosesinə başlandı [2, s.53]. Ancaq pedaqogikada fərqli yanaşma hələ də hökm sürürdü: oğlanları daha çox professional həyata, qızları isə “yaxşı ana və yaxşı həyat yoldaşı” roluna hazırlayırdılar. XIX əsrdə də təhsildə bu tip diskriminasiya demək olar ki, hökm sürürdü. Məsələn, əmək dərsləri oğlan və qız uşaqları üçün ayrı-ayrı keçirilirdi. Qızlara tikiş, hörmə kimi ev işləri, oğlanlara isə sənətkarlıq, alətlərlə işləmə bacarığı öyrədilirdi. Yalnız XIX əsrin sonlarında ilk qadın cəmiyyətləri, dərnlər, yaranmağa başladı. Artıq qızlar oğlanlarla birgə universitetdə təhsil almaq imkanı qazanırdılar. Qadınların ictimai-siyasi fəaliyyətinin artırılması, kişilərlə bərabər sosial hüquqlar və imkanların yaradılması Almaniya gənclərin gender təhsilinin əsas prinsiplərini təşkil edirdi.

XX əsrin əvvəllərində nasistlərin hakimiyyətə gəlməsi ilə bəzi məsələlər yenidən dəyişdi. Bu dövrdə yuxarıda sadaladığımız nailiyyətlər ənənəvi gender parametrlərinə geri döndü: kişilər siyasət və peşəkar həyatda çalışmalı, qızlar və qadınlar isə ev, kilsə, mətbəx, uşaq işləri ilə məşğul olmalı idilər (Kirche, Kuche, Kinder).

Bildiyimiz kimi müharibədən sonra Almaniya ərazisində iki dövlət yarandı: ADR və AFR. Hər iki dövlətdə demək olar ki, qadınlara “etibarsız” işçi qüvvəsi kimi baxırdılar və buna görə də onlar yüksək səviyyəli dövlət işlərində təmsil olunmurdular. Almaniya gender bərabərliyinin qanunvericiliklə tanınması XX əsrin ortalarına təsadüf edir.

Bu gün Almaniya gender təhsili hökumətin gender strategiyasının bir komponenti hesab olunur. Həyata keçirilməsi vacib sayılan məsələlər:

- Gender informasiya məkanının genişlənməsi;

- Gender statistika, gender məsələləri üzrə geniş miqyaslı kadr kompaniyaları və sosial məsuliyyət;

- Yetkinlik dövrünü yaşayan gənclərdə pedaqog və valideynlər tərəfindən gender mədəniyyətinin formalaşdırılması [4, s.81].

Almaniya Federativ Respublikasında gender problemlərinin həllinə dair vahid bir yanaşma mövcuddur. Belə ki, hər torpaqda Gender Araşdırmaları Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Müəllimlər daim gender problemlərinin həllinə doğru istiqamətlənmiş ixtisas artırma kurslarına cəlb edirlər. Onlara virtual kitabxanalardan və internetdən gender problemləri ilə bağlı məlumat əldə etmək yolları öyrədilir.

Almaniya tədrisin müxtəlif səviyyələrində gender təhsilində bəzi fərqlər mövcuddur. Beləliklə, ibtidai siniflərdə gender elementləri təbiətşünaslıq, ətraf mühit, etika dərslərində şagirdlərə öyrədildiyi halda, yuxarı siniflərdə və gimnaziyalarda ictimai elmlər, din, tarixin təkibində öyrədilir. Onlara hər iki cins arasında kollektivdə ünsiyyət qurmaq, dostluq əlaqələri yaratmaq, qarşılıqlı dəstək, sosial-emosional əlaqələri dərinləşdirmək kimi keyfiyyətlər aşılanır. Bu gün Almaniya interaktiv videolar, radio və televiziya gənclərin gender təhsili üzərində böyük təsirə malikdir. Qızlar və oğlanlar öz qabiliyyət və maraqlarını nəzərə alaraq gələcək peşələrini sərbəst seçmək hüququna malikdirlər. Xüsusilə, Aşağı Saksoniya və Reynlandda yaradılan yeni növ məktəblərdə gender stereo-

tiplərinin azaldılmasına xidmət edən gender təhsilinin formalaşdırılması təqdirə layiq bir yenilikdir. Hətta, son dövrlər qızların texniki ixtisaslara yönəldilməsinə də xüsusi diqqət yetirilir.

Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, məhz sadalanan bu tədbirlər vasitəsilə, Almaniya bu gün gender diskriminasiyasının aradan qaldırılması sahəsində mühüm nəticələr əldə edib və ölkə Avropa Gender Bərabərliyi İndeks göstəricisində AB(Avropa Birliyi) ortalamasına yaxındır.

Açar sözlər: Almaniya, gender bərabərliyi, diskriminasiya, gender təhsili.

Ədəbiyyat

1. Allyn and Bacon, Global Problems and the Culture of Capitalism, 1999.
2. Иудин А.А., Шпилев Д.А. Современная немецкая социология (Обзор). Проблемы развития города. Нижний Новгород: НИСОЦ, 2010.
3. Ковальчук Л. Особенности гендерного образования в школах Германии, Проблемы образования, Киев, 2007, № 47.
4. Махиня Н.В. Особенности гендерного воспитания в Германии. Вектор науки ТГУ. № 6(9), 2009.
5. Основной закон Федеративной Республики Германия. Издано Ведомством печати и информации Федерального правительства, 53113 Бонн, и Германским фондом международного правового сотрудничества, 53113 Бонн, 1998.
6. The Policy on Gender Equality in Germany. In-depth analysis for the FEMM Committee. 2015.

PSIXI XƏSTƏLİKLƏRİN PROFİLAKTİKASINDA GENDER MƏSƏLƏLƏRİ

Fidan Alışova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: fidan.alisova@mail.ru

Cins bioloji cəhətdən müəyyən edilmiş xüsusiyyətləri ifadə edir, gender isə qadın və kişilər arasında mədəni və sosial cəhətdən fərqlilikləri göstərir. Təəssüf ki, “cinsiyyət” anlayışı bio-tibbi ədəbiyyatda aydın istifadə olunmur. İnsanın cinsiyyətinə əsaslanan ayrışdırılışın olmaması, mənbələrdən və resurslardan istifadə edə bilməsi və ya xidmətlərə çıxışının olması gender bərabərliyidir. Buna görə gender bərabərliyi qadınlar və kişilər arasında fayda və öhdəliklərin bölüşdürülməsində ədalət və bərabərliyə aiddir [5].

Gender əsaslı fərqliliklər bio-tibbi (genetik, hormonal, anatomik, fizioloji) xəstəliklərdən, psixo-sosial (şəxsiyyət, stress davamlı), epidemioloji (əhaliyə əsaslanan risk faktorları) və s. perspektivdən yarana bilər. Cinsi və sosial determinantlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəyə girərək bioloji müdafiəsizliyi daha da gücləndirir. Bundan əlavə, ən aşağı sosial sinifə aid insanlarda psixoloji və fiziki xəstəliklər riski digərlərinə nisbətən iki dəfə çoxdur. Psixo-sosial risklər zəif psixi sağlamlığı və erkən ölüm təhlükəsini artırır [4].

Psixi sağlamlıq problemləri, epidemiya və əlilliyin əsas səbəbləri içində ən əhəmiyyətli təsirə malikdir. Psixi və davranış pozuntuları, 2000-ci il hesablamalarına görə, bütün yaşlardakı və hər iki cinsdəki əlilliyi olan bütün insanların 31% -ni dünya səviyyəsində illik əlillik ilə əlaqədar həyatını itirənlərin 12% -i təşkil edir. Bununla belə, ölkələrin 40% -dən çoxu psixi sağlamlıq siyasətinə malik deyil, 90% -dən çoxu yeniyetmə və uşaqları əhatə edən psixi sağlamlıq siyasəti yoxdur, 30% -dən

çox ölkələrdə isə psixi sağlamlıq proqramı yoxdur. Tədqiqatlar qadınların səhiyyə müəssisələrində kişilərə nisbətən daha çox psixi xəstəliklərə görə xidmətlərdən istifadə etdiyini müəyyən etmişlər. Xidmətlərin istifadəsi haqqında məlumatlar səhiyyə və xidmət siyasətinin təşkili üçün əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Lakin, bunlar müalicənin keyfiyyətini deyil, yalnız müalicəyə olan ehtiyacı göstərir. Buna görə də, kliniki terapevt kliniki təcrübəsindən kənara çıxmalı, cinslərin ayrı-ayrılıqda hansı cinsi və ya demografik qrupun psixoloji xəstəliklər və psixoloji sıxıntılara məruz qalma riskinin daha yüksək olduğunu bilməlidir.

Sağlamlığa gender əsaslı yanaşma onların qarşılıqlı əlaqələrini öyrənərkən bioloji və sosial faktorları fərqləndirir və gender bərabərsizliyinin sağlamlığa necə təsir etdiyinə həssas yanaşır. Psixi sağlamlığa qarşı gender yanaşması psixi sağlamlıq sistemindən, eləcə də dövlət siyasətindən müvafiq nəticələrin əldə edilməsinə yönəldilmişdir. Heç vaxt evli və boşanmış kişilər arasında, psixiatriya müəssisələrinə müraciət dərəcəsi eyni statusdakı qadınlardan çox olmur[1].

Gender analizi, psixi sağlamlıq problemlərinin epidemiologiyasının anlaşılması, müəyyən qruplarda bu problemlərin həlli və aradan qaldırılmasını yaxşılaşdırır, həmçinin səhiyyə imkanlarından yararlanma ehtimalını artırır. Həkimlər qadınlarda depressiyanın standartlaşdırılmış depressiya ölçüləri ilə eyni ölçülərə sahib olduqları və eyni simptomlara malik olmasına baxmayaraq, kişilərə nisbətən depressiya diaqnozu ehtimalı daha çox olduğunu deyirlər. Qadınlarda emosional problemlər, kişilərdə alkoqol problemləri ilə bağlı cinsi stereotiplər sosial stiqmanı artırır və kömək axtarışını məhdudlaşdırır, onlarda psixoloji xəstəliklərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi və müalicəsinə mane olur. Bundan əlavə, yeniyetmə qızların xidmətə olan ehtiyaclarını başa düşmək, psixi problemlər, xüsusilə də emosional gərginlikləri, narahatlıq və yemək rejimi pozuntuları kimi çox sayda gənc qadınlara təsir edən halların müəyyənləşdirilməsi vacibdir. Nəhayət, bütün bunlar qadınlar və onların cəmiyyətdə yeri üçün daha yaxşı tədbirlərin görülməsinə və xidmətlərin əldə olunmasına gətirib çıxaracaqdır.

Psixi pozğunluqların yayılmasında gender fərqləri fərqli yaş qruplarına görə dəyişir. Davranış pozuntusu uşaqlıq dövründə ən çox görülən psixi xəstəlikdir, qızlardan üç qat daha çox oğlanlarda olur. Yeniyetməlik dövründə qızlarda depressiya və yemək pozuntuları daha çox görünür, intihar cəhdləri, həmçinin intihar halları oğlanlara nisbətdə daha çox baş verir. Yetkinlik dövründə qadınlarda ən çox emosional pozuntular və qeyri-emosional psixozlar yayılıb, kişilərdə isə zərərli maddə istifadəsi pozuntuları və antisosial şəxsiyyət pozuntusu yüksək olur. Kişilər antisosial davranış və alkoqol istifadəsini stressə alternativ reaksiya kimi inkişaf etdirə bilərlər. Bununla yanaşı, tədqiqatlar göstərir ki, depressiv pozuntularda özünü göstərən gender bərabərsizliyi kişilərdə alkoqol istifadəsi və narkotik maddə asılılığındakı yüksək göstərici ilə balanslaşdırılmışdır [2, s.572].

Gender digər sosial determinantlarla qarşılıqlı əlaqədədir, stresli həyat hadisələri səbəbindən qadınların gərginliyi hadisələrə qarşı fərqli həssaslığın, rollardakı fərqlərin bir nəticəsidir. Qadınlar maliyyə, iş və ailə münasibətlərindən daha çox uşaqlar, reproduktiv sağlamlıq və onların həlli ilə bağlı risklərə məruz qalırlar. Doğumdan sonrakı dövr az kömək tələb edən bir vəziyyət kimi qəbul edilir. Belə ki, həkimlər postpartum (doğum sonrası) dövrünü doğuşdan sonrakı 4-6 həftəlik tövsiyyə olunan konsultasiya kimi deyil, daha az yardım tələb edən dövr kimi qəbul edirlər. Lakin uzunmüddətli tədqiqatların nəticələri göstərir ki, doğuşdan sonrakı fəsadlar reproduktiv orqanların sağlamsından daha artığını ehtiva edir. Bəzi qadınlar depressiya kimi ciddi problemlərlə üzləşirlər. Hamilə qadınlar arasında major və ya minor depressiyanın yayılması 7%-dən 26%-ə qədərdir. Hamiləlik dövründə depressiya postpartum depressiyanın güclü bir göstəricisidir və düzgün getməyən fetus(rüşeym) inkişafı ilə əlaqələndirilir; buna görə antagonistik depressiya müalicəsi vacibdir. Postpartum depressiyaya məruz qalan bir çox qadın psixi sağlamlıq xidmətləri ala bilmirlər, çünki ilkin tibbi yardım göstərənlər qadınların ya xəstəliyini müəyyən edib, müalicə etmək ya da başqa yerlərə müraciət etməsini istəməirlər. Beləliklə, doğuşdan sonrakı dövrdə psixi sağlamlıq xidmətləri qarşısındakı maneələrin aradan qaldırılması və bu dövrdə qadınların psixi sağlamlıqları ilə bağlı ilkin tibbi müayinə həkimləri arasında məlumatlılığın artırılması vacibdir.

Zorakılıq zədələnmə və əlillik üçün risk faktorudur; ailədə zorakılığa məruz qalan qadınlar şiddət qurbanı olurlar. Araşdırmalara görə, dünyanın hər yerində qadınların 25-50% arası həyatlarının bir nöqtəsində kişilər tərəfindən fiziki istismar qurbanı olurlar. Digər açıqlamaya görə isə, qadınlar onlara inanılmamasından və yenidən qurban olmaqdan qorxduqları üçün zorakılıq hallarını şikayət etməkdən çəkinirlər. Bundan əlavə, məlumatlar tez-tez sistemli və ya etibarlı şəkildə qeydə alınmır. Yeni bir araşdırmada isə şiddətin hamilə qadınlar arasında da özünü göstərməsi 21% təşkil edir [3, s.26].

Yuxarıdakıları ümumiləşdirərək vurğulamaq vacibdir ki, bir çox qadınların həyatı, özünü dəyərləndirməsi, müstəqilliyi, adekvat gəliri, o cümlədən fiziki, cinsi və psixoloji təhlükəsizliyi, tam psixi sağlamlığına təhlükə yaradan səbəblər sistemlik şəkildə inkar edilir. Reproduktiv hüquqlar da daxil olmaqla, qadın hüquqlarının pozulması, zəif psixi sağlamlığın səbəb olduğu əlilliyin artmasına birbaşa təsir göstərir. Buna görə qadınların müstəqilliyini və qadınların psixi sağlamlığını qoruyan və təşviq edən sosial siyasət tədbirləri vacibdir. Səhiyyə və mövcud milli sağlamlıq sistemlərində gender məsələlərinin inkişaf etdirilməsi, integrasiyası və səhiyyə sistemində gender həssaslığının monitorinqi mexanizmləri hazırlanmalıdır. Xəstəliklər və sağlamlıq haqda bütün epidemioloji məlumatları cinsə və yaşa görə uyğunlaşdırmaq, məlumatların gender təhlili və ömür boyu davam edən xəstəliklərin spesifik cinsi ağırlığını izləmək üçün standart praktika olmalıdır. Psixi xəstəliklərin və digər xəstəliklərin yayılma dərəcələrində fərqliliklərin qeydiyyatının aparılmasından əlavə, qadınların və kişilərin müxtəlif rolları, öhdəlikləri, cəmiyyətdəki mövqeləri, sağlamlıq imkanlarını əldə etmələri və istifadəsinin araşdırılması davam etməlidir. Xidmətlərin istifadəsi üçün gender əsaslı mənzərlərin aradan qaldırılması yolu ilə sağlamlığın inkişaf etdirilməsi və qorunub saxlanması üçün qadınların çıxış imkanlarını gücləndirmək və onlara nəzarət etmək lazımdır. Psixi xəstəliyi müəyyən etmək və müalicə etmək üçün tibb işçilərinin təlimlərində gender yanaşmasının səhiyyəyə integrasiya olunmasının vacibliyini unutmamalıyıq. Gender həssaslığını təlimlə əlaqələndirərək, fəaliyyətin qiymətləndirilməsi ilə problemin ciddiyyə alınmasını və həyata keçirilməsini təmin etmək olar. Stress və ya çətinliklərlə mübarizə aparmaqda kömək edən amilləri müəyyənləşdirmək və ilkin səviyyəli müdaxilə proqramlarını, habelə ilkin qayğı səviyyəsini təyin etmək üçün daha çox diqqət yetirilməlidir. Əlavə olaraq, qadınların müstəqilliyini və psixi sağlamlığını qorumaq və inkişaf etdirmək üçün sosial xidmətlərin və qeyri-hökumət təşkilatlarının rolunu nəzərdən keçirmək, qiymətləndirmək və gücləndirmək vacibdir. Biz medianın rolunun gücləndirilməsinin vacibliyini, qadınların psixi sağlamlığının ictimai məlumatlandırılmasını artırmaq, psixi problemlərə qarşı stiqmanı azaltmaq və qadınların psixi sağlamlığını təbliğ etmək üçün medianın kadr hazırlığının əhəmiyyətini nəzərə almalıyıq.

Açar sözlər: Gender fərqliliyi, psixi sağlamlıq, qadın, psixi pozuntu.

Ədəbiyyat

1. Dennerstein L., Astbury J., Morse C. Psychosocial and mental health aspects of women's health. Geneva: World Health Organization, 1993.
2. Parker G., Roy K. Adolescent depression: a review. Aust N Z J Psychiatry 2001, 35, pp.572-580.
3. Rachana C., Suraiya K., Hisham A.S., Abdulaziz A.M., Hai A. Prevalence and complications of physical violence during pregnancy, Eur J. Obstet. Gynecol. Reprod. Biol., 2002, 103.
4. World Health Organization. Gender and mental health. In: Wilkinson R, Marmot M, eds. Social Determinants of Health: the Solid Facts. 2nd ed. Geneva: World Health Organization, 2003.
5. World Health Organization. WHO gender policy. Integrating gender perspectives in the work of WHO. Geneva: World Health Organization, 2002.

GƏNCLƏRƏ GENDER BƏRABƏRLİYİNİN AŞILANMASI PROSESİNDƏ MİLLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİN NƏZƏRƏ ALINMASININ ƏHƏMİYYƏTİ

Aynur Allahyarova

Xətai rayonu R.Əliyev adına 254 nömrəli tam orta məktəb, Bakı, Azərbaycan

Müasir dövrün prioritet məsələlərindən olan Azərbaycan qadınlarının cəmiyyətdə gedən sosial-siyasi proseslərdə iştirakının zəruri olması təhsil sistemində gender bərabərliyinə nail olmağı vacib vəzifə kimi qarşıya qoyur. Təhsildə qadın ilə kişi arasında sosial, yəni gender bərabərliyinin aktuallığı qadınlar və kişilər üçün sosial ədalət və hüquqların bərabər səviyyədə təmin olunması ilə bağlıdır. Gender probleminin təhsil və tərbiyə sistemində gətirilməsi cəmiyyətin vacib siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni məqsədlərinə daha tez və uğurla nail olmasına yardım edir. Müstəqillik yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan dövləti demokratik dövlət quruluşunun bərqərar olmasına, xalqımızın mənəviyyat dünyasının təməlini təşkil edən milli-mənəvi dəyərlərə qayıdışa, mənəvi inkişafın başlanmasının geniş vüsət almasına geniş imkanlar yaratdı. Müasir dövrün prioritet məsələlərindən biri olan Azərbaycan təhsilinin, iqtisadiyyatının və bütövlükdə cəmiyyətin Avropa məkanına integrasiyası şəraitində cəsarətli dövlətçilik ənənələri olan ölkəmizdə qiymətli mənəvi irs kimi bizə gəlib çatan adət-ənənələrimizə, milli dərkimizə yeni münasibət formalaşmaqdadır.

Bütün elmlər sistemi kimi gender elmi də öz qanunauyğunluqları və prinsipləri ilə elmlər sistemində öz yerini müəyyən etmək və özünü reallaşdırmaqdadır. Pedaqoji elmlər sisteminə daxil olan genderin “günü-gündən genişlənən əhatəli şəbəkə halını alan bu sistemə” daxil olması təlim-tərbiyə prosesinin səmərəliliyinin artırılmasına öz töhfələrini verə bilər. Bütün elmlər kimi genderşünaslıqda da qanunauyğunluqlar, prinsiplər və metodlar elmi nəzəriyyənin əsas komponentləridir və “qanunauyğunluq müəyyən şəraitlərdə obyektiv, əhəmiyyətli, zəruri, ümumi, sabit və təkrar olunan qarşılıqlı əlaqələri əks etdirir”.

Hər bir xalqı digər xalqlardan fərqləndirən ən ümdə cəhətlərdən biri olan milli xüsusiyyətlər, onun milli mentaliteti həmin xalqın özünəməxsus adət-ənənəsində, milli-mənəvi dəyərlərində, ailədaxili münasibətlərində, qadın və kişiye verilən davranış etalonlarında öz əksini tapır. Bu baxımından Azərbaycan xalqının ümummilli lideri H.Ə.Əliyevin fikri tam yerinə düşür: “Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi yaradıblar və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir” Gender bərabərliyinin gənc nəsə aşılanması zamanı milli xüsusiyyətlərin, milli mentalitetin nəzərə alınması tərbiyə prosesində əldə ediləcək nəticənin hər iki tərəf, həm qadın, həm də kişi üçün əhəmiyyətli olmasına zəmin yaradar. Gender bərabərliyindən danışarkən bu anlayışın yaxın zamanlarda aktual problemi özündə əks etdirən problem kimi araşdırılması düzgün deyil və bu problemi çözmək üçün ayrı-ayrı tarixi dövrləri gender aspektindən təhlil etmək lazımdır. Prof. Ə.Fərhadoğlu bu xüsusda yazır: “Genderin məzmun – mahiyyətinin əsaslı və məhsuldar açılışı ilk öncə mədəni-tarixi irsin bütövlükdə dərin və sistemli şəkildə mənimsənilməsindən keçir”. Məhz gender müstəvisindən yanaşmada bu istiqamətdə görüləsi işlər, həll ediləsi məsələlər çoxdur. Burada məişət mədəniyyətindən tutmuş milli ənənələr və mental xüsusiyyətlər də daxil olmaqla bir çox məqamlar vardır ki, biz onları hələ yenicə öyrənməyə başlamışıq» Bu gün cəmiyyət daxilində gedən sosial-pedaqoji və psixoloji dəyişikliklər, Avropaya integrasiya mentalitetə yeni bəşəri dəyərlər rakursundan baxmağı tələb edir, çünki “bir cəmiyyət çərçivəsində texnologiyanın və mentalitetin uyğunsuzluğu onların köklü dəyişiklikləri yaxud onlar arasındakı çaxnaşmalarla nəticələnir”

Gənclərə gender bərabərliyinin aşılanması zamanı milli mentalitetin əsas ünsürləri olan adət və ənənələrin gender baxımından düzgün təhlili tərbiyə prosesinin milli dəyərlər əsasında qurulmasına kömək edir. Milli mentalitet xalqın və ya fərdin elmi-nəzəri səviyyəsini, mənəvi inkişaf dərəcəsini,

əxlaqi keyfiyyətlərini, həyat tərzi, adət və ənənələrini, digər xalqlara və millətlərə münasibətini özündə ehtiva edir. “Mentalitet dərk olunmaz səviyyədə olan kollektiv təsəvvürlərin toplusu olub, böyük qrup insanların etnosuna mənsub olan, müəyyən təbii-iqlim və tarixi-mədəni şəraitdə formalaşan dərin mənəvi xüsusiyyətdir”. Mentalitet müəyyən bir xalqın xarakterində, şüur, düşüncə və davranışında, məişətində, adət-ənənəsində öz əksini tapan, əsasən dəyişməyən, situasiyadan asılı olmayaraq sabit qalan milli xüsusiyyətdir. Adət-məişət davranışının tarixən meydana gəlmiş, nəsil-dən-nəslə keçən, hamılıqla qəbul edilən sadə qaydalar toplusudur. Ənənə - tarixən yaranmış, nəsil-dən-nəslə keçən və ictimai həyatın bütün sahələrində mövcud olan, ictimai şüurun bütün formalarında təcəssüm edən ümumi norma və prinsiplər, baxışlar, insanın mürəkkəb davranış qaydasıdır. Məlumdur ki, bütün xalqlarda olduğu kimi Azərbaycan xalqının da adət və ənənələri mürtəcə və mütərəqqi səciyyə daşımaqla iki yerə bölünür. Gender tərbiyəsinə, insanlar arasında hüquq bərabərliyinin yaranmasına mane olan, qız-qadın ləyaqətini alçaldan, qadını ailədə və cəmiyyətdə ikinci dərəcəli varlığa çevirən mürtəcə adətlərə qarşı ciddi mübarizə aparmaq lazımdır və bu mübarizənin əsas hərəkətverici qüvvəsi isə qadınlar özləri olmalıdır. Milli mentalitetin tarixi şəraitlə bağlı dəyişməsi: Zaman keçdikcə dövrün iqtisadi, siyasi, ictimai və mədəni tələbləri ilə əlaqədar olaraq, tərbiyə sahəsində xalqın yaratdığı adət və ənənələrin, fikir və ideyaların müəyyən qismi köhnəlib aradan çıxmış, bir qismi yeni təcrübə hesabına daha da cillənib zənginləşmiş, bir qismi isə təzə məna və məzmun yaratmışdır.

Bu gün milli mentalitetə, milli-mənəvi köklərə, adət və ənənələrə qayıdış haqqında cəmiyyət daxilində müəyyən mübahisələr gedir. Məlum məsələdir ki, hər bir xalqın inkişaf prosesi onun ənənələrinə, keçmişi özündə əks etdirən davranış qaydalarına, düşüncə tərzinə əsaslanmalıdır. Ancaq bir həqiqəti danmaq olmaz ki, bu gün Azərbaycan cəmiyyəti və ailəsi daha çox qərb ənənələri istiqamətində müəyyən dəyişikliyə uğrayır və bu dəyişmə bizdən tərbiyə prosesində mütərəqqi ənənələrimizə istinad etməklə Qərb demokratiyası ilə Şərq kamilliyini üzvü şəkildə birləşdirməyi tələb edir. Mentalitet həm şüurun, həm kortəbiiyin təsir və təzyiqi altında dəyişir. Hazırda dövlət və mədəniyyət xadimlərimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də milli mentaliteti demokratiya, humanizm, qadın hüquqlarının müdafiəsi məcrasında dəyişməsinə istiqamətləndirməkdir. Gender tərbiyəsində milli mentalitetimizdən irəli gələn və bütün əsrlərdə tərbiyə sistemimizdə mənəvi dəyər kimi qorunan qadına böyük hörmət, ülvə məhəbbət diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Bəlkə də bu məhəbbətin nəticəsidir ki, mentalitetimizdə bizi qoynunda bəsləyən, nemətini bizdən əsirgəməyən torpağımız, Vətənimiz Ana Vətən adlanır.

Qadın şəxsiyyətinə, ləyaqətinə hörmət üstündə köklənmiş milli ənənələrimizdə qadın-ana sözünün qüdrəti ulu ağsaqqal sözünün qüdrətinə bərabər tutulur. Qadın şəxsiyyətinə, ana haqqına böyük ehtiramını ifadə etmək tərzilə dünyanın digər xalqlarından seçilən xalqımız bu ehtiramla hamını heyretə salır, çünki xalqın mənəvi dünyasında kişi ilə qadın əxlaqına verilən qiymətdə gender fərqlərinin aradan qalxdığının şahidi oluruq.

Əski türklərin qadın hüquqlarına qarşı demokratik münasibəti haqlı olaraq türk feminizminin əsasında dururdu. Bunu qədim türk inanclarında və etiqadlarında da görmək mümkündür, belə ki, əski türklərə görə şamanizmin möcüzəsinin əsasında onun qadındakı müqəddəs qüvvəyə söykənməsi dururdu. Türk şamanları sehr qüvvəsiylə möcüzələr göstərə bilmək üçün özlərini qadınlara bənzətməyə məcbur idilər. Qadın və kişi başlanğıclarını özündə ehtiva edən toyonizm və şamanizmin dəyərcə bərabər olması kişi ilə qadın arasındakı gender balansının saxlanılmasına səbəb olmuşdur və bunu aşağı təbəqələrdən tutmuş yuxarı-hakimiyyət qurumlarında da sezmək mümkün idi. Xaqan tərəfindən verilmiş bir əmrin tam itaət qüvvəsinə minməsi üçün onun “Xaqan və xatun buyurur ki” sözlərilə başlaması əsas şərtlərdən biri idi və “...qurultaylarda, ibadətlərdə ...hərb və sülh məclislərində xatun mütləq xaqanla birlikdə olardı”.

Türk tədqiqatçısı Necdet Sevinc keçmişdə türk qadınlarının kişilərlə demək olar ki, eyni sosial statusa malik olduğunu qeyd edir: «İslam öncəsi, tarix öncəsi türk xalqlarında qadın tabe olmadığı üçün kişinin hər növ fəaliyyətində iştirak edər, ovda, savaşa, ziyafətlərdə, dini, siyasi, bədii, dil,

etiqad sahələrində kişilərlə bərabər olurdu. Türk qadınına ənənəvi münasibətdən danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, tarixi keçmişimizdə türk qadınının siyasi nüfuzu da gözlənilmişdir. Bu da ona dəlalət edir ki, müəyyən dövlət əhəmiyyətli və taleyüklü qərarların qəbulunda onunla müəyyən razılaşmalar və məsləhətləşmələr olmuşdur. Hec şübhəsiz ki, bu da türk qadınlarının həm də siyasi arenada kişilərin bacarıqlı mütəffiqi olmasından xəbər verir. Belə faktlara türk xalqlarının tarixində çox rast gəlmək olar. Bu faktlar içərisində müharibə şəraitində olan iki dövlət arasındakı sülh sazişinin imzalanmasına öz siyasi bacarığı və qadın fəhmi ilə nail olmuş Sara xatunun-Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı Uzun Həsənin anasının adı fəxrlə çəkilir. Xalqımızın mütərəqqi ənənələrində qadına təzyiq yox, hörmət və ehtiram əsas götürülmüş, onun adı həmişə uca tutulmuşdur.

Şair S.Vurğun oğlan və qız övladları arasındakı gender bərabərsizliyini bədii şəkildə belə ifadə etmişdir:

Beləydi qayda bizdə...Qız doğanda analar,
Baxıb qara geyərdi su üstündə sonalar.
Yazıq qadın utanıb, qızarırdı ərindən,
Min bir vərəq qopurdu könlünün dəftərindən.

Gender bərabərliyinə gedən yolun məhz tərbiyədən keçdiyini nəzərə alsaq, qızlara verilən tərbiyədəki köhnə stereotiplərin aradan qaldırılması tərbiyə işində ən vacib məsələdir. Əksər azərbaycan ailələrində qızı tərbiyə edərkən ona milli mentalitetə uyğun olan xüsusiyyətlərin aşılması tərbiyənin əsas məqsədi kimi götürülür və ailədə ənənə və etik-əxlaqi normaların daşıyıcısı olmaqla qızın üzərinə daha çox məsuliyyət düşür. Gender situasiyalarının analizi şüurlu fəaliyyətin, rəssional düşüncənin və ətraf mühitə uyğunlaşmanın inkişafına istiqamətlənmiş metoddur. E.N. Ka-menskayaya görə, bu öyrənmələrin aktiv düşünmə qabiliyyətlərini və gender tapşırıqlarının təhlil edilməsi qabiliyyətini inkişaf etdirir və gender təcrübəsinin toplanmasına şərait yaradır .

Beləliklə də gənclərin gender tərbiyəsinin səmərəliliyi üçün xalqımızın gender baxımından əhəmiyyətə malik, milli və bəşəri dəyərləri özündə birləşdirən milli xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlanılmalı, mürtəce xarakterli mental baxışlar aradan sıxışdırılıb çıxarılmalıdır.

Açar sözlər: təhsil, gender bərabərliyi, milli və bəşəri dəyərləri , tədqiqat, tədris.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Təhsil Qanunu (Layihə), Bakı, Qanun, 2009.
2. Abasov Ə., Mirzəzadə R. Genderə giriş, Bakı, 2004, 120s.
3. Ağayev Ə.A. Həyatın astandasında, Bakı, Maarif, 1983, 94s.
4. Ağayeva K.C. Azərbaycan cəmiyyətində sosial-əxlaqi davranışın etik-gender təhlili. f. üz. f. dok. diss. Bakı, 2009, 150s.
5. Azərbaycanda qadın məsələsi (XX əsrin 90-cı illərindən bu günə qədər), Bakı, "Təknur", 2012, 385s.

ЖЕНЩИНЫ ЗА УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ГЛОБАЛЬНОГО МИРА

Раида Амирбекова

Государственный Комитет Азербайджанской Республики по Проблемам Семьи,
Женщин и Детей, Баку, Азербайджан

Законодательное закрепление прав и свобод женщин, правовая защита женщин в качестве активного участника социально-экономических, политических процессов беспокоили прогрессивные умы, прогрессивную общественность Азербайджана, как минимум, с начала 20-го века.

Бурное развитие нефтяной промышленности в Азербайджане начиная с конца 19-го и начала 20-го века, привели к стремительному росту экономической и политической активности в стране, значительной интернационализации общества и социальной жизни, созданию уникальной экосистемы, вобравшей в себя особенности культур многих стран и народов. Конечно же, в сложившихся условиях, женщины Азербайджана не могли согласиться и не соглашались с ролью бесправного, безропотного наблюдателя и домохозяйки. Согласно данным «списка избирателей в Бакинскую Городскую Думу», уже в 1906-1909 годах, в выборах в городскую Думу принимало участие более 200 женщин. Росло количество женщин, принимавших активное участие в социально-экономической жизни страны.

Дальнейшее расширение прав и свобод женщин продолжилось с созданием в 1918-м году Азербайджанской Демократической Республики, которая заложила основу гендерному равенству в стране, и явилась одной из первых стран в мире закрепившей за женщинами избирательное право.

Правительство Азербайджана уделяет особое внимание вопросам расширения участия женщин в жизни страны. Все государственные программы в Азербайджане включают гендерный компонент, также выделяются необходимые финансовые средства для привлечения женщин к более широкому, активному и более эффективному участию во всех сферах социально-экономической и политической жизни страны, к более тесному сотрудничеству и участию в международных организациях, научно-исследовательских центрах, международных проектах. Иначе говоря, к более активному и плодотворному участию в международном разделении труда.

В Азербайджане в систематическом порядке реализуются проекты, направленные на развитие женщин и обеспечение гендерного равенства. Безусловно, мы достигли больших успехов в этой области, но, тем не менее, нам все еще присущи определенные препятствия. В результате оккупации наших территорий Арменией, каждый десятая женщина нашей страны является беженцем или вынужденным переселенцем. Военная агрессия все еще имеет место быть, и этот факт, оказывает определенное влияние на вышесказанные процессы.

Динамичное развитие экономики Азербайджана и успешной реализации проектов в этой области оказало положительное влияние на благосостояние семей, женщин (включая сельских женщин) и детей. В городах и сельских местностях проводятся регулярные тренинги для стимулирования женщин к получению качественного образования и профессиональной подготовки женщин, а также улучшения доступа к соответствующим услугам здравоохранения. Увеличение участия в социальной и экономической жизни сельских женщин, составляющих четверть населения страны, является приоритетной задачей для государства. Создаются необходимые условия для повышения социального статуса сельских женщин и наиболее полному использованию их профессионального, творческого, интеллектуального, духовного потенциала.

В рамках таких нормативных структур, как "Стратегическая дорожная карта нацио-

нальной экономики и основных секторов экономики”, Концепция развития “Азербайджан 2020: взгляд в будущее”, и Цели Устойчивого Развития на 2016-2030-е гг. создаются новые перспективы и благоприятные условия для обеспечения гендерного равенства, и защиты прав женщин и девочек во всех областях. Систематические реформы, проводимые в нашей стране, и социально-экономические программы, направленные на развитие регионов, оказывают положительное влияние на благосостояние и активное общественное участие семей и женщин.

Ведется плодотворная работа в области просвещения женщин, проживающих в регионах нашей страны, примером тому служит программа под названием «Стимулирование участия в экономической и социальной жизни женщин, проживающих в сельской местности и районах». В рамках проекта в каждом регионе были созданы Ресурсные Центры. В ресурсных центрах женщинам оказывается информативная помощь в вопросах реализации своих прав и возможностей, получении ресурсов и предоставлении кредитов. Благодаря проекту были открыты предприятия мелкого и среднего бизнеса, которые возглавляют женщины. На постоянной основе проводятся специальные тренинги по темам: «Профессиональная подготовка женщин и развитие женского предпринимательства в регионах страны», “Финансовая грамотность” и «Создай и совершенствуй свой бизнес». Новый проект «ABAD - ASAN», целью которого служит поддержка социально-экономического развития регионов, обеспечение применения современных технологий в семейном бизнесе, поспособствовал открытию новых рабочих мест, и развитию малого и среднего бизнеса среди сельских женщин. В 2017 году процент женщин-предпринимателей в нашей стране за последние 10 лет увеличился в 5 раз.

Деятельность государственных и неправительственных организаций в сфере развития и стимулирования женского предпринимательства взаимосвязана. При поддержке Комитета по Проблемам Семьи, Женщин и Детей и Министерства Экономики была создана Ассоциация Женщин Предпринимателей, в структуру которой входит целая сеть общественных организаций женщин предпринимателей.

Общественная активность женщин в Азербайджане также растет быстрыми темпами. Количество женщин журналистов, общественных и политических деятелей, ученых неуклонно растет. На сегодня, более 200 неправительственных организаций, функционирующих в стране, занимаются просветительской и благотворительной деятельностью в области защиты прав женщин, детей и семьи.

ГЕНДЕР И АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА (XX-XXI ВЕКА)

Нигяр Ахундова

Институт Истории им. А.А. Бакиханова НАН Азербайджана, Баку, Азербайджан
Бакинский Университет Бизнеса, Баку, Азербайджан
e-mail: nigar-akhundova@yandex.ru

Гендерные исследования являются одним из новых направлений в общественных науках, в том числе, и в литературе. Практически, любая её область может быть рассмотрена с точки зрения отражения в ней гендерных аспектов. В этой связи интересным представляется исследование гендерной проблематики в литературе.

Понятие «гендер» определяет социокультурную конструкцию, в который входят понятия, связанные с социальным полом (т.е. гендер) через литературу, историю другие общественные науки.

«Важно отметить, что литературные произведения редко создаются или читаются в вакууме, а контекст, – например, жанр, гендер, историческое событие, идеология – влияет на акты письма и чтения» [4].

Азербайджанская литература и искусство в ярких образах и картинах отражают героики и романтику женщины, матери, человеческие отношения, которые помогают в воспитании людей в духе нравственности и морали.

Азербайджанские писатели, поэты, драматурги ещё более приближаются в литературе к гендерному вопросу.

Народный поэт Самед Вургун говорил о «... чистой любви ... о счастье во имя будущего всех людей» [2].

Любовь к женщине, к матери – основная ведущая линия в произведениях многих азербайджанских писателей и поэтов.

«Проходят с нашим знаменем багровым.
Пред матерью, – что может быть родней?!
И кажется, та женщина большая
Идёт в рядах народа своего
Как сыновья – борцы, провозглашая
Непобедимой, правды, торжество!» (1947 г.) [1].

Так отражаются аспекты гендерных вопросов в произведениях Самеда Вургун.

В исследуемые годы значительно расширяются тематический круг и жанровое многообразие азербайджанской литературы. Не потеряла своей актуальности тема женщины, матери во все исследуемые годы. Эта тема была центральной и до исследуемого периода, в годы Великой Отечественной войны. Она нашла своё отражение в произведениях: «Трудно забыть» А. Гаджизаде, «Саз» и «Звук свирели» И. Гусейнова, «На берегу голубой песни» А. Керимова, «Он не был чужим» Ю. Азимзаде и другие [3, с.36].

Много произведений литературы было создано в исследуемые годы, посвящённых историко-революционным процессам, что было связано с советским периодом в азербайджанской истории. И здесь отметим роман «Перване» видного азербайджанского писателя Мирзы Ибрагимова. Этот роман об истории жизни Закавказья во второй половине XIX века, о литературе и науке, о просвещении, о Горькой учительской семинарии – первой в те годы школкадров национальной интеллигенции, об азербайджанском писателе, общественным и политическим деятелем Нариман Нариманове. Произведение названо женским именем «Перване», что означает врождённое творческое начало, яркий нетривиальный тип личности [5].

Почему автор называет своё произведение женским именем? Вот в чём и вопрос, и ответ. В поэзии Азербайджана также имеются некоторые аспекты гендеровой проблемы. Жизнеутверждающий романтический настрой, свойственный поэтам Азербайджана, был и остаётся преобладающим. В исследуемые годы появилось множество новых поэтических индивидуальностей.

В исследуемый период в творчестве поэтов Р. Рзы, С. Рустама, М. Рагима, А. Джамиля, М. Дильбази, Б. Вагабаде, Н. Рафибейли, Н. Хазри, Д. Новруза, Ф. Садыха, С. Сарывелли, Г. Гусейнзаде, С. Тахира, К. Касумзаде, Н. Гянджали, пользующихся большой популярностью в Азербайджане, находят отражение образ женщины, красоты её духовного мира, любви.

Соотношение поэтов женщин и мужчин – один к семи и, конечно, эта цифра говорит о специфике профессии, о деятельности женщины, которая, кроме профессиональной сферы, является хранительницей очага, семьи и отсюда её обязанности в обществе, которые ещё

больше возрастают. Здесь и воспитание детей играет немаловажную роль. То есть у женщин в доме очень много обязанностей, которые часто не дают возможность до конца заниматься профессионально своим делом, достигать особых вершин. В этом разница между женщиной и мужчиной в обществе.

В исследуемые годы были изданы новые сборники стихов: С. Рустама «На солнечных дорогах», Р. Рзы «О погоде», М. Дильбази «Материнская любовь», И. Исмаилзаде «Святые листья», Г. Гусейнзаде «Помнишь ли?», А. Керимова «После путешествия», А. Мурадханлы «Песни о море», Ф. Годжа «В один прекрасный день», Дж. Новруза «Подарки судьбы», «Жизнь проходит как караван», «Мир одной матерью – рождён». Творчество поэтов и писателей Нахчыванской АССР было представлено сборником «Пламенные сердца».

Поэты и прозаики М. Ибрагим (Араз), Дж. Новруз, Т. Байрам, Н. Гасанзаде, Ф. Годжа, Ф. Садых, Ф. Мехти, С. Тахир, Х. Рза, Анар, Э. Борчалы и другие также внесли существенный вклад в развитие литературы Азербайджана.

В их произведениях уделяется большое внимание женским образам. Женщина наравне с мужчиной является труженицей, работающей, творящей, пишущей. Здесь поднимаются вопросы о месте женщины в семье и обществе.

С ускорением общественно-экономического развития происходит пересмотр исторической роли и участие женщин в культурном процессе.

Активное появление женщин-субъекта литературного творчества в искусстве был важным аспектом в истории XX века.

В области литературы творили такие женщины как Медина Гюльгюн, Окума Биллури, Мирварид Дильбази, Нигар Рафибейли и многие другие.

Карабахская война оставила свой след в современной азербайджанской литературе. Писатели Г. Анаргызы, М. Сулейманлы, А. Рагимов, С. Ахмедлы, В. Бабанлы, К. Незирли, А. Кулиев, А. Аббас, М. Бекирли затронули темы судеб беженцев, женщин и их детей, тоски по потерянным землям и городам, о Ходжалинской резне, жестокости войны. Все эти вопросы являются очень важными в решении проблемы «гендер и литература», «гендер и история», «гендер и общество». Мы попытались коснуться лишь некоторых аспектов вопроса гендера в азербайджанской литературе (XX-XXI века)

Обретение независимости, смена социально-политической формации ещё больше подчёркивают активное участие женщин в демократическом движении, усилении роли женщин в нашем обществе и отражении этих процессов в литературе.

Ключевые слова: гендер, история, культура, литература.

Литература

1. Azeri books. narod.ru/poeziya/vurqun_statuya_materi.htm.
2. Газета «Ədəbiyyat», «Литература» - 31 мая 1946 г. – С.Вургун «За великое искусство».
3. Набиев Б., Наджафов М. Литература и искусство. Баку, 1970.
4. Рюмкёнен И. Гендер и литература: проблема «женского письма» и «женского чтения» [/www.a-z.ru/women_cd1/ntme/filologich_nouki_2.htm/](http://www.a-z.ru/women_cd1/ntme/filologich_nouki_2.htm/)
5. Wwwznachenie-tajna-imeni.ru/znachenie-imeni-Pjarvane/

Gender və Azərbaycan ədəbiyyatı (XX-XXI əsrlər)

Məqalədə müasir dünyada gender tədqiqatçılarının vacibliyi qeyd edir. Müəllif bu mövzuda gender problemlərinin ədəbiyyatda tədqiq olunmasının aktuallığını qeyd edir. Eləcə də gender problemləri aspektində obrazlar vasitəsilə Azərbaycan ədəbiyyatı və mədəniyyəti nümunələri üzərində dayanılır.

AZƏRBAYCAN XALQ CUMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ UŞAQ HİMAYƏDARLIĞI

Şəlalə Bağirova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: baghirova.shalala@mail.ru

1918-ci ilin mart ayında türk-müsəlmanlara qarşı törədilmiş qətlamlar zamanı və sentyabr ayında Bakı uğrunda döyüşlərdə əhali böyük məhrumiyyətlərə məruz qalmışdı. Zərərçəkənlərin böyük qismi valideynlərini itirmiş uşaqlar idi. Bakı şəhərində Azərbaycan xalqına qarşı bolşevik-daşnak qüvvələrinin törətdiyi müsibətlərdən əziyyət çəkməyən uşaq, demək olar ki, yox idi. Onların xüsusi qayğıya ehtiyacı vardı. Bu məsələ yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti rəhbərliyi qarşısında mühüm vəzifələrdən birinə çevrilmişdi. Bununla əlaqədar hökumət Himayədarlıq Nazirliyi, ən böyük qeyri-hökumət təşkilatı sayılan Mərkəzi Ev Komitəsi və digər xeyriyyə cəmiyyətləri ilə sıx əməkdaşlıq edir, onların sahibsiz və yetim uşaqlar üçün yaratdığı uşaq evlərinə pul vəsaiti ayırırdı.

Uşaqlara Yardım Bürosu uşaqlara himayə göstərən təşkilatlardan biri idi. Büro 1918-ci ilin sentyabr ayında doktor Y.Y.Gindesin sədrliyi ilə yaradılmışdı. Sədr müavini isə xanım Liza Muxtarova seçilmişdi [7, s.221]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Yevsey Gindes Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin üçüncü hökumət kabinetində Səhiyyə naziri olmuşdu. Onun nazir olduğu dövrdə ölkədə pulsuz xəstəxanalar açılmışdı. Bu xəstəxanaların işində xəstə uşaqlara olan münasibət xüsusi önəm daşıyırdı. Himayədarlığa ehtiyacı olan uşaqlar burada müayinə olunur, ağır xəstələr burada müalicə almaq üçün yerləşdirilir, sağalmış uşaqlar isə ailələrinə qaytarılır və xəstəxana tərəfindən onlara subsidiyalar ayrılırdı. Doktor Gindes bütün bu məsuliyyəti öz üzərinə götürmüşdü.

Uşaqlara Yardım Bürosu hər həftənin şənbə günü, axşamüstü keçirilən iclaslarda görülmüş və qarşıya qoyulacaq işlərlə bağlı müzakirələr aparırdı. Büronun noyabrın 26-da yerli ictimai və milli təşkilatların üzvlərindən ibarət geniş iclası keçirilmişdi. Məqsəd büronun işini genişləndirmək idi. Doktor Gindesin məruzəsi dinləndikdən sonra kollegial orqan yaradılmış və bütün milli, ictimai və xeyriyyə təşkilatlarından bura üzvlər seçilmişdi [1, s.3]. Mərkəzi Ev Komitəsindən A.Leontoviç, Y.Gindes, Q.Bron, Rus Xeyriyyə Cəmiyyətindən Kırılova və mühəndis Krivoşeyin, Yəhudi Milli Komitəsindən Y.Varşavskiy, Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətindən Liza Muxtarova, Müsəlman sığınacağından Vasilyevskaya, erməni sığınacağından Avakyan, “Körpələr evi”ndən Radzinskaya, “Uşaq evləri”ndən Koritskaya bura üzv seçilmişdilər. Həkim kimi doktor Allahverdiyev uşaqların sağlamlığının qorunmasını öhdəsinə götürmüşdü. Bununla bağlı Büro rəhbərliyi Mərkəzi Ev Komitəsinə müraciət etmiş, Komitə isə öz növbəsində doktor Allahverdiyevə məktub ünvanlayaraq onu bu xeyirxah işə cəlb etmişdi. Eyni zamanda iclasda Tağıyevin fabrikində ucuz parçadan hər uşağa 4 arşın olmaqla bir kostyum sifariş edilməsi qərara alınmışdı.

Uşaqlara Yardım Bürosunun sərəncamında ilk vaxtlar minə qədər uşağın yerləşəcəyi 5 sığınacaq vardı. Sığınacaqlardan biri dekabr ayında Liza xanım Muxtarovanın yardımı ilə kimsəsiz uşaqlar üçün açılmış körpələr evi idi. Bu sığınacaq 1895-ci ildən 1917-ci ilə qədər fəaliyyət göstərmiş “Körpələr evi” əsasında açılmışdı. O zaman sədr doktor Gindes, maliyyəçi isə Hacı Zeynalabdin Tağıyev idi. H.Z.Tağıyev sonralar cəmiyyətin fəxri üzvü seçilmişdi.

Körpələr evində səhiyyə və sanitar-gigiyena işləri son dərəcə ciddi bir şəraitdə qurulmuşdu: hər səhər tibb bacıları uşaqları müayinə edir, dezinfeksiya işləri aparır, onları hamamda qrup şəklində çimdilir, saç və dırnaqlarını kəsirdi. 1919-cu il martın ortalarından Uşaqlara Yardım Bürosunun yaratdığı «Körpələr evi» nəzdində 1 yaşından 7 yaşınadək uşaqlar üçün xüsusi uşaq bölmələri təşkil edilmişdi. Ayrı-ayrı imkanlı şəxslər oraya ianələr verir, Mərkəzi Ev Komitəsi isə oranı ərzaq məhsulları ilə yanaşı, tibbi xidmətlərlə təmin edirdi. Faktik olaraq Liza Muxtarovanın şəxsi vəsaiti hesabına fəaliyyət göstərə bilən sığınacaqda çətinliklərə baxmayaraq, təmizlik qaydalarına və uşaqların tərbiyə işinin təşkil olunmasına ciddi riayət olunurdu. İanələr verən xeyriyyəçilər sırasında İsabəy Sadıxbə-

yov, Hənifə Zeynalabdin oğlu Tağıyev, Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin sədri Qasım Qasimov, Tağı Nağıyev, Zeynəb xanım Səlimxanova və digərləri var idi.

Büro Novruz bayramında müsəlman uşaqları üçün şənlik təşkil edirdi. Tədbirə yetim uşaqlara hər hansı köməklik göstərmək arzusunda olanlar da dəvət edilirdi. Şənlikdən əldə olunan gəlir sığınacağa sərf olunurdu. Təşkilat üçün keçirilən xeyriyyə tədbirlərindən biri də ucuz ağ çörəyin bişirilməsi və onun satışından gələn gəlirin sığınacağa sərf edilməsi idi.

Minlərlə uşağı himayəyə götürmüş Uşaqlara Yardım Bürosuna Himayədarlıq Nazirliyi subsidiyalar ayırır, Mərkəzi Ev Komitəsi və ayrı-ayrı şəxslər ianələr verirdi. Liza Muxtarova Büronun işində xüsusi fəallığı ilə seçilirdi. Ümumiyyətlə, öz övladı olmayan Liza xanımın maarifçilik və tərbiyəçilik fəaliyyəti çox geniş idi. Öz zadəgan nəslinə məxsus sarayda zəngin pansion təşkil edən bu nəcib xanım kasıb ailələrdən olan və valideynlərini itirmiş uşaqları tərbiyə edirdi [4, s.58].

Uşaqlara Yardım Bürosu Mərkəzi Ev Komitəsinin nəzdində qida məntəqələri var idi. Həmin şöbə naharların təşkil olunmasını həyata keçirirdi. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti hökuməti Büronun işində köməyini əsirgəmirdi. Himayədarlıq Nazirliyi ərzaq şöbəsinə subsidiyalar ayırır, paylama məntəqələrinin açılmasında kömək edirdi.

Himayədarlıq Nazirliyinin Uşaqlara Yardım Bürosu ilə birgə yeni il təqvimini hazırlaması həyata keçirilən maraqlı layihələrdən biri idi. 1919-cu ildən təqvim buraxılmağa başladı [6]. Təqvimin satışından əldə olunacaq gəlirin bütünlüklə Himayədarlıq Nazirliyinin tabeliyində olan bütün uşaq sığınacaqlarına sərf olunacağı nəzərdə tutulmuşdu. "Azərbaycan" qəzetinin 1919-cu ilin yanvar ayında nəşr olunmuş ilk sayında imkanlı bakılılara, firma və kontorlara bu təqvimin əldə olunaraq uşaqlara yardım edilməsi haqqında çağırış elanı verilmişdi: "...hər birinizin yeni ilin başlanğıcında bu lazımlı əşyaya sahiblənmək zərurəti var... siz bununla özünüzü ziyana salmadan ailə və əzizlərinizdən məhrum edilmiş zavallı uşaqlara yardım etmiş olacaqsınız..." [2, s.3]. 10000 nüsxə ilə nəşr edilmiş bu təqvim Qafqazın iri şəhərlərinə də göndərilmiş və satışından 200 rubl əldə olunmuşdu.

Uşaqlara Yardım Bürosu himayəsində olan 15-16 yaşına çatmış uşaqların taleyinə də biganə yanaşmırdı. Bu barədə Himayədarlıq Nazirliyinə dəfələrlə müraciətlər edilmiş, həddi-büluğa çatmış uşaqların sonrakı taleyi, peşə seçimi ilə bağlı məsələ qaldırılmışdı. Eyni zamanda hesab edilirdi ki, yeniyetmə uşaqların sığınacaqlarda qalması yerlərin məhdud olması baxımından azyaşlı uşaqların bura qəbulunun əngəllənməsinə səbəb olur [5, s.3].

Doktor Gindesin rəhbərliyi ilə Uşaqları Mühafizə Liqası da gördüyü bir çox xeyirxah işlərlə seçilirdi. Liqanın sədr müavini, Nəsibbəy Yusifbəylinin xanımı, ictimai-siyasi xadim, maarifçi, xeyriyyəçi Eynülhəyat Yusifbəyli kimsəsiz uşaqların cinayətkar aləmdən uzaqlaşdırılmasında, onların yenidən tərbiyələndirilməsində, cəmiyyət üçün faydalı vətəndaşlar yetişdirilməsində göstərdiyi mühüm xidmətləri ilə fərqlənirdi. Liqa 1917-ci ildə doktor Gindesin təşəbbüsü ilə təsis edilmişdi. Cəmiyyətin əsas vəzifəsi Bakıda 17 yaşınadək uşaq və yeniyetmələrin həyat şəraitinin (fiziki, iqlim, sanitariya-gigiyenik, iqtisadi, təhsil) öyrənilməsi və onlara kömək göstərilməsi, qayğı ilə əhatə olunması idi.

Bu illərdə xeyriyyəçilik fəaliyyəti göstərmiş, kimsəsiz uşaqların cinayətkar aləmdən uzaqlaşdırılmasında, onların yenidən tərbiyələndirilməsində, cəmiyyət üçün faydalı vətəndaşlar yetişdirilməsində mühüm xidmətləri olmuş Eynülhəyat Yusifbəylinin təşəbbüsü ilə 1919-cu ildə Uşaqları Mühafizə Liqası Ədliyyə Nazirliyi qarşısında uşaq məhkəməsinin təsis edilməsi haqqında vəsatət qaldırılmışdı [8, s.87]. Belə bir məhkəmənin köməyi ilə valideyn və qohumlarını itirmiş uşaqları cinayət mühitindən təcrid etmək və onları etibarlı əllərə tapşırmaq ehtimal edilirdi. Rəsmi dairələr öz növbəsində liqanın qaldırdığı bu məsələyə həssaslıqla yanaşmış və layihəni dəstəkləmişdi. Təsis olunacaq xüsusi uşaq məhkəmələri uşaqları birbaşa olaraq mühakimə etməyəcək, əksinə, uşaqları cinayət törətməyə vadar edən vəziyyəti araşdıracaqdı. Şəraitdən asılı olmayaraq cinayət törətmiş azyaşlı öz ailəsinə o şərtlə qaytarıla bilərdi ki, valideynləri onun bu kimi işlərdən çəkinəcəyinə zəmanət verə bilsinlər. Əks təqdirdə, uşaq ya azyaşlı cinayətkarlar üçün əmək koloniyalarında yerləşdiriləcək, ya da bütün qayğıları öz üzərinə götürəcək xüsusi himayədarların öhdəsinə veriləcəkdi. AXC hökuməti

bu layihəni qəbul etmiş və ona yardım edəcəyini vəd etmişdi: “Xüsusi uşaq məhkəməsi təsis olunacaq və uşaqları cinayətkarlığa sövq edən səbəblər araşdırılacaq” [3, s.3]. Bununla əlaqədar olaraq Uşaqları Mühafizə Liqası uşaq məhkəməsinin tərkib hissəsi olan xüsusi koloniyalar təşkil etmişdi. Qeyd edildiyi kimi, bu layihənin gerçəkləşdirilməsinin ana xəttini onları cinayət törətməkdən çəkəndirmək, tərbiyələndirmək və cəmiyyət üçün yararlı və layiqli bir vətəndaş kimi yetişdirmək təşkil edirdi. Liqa ictimaiyyətə yardım məqsədilə müraciət etmiş və imkanlı şəxsləri buraya üzv olmağa çağırırdı.

Açar sözlər: cumhuriyyət, uşaq, yardım, himayədarlıq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan qəzeti, 1918-ci il, №37, 1 noyabr.
2. Azərbaycan qəzeti, 1919-cu il, №1, 1 yanvar.
3. Azərbaycan” qəzeti, 1920-ci il, №67, 3 aprel.
4. Gender: tarix, cəmiyyət, mədəniyyət. Qərb Universiteti Araşdırmalar Mərkəzi. Bakı, 2002.
5. Kaspi qəzeti, 1918-ci il, №67, 1 oktyabr.
6. Адрес календарь. 1918.
7. Алиева Лятифа. Женщины в общественно-политической жизни Азербайджана (1900-1920 гг.). Баку, 2013.
8. Гусейнова Лала. Деятельность неправительственных организаций в период АДР (1918-1920). Автореферат диссертации. Баку, 1996.

GENDER SİYASƏTİ: MALTUSÇULUQDAN TRANSHUMANİZMƏ

Manaf Bağırzadə

Azərbaycan Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Bakı, Azərbaycan
e-mail: mbagirzadeh@yahoo.com

Günümüzdə qloballaşmanın yüksək nöqtəyə çatdığı, elmi və texnoloji tərəqqinin bir neçə mərhələsini aşan dünyada gender məsələləri üzrə problemlərin sayı gedərək daha da artır. Halbuki, insanlıq bir çox təbii proseslərin idarə olunmasını tarixi təkamül müddətində asanlıqla öyrənmişdir. Hazırda gender sahəsindəki fəaliyyətlər global siyasətin bir hissəsi olmaqla, hökumətləri nəticəsinin uzun müddət sonra özünü göstərəcək olan bir çox tədbirlərin həyata keçməsinə yönləndirir. Bu çərçivədə gender tədbirlərinin nəticələrini daha yaxşı anlamaq üçün maltusçuluq və transhumanizm anlayışları prizmasından baxmaqda fayda var.

Gender problemlərinin meydana gəlməsi: maltusçuluq

Maltusçuluğun yaranması 19-cu əsrdə Avropada Fransız və İngilis filosofların, “yoxsulluğun səbəblərinin harda yatması və bu hadisə ilə ictimai həyatda necə mübarizə aparmaq olar?” sualına etdikləri müzakirələrlə baş vermişdir. 1798-ci ildə İngiltərədə Thomas Robert Malthus adlı bir kəşiş və eyni zamanda elm adamı tərəfindən “Əhalinin artımı haqqında araşdırma” adlı əsər dərc olunmuşdur [5]. Bu əsərə görə müəyyən şərtlərdə hər hansı bir populasıya, qida maddələrinin artımından daha sürətli tempdə artar və bu zamanda adam başına düşən qida miqdarı azalar. Başqa cür desək, əhalinin artımı həndəsi silsilə şəklində, əhalinin istehlak etdiyi mal və xidmətlər isə ədədi silsilə şəklində artır. Bu səbəbdən gec evlənməyi, az sayda uşaq sahibi olmağı, qadın və kişi münasibətlərinin uzun müddət davam edə bilməyəcəyi şəraitin təşviq edilməsi lazım olduğunu irəli sürmüşdür. Maltusa görə cəmiyyətdəki yoxsulluğun ən böyük səbəblərindən biri cəmiyyətdə yer alan aşağı siniflərdir. Bu səbəbdən aşağı sinifləridə içinə qatacaq əhali planlamasının vacibliyindən, aşağı sinifə heç bir

dəstəyin edilməməsini bildirmişdir. Bu fikirlər bir çox tənqidlərə səbəb olsa belə, bu maltusçu yanaşma günümüzə kimi öz varlığını sürdürmüşdür. 1827-ci ildə neo-maltusçuluğun tərəfdarları ilk dəfə İngiltərədə işçi statusuna sahib əhali arasında kontrasepsiya üsulları haqqında vərəqlər paylamışdı. Neo-maltusçu yanaşma doğum nəzarəti, irqaryımını və yoluxucu xəstəlikləri dəstəkləməyi yoxsulluğun azaldılması vasitəsi kimi ələ alır. Maltusçu görüşləri dəstəkləyən iqtisadçı-filosof James Mill, hüquqşünas-filosof və feminist Jeremy Bentham, həkim-yazar Charles Knowlton, filosof William Thompson, filosof ictimai xadim Bertrand Russell və başqa tanınmış nüfuzlu mütəfəkkirlər vardır.

19-cu əsrdə dünya ictimaiyyətində artıq dərəcədə əhalinin artımı qayğısı ortaya çıxmışdır. Bu məsələnin əsaslı yanaşılması üçün elmin bir çox sahələrində güclü aktivliyə səbəb olmuşdur. Bu elmi aktivliyin mərkəzində dünya səviyyəsində doğum səviyyəsinin nəzarətinə imkan verəbiləcək gender problemləri durur. Hazırda Maltusun söylədiyi əhali artımına qarşılıq dünyada yoxsulluq və krizisin olmamasında texnologiyanın rolu böyükdür. Buna baxmayaraq, o dövrdə nəzərə alınmayan bir çox ekoloji problemləri yaratmışdır.

Gender Problemlərinin Sonu: Transhumanizm

20-ci əsrin nüfuzlu neomaltusçu təmsilçisi ingilis bioloqu, siyasətçi-humanist, sintetik təkamül teoriyasının yaradıcılarından Julian Huxley, eyni zamanda transhumanizmin yaradıcısı hesab edilir. Transhumanizm insan problemlərinin yeni texnologiyalar vasitəsiylə həllini təklif edən bir yanaşmadır. Hazırkı transhumanizmin vacib prinsiplərinə, insan orqanizminin modifikasiyasından virtual realıq texnologiyalarına kimi fəaliyyətlər daxildir.

Transhumanizm elm və texnologiyanın nailiyyətlərindən istifadə edərək insanın əqli və fiziki imkanlarının yaxşılaşdırılmasını dəstəkləyən fəlsəfi konsepsiyadır və beynəlxalq hərəkatdır [1]. Transhumanistlər bunun biologiya, nano, koqnitiv və informasiya texnologiyalarının konverqensiyası (yaxınlaşma) ilə mümkün olacağına inanırlar. Julian Huxley transhumanizmi insanlığın yeni elmi-texnoloji inqilabı dalğasının yeni ideologiyası kimi ələ alır [3]. Hansı ki, günümüzdəki elmi-texnoloji inkişaf mərhələsi bu ideologiyaya aid fikirlərə olan marağı artırır. Xüsusiylə 1960-cı ildən etibarən Alvin Toffler [6] və Turing Alan [8] bir sıra yeni texnoloji inkişaf mərhələsi çərçivəsində dəyərləndirmənin yer aldığı çalışmaları olan mütəfəkkirlərin sayı gedərək artmaqdadır.

Transhumaniz məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakıları təklif edir:

- Texnoloji inkişafı dəstəkləmək,
- Texnoloji nailiyyətlərin tadbiqinə mane olan etik əngəllərin qarşısını almaq,
- Texnoloji imkanları istifadə edərək hər bir şəxsin azadlığını artırmaq,
- İnsanın qocalmasını və ölümünü mümkün qədər uzatmaq və ona yaşamaqla ölmək arasında seçim etmə haqqı vermək,
- Transhumanizmin məqsədlərinin əleyhinə qarşı çıxan dini fundamentalizm, ənənəviçilik, antitmodernizm və başqa istənilən təlimlərlə və təşkilatlarla mücadələ etmək [7].

İnsan təbiətinə müdaxilə etmək fikri və real perspektivləri bir çox müzakirələrə və qarşıdurmalara səbəb olmasına baxmayaraq, günü-gündən bu sahədə fəaliyyətlər artır. Ən böyük yaranan suallardan biridə transhumanizmin məqsədində postinsan (posthumanist) xüsusiyyətlərini yatır, yoxsa bütün cəmiyyətin qəbul etdiyi humanizm anlayışının fərqli formasıdır? Bəzi xüsuslarda transhumanizm, emosiya, qocalma, və cahillik kimi təbii insani keyfiyyətlərdən imtina etmiş insan formasını tərif edən post-insan anlayışına yaxındır. Eyni zamanda transhumanizmə postgenderçiliyin ictimai, siyasi, mədəni hərəkatı kimi baxa bilərik.

Əslində postgenderçilik hərəkatının praktiki nəticələrinin artıq çoxdan reallaşdığını kişi qadın bərabərliyi, yuniseks geyim və fərdi əşyaların meydana gəlməsi ilə görürük. Postgenderizm tərəfdarlarına görə, gender rollarının sosial, zehini və fiziki fərqliliyi bütünlükdə insanların həyat tərzlərinə neqativ təsir göstərir. Amerika filosofu və feminist Alison Jagger`in 1983-ci ildə dərc olunan “feminist siyasət və insan təbiəti” adlı çalışmasında insan təbiətinin son transformasiyasının liberal çərçivə-

dən çıxacağını və androginiyaya¹ gətirib çıxaracaq olan fiziki imkanlarının transformasiyasının baş tutacağını bildirir [4]. Başlanğıcını Maltusçuyanaşmadan götürən özünəməxsus gender siyasətinin götürdüyü son nöqtənin androginiya olduğunu anlamaq çətin deyil. Bu cəhətdən əsas vəzifə informasiya və telekommunikasiya texnologiyalarının və transhumanizm yanaşmasının əhali tərəfindən qəbulunun üzərinə düşür.

Beləliklə günümüzdə global səviyyədə həyata keçən genderproblemlərinin sözdə həlli tədbirlərinin institusional olaraq ilk dəfə maltusçu yanaşmanın yayqınlıq qazanmasıyla meydana gəldiyini deyə bilərik. Üzərindən bir neçə əsr keçməsinə, qadın-kişi münasibətlərində bir sıra yenilikçi müdaxilələrin edilməsinə baxmayaraq, ictimaiyyədə bir sıra gender “problemləri” uzun müddətdir gündəmdə öz yerini saxlayır. Gender məsələləri siyasi resurs halına gələrək ilk öncə BMT, UNESCO, UNIFEM, Dünya Sağlamlıq Təşkilatı və başqa bənzər beynəlxalq qurumlar, eyni zamanda feminist təşkilatlar, kütləvi informasiya vasitələri və hətta ayləncə sektorunda öz yerini alır. Hazırda insanlıq iki seçim qarşısında qalmışdır. Birincisi, süni problem şəklində yaradılmış gender məsələlərinə heç bir müdaxilə etmədən təbii insan proseslərinə həvalə etmək. İkincisi isə, transhumanizm yanaşması ilə gender məsələlərinin həllinə cəhd göstərməkdir. İkinci seçimdə insanlığın özünün tamami ilə fərqli bir vəziyyətə gələrək gendersiz fərqli bir məxluqa keçmə təhlükəsi vardır.

Xülasə

Bu yazıda müasir cəmiyyətdə gender problemlərinin həllində aktual olan fəlsəfi və elmi yanaşmanın mahiyyəti və perspektivləri araşdırılır. Bildiyimiz kimi, qadın-kişi münasibətləri sadəcə sosial məişət xarakteri deyil, eyni zamanda demoqrafik, iqtisadi, siyasi və fəlsəfi nəticələri özündə əks etdirir. Bu səbəbdən, qadın-kişi münasibətlərinə önəmli dərəcədə təsir edəbilən iki təlimi: maltusçuluq və transhumanizm çərçivəsində gender sahəsindəki siyasətə baxılmışdır. Gender siyasətinin institusional olaraq ələ alınmasına maltusçu yanaşmanın böyük təkan verdiyini deyə bilərik. Gender siyasətinə yeni mərhələ olaraq təsir edəbiləcək əsas yanaşmalardan biridə transhumanizmdir. Bu yanaşmada başlıca məqsəd qabaqcıl bio-texnologiya metodlarının istifadəsinə əsaslanan könüllü olaraq sosial uyğunluğun təmin edilməsinə inanılır. Günümüzdə transhumanistik olaraq şərh edilən istək və fikirlər insan mədəniyyətində tarix boyu yer almışdır. Hazırda isə bu istək və fikirlərin praktikaya çevrilməsi imkanı insanlığı etik dilemma qarşısında qoyur.

Açar sözlər: gender siyasəti, transhumanizm, postgenderçilik, maltusçuluq.

Ədəbiyyat

1. Bostrom N.A. History of transhumanist thought, Journal of evolution and technology, 2005, T. 14, №1, c.1-25.
2. Cole A. Information technology and gender. Problems and proposals, Gender and Education, 1994, T.6, №1, c.77-86.
3. Huxley Julian, Religion Without Revelation, London: 1927, E. Benn.
4. Jaggar Alison M. Feminist politics and human nature. Rowman & Littlefield, 1983.
5. Malthus T. R. An essay on the principle of population: or, A view of its past and present effects on human happiness, Reeves & Turner, 1888.
6. Toffler Alvin. Future shock, 1970, Sydney, Pan.
7. Transhumanizm Hərəkatının Nizamnaməsi, RTD rəsmi saytı <http://www.transhumanism-russia.ru/content/view/532/121/> (23.10.2018)
8. Turing Alan, 1950, Computing Machinery and Intelligence, Mind 49, 433-460.
9. Fuller Steve, Veronika Lipinska. Is Transhumanism Gendered: The Road from Haraway, The Future of Social Epistemology, 2016, 237-246.

1 Androginiya psixoloji, görünüş və davranış olaraq həm qadın, həm də kişi cinsiyyətini sərgiləyən bir şəxdir.

AZƏRBAYCANIN SOSIAL TƏMİNAT QANUNVERİCİLİYİNDƏ GENDER BƏRABƏRLİYİ TƏMİNATI

Eynulla Baxşəliyev

AMEA İnsan haqları və Hüquq İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 29 dekabr 2012-ci il tarixində “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası təsdiq edilmişdir. Fərmanda göstərilir ki, “Ölkədə iqtisadiyyatın tarazlı və dayanıqlı inkişafını təmin etmək, əhalinin sosial rifahını yüksəltmək, habelə sosial-iqtisadi inkişafın cari, orta və uzunmüddətli dövrləri arasında üzvi bağlılıq və qarşılıqlı uzlaşma yaratmaqla, eləcə də cəmiyyətin bütün istiqamətlərdə tərəqqisini sürətləndirməklə, inkişafın keyfiyyətə yeni modelini formalaşdırmaq Azərbaycan dövlətinin fəaliyyətində mərkəzi yer tutur [1].

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında əks olunan mühüm əhəmiyyət kəsb edən istiqamətlərdən biri də “insan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması”dır. Konsepsiyada əks olunan bu istiqamət üzrə Dövlətin prioritet verdiyi əsas sahələrdən ikisini ayrıca qeyd etmək istərdik. Bunlar aşağıdakılardır: sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi və gender bərabərliyinin təmin olunması və ailənin inkişafı.

Sənədin “Sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsi” fəsli bir sıra sosial sahələri, o cümlədən pensiya və digər sosial sığorta məsələlərini, əhalinin kəmiyyət və keyfiyyət artımı məsələlərini əhatə etməklə yanaşı əmək münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə, o cümlədən əməyin ödənilməsi, iş yerlərində sosial müdafiə məsələlərinin həlli, təhlükəsiz və sağlam əmək şəraitinin təmin olunması, əmək və məşğulluq sahəsində milli informasiya sistemi yaradılması sahəsində fəaliyyətlər, əmək miqrasiyası məsələlərinin təkmilləşdirilməsi, məşğulluq sahəsində faktiki bərabərliyin, o cümlədən əlilliyi olan şəxslərin və qadınların əmək bazarına çıxışının asanladırılmasına yönələn strateji hədəfləri müəyyən etmişdir [1].

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə Azərbaycanda iqtisadi fəal əhalinin sayı 4761 mln. nəfər olub, onlardan 4525 mln. nəfərini iqtisadi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan əhali təşkil etmişdir. Məşğulluq göstəriciləri 2017-ci ildə kişilər arasında 64,3 faiz, qadınlar arasında isə 59,7 faiz təşkil etmişdir [2, s.29].

Son illər ərzində işsizlər arasında qadınların xüsusi çəkisi azalaraq, 1995-ci ildəki 59,7 faizdən 2015-ci ildə 53,4 faizə ensə də, məşğulluqda gender bərabərsizliyinin aradan götürülməsi gündəlikdə duran əsas məsələlərdəndir [2, s.34]. Statistik göstəricilərin araşdırılması onu göstərir ki, qadınlar adətən aşağı statuslu və az əməkhaqqı ödənişi olan işlərdə üstünlük təşkil edirlər. Qadınlar üçün iş yerləri çatışmazlığı bu gün daha çox qadının cəmiyyətdə və ailədəki roluna müvafiq olan çevik iş yerlərinin azlığında öz əksini tapır.

Ölkə Kostitussiyasında, digər bütün normativ sənədlərdə əmək münasibətlərində qadınlara münasibətdə hər hansı ayrı-seçkilik halına əsas verə bilən müddəə yoxdur. Ölkəmiz qadınlara münasibətdə ayrıseçkiliyin aradan qaldırılmasına yönələn bütün əsas beynəlxalq normalara, o cümlədən Beynəlxalq Əmək Təşkilatının müvafiq Konvensiyalarına tərəfdar çıxmışdır.

Əməyin ödənilməsində bərabərlik prinsipinin tətbiqinə dair müddəə həmçinin Əmək Məcəlləsi və digər normativ-hüquqi aktlarda da əks olunmuşdur. Gender bərabərliyinin təminatları haqqında Qanunun 9.1. maddəsinə görə “Cinsindən asılı olmayaraq bir iş yerində işləyən, eyni ixtisas dərəcəsinə malik olan, eyni iş şəraitində işləyən, eyni dəyərli işi yerinə yetirən işçilərə əməkhaqqı, həmçinin mükafatlar və işçini həvəsləndirmək üçün ödənilən digər ödənişlər eyni ödənilməlidir”[3].

Lakin qanunvericiliyin qadınlar üçün qoyduğu məhdudiyyətlər onların bəzi iş yerlərində və peşələrdə işləməsinə imkan vermir ki, bu iş yerləri də bir qayda olaraq daha yüksək əmək haqqı ödənişləri olan yerlərdir. Bu baxımdan qadınlar ənənəvi olaraq daha az əmək haqqı ödənişi olan iş yerlərində çalışırlar. Nəticədə qadınların aldığı əmək haqqı ilə kişilərin aldığı əmək haqqının məcmusunda

ciddi fərqlər əmələ gəlir.

Qanun işə qəbul zamanı müsabiqə şərtləri, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan istisnalar nəzərə alınmazsa, iş elanlarının cinsi mənsubiyyətə görə verilməsini qadağan edir. Qanunun 10-cu maddəsinin 1-ci bəndində göstərilir ki, “işə qəbul haqqında elanlarda kişi və qadınlara fərqli tələblərin irəli sürülməsinə, hər hansı cinsin nümayəndələrinə üstünlük verilməsinə, iş axtaranın ailə vəziyyəti və ya şəxsi həyatı barədə məlumatlar sorğusuna yol verilmir” [3].

Faktiki halda isə nə bu Qanun, nə Əmək Məcəlləsi, nə də digər müvafiq normativ-hüquqi aktlar işə qəbul, o cümlədən işə qəbulla bağlı müsabiqə şərtlərində, iş elanlarında cinsi mənsubiyyətin və yaş tələbinin qoyulması ilə bağlı kütləvi hal almış qeyri-qanuni fəaliyyətlərin qarşısını ala bilmir. Cinsə görə tələb edilən iş yerlərinin və peşələrin siyahısı olan hüquqi akt indiyədək qəbul olunmamışdır.

Bir çox ölkələrin əmək qanunvericiliyində olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində də qadınlar üçün güzəştlər, imtiyaz və əlavə təminatlar, həmçinin, qadınlar üçün müəyyən məhdudiyyətlər də nəzərdə tutulur. Belə məhdudiyyətlər ilk növbədə qadınların fizioloji xüsusiyyətlərini və reproduktiv sağlamlığın mühafizəsi məqsədi ilə nəzərdə tutulur [5].

Əmək Məcəlləsində körpə uşaqları olan qadınlar üçün əlavə məzuniyyət hüququ, hamiləlik və körpə uşağa qulluğa görə qısaldılmış iş vaxtı rejimi və s. güzəştlər nəzərdə tutulur. Qadınların zərərli iş yerlərində, o cümlədən dağ-mədən işlərində, ağır fiziki işlərdə, gecə növbələrində işləmələrinə məhdudiyyət və qadağalar nəzərdə tutulur.

Əmək Məcəlləsində ayrı-seçkilik hallarını, o cümlədən qadınlara münasibətdə ayrı-seçkilik hallarını qadağan edən müddəalar vardır. Əmək Məcəlləsinin 240-cı maddəsinə görə hamilə və ya 3 yaşına çatmamış uşağı olması səbəbinə görə qadınla əmək müqaviləsinin bağlanmasından imtina etmək yolverilməzdir. Bu halda qadının işəgötürəndən izahat tələb etmək və məhkəməyə müraciət etmək hüququ vardır.

Bununla belə yuxarıda sadalanan müddəalar effektiv və işlək deyildir. Belə ki, praktikada onun tətbiqi indiyə qədər real əksini tapmamışdır. Belə halların kifayət qədər çox olmasına baxmayaraq məhkəmələrə hər hansı müraciət daxil olmamışdır.

Qadınlara münasibətdə mövcud olan ayrı-seçkilik hallarından biri də onların yaşı və xarici görkəmləri ilə bağlıdır. Bir sıra hallarda qadınların işə qəbulu üçün qeyri-qanuni olaraq yaş hədləri müəyyən olunur. Vətəndaşların Əmək Hüquqlarını Müdafiə Liqasına qadınlar tərəfindən dəfələrlə onların xarici görkəmlərinə görə işə qəbul edilməmələri ilə bağlı müraciətlər olunmuşdur.

Qadınların vəzifə pillələrində irəliləmələri də kişilərə nisbətən çox aşağıdır. Bu həmçinin dövlət büdcəsindən maliyyələşən iş yerləri üçün də xarakterik haldır. Məsələn, ölkənin səhiyyə və təhsil sistemində işləyənlərin 70-80%-ni qadınlar təşkil etdikləri halda onların rəhbər vəzifələrdə təmsil olunması 20-35% təşkil edir [4].

Sonda qadınların əmək bazarına çıxışının asanlaşdırılması ilə bağlı bəzi təkliflərimizi də demək istərdik. Əvvəla, qanunvericilik və digər normativ-hüquqi aktlarda qadınların əməyə çıxışını məhdudlaşdıran halların qarşısının alınmasına yönələn müddəalara yenidən baxılmalı, mövcud aktlar beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalıdır.

Daha sonra qadınların işə qəbulu prosesində ayrı-seçkilik hallarına məruz qalmalarının qarşısının alınması üçün Əmək Məcəlləsində əlavə mexanizmlər nəzərdə tutulmalıdır. Hazırkı müddəalara əsasən işə qəbuldan ayrı-seçkilik zəminində imtina almış qadınların ayrı-seçkilik qurbanı olmalarını sübut edə biləcək müddəa və mexanizmlər yoxdur.

Əmək Məcəlləsində qadınlar üçün iş yerləri və iş rejimi ilə bağlı müəyyən edilən məhdudiyyətlərin qadağanedici normalarla müəyyən edilməsi məqsədəuyğun deyildir və beynəlxalq tələblərlə uzlaşmır. Qadın sağlamlığının mühafizəsi ilə bağlı məhdudiyyətlər fərdi yanaşma üsulu və səriştəli tibbi rəy əsasında müəyyən edilə bilər. Belə olanda qadınların kişilərlə bərabər bütün iş yerlərinə və peşələrə bərabər çıxış imkanı təmin oluna bilər.

Açar sözlər: əmək, qadın, sənəd, qanun, dövlət.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. Bakı şəhəri, 29 dekabr 2012-ci il. <http://www.president.az/articles/7022>
2. Məmmədov S. Əmək və məşğulluq sahəsində dövlət siyasəti təhlil sənədi. «QHT Nəşriyyatı» mətbəəsi, Bakı, 2014, 64 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. 28 oktyabr 2018. <http://www.mlspp.gov.az/az/pages/4/125>
4. “Gender (kişi və qadın) bərabərliyinin təminatları” haqqında qanunda işə götürənin əmək fəaliyyəti sahəsində vəzifələri müəyyən edilibmi? <http://ulfet-az.com/news/gender-kisi-ve-qadin-beraberliyinin-teminatları-haqqında-qanunda-isegoturenin-emek-fealiyyeti-sahesinde-vezifeleri-mueyyen-edilibmi-bunlar-emek-mecellesinde-oz-eksini-tapibmi>
5. Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 10 oktyabr 2006.

MÜSTƏQİL DÖVLƏTLƏR BİRLİYİ ÖLKƏLƏRİNDƏ GENDER BƏRABƏRLİYİ PROBLEMİ

Fazil Baxşəliyev

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: bfazil4444@mail.ru

Dövlət müstəlliyinin bərpa edilməsindən keçən 27 il ərzində Azərbaycan Respublikasında demokratik dəyərlərə əsaslanan yeni ictimai münasibətlər sisteminin formalaşması cəmiyyətin strukturunda mühüm dəyişikliyə səbəb olmuş, vətəndaşların ictimai-siyasi proseslərdə daha fəal rol oynamasına şərait yaratmışdır. Hazırda ölkədə vətəndaş cəmiyyəti coşqun inkişaf dövrünü yaşayır. Azərbaycanda insan hüquqları, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, iqtisadiyyat, sosial məsələlər, ekologiya, xüsusi olaraq qeyd edək ki, o cümlədən gender bərabərliyi sahələrində nəhəng işlər görülmüş və nailiyyətlərimiz günbəgün durmadan artır.

Bu gün Azərbaycan Respublikasında əldə edilmiş uğurlarlardan biri də gender bərabərliyinin təminatıdır və bu istiqamətdə görülmüş işlər qabaqcıl dünya standartlarına uyğun gəlir. Bütün bunlar düşünülmüş və məqsədyönlü dövlət siyasətinin ardıcıl həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur. Ölkə rəhbərliyi səviyyəsində qəbul edilən dövlət proqramları, konsepsiya və strategiya xarakterli sənədlər, onların əməli icrası bu siyasətin reallaşdırılması mexanizmi kimi vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Cəmiyyətdə gender bərabərliyinin təminatı sahəsində Azərbaycan Respublikasının nəinki Qafqaz regionu və MDB dövlətləri ilə, hətta dünyanın bir sıra qabaqcıl ölkələri ilə müqayisədə irəlində olması müxtəlif beynəlxalq təşkilatların ölkəmizə aid rəsmi hesabat və sənədlərində bildirilir. Eyni zamanda bu sahədəki qabaqcıl səviyyə və nailiyyətlərimiz Azərbaycanda olmuş ayrı – ayrı rəsmi şəxslər və qonaqlar tərəfindən də etiraf edilir [3,s.23].

Sözsüz ki, gender bərabərliyinin təminatı sahəsində milli qanunvericiyimiz, onun bütün istiqamətlərində Azərbaycan Respublikasındakı vəziyyət hətta MDB üzvü olan dövlətlər üçün bir örnəkdir [1]. Lakin MDB üzvü olan dövlətlərdə bu sahədə vəziyyətin öyrənilməsi Azərbaycan Respublikasının onları xeyli dərəcədə qabaqlamasını görməyə bir daha əyani imkan yaradır.

Onu da qeyd edək ki, Rusiya Federasiyasında, Moskvada MDB səviyyəsində qadınların ictimai həyatda iştirakı məsələlərini tədqiq edən müxtəlif qurumlar mövcuddur. Onların çoxunun fəaliyyət sahəsinə Şərqi Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələrindən - Azərbaycan, Belarus, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya Federasiyası, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistandakı vəziyyəti də öyrənmək daxildir [4].

Bu ölkələr iqtisadi inkişafın, əhəlinin gəlirlərinin, idarəetmə metodlarının, eləcə də kişilər və qadınlar arasında bərabərlik baxımından ənənələrə və sosial stereotiplərə uyğun dəyişiklik dərəcələri ilə xarakterizə olunur. Bu fərqlər həm regionda, həm də şəhər və kənd yerlərindəki kişilər və qadınların problemlərinin əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənə biləcəyi ayrı-ayrı ölkələr arasında gender məsələlərinə toxunmaq üçün fərqli yanaşma tələb edir. Eyni zamanda, region ölkələrində gender bərabərliyində vəziyyətin xarakterizə edildiyi bir sıra ümumi xüsusiyyətlər müəyyən edilə bilər.

Bu ölkələrin demək olar ki, hər birində qadınlar yüksək səviyyədə təhsil səviyyəsinə malikdirlər. Məsələn, Rusiyadakı əmək bazarında qadınlar, bir qayda olaraq, kişilərə nisbətən daha yüksək səviyyədə təhsilli kimi qeydə alınmışlar. Onlar ali təhsil sistemində tələbələrin ümumi sayının yarısından çoxunu təşkil edir. Bundan əlavə, qadınlar daha çox peşə təhsilli olmaları, yüksək iqtisadi fəaliyyətləri ilə seçilir, ictimai həyatda iştirak edirlər [4].

Eyni zamanda, qadınların dinamik inkişaf edən və yüksək gəlirli sənaye sahələrində iştirak payı azalmaqdadır. İqtisadiyyat yenidən qurulduğu bir vaxtda və əmək bazarında rəqabət artdıqca ən perspektivli sənaye sahələrində işəgötürənlər arasında getdikcə daha çox kişilərə üstünlük verilməsi diqqəti cəlb edir.

Bəzi MDB ölkələrində, xüsusilə də Mərkəzi Asiyada, məşğulluğa bərabər imkanlar əmək bazarında qadınlar üçün əsas problemdir. Qadınlar, bir qayda olaraq, həm də rəsmi olaraq qeydiyyatdan keçmiş işsizlərin və uzun müddətdir işsiz olanların əksəriyyətini təşkil edir, bəzən bu rəqəmlər problemin real vəziyyətini əks etdirmir. Hətta çox vaxt işsiz qadınların müəyyən hissəsi, ümumiyyətlə, qeydə alınmır.

Başqa bir mühüm cəhət. Bir qayda olaraq qadınların əmək haqqı kişilərə nisbətən aşağı (sənaye və ölkədən asılı olaraq) 30% -50%-dir. Rusiya Federasiyasında qadınların əmək haqqı kişilərin əmək haqqının 63% -ni təşkil edir [2, s.46].

Bütövlükdə MDB ölkələrində əmək haqqındakı belə bərabərsizlik gender bərabərliyi təminatında əsas problemlərdən biri olaraq qalır və bu problemin həlli zərurəti həm siyasi səviyyədə, həm də cəmiyyətdə mövcuddur.

Kişilər və qadınların bərabərliyi bütün MDB dövlətlərinin konstitusiyaları ilə təmin edilir. Onlar BƏT-in 100 və 101 sayılı Konvensiyalarına qoşulmuşlar. Lakin bölgə ölkələrində qadınların hüquqlarının məhkəmə müdafiəsi, onların hüquqları haqqında məlumat əldə etmək imkanları və gender bərabərliyi sahəsində mövcud qanunvericiliyə dair məhdudiyyətlər də mövcuddur. Eyni zamanda, gender bərabərliyi sahəsində əsas normalar və standartların tətbiqi nəzəriyyəsi və təcrübəsi arasında da böyük bir boşluq var [5].

Bu dövlətlər, zəruri hallarda, məhkəmə müdafiəsini təmin edən xüsusi qanunvericiliyə və ya təşkilatlara malik deyillər. Bəzi ölkələr (Rusiya, Ukrayna) bu məhdudiyyətin aradan qaldırılması istiqamətində qanunları təkmilləşdirməyə başlamışlar. Lakin bu proses çox vaxt tələb edən bir işdir.

Regionda qadınların siyasi həyatda iştirak dərəcəsi də fərqlidir. Rusiya Federasiyası Dövlət Dumasında qadınlar deputatların yalnız 7,7%-ni təşkil edir. Bu baxımdan MDB ölkələri arasında ən yüksək təmsilçilik Azərbaycan parlamentindədir - 13% [5].

MDB ölkələrinin əksəriyyətində sosial təhlükəsizlik sisteminin islahatları başlamışdır. Lakin

islahatların gedişində sosial təminatın gender aspektləri hələ də mərkəzi yer tutmamışdır. Sosial institutların, o cümlədən, səhiyyə və təhsil müəssisələrinin sayının azaldılması bu gün ən kəskin sosial problemlər sırasında yer almışdır. Əksər hallarda analıq, yeni doğulan körpələrin ilk yaş dövrü hər bir qadın üçün xüsusi bir problem halına gəlmişdir. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin sovet sisteminin məhv edilməsi və demək olar ki, bütün dövlət sosial xidmətlərinin ləğvi qadınlara ailə üzvlərinə qayğı göstərmək üçün əlavə çətinliklər yaramışdır. Analıq məzuniyyəti dövrü, ailə qayğıları, uşaqlara qulluq, yaşlılara köməklə əlaqədar, habelə sosial müdafiə sistemində gender bərabərliyinə nail olmaq bu sahədə zəruri sayılan islahatların vacib sahələridir [6].

Ümumiyyətlə, MDB-nin əksər üzvlərinin yüksək idarəçilik strukturları səviyyəsində bəzi hallarda gender bərabərliyinin tanınması problemi ilə bağlı bir çox məsələlər hələ də öz həllini gözləməkdədir. Bunun səbəbi, ən azı sözdə bərabərlik prinsiplərinə sadıqlığını ifadə etmək üçün uzun sürən sovet ənənələrində yalan ola bilər. Çox adam əmin edir ki, kişi və qadın arasında bərabərlik artıq əldə edilmiş və bu, onların həyat tərzinə çevrilmişdir. Buna görə də hesab edirik ki, problemin həlli üçün əsas maneələr milli mentalitet və cəmiyyətdə mövcud olan stereotiplər sahəsindədir.

Sonda qeyd etmək istərdik ki, MDB ölkələrinin, sözsüz ki, bu sırada öncüllük Azərbaycan Respublikasına aiddir, dünyanın bir çox ölkələri ilə müqayisədə işlə təminatı sahəsində gender bərabərliyinə nail olmaq istiqamətində əhəmiyyətli dərəcədə irəliləyiş əldə etdiklərini müxtəlif beynəlxalq qurumlar səviyyəsində rəsmən etiraf edilir.

Eyni zamanda bu ölkələr problemin həlli istiqamətində elə bir mərhələyə gəlib çatmışlar ki, gender bərabərliyinin tam və hərtərəfli təminatı ilə bağlı bütün məsələ və istiqamətlərdə yeni qərarlar qəbul edilməli, onları həyata keçirmək üçün yüksək fəallıq göstərməli və siyasi iradə, qətiyyətə malik olunmalıdır.

Açar sözlər: qanun, gender, mədəniyyət, dövlət, beynəlxalq.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Qanun. Bakı. 2017. 46 s.
2. Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri. Statistik məcmuə. Bakı. 2017. 472 s.
3. Abasov Ə.S., Mirzəzadə R.S. "Genderə giriş". "Gender və İnsan Hüququ" Araşdırma Birliyi (GİHAB), Bakı 2004, 120 səh.
4. Гендерное равенство в СНГ: общий обзор.
https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/gender-equality/WCMS_249144/lang--ru/index.htm
5. Əliyeva N. Gender bərabərliyinin hərtərəfli təmini Azərbaycan dövlətinin başlıca məqsədlərindəndir. Azərbaycan qəzeti. 5 iyun 2010.
6. Müasir anlamda qadın və gender bərabərliyi problem. 525-ci qəzet. 03 mart 2016.

AZƏRBAYCANDA İKT-dən İSTİFADƏDƏ GENDER BƏRABƏRLİYİ MƏSƏLƏLƏRİ

Samir Baxşəliyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Bu il ölkəmiz üçün əlamətdar bir hadisə – Azərbaycan Demokratik Respublikasının 100 illiyini təntənəli şəkildə qeyd edildi. 100 il bundan əvvəl xalqımız müsəlman şərqində ilk demokratik dünya-vi dövləti qurmaqla əslində öz taleyini və inkişaf istiqamətini müəyyən etdi. Bu dövlətin qəbul etdiyi ilk qanunvericilik aktlarından biri qadınlara seçki hüququ verilməsi olmuşdu.

Azərbaycanda qadınlar əhalinin yarısından çoxunu (50.3%) təşkil edir. Hal-hazırda ölkəmizdə qadınlar kişilərlə eyni haqlara sahibdir, analar

və uşaqların bütün hüquqları qanunvericiliklə qorunur [1]. Qadınlar bu gün hakimiyyətin bütün qollarında təmsil olunur və müxtəlif sahələrdə tələb duyulan mütəxəssis kimi fəaliyyət göstərirlər.

Bəzən dünya dövlətlərində qadınlar həyatın əksər sahələrində ayrı - seçkilik ilə qarşılaşırlar. Qadınlara qarşı ayrı – seçkiliyin aradan qaldırılması üzrə Komitə (CEDAW) Konvensiyada bəzi məsələlər barədə öz narahatlıqlarını da qeyd etmişdir [3].

Dərin kökləri olan patriarxal yanaşma və münasibətlər qadınları və güclü stereotipləri Konvensiyanın həyata keçirilməsi üçün əhəmiyyətli maneə hesab olunan və siyasi həyatda, əmək bazarında, təhsildə və digər sahələrdə qadınların zəif mövqeyinin əsas səbəbi olan ailədə və cəmiyyətdəki vəzifələri ilə əlaqədar birləşdirir.

Qadınlara qarşı ayrı – seçkilik tətbiq edən əvvəlki qanunvericiliyə artıq geniş şəkildə düzəlişlər edilmişdir, lakin bu düzəlişlərdən bəziləri çox yenidir. Məsələn, Ailə Məcəlləsində 2011 – ci ilə kimi kişilər (18) ilə müqayisədə qadınlar (17) üçün ən aşağı evlilik yaş həddi təmin edilir, bu müddəa CEDAW tərəfindən tənqid olunmuşdur. Buna baxmayaraq, əhəmiyyətli sayda qız hələ uşaq ikən ailə həyatı qurur və qız qaçırma fenomeni hələ də tamamilə aradan qalxmamışdır [3].

Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında qanun 2006-cı ilin oktyabrında - 1-ci maddəsi əsasən - cinsə əsaslanan ayrı-seçkiliyin bütün növlərini aradan qaldırmaq, cinsi bərabərliyi və ictimai, siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni həyatda kişilər və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılması məqsədi ilə qəbul edilmişdir.

Qanunun 3.1-ci maddəsi “gender əsaslı ayrı-seçkiliyin bütün növlərini” qadağan edir. 2.0.4 maddəsi “gender əsaslı ayrı-seçkiliyi” “cinsi təcavüz, hər hansı bir fərq, istisna və ya hüquqların həyata keçirilməsini məhdudlaşdırmaq və ya inkar edən cinsiyyətə görə üstünlük” kimi təyin edir. 4-cü maddə cinsi təcavüzün qadağanını, 3.2-ci maddə ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi istisnalarını nəzərdə tutur [2].

6-cı maddə gender bərabərliyinin təmin edilməsində dövlətin məsuliyyətlərini əks etdirir. 7-12-ci maddələr məşğulluqda gender əsaslı ayrı-seçkiliyi qadağan edir və işəgötürənlər üçün bir sıra vəzifələri nəzərdə tutur [2].

Gender təminatı ilə bağlı problemlərdən biri də informasiya vasitələrindən istifadənin vəziyyətidir. XX əsrdə vüsət alan iqtisadi qloballaşma və formalaşan informasiya cəmiyyəti indi informasiya texnologiyalarının əhəmiyyətinin artmasına səbəb olmuşdur.

Sosial kapital forması kimi informasiyanın əhəmiyyətinin artması və digər kapital növləri ilə müqayisədə üstünlük qazanması artıq XX əsrin ortalarında dünyanın elmi dairələrində müzakirə olunmağa başlamışdır. Hazırda isə bilik və informasiya yüksək dəyər ifadə etməklə yanaşı, dünyada və ayrıca götürülmüş ölkələrdə sosial qruplar və təbəqələr arasındakı fərqləri ifadə edən meyar kimi çıxış edir.

BMT-nin təşəbbüsü ilə 2003-cü ildə Cenevrədə, 2005-ci ildə isə Tunisdə İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Ümumdünya sammitlərində bu məsələlər ətrafı müzakirə olunmuşdur [5].

Cenevrədə keçirilən sammit açıq informasiya cəmiyyətinin yaradılması hədəfinin həyata keçirilməsi baxımından tarixi əhəmiyyətə malik idi. Onun yekunu olaraq qlobal informasiya cəmiyyətinin inkişafı üzrə “Prinsiplər deklarasiyası” və Fəaliyyət Planı qəbul edildi. İnformasiya cəmiyyətinin ümumi konsepsiyası və əsas prinsipləri “İnformasiya cəmiyyətinin qurulması – yeni minilliyin məsələsi” adlı prinsiplər deklarasiyasında öz əksini tapmışdır [5].

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, sammitdə əldə olunan ümumi qənaət ondan ibarət idi ki, informasiyaya, ideyalara və biliklərə sərbəst və bərabər çıxış imkanları yaradılması informasiya cəmiyyətinin əsas elementi olmalıdır.

Ümumiyyətlə hesab edirik ki, informasiyaya sərbəst və bərabər çıxış imkanlarında gender bərabərsizliyi problemi haqqında daha aydın təsəvvür yaratmaq üçün onu bilavasitə əlaqədar olduğu ümumi gender bərabərsizliyi və qlobal rəqəmsal bərabərsizlik məsələləri ilə birlikdə nəzərdən keçirmək lazımdır. Bu səbəbdən Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqının 2017-ci ildə hazırladığı hesabatda öz əksini tapmış bəzi məsələləri diqqət yetirilməsi tələb olunur.

Məlumata əsasən, 104 ölkədə 15-24 yaşlı gənclərin 80%-indən çoxunun internetə çıxışı var. Lakin əgər inkişaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 94%-dirsə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 67%, az inkişaf etmiş ölkələrdə isə cəmi 30%-dir. O da qeyd olunmalıdır ki, bu yaş kateqoriyasında interetə çıxış imkanı dolayısıyla təhsil imkanlarını və təhsil sistemində İKT-nin yayılma miqyasını da xarakterizə edir [6].

İnkişaf etmiş ölkələrdə mənzil başına düşən internet bağlantısı digər ölkələrə nisbətən iki dəfə çoxdur. Geri qalan ölkələrdə insanlar əsasən iş yerləri, orta və ali məktəblərdə internet bağlantısından istifadə imkanı əldə edirlər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə internet istifadəsində gender bərabərliyi əsasən təmin olunmuşdur. Avstraliyada və ABŞ-da isə hətta qadınlar internetdən daha çox istifadə edirlər. Ümumilikdə isə dünyada internetdən istifadə edən kişilərin sayı qadınlara nisbətən 12%, təxminən 250 milyon nəfər çoxdur. Ayrı-ayrı ölkələrdə bu göstərici müxtəlifdir. Ölkələrin 2/3-də kişilərin internetə çıxışı qadınlara nisbətən yüksəkdir. Ehtimal etmək olar ki, bu göstərici birbaşa və ya dolayısıyla təhsil imkanlarındakı fərqləri də xarakterizə edir [6].

Müxtəlif ölkələrdə kişi və qadınların internetdən istifadə göstəriciləri əks olmuşdur. Göründüyü kimi, ən yüksək ümumi istifadə faizi Avropaya aid olsa da, MDB ölkələrində kişi və qadın internet istifadəçiləri arasında fərq Avropaya nisbətən azdır [4]. Amerika ölkələrində isə qadın istifadəçilər üstünlük təşkil edir.

2013-2017-ci illərdə gender bərbərsizliyinin necə dəyişməsi də maraq doğurur. Göründüyü kimi, az inkişaf etmiş ölkələrdə bu fərq ciddi böyümə tendensiyası göstərir, bu da dünya üzrə göstəricilərə mənfi təsir göstərir. Təəssüf ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə də internet istifadəsindəki gender fərqlində az da olsa artım nəzərə çarpır.

Hazırda ümumilikdə dünyada internet istifadəsində kişilərlə qadınlar arasındakı fərq 250 milyon nəfərdir və bu göstəricidə böyümə tendensiyası müşahidə olunur. Bu fərqi aradan qaldırılması sadəcə dünya ictimaiyyətinin qarşısında duran mənəvi məsələ deyil. Belə ki, bu problemin həlli həm də müasir internet resursları iqtisadiyyatın inkişafına ciddi tövə verə bilər. Finlandiya və Danimarka kimi inkişaf etmiş ölkələrdə internet resurslarından istifadə, məhz qadınların busahədəki proseslərə fəal şəkildə qoşulması sosial-iqtisadi inkişafa ciddi təkan verir [6].

Eyni zamanda məsələdə gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılması BMT-nin davamlı inkişafa nail olmaq istiqamətindəki 5 hədəfindən biri olan “Gender bərabərliyinin təmin olunması, bütün qadın və qızların hüquq və imkanlarının genişləndirilməsi” hədəfinə nail olmaq üçün zəruri şərtlərdən biridir.

Beynəlxalq Telekomunikasiya İttifaqı BMT Qadın strukturu ilə birlikdə EQUACS təşəbbüsünü həyata keçirməyə başlamışdır. Bu təşəbbüs bütün dünyada maraqlı tərəflərin iştirakı ilə imkan, bacarıq və liderlik istiqamətlərində rəqəmsal gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılması üzrə fəa-

liyyətləri ehtiva edir [6].

İKT-dən istifadənin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi rəqəmsal gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılmasına, hüquq və imkanların genişləndirilməsinə yardım edə bilər. Savadlılıq, təhsil, əmək fəaliyyəti və gəlir səviyyəsindəki bərabərsizlik nəticə etibarilə geniş mənada gender bərabərsizliyinə və rəqəmsal gender bərabərsizliyinə səbəb olur. Bu göstərici az inkişaf etmiş ölkələrdə 31%, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 16,8%, inkişaf etmiş ölkələrdə isə 2,8%-dir. Əhalinin savadlılıq dərəcəsi 1990-cı ildəki 76%-dən 86%-ə qədər yüksəlib. Lakin qadınlar hələ də savadsız əhalinin 60%-indən artığını təşkil edir. Əgər inkişaf etmiş ölkələrdə yaşayan qadınların 99%-i savadlıdırsa, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu göstərici 77%, az inkişaf etmiş ölkələrdə isə 53%-dir[6].

Dünyada oxuma-yazma bacarığı olmayan insanların 2/3 qadınlar və ya qızlar təşkil edir. Bu da onların İKT-dən istifadə imkanlarını məhdudlaşdıran amillərdən biridir. Aşağı savadlılıq dərəcəsinə sahib olan insanların da İKT-dən səmərəli istifadəsi və onlara bu sahədə təlimlər verilməsi üçün xüsusi metodların işlənilib hazırlanmasına ehtiyac vardır.

Açar sözlər: qanun, gender, təhsil, informasiya, qadın.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Qanun. Bakı. 2017. 46 s.
2. Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 10 oktyabr 2006.
3. Azərbaycanda Gender və Bərabərlik Hüququ. Baza təhlili.
4. Гендерное равенство в СНГ: общий обзор.
https://www.ilo.org/moscow/areas-of-work/gender-equality/WCMS_249144/lang--ru/index.htm
5. Əliyeva N. Gender bərabərliyinin hərtərəfli təmini Azərbaycan dövlətinin başlıca məqsədlərindəndir. Azərbaycan qəzeti. 5 iyun 2010.
6. Rəqəmsal bərabərsizliyin gender aspektləri. <http://www.tqdk.gov.az/news/1702/>

AZƏRBAYCANDA GENDER SİYASƏTİ: TARİXİ VƏ MÜASİR YANAŞMA

Sədrəddin Bədiyev

ADPU-nun Şəki filialı, Şəki, Azərbaycan
e-mail: adpu_sheki@mail.ru

Bəşəriyyət yeniləşən dünyanın üçüncü minilliyinə qədəm qoymuşdur. XX –XXI əsrlərdə bütün dünya qarşısında duran müxtəlif məsələlərlə yanaşı kişi-qadının hüquq bərabərliyi ilə bağlı problemlərin də göstərmək olar. Bu problemlər XX -XXI əsrin sosial mübarizəsində, maarifçilikdə, feminizm hərəkatında, mədəniyyətin və incəsənətin müxtəlif sahələrində, o cümlədən iqtisadi məsələlərdə də öz əksini tapdı.

Qloballaşan dünyanın demokratik proseslərə yönəlmiş məqsədi insanın-kişi və qadının sositumda qarşılıqlı münasibətləri nəzərə alınmaqla-bütün sahələrdə cinslərin bərabər hüquqluluğuna nail olmağı strateji istiqamət kimi önə çıxardı.

Bu baxımdan da XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəli məhz cəmiyyətdə cinslərarası münasibətdə qarşılıqlı tarazlığın tənzimlənməsi vəziyyətinin öyrənilməsini, gənclərin, gənc ailələrin bu istiqamətdə

formalaşmalarını vacib etdi. Artıq XXI əsrdə gender tədqiqatları elmdə prioritet təşkil edən problemlər sırasındadır. Problemin əhəmiyyəti ilə əlaqədar dəyirmi masa, konfranslar, qanun, qərar və qətnamələr qəbul edilmiş, ictimai qurumlar və elmi ictimaiyyət bu problemin öyrənilməsinə cəlb edilmişdir.

Uşaqlar əsasən ailələrdə tərbiyə olunur, ailələr biri-birindən fərqli xüsusiyyətlərə, tərbiyə sistemində malikdirlər. Tədqiqatlar göstərir ki, gender bərabərliyi təmin olunan ailələr normal ailələrdir. Belə ailələrdə yetişən uşaqlar cəmiyyətin tələb etdiyi istiqamətdə formalaşırlar.

Qadınların IV Pekin Konfransının Fəaliyyət Proqramında göstərildiyi kimi “hökumətlər etiraf edirlər ki insanın bütün hüquqları bölünməz, qarşılıqlı asılı və qarşılıqlı əlaqədədir”.

Keçən əsrin 60-cı illərində, sovet dönməsində hakimiyyətə gələn ümummilli lider H. Əliyev dövlət idarəçiliyi və digər sahələrdə qadınların fəaliyyətinə önəm verməklə Respublikamızda gender siyasətinə xüsusi diqqət yetirmiş, suveren respublika mərhələsində bu problemə həssaslıqla yanaşaraq müvafiq qanun qəbul edilməsinə nail olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda qadın azadlığının, kişi ilə qadının hüquqlarının bərabərliyinin kökü qədimdir. Azərbaycan qadını öz iradəsi və mərdliyi, saflığı və sədaqəti ilə cəmiyyətimizin həyatında, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlər istiqamətində formalaşmasında müstəsna rol oynamışlar. Xalq yaradıcılığı nümunələrində, qədim rəvayət və dastanlarımızda yüksək mənəvi sifətləri ilə səciyyələnən gözəl qadın obrazlarının bədii təsviri verilmişdir. Mənəviyyatımızın təməl kitabı olan “Kitabi Dədə Qorqud”dakı qadın surətləri bu gün də məziyyətləri ilə bəşəri ideyaların təntənəsinə xidmət edir.

Gənc nəslin tərbiyəsi zamanı onların nəzərinə çatdırılmalıdır ki, XXI əsrin əvvəllərindəki bəzi kəndlərdə, ailələrdə indi də davam edən gender bərabərsizliyinin özünəməxsus kökləri oymuşdur:

- Hər bir xalqın, o cümlədən Azərbaycan xalqının özünəməxsus xüsusiyyətləri;
- İstehlak vasitələrinin əldə edilməsində kişi və qadının rolu;
- İnformasiya və kommunikasiya vasitələrinin təbliğində passivlik.
- Ailədə kişinin rəhbər rolda çıxış etməsi və s.

Azərbaycan gerçəkliyi şair və mütəfəkkirlərə qadınları namus, qeyrət və müdriklik mücəmməsi kimi vəsf etmək üçün zəngin tarixi material vermişdir. Dahi Nizami öz əsərlərində Məhinbanu və Nüşabə kimi qadın hökmdar, əfsanəvi Fitnə və yeddi gözəl obrazları yaratmışdır. Görkəmli memar Əcəmi Naxçıvani tərəfindən ucaldılmış Möminə xatın türbəsi əzəmətli memarlıq abidəsi olmaqla yanaşı xalqımızın qadına göstərdiyi ehtiramın parlaq nümunəsidir.

Azərbaycan mədəniyyətinin və elminin inkişafında mühüm mərhələ olan orta əsrlər dövründə Azərbaycan qadınının fəaliyyəti xalqımızın milli-mədəni ənənələrinin qorunub saxlanılması və zənginləşməsində mühüm mərhələ olmuşdur. XII əsr poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən olan Məhsəti Gəncəvinin şer məclisləri Azərbaycan qadınının adını uzaq ellərdə tanıtdı.

Orta əsrlərə aid tariximizdə Azərbaycan hökmdarlarından Qızıl Arslanın həyat yoldaşı Qətibə xanım, Özbək xanın həyat yoldaşı Mehrican xanım, Uzun Həsənin anası Sara xatın, Şah İsmayıl Xətəinin qızı Məhinbanu, Şirvanşah Xəliliullahın həyat yoldaşı Pəri xanım və b. dövlətin siyasət və iqtisadiyyatında yaxından iştirak edən, kişilərlə bərabər mübarizə aparan qadınlarımıza nümunədir.

İkinci dünya müharibəsi dövründə elə hallar olmuşdur ki, qadınlar kişiləri əvəz etmişlər. Leyla Məmmədbəyova, Züleyxa Seyidməmmədova, Sona Nuriyeva kimi qadınlarımız təyyarəçi kimi, Şövkət Səlimova isə gəmi kapitanı kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycan qadınları XX əsrdə qısa müddət ərzində yüzilliklərə bərabər inkişaf yolu keçmişdir. Onların cəmiyyətdə, ictimai həyatda, ailədəki mövqeyində köklü dəyişikliklər baş vermişdir.

Əldə edilmiş nailiyyətlərlə yanaşı sovet dövründə formalaşan stereotiplər milli və ənənəvi xüsusiyyətləri, sırf qadına məxsus cəhətləri, bəzən nəzərə almırdı. Qadının daxili tələbatı ilə əməyin uyğunluğu, qadının öz potensial imkanlarından istifadə etməyə şəraitin yaradılması unudulurdu.

Azərbaycan qadınları 1988-ci ildən başlayan müstəqillik yollarında gedən mübarizədə ön sıralarda olmuş, kişilərlə bərabər mübarizə aparmışlar. 1990-cı ilin yanvarında rus-sovet qoşunlarının

Bakıda törətdikləri qanlı faciənin qurbanları sırasında qadınlar da olmuşlar. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları-Qarabağ uğrunda gedən müharibədə həlak olmuş jurnalist Salatın Əsgərova, həkim Gültəkin Əsgərova yeni dövrün fədakarlıq rəmzi olmuşlar.

Həmişə sülhün, əmin-amanlığın carçısı olmuş Azərbaycan qadınları respublikada baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin gedişində daim milli dövlətçilik mövqeyindən çıxış etmişlər.

Azərbaycanda gender bərabərliyi uğrunda əsrlərlə mübarizə getmişdir. Demək olar ki, XIX və XX əsrlərdə bu mübarizə Azərbaycan xalqının maarifçi simaları tərəfindən ən yüksək həddə çatmışdır.

Azərbaycan maarifçilərinin qaldıqları əsas problemlər sırasındakı insan hüquqları, xüsusilə qadın azadlığı məsələsi mühüm yer tutmuşdur. Onlar qadın azadlığı problemini milli oyanışın əsas amili kimi ortaya qoymuşlar. ADR hökuməti qadınların seçkilərdə iştirakını təmin etməklə bəşər tarixində demokratiyaya və insan hüquqlarına ilk addım atan dövlətlərdən olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, qadın azadlığı məsələsi Azərbaycan ictimai fikrinin qabaqcıl nümayəndələrinin uğrunda uzun illər boyu ardıcıl mübarizə apardığı ən mühüm məsələlərdən biri olmuşdur. Qadınların azadlığına dair ideyalar Firidun bəy Köçərlinin (1863-1920) baxışlarında əhəmiyyətli yer tutur. “Müsəlmanlarda qadınların vəziyyətinə və uşaqların tərbiyəsinə dair”, “Həqiqi gözəllik və hərəkətsiz nisfimiz” məqalələrində o, qadın azadlığı uğrunda alovlu mübarizə kimi çıxış edir. O yazırdı ki, “həmişə qorxu içərisində yaşayan, lal-dinməz, sükuta qərq olmuş bədbəxt və aciz anaların taleyi ilə maraqlanan yoxdur”. Firidun bəy göstərirdi ki, istər evdə, istərsə də məktəbdə təhsil almaq imkanlarından məhrum olan müsəlman qadınları cəmiyyətdə öz borclarını yerinə yetirə bilmir, bunlar da uşaqların sağlamlığına, tərbiyəsinə təsirsiz ötürür [2, s.15].

Qadınların məsələsinə xüsusi diqqət yetirənlərdən biri də Məmmədağa Şahtaxtinski (1848-1921) olmuşdur. O qadınların acınacaqlı vəziyyətini dinləyib əlaqələndirərək yazırdı: “Bir neçə arvadı olan kişi, öz arvadı ilə qarşılıqlı məhəbbət və hörmətlə bağlı olan ər deyil, pula görə kölə qadınlara ağılıq edən quldardır. Burada ancaq kişi tərəfindən zülmkarlıq və qadın tərəfindən sözsüz itaətdən söhbət gedə bilər” [2, s.16].

Qadın azadlığı, ailə və nikah məsələsinə M.F.Axundov, N.Nərimanov, Ə.Hqavərdiyev, M.S.Ordubadı, M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, Ömər Faiq Nəmanzadə və b. öz münasibətlərini bildirmişlər. Onlar bu problemlərə aid bir sıra bədii və publisistik əsərlər həsr etmişlər.

XX əsrin sonunu XXI əsrin əvvəlini Respublikamızda gender bərabərliyini həyata keçirilmə illəri kimi səciyyələndirmək olar. Azərbaycanda gender bərabərliyinin həyata keçirilmə səbəbləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- Cəmiyyətimizdə baş verən ictimai-iqtisadi inkişaf və tərəqqi;
- Azərbaycan reallığının Qərbə inteqrasiyası;
- Dövlətimizin gender bərabərliyinə ardıcıl şəkildə diqqət yetirməsi;
- İnformasiya vasitələrinin təsiri.

Ümummilli lider H.Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə hazırlanmış Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (1995-ci il) qadınların kişilərlə bərabər hüququnu təsdiq etdi. Konstitusiyanın 34-cü maddəsinin IV hissəsində göstərilir: “Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır” [1, s.19]. Bu da demokratik dövlət quruculuğu prosesində onların fəal iştirakının hüquqi bazasını yaratdı.

Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə iyunun 30-da Birləşmiş Millətlər Təşkilatının “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında” konvensiyasına qoşularaq öz üzərinə müvafiq öhdəliklər götürmüşdür.

Qadınların kişilərlə hüquq bərabərliyini, xüsusilə onların dövlət idarəçiliyi sistemində lazım səviyyədə təmsil olunması məqsədi ilə 6 mart 2000-ci ildə ümummilli, lider H.Əliyev fərman verdi. Bu fərmanın 1-ci maddəsində göstərilir: “Azərbaycan Respublikasının bütün dövlət qurumlarında fəaliyyət növü nəzərə alınmaqla qadınların rəhbərlik səviyyəsində kişilərlə bərabər təmin olunması təmin edilsin” [2, s.10].

Fərmanın yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar respublika həyatının müxtəlif sahələrində, ayrı-ayrı nazirlik, idarə və şirkətlərdə, ümumiyyətlə dövlət idarəçilik sistemində qadınların təmsil olunmasına dair əldə edilmiş statistik məlumat göstərdi ki respublikanın 80-dən çox şəhər və rayon icra başçılarından yalnız 5-i qadındır, hətta əksər işçiləri qadınlardan ibarət olan dövlət qurumlarında rəhbər qadın deyildir. Şəhər və rayonlarda işçilərin böyük əksəriyyətini təşkil edən təhsil və səhiyyə müəssisələri rəhbərlərinin çox az hissəsində rəhbər qadındır.

Respublikada müxtəlif səviyyələrdə qəbul olunan qanunvericilik aktları, qərar və qətnamələr, xüsusilə Nazirlər Kabineti, ayrı-ayrı Nazirlik və İdarələrdə qəbul edilən qərarlar çox vaxt gender siyasətinin tələbləri baxımından ekspertiza olunmur.

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonrakı dövr qadınların qarşısında yeni məqsəd və vəzifələr qoydu. Bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapması, ölkəmizin müxtəlif sahələrində aparılan islahatlar, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında, vətəndaşların fəaliyyətinin artırılması yolunda görülən işlər qadınların cəmiyyətdəki rolunun artırılmasını tələb edir. Bu baxımdan qeyd etməliyik ki, qadınlar üçün bəyan edilən bərabər hüquqlar real bərabər imkanların olmaması üzündən çox vaxt gerçəkləşə bilmir.

Respublikamızda gender bərabərliyinin qanuni şəkildə həyata keçirilməsi üçün dövlət ardıcıl siyasət aparılmasını davam etdirərək 10 oktyabr 2006-cı ildə “Azərbaycan Respublikasının gender bərabərliyinin təminatları haqqında” qanun qəbul etdi. Bu qanunun məqsədi cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarını aradan qaldırmaqla, kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanlar yaratmaqla gender bərabərliyinin təmin edilməsindən ibarətdir.

Respublikamızın bəzi ucqar rayon və kəndlərində hələ də gender bərabərliyinin pozulması halları müşahidə edilir. Buna səbəb belə ailələrdə dünya görüşünün az olması, əsrlərlə mövcud olan və indi də davam edən milli xüsusiyyətlərimizlə bağlı ənənələrin davam etməsidir. Bəzi, xüsusi ilə gənc ailələrdə müşahidə edilən belə halların aradan qaldırılması üçün aşağıdakı yollardan istifadə etmək olar:

- Gender bərabərsizliyinin mənəviyyatla, əxlaqla uyğun gəlməməsini faktlarla, dəlillərlə sübuta yetirmək.
- Qadınların ictimai-iqtisadi həyatda kişilərlə bərabər fəaliyyət göstərə biləcəklərinə onlarda inam yaratmaq.
- Dövlətimizin gender siyasəti ilə əlaqədar qəbul etdiyi qanunlarla gəncləri tanış etmək
- Gənc nəslin cinsi zorakılıqlara qarşı mübarizəyə hazırlamaq
- Gənclərdə ana-qadına hörmət, məhəbbət hissi formalaşdırmaq.

Açar sözlər: gender, hüquq, insan haqları, siyasət, bərabərlik, ailə, maarifçilər, qanun.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2009.
2. Azərbaycan qadın məcəlləsi, Bakı, 2006.
3. Azərbaycanda Gender bərabərliyinin Qanunvericilik əsasları, Bakı, 2007.
4. “Ailə, qadın, uşaq” jurnalı, №2, 2008.
5. Köçərli F. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 1963.
6. Şaxtaxtinskiy M. Evropoeziya musulman, Rossiya, 1907.
7. Hüseyn B. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi, Bakı, 1992.
8. Ömər Faiq Nemanzadə, Əsərləri, Bakı, 1983.

GENDER KONSEPSİYASININ PSIXOLOJİ ASPEKTLƏRİ

Nuralı Çələbiyev

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı, Şəki, Azərbaycan

e-mail: n_chelebiyev@mail.ru

Kişi və qadın yer üzərində bəşəri həyatın ilkin başlanğıcıdır. Onların vəhdəti, birliyi həyatı yaradır. Lakin bu iki fərqli başlanğıc bir çox cəhətdən bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir: istənilən eyni bir hadisəyə kişilər və qadınlar təməmilə fərqli baxır və fərqli qiymətləndirirlər. Onların genlərinə qoyulmuş psixoloji fərqləri heç nə məhv edə bilməz.

Cinsi fərqlər nəzəriyyəsinin tarixi b.e.ə VI-V əsrlərdə yaşamış yunan filosofu Ksenofanın kişi və qadın cinsləri haqqındakı fərqli baxışlarından başlanır. Uzun əsrlər boyu cinsi fərqlər haqqında əsərlərin yazılması yasaq idi. Yalnız XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq bu mövzuya maraq genişlənmiş Z. Freyd, K. Klemman, K. Horni, Q. Horlou, P. Popper, A. Asmolov, V. Kaqan, İ. Kon, D. İsayev, Ə. Əlizadə və b. sistemli tədqiqatlar aparmışlar.

“Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, cinsi fərqlər insanın ümumi somatik xarakteristikasından tutmuş, motivasiya sahəsinə qədər müxtəlif səviyyələrdə təzahür edir” [6, s.5-6]. Psixoloqların qənaətinə görə, bu iki cins arasında 1000-ə qədər müxtəlif fərq mövcuddur. Fikrimizcə, kişilər və qadınlar arasında bioloji və psixoloji fərqliliklərdən irəli gələn asimmetriklilik, onların eyni növə aid məxluq olmalarına baxmayaraq, aralarında yaranan anlaşılmazlıq və münaqişələrin əsas səbəbidir. Bu fərqlər hər iki cinsin eyni adlı daxili orqanlarında, maddələr mübadiləsinin intensivliyində, tənəffüsün və ürək döyüntülərinin tezliyində, qanın tərkibində də özünü göstərir. Avstriya psixoloqu Otto Vayninger (1880-1903) cinslər arasındakı bio-psixoloji fərqliliklərin ağırlaşdırıcı dərəcədə kəskin olduğuna işarə edərək “Cins və xarakter” adlı əsərində yazırdı: Cinslərin psixoloji xarakteristikaları üçün inkişaf etdirilmiş əsas müddəalardan alınan nəticələr elə radikaldir ki, hətta bu vaxtadək bizim nəticələrlə razılaşmış insanı da hürküdüb qaçıra bilər” [3, s.246].

Kişi və qadın cinsləri arasındakı daha dərin fərqlər onların qavrayışında, məntiq və intuisiyasında, temperament xüsusiyyətlərində, sinir sistemində, müşahidəçilik və uyğunlaşma qabiliyyətində, ətraf adamlarla qarşılıqlı münasibətlərində, ailəyə münasibətdə, maraq və meyllərində, ünsiyyət tələbatında, tənəffüsün xüsusiyyətlərində, fəallıq və iradi keyfiyyətlərində, davranış tərzində, yerləşmə, emosional reaksiyalarında cəmiyyətdəki statusunda və bir çox digər sahələrdə də mövcuddur. “Cəmiyyətdə “kişilərə və qadınlara öz potensiallarını reallaşdırmaq üçün bərabər hüquqlar verilməlidir, lakin şübhəsiz, onlar anadangəlmə fərqli qabiliyyətlərə malikdirlər. Kişilər və qadınlar bərabərdirmi- bu siyasət və əxlaqın vəzifəsidir, lakin onların eyniliyi məsələsi elm sahəsinə aiddir” [9, s.16]. Məhz buna görə də, differensial psixologiyanın “cinsi fərqlər psixologiyası” adlanan sahəsi cinslər arasındakı fərqləri “psixoloji cins” kontekstində araşdırır.

Görkəmli Azərbaycan psixoloqu Ə.Əlizadə yazırdı: “Psixi cins” məhz uşaq şəxsiyyətinin ümumi inkişafı kontekstində, şəxsiyyətin inkişafı prosesinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi formalaşır. Bu baxımdan şəxsiyyətin doğulmasının ilk mərhələsi həm də psixi cinsin formalaşmasının birinci mərhələsi kimi qiymətləndirilməlidir [7, s.352].

“Psixoloji cins” fərdin davranışının maskulin və femin cinsi rola uyğunluğunu ifadə edən anlayışdır. Differensial psixologiya bu anlayışa sinonim olaraq “cinsi identiklik” anlayışı da işlədilir. Cinsi identikliyə əsasən kişi obrazı - özünün kompetensiyası və rəşional xüsusiyyətlərinə, fəallığına və fəaliyyətinin səmərəliliyinə görə fərqlənən əlamətlərin məcmusudur. Qadın obrazı isə əksinə, özündə emosional dəstəyə, isti hisslərə, himayəyə ehtiyac kimi əlamətləri birləşdirən insan cinsidir. Qadınlarda sosial və kommunikativ bacarıqlar kişilərdən daha üstün inkişaf etmişdir. Bu cür stereotip təsəvvürlər psixologiya elmi tərəfindən dəstəklənsə də, adi adamların əksəriyyəti kişi və qadınlar arasındakı psixoloji müqayisələrin nəticələri haqqında kifayət qədər məlumatlı deyillər. Kişilərdə

məntiq, ümumiləşdirmə, vizual qavrayış və onun tamlığı, mücərrədləşdirməyə meyillilik, romantizm, zamana və məkana bələdləşmə, texniki bacarıqlar, uğur əldə etmə motivi, liderliyə cəhd, yeniliyə meyillilik, qadının nəzərində birinci olmaq istəyi daha yaxşı inkişaf etmişdir. Qadınlarda isə intuisuya, analiz, konkretlik, praktiklik, əllərin cəldliyi və dəqiqliyi, himanitar yönəlişlik, ətraf adamlarla münasibət və ünsiyyət qurmaq motivi, tabe olmaq, qaydalara riayət etmək, yeganə və təkarsız olmaq arzusu, eşitmə qavrayışı öz üstünlüyü ilə seçilir. Cinsi fərqlər psixologiyasında qızların daha çox “sosial” olmaları, oğlanlara nəzərən daha çox təlqinə qapılımları haqqında fikirlərdə təsadüf olunur. Qızlarda özünəhərmət hissinin zəif inkişaf etməsi, sadə məsələlər daha yaxşı həll edə bilmələri haqqında da mülahizələr vardır. Psixoloqlara görə, qızların inkişafında irsiyyət, oğlanlarda isə mühit amillərinin təsiri daha güclüdür.

“Kişi ilə qadın arasındakı fərq min illər ərzində mövcud olan şərtlər əsasında yaranıb. Bu fərqlər təbiətdə xüsusi bir məna ifadə etmir. Ancaq bəzi detallar var: birincisi, kişidən fərqli olaraq qadın dünyaya insan gətirir. Bu məsələdə kişi donordu və donorluğu da onun qadın üzərində dominantlıq eləməsinə şərait yaradıb; ikincisi, qadının kişiyyə nisbətən daha dərin hisslər yaşamaq bacarığıdır. Kişi sevgisi qadınla müqayisədə daha çox fiziki tələbata yaxındır. Qadın sevgisi daha yüksək, daha dərinidir. Qadın sevgisi ruhsaldı, zəngindir” [8, s.10].

Bəşər cəmiyyətinin sosial-mədəni təkamülü prosesində cinslər arasında əvvəlcə təbii, daha sonralar isə ictimai əmək bölgüsünün gedişində nəyin kişiyyə, nəyin qadına aid edildiyini, cinslərin rol bölgüsünü tənzimləyən əxlaq normaları sistemi meydana gəlmişdir. Təxminən 1500 il əvvəl xalqımızın islamaqədərkə inanclar sistemini ifadə edən “Avesta”da cinslər arasındakı fərqlərə aid dəyərli fikirlərlə qarşılaşıq. “İndi də danışiram, həyatın başlanğıcında olan o iki gövhərdən: O pak gövhər xəbis gövhərə belə demişdir: “Biz ikimiz nə düşüncə, nə tərbiyə. nə ağıl, nə din, nə söz, nə davranış, nə inam, nə də ruhda bir –birimizə uyğun gəlmirik” [1, s.57].

Gender qadın və kişilər arasındakı sosial münasibətlərin təşkili modeli olaraq, onların ailə daxilində qarşılıqlı ünsiyyətə əsaslanan əlaqələrini xarakterizə etməklə yanaşı, cəmiyyətin sosial institutlarındakı funksiyalarını və qarşılıqlı münasibətlərini də müəyyənləşdirir. Müasir dövrdə kişilərlə qadınlar arasında ziddiyyətlərin get-gedə dərinləşməsinin əsas səbəbi onlar arasında min illər boyu mövcud olmuş təbii əmək bölgüsünün get-gedə zərfləməsi, onun əvəzinə ictimai əmək bölgüsünün dərinləşməsidir. “Lakin sivilizasiyalı ölkələrdə yaşayan kişilər və qadınlar arasındakı münasibətlərdə bu qaydalar pozulmuşdur. Onun yerinə xaoc, hərc-mərclik və narazılıqlar hökm sürməyə başlamışdır” [9 s.26].

Sivil cəmiyyətlər ictimai həyatın bütün sahələrində qadınlarla kişilərin hüquqlarının, imkanlarının və onlara qarşı münasibətlərin bərabərləşdirilməsi ideologiyasına əsaslanan gender konsepsiyasını dəstəkləyirlər. Bu ideologiya insanın təməl haqlarına söykənərək, hər hansı şəxsin kişi və ya qadın kimi doğulmasından asılı olmayaraq, hüquq və vəzifələrinin, sosial statuslarının, eləcə də resurslardan istifadə etməkdə bərabərliyini nəzərdə tutur. Lakin gerçək həyat və elmi faktlar sübut edir ki, qadın və kişi eyni imkan daşıyıcılıq funksiyasına malik deyillər. Cəmiyyətdə tarixən onlara aid formalaşmış gender rolları, spesifik davranış nümunələri və bu əsasda formalaşmış stereotiplər deməyə əsas verir ki, qadın və kişi bioloji və psixoloji cins olaraq fərqli məxluqlardır. Məşhur psixoanalitik Z. Freyd cinslər arasında bərabərliyə, hətta ər-arvad bərabərliyinə də inanmırdı. O, açıq elan edirdi ki, ər-arvad bərabərliyi “praktiki olaraq imkansızlıqdır. Qeyri-bərabərlik mövcud olmalıdır, kişinin üstünlüyü mövcud iki bələdan daha az olanıdır”.

Gender “sosial cins” olaraq, əks cinslərə məxsus olan fərdlərin sosial xarakteristikasını ifadə etsə də, sosial cinsin özünün təbii-bioloji cinsi fərqliliklərdən nəşət edən spesifik xüsusiyyətləri mövcuddur. Bioloji cinsi fərqlilikdən qaynaqlanan gender asimmetriyası məhz cəmiyyətdə cinslər arasında mövcud olan problemlərin əsas səbəbidir. Bəşər cəmiyyətinin bütün tarixi dövrlərində qadın etnik-milli psixologiyadan irəli gələn normativlərin əsirinə çevrilmiş, onların həyatı həmin normativlərdən irəli gələn stereotiplərin sərhədləri ilə məhdudlaşdırılmışdır. Bir çox xalqların

atalar sözləri-zərb məsəllərində, olduğu kimi, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində də qadınların kişilərdən geri qalmaları, “ikinci dərəcəli cins” olmaları haqqında təhqiramiz fikirlərlə qarşılaşırıq. İstər ədəbiyyatda, istərsə də real həyatda əksər hallarda qadınlar “təbə olanın simvolu” kimi yazıq, məsum və biçarə obrazlarında təqdim olunur.

Psixoloji tədqiqatlara istinad etməklə qeyd edə bilərik ki, “tipik kişi” obrazı üçün daha çox xolerik, “tipik qadın” obrazı üçün isə sanqvinik və melankolik temperament tipləri xarakterikdir. Məhz buna görədir ki, kişilərdə iradi reaksiyalar, enerjililik, coşqunluq və səbrsizlik hallarına daha çox təsadüf olunur. Onlar zahirən aqressiv və kobud olurlar. Qadın təbiəti üçün isə mütəhərriklik, hisslərin coşqun təzahürü, əhvalın tez-tez dəyişməsi səciyyəvidir. Qadın yalnız özünü bədbəxt hiss etdiyi hallarda aqressiv olur.

Zaman-zaman qadınlara münasibətdə özünü göstərən qadağanlar, tabular, yasaqlar onların sıxışdırılaraq asılı vəziyyətə sahəsinə səbəb olmuş və onlar öz taleləri ilə barışmaq məcburiyyətinə düçar edilmişdir. Cinslər arasındakı bioloji fərqlərdən yaranan stereotiplər və ayrışçılıq yalnız cəmiyyətin siyasi, iqtisadi, sosial və mənəvi sahələrində deyil, ailə həyatında da onlara qarşı diskriminasiyanın, zorakılıq və aqressiyanın əsas motivi kimi ortaya çıxır. Gender stereotipləri yaşadıqca, cinslər arasında ayrışçılığın aradan qaldırılması, və cinslərin birgə həyatını sivil cəmiyyətin yaşam normaları səviyyəsinə yüksəldilməsi problem olaraq qalacağı şübhə doğurmur.

Açar sözlər: gender, gender asimmetriyası, cinsi şəxsiyyət, psixoloji cins, kişilik, qadınlıq, kişi təsviri, qadın təsviri.

Ədəbiyyat

1. Avesta. Birinci kitab. Fars dilindən tərcümə edən və çapa hazırlayan İsmayıl Şəms. B.; Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1995.
2. Babayeva A. Gender və mədəniyyət. “Gender problemi və müasir Azərbaycan” mövzusunda keçirilmiş respublika elmi konfransının materialları, Bakı, Azərbaycan Universiteti, 25 noyabr, 2017.
3. Vayninger Otto. Cins və xarakter. Bakı, “Xan” nəşriyyatı, 2017.
4. Çələbiyev N.Z. Ailə psixologiyası. Bakı, Mütərcim, 2015.
5. Əliyeva V. Müasir cəmiyyətin gender problemlərinin psixoloji aspektləri. “Gender problemi və müasir Azərbaycan” mövzusunda keçirilmiş respublika elmi konfransının materialları. Bakı, Azərbaycan Universiteti, 25 noyabr, 2017.
6. Əlizadə Ə.Ə. Uşaq və yeniyetmələrin cinsi tərbiyəsi. Bakı, “Maarif” nəşriyyatı, 1986.
7. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı, “Pedaqogika”, 2004.
8. Osho. Qadınların kitabı. Qadınlar kişilərdən daha dərin hissi gücə malikdir. Bakı, “Qanun” Nəşriyyatı, 2014.
9. Пиз А., Пиз В. Язык взаимоотношений мужчины ↔ женщина. Москва, Эксмо, 2013.

MÜASİR UŞAQ ƏDƏBİYYATI VƏ GENDER

Səadət Əliyeva

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: saadat.aliyeva@au.edu.az

Uşaq ədəbiyyatının tədqiqatçı alimlərini düşündürən aktual məsələlərdən biri də XX əsr uşaq kitablarında genderin nə dərəcədə ifadə, yaxud təmsil olunmasıdır. Uşaq ədəbiyyatının kimlər tərəfindən yazılmasına baxmayaraq bu ədəbiyyatda oğlan, yaxud da qız obrazlarından hansına daha çox yer verildiyi, təsvir edildiyi müəyyən cəhətləri ilə mütəxəssis alimlərin böyük marağına səbəb olmuşdur. Bu baxımdan diqqətə çatdıracağımız araşdırmada bizi düşündürən bəzi məqamlara aydınlıq gətirmək, mülahizələrimizi bölüşmək istərdik.

Əvvəla, dünyada, o cümlədən Qərb ölkələrində demək olar ki, XVIII əsrin sonlarına qədər qızların, qadınların həm məktəb təhsili, həm də onların işçi fəaliyyəti qarşısında qadağalar təbii ki, qadınların ictimai həyatda fəal iştirakına maneələr törətmişdir. XVIII və XIX əsrdə uşaq kitablarının “oğlanlar”, eləcə də “qızlar” üçün nəzərdə tutulan nəşrləri də gender siyasətinin acı-ağrılı nəticələri olduğunu bir daha təsdiq edə bilər.

Lakin iyirmi birinci əsrin ikinci onilliyində ədəbiyyatın, o cümlədən onu daha da gücləndirən və hətta müstəqilliyini bəyan edən uşaq ədəbiyyatının keçdiyi yola nəzər salarkən baş verən böyük dəyişikliklər, xüsusilə qadın yazıçıların fəaliyyətinin ədəbiyyatın inkişafında nə qədər mühüm və əhəmiyyətli rol oynadığına dəlalət edir.

“Gender və cəmiyyət” (“Gender and Society”) adlı sosiologiya jurnalında 1900-cü ildən 2000-ci ilə qədər uşaq ədəbiyyatı sahəsində ingilis dilində beş mindən çox kitabın nəşr olunduğuna və bu kitablarda genderin nə dərəcədə, hansı faizlə təmsil edildiyinə dair statistik hesablamalara rast gəlmək olar. Tədqiqatçıların rəyinə görə, əsasən məktəb yaşına çatmamış uşaqlardan üçüncü səviyyəyə qədər şagirdlər üçün nəzərdə tutulmuş kitablarda oğlan obrazları qız obrazları ilə müqayisədə 56,9 faiz təşkil edir. Qız obrazlarının isə həmin kitablarda cəmi 30,8 faiz olduğu göstərilir. Araşdırmalar qeyd olunan faizin ümumi cəminin qalan hissəsinin isə heyvan obrazlarına həsr olunduğunu göstərir. Hətta heyvan obrazlarında genderin ifadəsinə gəlcə, tədqiqatçı alimlər, aparıcı qəhrəman heyvanlardan 23,2 faizinin erkək, 7,5 faizinin isə dişi olduğunu göstərmişlər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, iyirminci yüzillikdə ingilis dilində nəşr olunmuş uşaq kitablarının sayı 5618 olmuşdur. Lakin uşaq kitablarının yalnız 2009-cu ildə ABŞ-da nəşrinin 21878 sayda olduğu uşaq ədəbiyyatına olan hədsiz marağın göstəricisi sayıla bilər.

Əlbəttə, aşağıdakı mühakimə uşaq ədəbiyyatında gender sisteminə dair məntiqi nəticəni bir daha aydınlaşdırır: “Uşaq ədəbiyyatı cəmiyyətə məxsus dəyərləri həm əks etdirir, həm də formalaşdırır. Belə bir optimizmlə uşaqların həm sayı, həm də onların bədii ədəbiyyatda əks olunmasının növləri zaman keçdikcə onların (uşaqların) hər birini özlərinin qərəzsiz, ədalətli gələcəyini təsəvvür etməkdə onlarda ruh yüksəkliyi yaradacaqdır” [7].

Yəhudi əsilli ingilis uşaq şairi, London Universitetinin professoru və Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaxın dostu Maykl Rozen (Michael Rozen, 1946-) “Uşaq ədəbiyyatı” adlı araşdırmasında yazır: “Sosioloji, ədəbi və tarixi yanaşmalar bizə uşaq ədəbiyyatının dərk olunmasında bilgilərimizi zənginləşdirə bilər” [4, s.23].

Heç şübhəsiz ki, uşaq ədəbiyyatının öyrənilməsində qeyd olunan hər üç yanaşma həm ədəbiyyatın dərk olunmasında, həm də onun inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində özünəməxsus yeri ilə seçilir. Lakin sosioloji yanaşma ilə ədəbiyyatın yeni perspektivlərinin təyin edilməsində rolu daha böyükdür. Belə bir sosioloji sorğunun nəticələri yeni ədəbiyyat nümunələrinin yaradılmasına xidmət edir.

Amerikalı tədqiqatçı alim Klifton Fadiman (Clifton Fadiman, 1904-1999) “Britanika

ensiklopediyası”nda yazır: “İngilis uşaq ədəbiyyatının başlanğıcı “T.W.” tərəfindən “Balaca uşaqlar üçün kiçik kitab” (“A little Book for Little Children”) adı ilə yazılma tarixi göstərilməyən, lakin çapı XVIII əsrin ilk onilliyində təxmin edilə bilən kiçik həcmli 12 səhifəlik kitabçanın nəşri hesab edilə bilər. Tənqidçi Persi Muir (Percy Muir, 1894-1979) qeyd etdiyi kimi, bu, təlimat xarakterli kitabdır, lakin ingilis dilində ən erkən nəşr kimi əhəmiyyətlidir, ona görə ki, o, “problemə yaşlı adamdan çox uşaq nöqtəyi-nəzəri ilə yanaşma”-nı tənqid edir” [2].

Dünyanın bir sıra ölkələrinin uşaq ədəbiyyatında, o cümlədən amerikan uşaq ədəbiyyatı arealında nəşr olunmuş kitablarda oğlan və qız obrazlarının hansı proporsiyada bədii əksi gündəmə gətirilən aktual bir məsələdir. ABŞ-da 1960-cı illərin ortalarından başlayaraq uşaqlar üçün yazılmış, yaxud nəşr olunmuş kitabların yeni siyasi tədqiqat mövzusunə çevrilməsi təsadüfi deyildir. Feminist fəallar apardığı tədqiqat əsasında bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmişlər. Tədqiqatçı ədəbiyyatşünas alim Lesli Paris (Leslie Paris) araşdırmasında 1970-ci il oktyabr ayının ortalarında feminist tədqiqatçıların apardığı araşdırmalarına istinad edərək yazır: “Nyuberi mükafatı qaliblərinin 49-unun oğlanlara həsr olunmuş hekayələri qızlara həsr edilən hekayələri ilə müqayisədə üçün birə nisbətini təşkil edir. Amerika Kitabxana Assosiasiyasının çap etdiyi “1969-cu ilin əlamətdar kitabları” (“Notable Books of 1969”) adlı toplusunda ... oğlanlar haqqında hekayələr qızlara həsr olunmuş hekayələrdən iki dəfə çox olmuşdur. Eləcə də ... onların (feminist qrupun üzvlərinin) təhlil etdiyi 144 uşaq dərsliyində 881 hekayədə əsas diqqət və mövzu oğlan, yalnız 344-ü isə qız obrazları üzərində cəmləşdirilmişdir. 1970-ci illər ərzində yekunlaşdırılan elmi araşdırmaların nəticəsi eyni olmuşdur: uşaq hekayələrində qız obrazı oğlan obrazı ilə müqayisədə çox az görünən olmuşdur” [5, s.524-5255].

Amerikan aktrisası, yazıçı və şairi Marqaret Yulya Tomas imzasını Marlo Tomas (Marlo Thomas, 1937-) kimi tanıtdırmışdır. Bu xanım yazıçı bir sıra albom projelərin, kitabların müəllifidir. Onun “Azad olmaq ...Sən mənimlə” (“Free to Be ... You and Me”) adlı nəğməsi demək olar ki, dünyanın çox-çox ölkələrində öz pərəstişkarlarını tapmışdır. Bu nəğmənin mətninin onun həmrədaqları Letti Kottin Proqrebin (Letty Cottin Pogrebin) və Kərol Hartla (Carole Hart) birlikdə yazıldığı qeyd edilir. Həmin nəğmənin orijinal mətninə diqqət yetirək:

Every boy in this land grows to be his own man,
In this land, every girl grows to be her own woman.
Take my hand. Come with me, where the children are free,
Come with me. Take my hand, and we'll run...
To a land where the river runs free –
(To a land) through the green country –
(To a land) to a shining sea –
(To a land) where the horses run free –
(To a land) where the children are free.
And you and me are free to be you and me [5, s.520].
Həmin şeirin sətri tərcüməsini aşağıdakı kimi təqdim edirik:
Bu yerdə hər bir oğlan özünəxas kişi olmaq üçün böyüyür,
Hər bir qız da bu yerdə özünəxas qadın olmaq üçün böyüyür.
Əlimdən tut. Uşaqlar azad olan yerə mənimlə gəl
Gəl mənimlə. Əlimdən tut və biz qaçaq ...
O yerə ki, orda çay azad şütüyür –
(O yerə ki) ora yaşıl bürünmüş ölkədir.
(O yerə ki) orda par-par yanan dəniz var –
(O yerə ki) orda atlar hürkmədən qaçır,
(O yerə ki) orda uşaqlar azaddır.
Sən də, mən də özümüz olmaq üçün azadıq.
Nəğmənin mətnində müəlliflərin gender sisteminə baxışı, uşaqların cinsindən asılı olmayaraq

təbiətin insanlara bəxş etdiyi bütün canlı və cansız məxluqlar kimi azadlığına qovuşması poetik ifadə tərzinə görə seçilir. Elə hesab edirik ki, bu nəğmə təhlilini və şərhini verdiyimiz məsələ haqqında müəyyən təsəvvür yaradır.

1970-ci ildə ABŞ-ın Nyu York şəhərində yaranan feminist işçi qrupunun uşaq kitablarına dair apardığı araşdırmalar, xüsusilə qızlara aid yazılan kitabların əsasən ev işlərinə həsr olunması cəhdi və əməli iş uğurlu nəticəsini vermişdir. Araşdırıcılar 1970-ci illərdə müəssisələrdə çalışan on səkkiz yaşdan aşağı amerikan qızlarının qırx faizinin ailə qurub ana olduqlarını söyləmişlər [5, s.525].

Tədqiqatçı Lesli Paris daha sonra qeyd edir ki, “naşirlər müəyyən qədər də olsa belə, feminist maraqlara öz töhfəsini vermişlər. 1970-ci illərin məqsədyönlü kursuna görə işçi ana və fəal qızların obrazları uşaq kitablarında və məktəb müəllimlərinin bədii ifadəsini tapmışlar... Hətta qeyd olunan boşluğu doldurmaq üçün bir neçə feminist işçi qrupu özlərinin çap olunmasını arzu etdiyi uşaq hekayələrini nəşr etmək məqsədi ilə kollektiv mətbəələrini yaratmışlar. Universitetin iki professoru Feminist mətbəəsini təsis edərək 1970-ci illərdə bir çox uşaq kitablarını çap etdilər...” [5, s.526].

Bu illərdə ABŞ kimi nəhəng bir ölkədə ikinci feminist dalğası ictimai və mədəni həyatın ayrı-ayrı sahələrində, o cümlədən uşaq ədəbiyyatında gender standartlarının, yaxud normalarının tənzimlənməsi yolunda xeyli iş görmüşdür. Sivil dünyada insan hüquqlarının müdafiə olunduğu bir zamanda ictimaiyyətin, xüsusilə mədəniyyət işçilərinin həyat gerçəkliklərinə və onların bədii ədəbiyyatda əks olunması məsələsinə ciddi maraq və diqqəti isə həmişə işin xeyrinə olmuşdur.

Uşaq ədəbiyyatının tanınmış mütəxəssis alimi Piter Hantın (Peter Hunt, 1945–) diqqəti çəkən bir mühakiməsi var. O yazır ki: “... məqsədimiz ayrı-ayrı oxucuların, xüsusilə iki ayrı qrup kimi tanınan “yaşlı oxucuların” və “uşaqların” oxumaqla onu eyni cür dərk etməsinə nail olmaq deyildir” [5, s.41].

Ədəbiyyatın, xüsusilə uşaq ədəbiyyatının elə nümunələri vardır ki, onların irili-xırdalı oxucuları çox vaxt əsərdə qoyulan məsələyə öz görmə bucağından baxıb fikirlərini söyləyirlər. Lakin uşaq kitablarının müxtəlif yaş səviyyələrində müəllimi onların eyni məntiqi nəticəyə gəlmədiyi müəyyən suallar doğura bilər. Axı, yazılan əsərdə ədibin qayəsi aydınsa, əsərin məzmunu sadə və dərk olunması asandırsa, bəs niyə oxucunun gəldiyi nəticə tamamilə bir-birinə zidd, yaxud müxtəlif olmalıdır?

“Alisa möcüzələr ölkəsində” adlı məşhur nağıl-povestinin müəllif Lüis Kerollun eyni adlı əsəri haqqında uşaq ədəbiyyatı tənqidçisi və yazıçısı Stəpls Klayv Luisin (Clive Staples Lewis, 1898-1963) ən çox alıntı kimi gətirilən mühakiməsində oxuyuruq: “Mən demək olar ki, bunu kanon kimi müəyyənləşdirməyə meyilliyəm ki, yalnız uşaqların ləzzət aldığı uşaq hekayəsi pis uşaq hekayəsidir” [5, s.41].

Hər bir oxucunun özünəxas zövqü olsa da, bir qayda olaraq yaxşı əsər həm kiçik yaşlı uşaqların, həm də böyüklərin eyni maraq və zövqlə oxuduğu əsərə çevriləndə onu əsl sənət şedevri adlandırmaq daha düzgün və ədalətli olardı.

Gender məsələsinə isə münasibətdə elə düşünürük ki, cinsi nəzərə almadan hər hansı əsərin bütün uşaqlara ünvanlanması bir tərəfdən düzgün seçim sayıla bilər. Lakin elə hesab edirik ki, bütün bunlarla yanaşı gender sistemi ilə əlaqədar debatların geniş müzakirəyə çevrilməsi mövzu, xarakter seçimində yazıçıların belə bir sistemə və normaya diqqət yetirməsi isə yaxşı ədəbi nümunələrin yaradılmasında pozitiv təsirini göstərə bilər.

Açar sözlər: uşaq ədəbiyyatı, yeni öyrənmə, tədqiqatçılar, böyük ümidlər, heyvan obrazları, uşaq kitablarının nümayəndə, uşaqlıq dövrü, ədəbi təhlil, ədəbiyyatın sosiologiyası, sosiologiya, gender.

Ədəbiyyat

1. Ewers Hans – Heino. Fundamental Concepts of Children’s Literature Research: Literary and Sociological Approaches. Copyrighted Material. Published in the UK: Routledge, 2009, 196 p.

2. Fadiman Clifton. Historical Sketches of the Major Literatures. Children's Literature. – Encyclopedia Britannica, <https://www.britannica.com/art/childrens-literature/Historical-sketches-of-the-major-literatures>
3. Hunt Peter. The Fundamentals of Children's Literature Criticism: Alice's Adventures in Wonderland and Through the Looking-Glass. – The Oxford Handbook of Children's Literature. Oxford University Press, 2011, pp.35-51.
4. Joseph Michael. Why Study Children's Literature? // Children's Literature Association. <https://chla.memberclicks.net/why-study-children-s-literature>
5. Paris Leslie. Happily Ever after: Free to Be ... You and Me, Second-Wave Feminism, and 1970s American Children's Culture. – The Oxford Handbook of Children's Literature. Oxford University Press, 2011, pp.519-538.
6. Rosen Michael. Children's Literature. – The Oxford Companion to English Literature. Seventh Edition. Edited by Dinah Birch. Published in the United States: Oxford University Press, Inc., 2009, pp.23-31.
7. Where are the Girls in Children's Lit? – Mr.Blog Magazine msmagazine.com/blog/2011/05/25/where-are-the-girls-in-childrens-lit/
8. Yusifoğlu Rafiq. Uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Təhsil, 2002, 268 s.

AZƏRBAYCAN NAĞILLARINDA GENDERLƏRARASI KEÇİD – TRAVESTİZM

Əsmər Əliyeva

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Folklor İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
e-mail: bashirova116@gmail.com

Cəmiyyətdə qadınların və kişilərin hüquq bərabərliyinin bərqərar olmasını əks etdirən gender problemləri sosial həyatın bütün sahələrini əhatə etmişdir. Azərbaycan folklor mətnləri vasitəsilə bu mövzunun bütün dövrlər üçün keçərli olduğunun şahidi oluruq.

Mövzuca zəngin olan Azərbaycan folklorunda diqqət çəkən məqamlardan biri də qadın və kişinin cəmiyyətdəki rolu və mövqeyi ilə bağlı meydana çıxan nümunələr olmuşdur. Xalq belə nümunələr yaratmaqla cəmiyyətdə - sosial mühitdə qadın və kişilər arasındakı qarşılıqlı münasibətlərə toxunur, xalq arasında mövcud olan düşüncələri mətnlərdə əks etdirməklə cinslərarası ayrışdırıcıya qarşı çıxır (istisnalar mövcuddur), beləcə, hər iki cinsin hüquqlarının tanınmasını ön plana çıxarırlar. Nümunələrdə qadınların dövlət idarəetmə sistemində, istehsalatda maraqlarını mühafizə edən, onların şərəfini, ismətinə qoruyan süjetlərin yaradılması buna misal ola bilər. Beləliklə, tarixən qadınlar da kişilər kimi at minib ox atmış, qılınc oynatmış, döyüşlərdə iştirak etmiş, müxtəlif heyvanlarla, qolu güclü igidlərlə, pəhləvanlarla, xalqa zülm edən padşahlarla döyüşüb qalib gəlmiş, hətta xalqın istəyi ilə dövlət idarəçiliyinin başına keçərək onların mənafeyinə xidmət edən ədalətli siyasət yeritmişlər. Yaradılmış folklor nümunələrinin böyük bir qisminə qadınlar bu vəzifələri yerinə yetirmək üçün əksər vaxtlarda kişi paltarından, nüfuzundan istifadə etmişlər. Paltarlarını dəyişib özlərini qarşı cinsin nümayəndəsi kimi təqdim etməkdə əsas məqsəd qarşıya çıxacaq maneələri aradan qaldırmaq olmuşdur.

Azərbaycan folklor mətnlərində gender problemi ilə əlaqədar özünü göstərən motivlərdən biri

travestik çevrilmə anlayışıdır. Folklorda mahiyyət etibarilə genderlərarası keçid kimi qavranılan travestik çevrilmə anlayışı, öz etimologiyasını fransız dilində “paltardəyişmə” mənasını verən “travestizm” sözündən götürməklə, folklor subyektinin paltar dəyişməsi, yaxud görkəm dəyişməsi ilə müşayiət olunan, lakin son nəticədə həmin subyektin cins dəyişməsi ilə məntiqi sonluq tapan bir prosesi özündə ehtiva edir.

Azərbaycan folklor nümunələrindəki travestik çevrilmələr məzmun və mahiyyət baxımından zəngin olmaqla özünü, əsasən, zərif cins nümayəndələrinin mistik qüvvənin, tilsimin və ya qarğışın təsiri altında düşməyə, eləcə də şər qüvvələrə qarşı mübarizə zərurəti yarandığı hallarda güc-qüvvəti simvolizə edən kişi personajlara çevrilməsi formasında göstərir. Eləcə də bunun əksini deyə bilərik, bəzi nümunələrdə isə kişilər tanınmamaq üçün qadın libasından istifadə edərək, özünü qadın kimi təqdim edir.

Folklorumuzdakı genderlərarası keçidlər, yəni travestik çevrilmələr iradi və qeyri-iradi proses kimi səciyyələndirilməli və tədqiq olunmalıdır. İradi çevrilmələr qəhrəmanların istəyi ilə baş tutan çevrilmələrdisə, qeyri-iradi çevrilmələr isə qəhrəmanın istəyi və xəbəri olmadan baş verir. Belə ki, bəzi nümunələrdə personajlar bilavasitə tilsimin, sehrli vasitələrin və qarğışın təsiri altında cinsdəyişməyə məruz qalır ki, bu onların iradəsindən asılı olmadan baş verən proses kimi qiymətləndirilməlidir. Yəni personajın hadisələrin gedişatına təsir etmək imkanı olmur, yaxud xeyli məhdud olur və cinsdəyişmə onların iradəsindən kənar baş tutmuş olur. Nağıllarda bu cür çevrilmələr daha çox tabunun pozulması nəticəsində, şər ruhlı, sehrkar qarılarının qarğışı nəticəsində baş verir (Məsələn, “Bənidaş şəhərinin sirri”, “Padşah oğlu”, “Məlik çoban” və s.). **“Padşah oğlu”** nağılında travestik çevrilmə tilsim nəticəsində baş verir. Nağılda yeni padşah seçilmiş oğlan torpaqlarını tanımaq üçün səfərə çıxır. Qarşısına çıxan quyudan su içdikdən sonra qıza çevrilir. Onu tapan başqa bir padşahla evlənir, bir oğlu olur. Növbəti dəfə əri və oğlu ilə birlikdə atası evinə gedərkən, yolda dincəlmək üçün həmin qyunun yanında dayanırlar. Ərini tilsimli quyudan su gətirməyə göndərir. Bu dəfə o yenidən oğlana, əri isə qıza çevrilir [4, s.202-206]. Burada sehrli qyunun suyunu içən insanın cinsinin dəyişdiyinin şahidi oluruq. **“Bənidaş şəhərinin sirri”** nağılında isə oğlan paltarı geyinib padşaha xidmət edən vəzir qızı daşa dönmüş şəhərin sirrini öyrənməyə gedərkən sehrkar qarının qarğışı nəticəsində gender dəyişiminə məruz qalır: “Arvad geri çəkilib qarğış elədi ki, səni görüm oğlansansa, dönüb qız olasan, qızsansa, dönüb oğlan olasan. Qız elə o saat dönüb oldu anadangəlmə oğlan” [2, s.106]. Bu nümunədə iki travestik çevrilmə mövcuddur. Birinci iradi, ikincisi isə qeyri-iradi baş verir: oğlan paltarı geyinmiş qız qarğış nəticəsində oğlana çevrilir.

İradi olaraq baş verən travestik çevrilmələrdə qadın personajlar düşmən ordularına qarşı mübarizə aparmaq, şər qüvvələrlə vuruşmaq və ya bəzi hallarda qadın kimi gedə bilməyəcəyi məkanlara getmək, məclislərdə iştirak etmək üçün məqsədli olaraq kişi paltar, pəhləvan libası geyinir, silaha qurşanır və nəticə etibarilə travestik çevrilmə baş tutmuş olur (“Nardan qızının nağılında”, “Şəms-Qəmər”, “Şah Abbas”, “Şükufə xanım”, “Naşükür qız”, “Nazikbədən”, “Köynək”, “İbrahim şah”, “Məlik çoban” və s.). Eləcə də kişi personajlar istədiklərinə nail olmaq, kişi olduqlarına görə sevdiklərinin yanına gedə bilmədiyi, müxtəlif mərasimlərdə iştirak etmək üçün və bu kimi digər hallarda qadın paltar geyinirlər (“Kiçik qardaş”, “Fərasətli keçəl” və s.).

Nümunələrdə qəhrəmanlar əks cinsin paltarını geyinməklə xüsusi gücə və görünüşə sahib olurlar. Belə ki, qadın qəhrəmanların kişi paltar geyinməsi nəticəsində onlar qeyri-adi gücə, qabiliyyətə malik olur, qəhrəmanlıq göstərərək düşməni məğlub edirlər, eləcə də kişi qəhrəmanların qadın paltar geyinməsi nəticəsində onlara qeyri-adi gözəllik və qabiliyyət gəlir: **“Nardan qızın nağılı”nda** Nardan xanım xalqa zülm edən, yeni doğulmuş qız uşaqlarını oğurlayaraq öldürən qatilləri cəzalandırmaq üçün pəhləvan paltar geyinib, silah qurşanır, heç kim onun qız olduğunu bilmir... Qoquz padşahın torpağına gəlib meydana bir nəərə çəkir. Qoquz padşah adam göndərir nəərə çəkən kimdir. Nardan onun başını vurur, gələn pəhləvanları, qoşunları qırıb qurtarır. Axırda Qoquz padşahla vuruşur, nəərə çəkib onu çırpır yerə, başını kəsib keçirir nizəyə. Camaat Qoquz padşaha lənət

oxuyub, Nardan xanımı özlərinə padşah tikdilər” [2, s.153-161]. **“Kiçik qardaş”** nağılında qəhrəman “bazardan mənəm deyən bir dəst qız paltarı alır ki, ağaca bəzəsən, görən öz-özünə ölərdi. Şahın oğlu atı suya gətirən vaxt qəhrəman bu paltarı geyinib bulağa gedir. Şahın oğlu bunu görüb aşiq olur və onunla evlənmək istəyir” [7, s.42].

Bu qəbildən olan nümunələr çevrilmənin libasdəyişmə forması ilə oxşarlıq təşkil edir. Belə ki, cinsdəyişmə personajın paltardəyişməsi, yaxud görkəmdəyişməsi ilə müşayiət olunsada, bu prosesin əsas mahiyyəti bir cinsdən digərinə keçid, yəni travestik transformasiyadır. “Personajın cinsini dəyişərək, bir qütbədən digər qütbə keçidini ölüb-dirilmə mərasimi kimi izah etmək mümkündür” [5, s.41].

S. Rzasoy yazır ki, kişilərin qadın paltarı geyməsi, qadınların isə kişi paltarı geyməsinin kökləri arxaik ritual-mifoloji görüşlərə gedib çıxan travestik statusdəyişmə ritualıdır. Ordubad rayonunda Novruzda keçirilən “Xan bəzəmə” mərasiminin, o cümlədən indinin özündə də bəzi bölgələrin toylarındakı “padşahseçmə” adətinin əsasında statusdəyişmə ritualının durduğunu qeyd edən alim bunun da köklərinin arxaik ritual-mifoloji görüşlərə gedib çıxan travestik statusdəyişmə ritualı olduğunu bildirir. O, göstərir ki, bu statusdəyişmələr bütün hallarda sosial statusların (rolların) dəyişməsi şəklində baş verir. Ancaq statusdəyişmənin cinsdəyişmə (travestizm) şəkli daha arxaik görüşlərlə bağlıdır. Alim hətta ona müasir dövr Azərbaycanında rast gəlinməsinin çətin olduğunu göstərir [6].

Ramil Əliyev travestizmi mifdə qadının rolunun kişi tərəfindən icra olunması, yerdəyişmə, matriarxatlıqda himayəçi qaradırsa, onun rolunu patriarxatlıqda Xızır oynaması şəklində izah edir. Alimin fikrincə, travestizm iki mənada özünü göstərir: 1) qadın başlanğıcının kişi başlanğıcına çevrilməsi (geniş mənə); 2) bir də obrazın, qəhrəmanın cinsi dəyişməsi (dar mənə) [3, s.155].

M. Məmmədov yazır ki, çevrilməyə daxil olan cinsdəyişmə motivi nağıllarımızda iki əsas formada özünü göstərir: 1. Əsl cinsdəyişmə; 2. Yalançı cinsdəyişmə. Əsl cinsdəyişmə motivində qəhrəmanın cinsi kənar qüvvələr tərəfindən dəyişdirilsə, yalançı cinsdəyişmə paltarındəyişdirilməsi yolu ilə reallaşır və qəhrəmanın özü tərəfindən həyata keçirilir. Əsl cinsdəyişmədə qəhrəman yalançı cinsdəyişmədən fərqli olaraq istədiyi vaxt öz əvvəlki vəziyyətinə qayıda bilmir. Yalançı cinsdəyişmə motivi həm cinsdəyişmə vasitəsinə, həm məkanına, həm də funksiyasına görə əsl cinsdəyişmə motivindən fərqlənir. Əsl cinsdəyişmədə personajın cinsi sehrli vasitənin köməyi ilə dəyişdirilir, bu, əsasən, qızın oğlana dönməsi istiqamətində gedir. Yalançı cinsdəyişmədə oğlan qıza məxsus paltarı əyninə geydikdə bu cinsin atributları oğlanın üzərinə köçürülür. Qız paltarı geymiş oğlan bütün əlamətləri ilə birlikdə qız kimi qavranılır. Yalançı cinsdəyişmə motivi nağıllarda bir neçə funksiyanı yerinə yetirir: 1. Qorunma funksiyası; 2. Uğurlu fəaliyyət funksiyası.

Qorunma funksiyası zamanı qəhrəman geyimini dəyişməklə görünməz olduğundan rəqib onu tanıya bilmir və o, təqibdən canını qurtarır... Buraya “İtkin qız”, “Nazıkbədən”, “Mərcan xanım” və s. nağılları aid etmək olar.

Uğurlu fəaliyyət funksiyası zamanı müəyyən cinsi qadağalarla rastlaşan qəhrəman uğurlu fəaliyyət göstərmək üçün cinsdəyişmədən istifadə edir. Belə ki, oğlan qəhrəman sevgilisini görmək üçün paltarını dəyişib qız paltarını geyməklə maneəsiz istədiyi yerə daxil olur. Qız qəhrəman isə oğlan paltarı geyinməklə sərbəst hərəkət etməsinə təmin edir. Qız, adətən, səyahətə çıxarkən, müəyyən tapşırığı yerinə yetirərkən pəhləvan paltarı geyinir. “Nardan qızın nağılı”, “Şəms-Qəmər” və s. nağıllarda qəhrəman oğlan paltarında fəaliyyət göstərir [5, s.39].

Travestizm özünü, əsasən, nağıllarda geniş şəkildə göstərir. Bu zaman çevrilmə, əsasən, şəxsin istəyi üzrə gərəkləşir, bəzi nümunələrdə isə qeyri-ixtiyari: ya sehrli əşyaların qəbulu, ya da qəhrəmana edilmiş qarğış nəticəsində baş verir. Nağıllarda qəhrəmanlar daha çox tanınmamaq üçün paltarını və ya cildini dəyişirlər. Qeyd etdiyimiz kimi, bəzi nağıllarda qızların paltar dəyişməsi özlərini qorumaq üçün məcburiyyətdən baş verir. Bununla qəhrəman təhlükələrdən canını qurtarmağa müvəffəq olur, bəzi nümunələrdə insanlara göstərdiyi xeyirxahlığına görə sonda onu padşah seçirlər.

O, beləliklə, kasıb, incidilən insanları zülmədən azad edir, zülm edənləri isə törətdikləri əməllərinə görə cəzalandırır. M.H. Təhmasib yazır: “Öz şərəfini, namusunu qoruyan, bu yolla min bir müsibət çəkən, hətta gözləri önündə oğlanları öldürülsə də, yenilməyən, alçalmayan qız surəti türk xalqları içərisində daha çox yayılmışdır. Dastanın ona yaxın olan variantların hər birində süjet, kompozisiya əsasən eynidir” [8, s.40]. Kişilərin qadın paltarını geyinməsi isə daha çox məqsədlərinə nail olmaq, tanınmamağa xidmət edir. Onların bu paltardəyişməsi maskalanma adlanır. Bu zaman qəhrəman əvvəlki keyfiyyətlərini itirir, cəmiyyətdə özünün əks cinsi olan şəxsin paltarını geyməklə bərabər, onların müxtəlif aksesuarlarını da daşıyır. Onun gördüyü işləri, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyi davam etdirir. Travestizm bir görünüş dəyişimi olsa da, maskalanma ilə onun davranışlarına, məşğuliyyətinə də yeni don geydirilir, beləliklə, qəhrəmanın şəxsiyyətində keçid baş tutmuş olur.

Açar sözlər: Azərbaycan folkloru, çevrilmə, xaos, dönərgəlik, maskalanma, travestizm

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. II cild. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 296 s.
2. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. V cild. Bakı, Çıraq, 2004, 336 s.
3. Əliyev R. Türk mifoloji düşüncəsi və onun epik transformasiyaları. Bakı: Elm, 2014, 332 s.
4. Qarabağ : Folklor da bir tarixdir. II kitab, Bakı: “Elm və təhsil”, 2012, 484 s.
5. Məmmədov M. Azərbaycan nağıllarında dönərgəlik (çevrilmə), Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı, 18-19 may 2011, s.31-43.
6. Rzasoy S. (<http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhesi/2015/mart/425405.htm>)
7. Şah Abbasın arvadı. Toplayanı: F.Bayat. Bakı, Yazıçı, 1996.
8. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsirlər). Bakı, Elm, 1972.

İSLAM ƏNƏNƏLƏRİNDƏ QADIN

Jalə Əsədova

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: j_esedova@mail.ru

“Bir sivilizasiyanın səviyyəsini ölçmək istədikdə, dərhal oradakı qadının həyat şərtlərinə baxın” (Neda Armaner).

Qadın fenomeninə tarixi baxımdan yanaşan mətnlərin böyük əksəriyyətində qadının insanlıq dəyərindən aşağı bir münasibət gördüyünün şahidi oluruq. Buna misal olaraq deyə bilərik ki, Çində qadın insandan sayılmazdı. Hətta qadına ad belə verilmirdi. Konfutsiyə görə qadının kişi üzərində gücü olmamalıdır. Bu insanlığın xeyrinə deyildir. Qədim Hindistanda qadın fəlakətin xəbərçisi sayılırdı. Qədim Roma və İran imperiyasında qadının insan olub-olmaması mübahisə məsələsi idi. Klassik yəhudi ədəbiyyatlarında hər gün sabah namazında oxunan bir duada deyilir: “Rəbbim, məni qadın yaratmadığın üçün sənə şükrlər olsun!”. Qədim xristian mətnlərində də kişinin üstün olduğuna dair fikirlərə rast gəlmək mümkündür. Pavelə görə, kişi qadın üçün deyil, qadın kişi üçün yaradılmışdır və bu səbəbdən qadınlar Rəbbə bağlı olduğu kimi öz ərlərinə bağlı olmalıdırlar [5].

Təhrif edilmiş yəhudilik və xristianlıqda, qadın cinsi xüsusiyyətlərinə görə günahlandırılaraq

cəmiyyətdən xaric edilən, qüsurlu və insanlığı müzakirə edilən bir məxluq sayılarkən, Quran-i-Kərim insan olması baxımından qadını kişi ilə bərabər bir varlıq kimi qəbul edərək bir çox surələrdə hər ikisinə bir yerdə xitab etməkdədir. Digər bir tərəfdən Quran-i-Kərimdə fərqli fizioloji və psixoloji quruluşa malik olan qadın və kişidən biri digərindən daha üstün tutulmaq əvəzinə bir-birinin tamamlayıcısı kimi qəbul edilmişdir. Bundan başqa Quran, qadınların yaradılış etibarilə kişiylə nisbətdə ikinci dərəcəli bir məxluq olmadığını da vurğulayır. Prinsipcə, insanların ən qiymətli «təqvada ən üstün olanıdır» [2].

İslam dini istər özündən əvvəlki cəmiyyətlərdəki dini anlayış baxımından, istərsə dəşüurlara həkk olunmuş adət-ənənələrdə qadınların sosial, iqtisadi və hüquqi vəziyyəti ilə bağlı əhəmiyyətli dəyişikliklər etmişdir. İslamın qadın məsələsindəki əsas problemi həll etməsi; mütərəqqi və inqilabi səylər nəticəsində qadın haqqında olan cahil fərziyyələri dəyişdirərək, bəşəriyyətinin yarısını təşkil edən qadın cinsini yenidən insanlığa qazandırması ümumi qəbul edilən bir həqiqətdir [2].

Quranın Əhzab surəsinin 35-ci ayəsində qadınlarla kişilərə eyni anda müraciət olunması olduqca diqqətçəkicidir: “Həqiqətən, Allah məhz müsəlman kişilər və qadınlar, mömin kişilər və qadınlar, (Allaha) müti kişilər və qadınlar, doğru danışan kişilər və qadınlar, səbirli kişilər və qadınlar, təvazökar (yalnız Allah qarşısında kiçilən) kişilər və qadınlar, sədəqə verən, oruc tutan kişilər və qadınlar, ayıb (övrət) yerlərini (zinadan) qoruyub saxlayan kişilər və qadınlar və Allahı çox zikr edən kişilər və qadınlar üçün (axirətdə) məğfirət (bağışlanma) və böyük bir mükafat (Cənnət) hazırlamışdır!” (“Əhzab” surəsi, 33:35)

Kitab əhlinin ilk qadın tərəfindən törədilən və kişinin də günah işləməsinə səbəb olan əsl günah anlayışı Qurandakı məlumatlarla uyğun deyildir. Əksinə, Quran Həzrəti Adəmlə Həvvanın şeytan tərəfindən aldadıldığından bəhs edir (“Bəqərə” 2:34-36; “Taha” 20:120). Digər tərəfdən, İslamda xristianlıqda olduğu kimi ilk günah anlayışına əsaslanan qadına qarşı duruşma ifadəsi yoxdur. Hər kəs, istər kişi, istərsə də qadın günahsız dünyaya gəlir və sonradan işlədiyi günahlara görə məsuliyyət daşıyır [2].

Quranda istər yaradılış, istərsə də, hüquq və məsuliyyət baxımından kişilərlə bərabər vəziyyətdə olan bir qadın portreti çəkilir. Qadın, Allahın qulu olmaq baxımından kişi ilə eyni səviyyədədir; əsas hüquq və məsuliyyətləri baxımından da qadının mövqeyi kişilərdən fərqlənir. İslam qanunvericiliyinə əsasən yaşamaq haqqı, qanun qarşısında bərabərlik və ədalətli münasibət görmə haqqı, məskən toxunulmazlığı, şərəf və ləyaqətinin qorunması, inanc və düşüncə azadlığı, nikah və ailə hüququ, şəxsi həyatın gizliliyi və toxunulmazlığı, yaşayış təminatı kimi əsas hüquqlar baxımından qadınla kişi arasında fərq qoyulmamışdır.

Qadın, İslam qanunlarında haqq sahibi yox, haqqın özüdür. Nisa surəsində də deyildiyi kimi, “Kişilərin də qazandıqlarından öz qismətləri, qadınların da qazandıqlarından öz qismətləri vardır” (“Nisa” 4:32). Hər iki cinsin sadəcə mənəvi qazancları deyil, maddi qazancları da əsasdır [2].

Quranın təbliğatçısı olan Hz. Məhəmməd Peyğəmbərin (s.ə.s) də qadın anlayışı təbii olaraq Allahın qadın anlayışı ilə paralellik təşkil edir. Qadını dünyanın ən dəyərli varlıqlarından hesab edən Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s) qadın və kişini darağın dişləri kimi bir-birinə bərabər tutmuşdur. Qadınların hər şeydən əvvəl insan olduğunu və ən başda yaşamaq haqqı olmaqla bir çox təməl haqlara sahib olduğunu Məhəmməd Peyğəmbər belə ifadə etmişdir: “Sizin ən xeyirliniz qadınlarınıza qarşı ən xeyirli olanlarınızdır” (İbn Macə, Nigah, 50). Bundan başqa qadınları döyülməməsinin də vacibliyini vurğulamışdır (İbn Macə, Nigah, 51).

Həzrəti Peyğəmbər bir qadının istəmədiyi bir kişi ilə ailə qurmasını qadağan etmişdir (Buxarı, Nigah, 41). Belə ki, atası tərəfindən zorla ailə qurmağa məcbur edilən bir qadının Peyğəmbərə gəlib şikayət etməsindən sonra, Peyğəmbər bu nigahı pozmuşdur (Buxarı, Nigah, 42). Bu isə bizə bir daha sübut edir ki, Peyğəmbərin yaşadığı dövrdə qız uşaqları da onun hüzuruna çıxıb və ailə quracağı adam haqqında sözlə sahib olub-olmadığını öyrənə bilirdi [2].

İslam dinində qadın çox vacib bir yerə və mövqeyə sahibdir. Qadın bütövün ayrılmaz bir hissəsi, həmçinin cəmiyyətin yarısıdır. İslama görə qadın əsas, təməl təhsili təmin edən ilk müəllimdir. Bu

səbəbdən də, ümmətin gələcəyində qadınlar çox vacib bir amildir. İslam dininə görə qadının vəzifələri aşağıdakı bölgələr əsasında qruplaşdırıla bilər:

Allah qarşısındakı vəzifələri: yalnız Allaha iman edərək, Onun endirdiyi bütün əmr və qadağalara riayət etmək.

Özünə qarşı vəzifələri: Əhdinə sadıq qalaraq ona verilən əmanətə sahib çıxmaq. Allah'ın verdiyi ağılı onun istədiyi yöndə istifadə edərək, “özünüzü və ailənizi oddan qoruyun” xitabına qulaq asaraq, özünü atəşdən qoruyacaq bir həyat yaşamaq.

Evi qarşısındakı vəzifələri: Müsəlman qadının evini təqva (zərərli vərdislərdən çəkinmə) üzərində qurması lazımdır. Evini daima müsəlman bir qadına yaşayacaq şəkildə təmiz saxlamalıdır. İsrafa yol verməməlidir. Evin bütün işləri, hətta qorunması belə qadının nəzarətində olmalıdır.

Cəmiyyətə qarşı vəzifələri: Ətrafında olan qadınlara İslamı ən gözəl şəkildə çatdırmağa çalışaraq nümunə olmalı, onlara nəsihətlər etməli, insanları yaxşılığa səsləmək və pisləkdən çəkindirmək vəzifəsini heç bir zaman unutmamalıdır [4].

Quranın Mədinədə nazil olan 4-cü surəsi “Ən-Nisa” (“Qadınlar”) adlanır. Burada qadınların hüququ, evlənmə, iffət, idarəetmə, ailə saxlamaq və cəmiyyətin ilkin bünövrəsini yaxşı qurmaq, yəni ailə mühiti, ər-arvad və cəmiyyətin digər üzvlərinin bir-biriləri qarşısında olan hüquq və vəzifələri barəsində qanunlara riayət etməyə aid lazımi hökmlər verilib. İslamda qadın kişi ilə eyni səviyyədə və eyni şəxsiyyətə malikdir. Hicrət etmək, haqqın müdafiəsi, döyüşçülərə kömək etmək kimi mühüm işləri onlara tapşırmaq olar və onlar böyük məna və mükafatlara nail olurlar [3].

İslamda vəzifə məsuliyyət deməkdir. Hər kim öz vəzifəsini yaxşı yerinə yetirsə - istər kişi olsun istərsə də qadın – onun məqamı Allah yanında çox böyükdür. Qadın öz iffət və hicabını qorumaqla mühüm işlərdə iştirak edə bilər. Lakin onun mühüm və daha vacib olan üç vəzifəsi var: 1. Evdarlıq, ailədəki səfa səmimiyyəti qoruyub saxlamaq. 2. Övladın təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmaq, yəni pak və kamil insan yetişdirmək. 3. Ərə qayğı və onunla uyğunlaşma. (Əlbəttə kişilər də qadınlara qayğı göstərməkdə İslami qayda-qanunlara riayət etməlidir) [3].

“İslamda qadın” çox geniş bir mövzudur. Quranın surələri qadınlara dair qaydalara həsr olunmuş ayələrlə doludur. Biz də onlara qadınların ayələri deyirik. Bir ölkənin sivilizasiyası qadınların azadlığı ilə ölçülür. Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s) bununla bağlı demişdir: “İslam inancı elə bir güvənli mühit meydana gətirəcək ki, ən uzaq yerdən bir qadın tək başına Məkkəyə gələcək, Kəbəni təvaf edib geri dönəcək və o qadına heç bir zərər gəlməyəcək” [1].

Nəticə olaraq, deyə bilərik ki, qadın İslamla dəyər qazandı. İslam, özündən əvvəlki cəmiyyətlərdə qadına münasibətdə mövcud olan yalnız baxış və dünyagörüşünü dəyişdirdi və köklü həqiqətləri ilə insanlığa bir daha sübut etdi ki qadın ikinci cins deyil və sırf kişi üçün yaradılmamışdır [5].

Açar sözlər: İslam, Quran, surə, qadın, kişi.

Ədəbiyyat

1. Bilgin B. İslamda kadının rolü, Ankara 2001.
2. Böke E.G. İslam, kadın ve hayat. 03 mart, 2018.
3. İstihardı M.M. İslamda qəhrəman qadınlar.
4. Sancak S. “İslamda kadının yeri və önemi”. 2016.
5. Ağçoban S. Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar. 2016.

AZƏRBAYCANDA GENDER DEMOKRATIYASININ İNKİŞAF TARİXİ

Aytən Əsədova

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

e-mail: celalzade.92@mail.ru

Gender fərdlər arasında ictimai münasibətlər çərçivəsində formalaşan vəziyyəti əhatə edir. Bu münasibətlər konkret qadın və kişinin cəmiyyətdə mövcud olan imicini, səviyyəsini təmin edir. Genderə aid münasibətlər yanaşmalı məkanla, etnik qrupla, ailələrlə, mentalitetlə dəyişir. Bu münasibətlərdən irəli gələrək cəmiyyətdə qadın, kişi bərabərliyinə müxtəlif cür yanaşılır. Eyni zamanda gender bərabərsizliyinin iqtisadi və mədəni kontekstdən asılı olaraq fərdli formaları var. Əslində isə bu problemi tək qadına cəmiyyətdəki yanaşma kimi deyil, bir-biri ilə əlaqəli problem toplusu kimi qiymətləndirmək olar. İnsan inkişafı nəzəriyyəsinin ərsəyə gəlməsində böyük əməyi olan Nobel mükafatı Amartya Sen öz araşdırmalarında gender bərabərsizliyinin cəmiyyətə gətirdiyi ziyanı dəfələrlə qeyd etmişdi. Hətta tədqiqatçı Cənubi Asiyada apardığı araşdırmalarda qızlara qarşı fərqli münasibət olduğunun şahidi olmuşdu. Bu münasibətlər tək qızlara və qadınlara deyil, bütünlükdə cəmiyyətə ziyan vermiş. Bu təsir bioloji əlaqələr və sosial əlaqələr vasitəsi ilə də özünü göstərir. XX-XXI əsr ərzində dünya dövlətləri bu problemlə ciddi qanuni mübarizələr aparmışdılar. BMT-nin fəaliyyəti çərçivəsində dünyavi ölkələr gender bərabərliyi və qadın hüquqlarının qorunması konvensiyasına qoşulmuşdular. 1995-ci ildə xüsusi konvensiya böyük əhəmiyyət kəsb edir. BTM-nin dəstəyi ilə bir çox dünya ölkələri öz qanunvericiliyində bəzi dəyişikliklər etmişdi. 2000-ci ildə gender bərabərliyinə nail olmaq üçün xüsusi proqram hazırlamışdı. Eyni zamanda savadsız, yoxsul təbəqədə qadınlara qarşı olan seçici problemlərin həlli öz əksini tapır. WTO – Qadın və İnkişafda (Women in Development) adı altında gender problemlərinin həllinə yönələn işlər görülür.

Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi gender problemi Qafqazda da fərqlidir. Belə ki, Şimali Qafqaz xalqları arasında bəzi məsələlər ənənəvi idi və oğlanların tərbiyəsi ilə “Atalıq” məşğul olurdu. Gender problemi eyni zamanda Azərbaycanda az da olsa özünü göstərirdi. Lakin Azərbaycanda demokratik gender bərabərliyinin kökləri daha qədimdi. Azərbaycanda multikultural, tolerantlıqla yanaşı, gender demokratiyasının inkişafı tarix boyu paralel getmişdi. Azərbaycanda qadınları tarixini bütün mərhələlərində yüksək problemləli məsələlərin həllində iştirak etmişdi. Vətənimiz Tomris kimi hökmdar qadını, Sara Xatun kimi diplomatlar, Qızıl Aslanın arvadı Qəribə xanım, Mihinbanu Sultan, Səfəvi şahı Şah Abbasın anası Xeyransa Bəyin, əfsanəvi Tuti Bikə, Xurşidbanu Natavan, və hər zaman bəyləri ilə çiyin-çiyinə problemlərə sinə gələn digər qadınlar yetişdirmişdir. Bu misalların sayını artıra bilərik, Koroğlunun Nigarı, Nəbinin Həcəri sözün əsl mənasında igid qadın obrazı yaradan Azərbaycan qızıdır. Qadınların bu statusu bizə göstərir ki, vətənimizdə tarix boyu gender bərabərliyi hökmü olmuşdu.

Azərbaycanda qadın azadlığının xronologiyasını göstərən bir neçə hadisəni nəzərdən keçirək. İlk yüksək səviyyədə təhsil alan qadın (1889-cu il, M. Şıxlinskaya), 1901-ci ildə Hacı Zeynalabdin Tağıyevin təşəbbüsü və dəstəyi ilə açılan qız məktəbi, 1908-ci ildə ilk Tibb İnstitutu bitirən qadın (azərbaycanlı), 1908-ci ildə qadın və kişilərin təhsil aldığı məktəb, 1910-cu ildə səhnəyə çıxan qadın, ilk qadın qəzeti “İşıq”, ilk opera müğənnisi, 1931-ci ildə ilk təyyarəçi qadın və s. Bu siyahını artırmaqda olar.

Azərbaycanda qadın hüquqları ilk hüquqi formada 1918-ci il 28 mayda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qəbul etdiyi İstiqlal Bəyannaməsi ilə qorunur. AXC-nin dövründə qadınlara bərabərhüquqluluq, prinsipini seçmək və seçilmək hüququnu vermişdi [1, s.175]. Bu qanunla Azərbaycan Şərqdə qadınları seçmək və seçilmək hüquqi verən ilk ölkə idi. AXC-nin Milli Maarif Nazirliyinin ilk həyatı keçirdiyi tədbirlərdən biri də qızların sivil şəkildə məktəblərdə təhsil olmasını kütləviləşdirmək idi. Hətta bu ali təhsildə də özünü göstərirdi. Maraqlı fakt odur ki, tarix-filologiya

fakültəsinin 509 tələbəsindən 12 nəfəri azərbaycanlı idi. Tibb fakültəsinə 10 nəfər azərbaycanlı qızlar qəbul edilməsi müsəlmanlar arasında qadın həkimlərə kəskin ehtiyac duyulduğu bir şəraitdə mühüm əhəmiyyətli bir hadisə idi [2, s.531]. 1919-cu ildə AXC-nin müəllimlərinin I Qurultayı (20 avqust-1 sentyabr) keçirildi. Qurultayda müvafiq layihə hazırlamaq üçün Hökumət Komissiyası yaradıldı. Komissiyanın 12 nəfər üzvü arasında qadınlar üstünlük təşkil edirdi. Bu isə qadının ən ali rütbələrdə təbliğinin bariz nümunəsidir. Azərbaycanda 1908-ci ildə ilk qadın xeyriyyə cəmiyyəti qadın tərəfindən yaradılmışdı. Bu cəmiyyəti Həsən bəy Zərdabının həyat yoldaşı Hənifə Məlikova yaratmışdı.

XIX əsrdə və XX əsrin əvvəlində yalnız ziyalı ailələrdə qızların təhsil almasına şərait yaradılırdı. Azərbaycanın maarifçiləri, yazarları, ictimai xadimlərinin bu yolda dönməz savaqları Azərbaycan qadınının təhsilinin ictimai qaydalarının qarşısını qismən də olsa almışdı. Bu yolda qadınlara M.F. Axundovu, Y.V. Çəmənzəminli, S. Əfəndiyevi, H.Z. Tağıyevi, M.Ə. Sabiri, Ü. Hacıbəyovu, M.Ə. Rəsulzadəni, Cəfər Cabbarlı, Ö.F. Nəmanzadə və s. göstərmək olar. Zaman keçdikcə Azərbaycanda qadınların hüquqları genişləndi. 1921-ci ildə qızlar üçün məktəblərdə Tərbiyə İnstitutu, bir il sonra isə Ali qadın pedaqoji institutuna çevrildi.

1923-cü ildə “Şərq qadın” jurnalı nəşrə başladı. Bu Azərbaycanda qadın hərəkəti tarixində mühüm addım idi. 1957, 1967, 1972-ci illərdə Azərbaycan qadınlarının qurultayı mühüm rol oynadı. Azərbaycan qadınları tariximizin bütün dövrlərində xalqımızın taleyüklü məsələlərinin həll edilməsinə öz sanballı töhvələrini verib. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan qadınlarının adı çoxəsrlik tariximizin səhifələrinə qızıl hərflərlə yazılırdı. Azərbaycan tarixində qadınları vəsf etmək üçün kifayət qədər materiallar var. Heç təsadüfi deyil ki, artıq Azərbaycan mentalitetində bir deyimə çevrilən “Hər kişinin arxasında güclü bir qadın var” deymi çox məşhurdur. Bu eyni zamanda Azərbaycan qadınlarının dəyərini, rolunu, hörmətini əks etdirir. Hətta Dağlıq Qarabağ müharibəsi zamanı qadınlar kişilərlə bərabər çiyin-çiyinə döyüşmüşdü. Müasir dövrdə Azərbaycanda gender bərabərliyi 1995-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiya tərəfindən təmin edilir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsində kişi və qadınlara bərabər hüquqları göstərilir. Kişi və qadın arasında hüquq və azadlıqlar bərabərliyi və cinsi mənsubiyyətə görə ayrı seçkiliyi qadağan olunması Əmək məcəlləsi, Ailə məcəlləsi, Cinayət məcəlləsi və digər qanun öz əksini tapır. Bu haqda 2006-cı ildə qəbul olunmuş “Gender Bərabərliyi təminatları haqqında” qanun qəbul edilmişdi. 2010-cu ildə Azərbaycan Respublikasında Milli Məclisdə “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu” qəbul edildi. Eyni zamanda ölkəmiz CEDAK konvensiyasına Pekin Bəyannaməsi və Fəaliyyət platformasına, Minilliyin Bəyannaməsi və Miniilliyin İnkişaf məqsədlərinə qoşulmuşdu. Azərbaycanda erkən nigahların qarşısı hüquqi şəkildə alınır. Çünki yeniyetmələrin kiçik yaşda ana olması riskdi. Eyni zamanda erkən nigahlar təhsilində qarşısını alır. 2011-ci ildə Azərbaycanda qızlar üçün nigah yaşı Milli Məclisdə 18 yaşa çatdırılıb. Azərbaycanda dövlət sektorunda artıq qadın işçilərin sayı kişilərdən heç də az deyil. 2012-ci ildə Azərbaycanda dövlət qulluğunda 28% qadınlar işləyirdi [3, s.97]. Ölkəmizdə hal-hazırda qadınların və kişilərin savadlılıq səviyyəsi 100% yaxındı. Bir çox ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə də əmək məcəlləsində də qadınlar üçün güzəştlər, imtiyazlar nəzərdə tutulur. Bu əsasən qadınların fizioloji xüsusiyyətlərinə və sağlamlığının mühafizəsi üçün nəzərdə tutulub. Əmək Məcəllənin 240-cı maddəsinə görə hamilə və 3 yaşına çatmamış uşağı olan qadınlara əmək müqavilələrin bağlanmasından imtina etmək yolverilməzdir [4, s.7]. Hətta pensiya yaşlarına görə də qadınlara imtiyazlar verilir. Belə ki, qadınlar kişilərdən 3 il tez pensiya hüququndan istifadə edə bilirlər. Bu gün Azərbaycanda AMEA, BDU, Qərb Universiteti, Qadın Problemləri üzrə Dövlət komitəsi və bəzi nazirliklərin və tərkibində gender problemləri üzrə şöbələr var, müəyyən fəaliyyət işi aparılır, hətta gender artıq təsdiq olunur. Bir sözlə demək olar ki, SSRİ-nin süqutundan sonra Azərbaycanda gender məsələsinə xüsusi diqqət yönəlib. 1998-ci ildən başlayaraq gender statistikasını istiqamətində işlər hər il mütəmadi olaraq aparılır [5, s.49]. Hətta Azərbaycanda 1995-ci il Pekin Konfransından sonra gender problemləri maraq doğurur. Eyni zamanda “Qadın və İnkişaf” mərkəzinin sədri E.Süleymanova olmuşdu. Son 25 ildə tədricən respublikamızda Gender mərkəzlərin, Elmi tədqiqat

İnstitutlarında, “Gender tədqiqatlar” şöbələri QKT-lər formalaşmışdı. Hal-hazırda təhsil sahəsində hüquq bərabərliyi haqqında qanun öz qüvvəsindədir. Demək olar ki, qadınlar respublikanın bütün təbəqələrində, orqanlarında və s. təmsil olunurlar. Hətta rəhbər vəzifəsində çalışan qadınların sayı heç də kişilərdən geri deyil. Qadın müəllimlərin sayında da üstünlük təşkil edir. Cinsi bərabərsizliyin daha çox olduğu kənd yerlərində demək olar ki, artıq qız uşaqları şəhərə ali təhsil almağa göndərilir. Lakin bu heç də tam həllini tapmayıb. Hələ də erkən yaşlarında ərə verilən qızlar var. Amma əmək ehtiyatlarının 45% qadınlar təşkil edən ölkəmizdə bu yüksək rəqəmlə göstəricisidir deyil.

Bu bir həqiqətdir ki, tarixən vətənimizdə mənəvi adətlərə görə qadın xüsusi hörmət sahibi olmuş, ailənin qüruru, namusu hesab edilmişdir və kişilər tərəfindən qorunurdular. Ermənistanla münaqişə zamanı yüzlərlə qız və gəlinlərimiz ən ağır təcavüzə uğramışdı. İnsan ağına sığmayan cəzalar Xocalı faciəsində (1992-ci il 26 fevral) qızlarımıza törədilmişdi. Hətta hər zaman namusuna ən uca tutan Azərbaycan qadınlarımız düşmən əlinə əsir düşməmək üçün özlərini qayadan atmışdılar. Bu insan haqlarına sığmayan bir zorakılıq idi ki, bunu da ermənilər tərəfindən törədilmişdi. Bu gün 300 artıq girovda olan qadının hüquqları ən ağır formada pozulur. Bu isə PEP-nin bəyannaməsinə tamamilə ziddir (sülh və inkişaf yolunda 112-ci maddə).

Son illər görülən işlər nəticəsində ölkəmizdə gender problemi çox aşağı səviyyədədir. Qadınlarımız səhiyyədə, təhsildə və təhsil nazirliyində, məhkəmə orqanlarında, Xarici İşlər Nazirliyində, diplomatik konfranslarda qadınlarımız yüksək vəzifələri icra edirlər. Hesablamalar göstərir ki, ölkəmizdə qadınların təhsil səviyyəsi yüksəkdir. Hətta Azərbaycan torpaqlarının Ermənistan tərəfindən işğalı nəticəsində Azərbaycanın 20000 mindən çox müəllimi qaçqın düşmüş öz el obasını ayrılmışdır. Bu işqal qadınlarımızın hüquqlarının ən kobud şəkildə pozulmuşdur. Lakin inkişaf edən ölkəmizdə qadınların problemlərinin, uşaqların qorunması, sağlam böyüməsi təhsil olması üçün hər gün şərait yaradırdı, işlər görülür. Hətta ölkəmizdə qadınlara həsr edilmiş “Azərbaycan qadını”, “Qadın dünyası”, “Qadın və cəmiyyət” və s. jurnallar nəşr edilir. Bu gün Azərbaycanda qadın həm xeyriyyəçi, həm dövlət xadimi, həm yüksək rütbəli təşkilatların xoşməramlı səfiri, eyni zamanda qayğıkeş ana və sadıq həyat yoldaşıdır. 2006-cı ildə Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə “Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Ailə, Qadın, Uşaq problemləri üzrə Dövlət Komitəsi” kimi yenidən formalaşdırılmışdır. 2010-cu ildən qanun fəaliyyət göstərir (məişət zorakılığının qarşısının alınması).

Yuxarıda sadaladıqlarımızdan belə nəticə çıxara bilərik ki, Azərbaycanda gender məsələsi hər zaman həssas olmuş. Tarixən qorunan, sevilən, həm at belində, həm arxa cəbhədə, həm ailədə kişilərlə çiyin-çiyinə çalışan qadın həm də incə məxluq sayılırdı. Vətənimizdə tarixən qadın hüquqları, gender demokratiyası inkişaf etmiş və cəmiyyətin inkişaf göstəricisi olmuşdur. Bu gün Azərbaycan qadınların azad yaşadığı, hüquqlarının qorunduğu, təhsil almaq hüququ olan bir ölkədir.

Açar sözlər: gender, Qafqaz xalqları, qadın azadlığı, ailə.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cild. II cild. Lider poeziyası. Bakı, 2015, s.470.
2. Azərbaycan tarixi. 7 cild. V cild. 1900-1920-ci cild. Bakı, Elm, 2008, s.693.
3. Azərbaycanda qadınlar və kişilər. 2012 Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2012, s.97.
4. Gender (kişi və qadın) bərabərliyinin təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunun təhlili. Bakı, 2015, s.15.
5. Abbasov Ə., Mirzəzadə R. Genderə giriş (cəmiyyətdə cinslərin sosial rolları və qarşılıqlı münasibəti problemləri). Bakı, 2014, s.120.
6. Əliyeva M. Xoşniyyət. Bakı, 2014, s.95.
7. Azərbaycan qadını naminə, Heydər Əliyev irsinin araşdırılması mərkəzi. Bakı, 2010, s.131.

AZƏRBAYCANDA GENDER MƏSƏLƏLƏRİNƏ TARİXİ BAXIŞ

Məhbubə Hacıyeva

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

e-mail: osmanhaciyev@mail.ru

Qadın hüququ ümumbəşəri hüquqların tərkib hissəsidir. Biz tarixə nəzər saldıqda görürük ki, hələ ibtidai icma quruluşundan başlayaraq qadın cəmiyyətdə əsas qüvvə olmuşdur. Ocağı qorumaq, uşaqlara baxmaq, qida və s. qadınların üzərinə düşən vəzifələr olmuşdur. Orta paleolit dövründə əsası qoyulmuş anaxaqanlıq erkən tunc dövrünə qədər davam etmişdir. Bu dövrdə artıq birinci ictimai əmək bölgüsü baş vermiş, əkinçilik və maldarlıq bir-birindən ayrılmışdı. Beləliklə, bu işlərdə, yəni əkinçilikdə fiziki gücün tələb olunması, eyni zamanda maldarlıqla məşğul olanların evdən uzun zaman ayrı qalması kişi əməyinə ehtiyacı artırdı. Artıq istehsalın əsas sahəsinə sahib olan kişilər ailədə qadın üzərində tam hökmranlığa sahib oldu. Lakin bütün bunlara baxmayaraq ibtidai insanların gildən yaratdıqları tanrılar qadın görkəmli olmuşdur. Məsələn, yunan miflərində İlahə Domestra, Misirdə İlahə İsida və başqalarını göstərə bilərik.

Lakin ataxaqanlığa keçid heç də qadınların cəmiyyətdən kənarda qalmasına tam səbəb ola bilmədi. Amazon qadınları haqqında yayılmış rəvayətlər ola bilər ki, özündə reallığın toxumlarını cücədir. Belə ki, Qobustanda arxeoloqların “Yeddi Gözəl” adlandırdıqları 7 qayaüstü qadın rəsmi var. Bu təsvirlər e.ə. IV-III əsrlərə aiddir. Qadınlar ayaqüstə anfasdan təsvir edilib. Fiqurların belində toqqa şəklində üfqi xətdən bəzək var. Həmçinin, sol çiyindən aşırılmış, sağ döşü örtən oxlar təsvir olunub. Heç şübhəsiz, bu şücaətli qadınlar amazonkalardır.

Antik müəlliflərin əsərlərində Pompeyin e.ə. I əsrdə albanların üzərinə hücumu zamanı amazonkaların iştirak etdiyi qeyd olunur. Həmçinin, yenə tarixə aid miflərə nəzər saldıqda Massagetlərin çariçası Tomrisin hökmranlığı, onun Midiya çarı Kirin üzərindəki qələbəsidən bəhs edilir. Bu motivlər Nizaminin “İsgəndərnamə” poemasında da özünü göstərir. İsgəndərin Bərdəyə gəlməsi, burada hökmdar Nüşabənin qadın olması, onlar arasında isti münasibətin qurulması - bütün bunlar hər zaman qadınların cəmiyyətdə əsas mövqedə olduğunu göstərir.

Orta əsrlərdə diplomat qadın kimi tarixə adını yazdıran Sara Xatun Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsənin anası idi. O, Şərqi ilk diplomat qadını olmuşdur. Qaffari “Tarixi Cahan Ara” əsərində deyir: “Uzun Həsənin anası Sara Xatun olduqca adil, müşfiq və işini bilən bir hakim idi. Osmanlı Sultanı II Mehmed Ağqoyunlu üzərinə hücum etmək fikrindən daşındırmışdı. Trabzonu fəth etmək fikrindən yayınmayan II Mehmed oranı fəth etdikdən sonra Sara Xatun öz diplomatik gücünü yenidən göstərmiş, öz gəlini Dəspinə xatunun varislik hüququnu irəli sürmüş və sultanla xəzinənin bölüşdürülməsinə nail olmuşdu” [1, s.328].

Azərbaycanın tarix sənəməsində iz qoyan qadınlardan biri də Qubalı Fətəli Xanın həyat yoldaşı Tutu Bikə xanım olmuşdur. Tutu Bikə Dərbəndi müdafiə edərkən qardaşı Əmir Həməzəyə qarşı mübarizə aparmış, Fətəli Xan geri dönməyə qədər hücumların qarşısını ala bilmişdi.

Azərbaycan qadınlarının əzmi sadəcə orta əsr dövrü ilə yekunlaşmır. Eyni zamanda Çar Rusiyası zamanında da davam etmişdi. XIX yüzilliyin əvvəllərində Azərbaycanda qadın təhsili sahəsində ilk addımlar atıldı. Lakin xüsusi məktəblər olmadığından qızlar evlərdə ayrı-ayrı şəxslərdən təhsil alırdı. Bakıda Xırdaxanım, Şamaxıda Güllübəyim xanım kimi qadınlar ev məktəbləri açmışdılar. Bu məktəblərdə qızlara dərs verilirdi. Azərbaycanda ilk rus qız məktəbi 1848-ci ildə Quberniya mərkəzi Şamaxıda “Müqəddəs Nina” xeyriyyə məktəbi tərəfindən təsis edilmişdi. 1901-ci il oktyabr ayının 9-da “Aleksandriya” rus-müsəlman qadın məktəbinin açılışı olmuşdu. Bu məktəb Şərqdə müsəlman qızlar üçün açılan ilk dünyəvi məktəb idi. H.Z. Tağıyevin qız məktəbinin açılması isə həqiqətən böyük heyranlıq oyandıran bir hadisə idi. Məktəbin açılışında iştirak etmiş Ə.Topçubaşov belə söyləmişdi: “Gələcək tarixçi bu hadisəni müsəlman qadının, bütün başqa xalqlarda olduğu kimi ailə ocağını

yandıran bu gözəl varlığın yüksəliş dövrünün başlanğıcı kimi qeyd alacaqdır” [2, s.56]. Bu məktəb şəriət qaydalarına riayət olunmaqla Qərb sivilizasiyasının xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən bir məktəb idi.

Sadəcə olaraq 23 ay ömür sürən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1918-ci ildə mayın 28-i öz istiqlalını bəyan etdi. İstiqlal Bəyannaməsinin dördüncü bəndinə əsasən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz sərhədləri daxilində milliyyətindən, dinindən, ictimai vəziyyəti və cinsindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlarına tam vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar verirdi [3, s.14]. Bu bəndə əsasən Azərbaycan bütün vətəndaşlarına, xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, qadınlar da daxil olmaqla bütün vətəndaşlarına tam vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar verirdi. Şərqi ilk Demokratik Cümhuriyyəti olaraq qadınlara ilk dəfə Şərqdə səs vermə hüququ verilmişdi. Əgər Sovet dövrünə nəzər salsaq, bu dövrdə də yüzlərlə fəal Azərbaycan qadınlarını adını çəkməyə bilərik. Şərqdə ilk qadın klubu 1920-ci ildə məhz Bakıda açılmışdı. Təsisatçısı isə Ceyran Bayramova olmuşdur. Burada əsas məqsəd məktəbəqədər, məktəb müəssisələri, xəstəxanalar üçün mütəxəssislərin hazırlanması işində dövlətə kömək idi. Azərbaycan öz müstəqilliyin əldə etdikdən sonra da dövlətin qadınlarla bağlı siyasəti mühüm yer tutub. 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasında qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı.

Doğrudur, tarixə baş çəkdiyimiz bu qısa səyahət zamanı qadınların nəyə qədər olduğu, hansı vəzifələri məharətlə yerinə yetirdiyini görürük. Lakin bunlar tarix boyu və indi də mövcud olan qadın hüquqlarının tapdalanmasının qarşısını almır. Qadın hüquqlarının keşiyində sadəcə qanunvericiliklə durmaq mümkün deyil. Bu eyni zamanda cəmiyyətdə də öz rolunu almalıdır. Məlumdur ki, İslamdan öncə qız uşaqları diri-diri torpağa basdırılırdı. Lakin İslam dininin yayılmasından sonra bu hadisələrə son verildi. İslam dininə əsasən qadınlara böyük hüquq verilmişdi. Doğrudur, İslam dinindən anlayışı olmayanlar bəzi məqamları özlərinə xas, əsassız şəkildə yazırlar. Elə cəmiyyətimizdə də bu cür fikirlərə rast gələ bilərik. Məsələn, “onsuzda kişiye 4 qadın almağa icazə var” deyənlər bilmirlər ki, buna o zaman icazə var ki, kişinin hər 4 qadını saxlaya biləcək qədər maddi imkanı olmalı və onların hər birinə eyni şəkildə ədalətli davranmalıdır. Məhəmməd Peyğəmbərin kəlamlarında da qadın hüquqları çox ciddi şəkildə qorunur: “evə gələrkən arvadınızı salamlayın və onun işləri, ovqatı ilə maraqlanın. Onu təklidə oturan məyus görsəniz tez baş verən hadisə ilə maraqlanın” və bu kimi digər fikirlər İslamda qadının hüquqi cəhətdən necə qorunduğunu göstərir.

Müasir dövrümüze nəzər saldıqda XXI əsrdə yaşamağımıza baxmayaraq hələ də qadın hüquqlarının tapdandığının şahidi oluruq. İnsanların oğlan övladı eşqi qız uşaqlarının daha doğulmadan məhv edilməsi ilə nəticələnir. Cəmiyyətimizdə fəxr mənbəyi olan “oğlan atası”, “mən oğul anasıyam” kimi ifadələr tez-tez işlənir. Oğul övladının dünyaya gəlməsi böyük bir şadlıqla qeyd edilir. Statistik məlumatlara baxdıqda bəlli olur ki, Azərbaycanda doğulan qızların sayı oğlanların sayından daha azdır. 2017-ci il yanvar ayına olan statistik məlumatlara görə 20-24 yaşlı gənclər arasında 48,2% - i qadınlar, 51,8%-i isə kişilər təşkil edir [4]. Nisbətən aşağı yaşlarda isə bu göstərici daha çoxdur. Səbəb tibb sahəsində texnologiyaların inkişaf etməsi və qız övladlarının hələ doğulmamış öldürülməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu cinayətlər öz mənfi təsirini daha sonra çox böyük bir şəkildə göstərəcəkdir. Çünki bu uşaqlar nigah yaşına çatdıqda necə böyük sosial problemlə rastlaşdığımızın şahidi olacağıq.

Zənnimizcə, bu cür hadisələrin qarşısını almaq üçün ilk növbədə övladlarımıza tərbiyə verdiyimiz andan onlara hər kəsin cinsindən asılı olmayaraq bərabər olduğunu aşılmalıyıq. Qız övladlarının təhsil alması üçün daha çox əmək sərf etməliyik. Çünki təhsilli qadın gələcəyin həyat yoldaşı və anasıdır. Savadlı qadın eyni zamanda, cəmiyyətdə öz hüquqlarını bilən övladların yetişdirilməsinə təsir edir. Bu qadınlar istər cəmiyyətdə, istərsə də ailədə baş verəcək zorakılıqlara qarşı mübarizə aparmağı bacarırsa, deməli, o ailədə böyüyən uşaqlar da zorakılığa qatılmağa, öz hüququnu qorumağı bacaracaqdır. Unutmayaq, “oğul övladı sərvətdir, qız övladı nemətdir”. Bizə bəxş edilən bu nemətin qədrini bilək, ona sahib çıxaraq. Unutmayaq ki, sağlam qadın sağlam cəmiyyətin təməlidir.

Cəmiyyətin gələcəyi o gələcəyi yetişdirən, o gələcəyə düzgün istiqamət verən qadınların əlindədir.

Açar sözlər: gender, qadın, hüquq, tarix.

Ədəbiyyat

1. Əliyarlı S. Azərbaycan tarixi. Bakı, Çıraq, 2009, 872 s.
2. Gender elminə giriş. Müəllif kollektivi. Bakı: 2005, 475 s.
3. Nağıyeva Ş. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-90: (1918-1920). Bakı, 2008, 256 s.
4. Strateq.az/sosial/194024/azərbaycanda-son-2-il-ərzində-dogulanlar.html

PAKİSTAN ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ MƏNSUBİYYƏT, MƏDƏNİ KİMLİK VƏ GENDER MƏSƏLƏSİ

Mahirə Hacıyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: m.hacieveva@adu.edu.az

Müasir dövrdə bədii ədəbiyyatın estetik kateqoriya olmaqla bərabər siyasi-ideoloji əhəmiyyətinin də artdığını müşahidə edirik. Mədəniyyət kateqoriyasının ideoloji gücünü dəyərləndirərək bədii ədəbiyyatın müxtəlif fikirlərin formalaşması və dünya baxışına çevrilməsi istiqamətində potensial vasitə olduğunu görə bilərik. Bu zaman dünyada yerini tapmağa çalışan, əhatə olunduğu aləmlə mənəvi dünyası arasında uyğunluq qurmağa cəhd edən obrazın təhlili əsas diqqət mərkəzindədir. Digər məsələ isə, məsələni əks etdirmək üçün yazıcının seçdiyi üslub və forma, ideyanın çatdırılması üçün istifadə olunan dil, individual qəhrəmanın şəxsinə yaşanan vəziyyəti dünyada gedən proseslərlə dialektik vəhdətdə təsvir etmək bacarığı və bu yolla da zaman-məkan konsepsiyalarını aşı biləcək təhkiyənin qurulması vasitələrinin təhlilidir. Haqqında danışacağımız bədii ədəbiyyat nümunələri həm qadın obrazları həm də gender məsələsinin təqdimi nöqteyi nəzərindən maraqlıdır.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Pakistanın qarşısında duran əsas məsələlərdən biri dini, etnik və təriqətçi qruplardan ibarət olan cəmiyyətin idarə edilməsi üçün uyğun siyasətin seçilməsi oldu. Buraya fərqli linqvistik qrupları bir arada birləşdirəcək ortaq dil siyasətinin formalaşması da daxildir. İmperiya dövründə sosial təbəqələrarası sərhəd roluna çevrilmiş ingilis dili, Pakistan ərazisində dövlət dili olan urdu dili ilə yanaşı mədəni mühitlərarası ünsiyyət dilinə çevrilmişdir ki, bu da dövlətin yürütdüyü siyasi ideologiyanın təsiri ilə izah oluna bilər. Yarımadanın bölünməsi ilə fərqli etnik köklərdən gələn 8 milyon müsəlmanın mühacirət etməsi onsuz da polietnik dövlət olaraq yeni qurulan Pakistanı plüralist bir ölkəyə çevirdi. Bu dövrdə, tarixi boyu əsasən dörd böyük etno-linqvistik icmadan – pəncabi, sindhi, puştı və bəluclardan ibarət olan bu cəmiyyətdə müstəqillikdən sonra köç edərək ölkədə ideoloji və demoqrafik zəmində əhəmiyyətli rol qazanan, əsasən urdu və qucarati dilli immiqrantlar Pəncab və Sindh əyalətlərində məskunlaşaraq fərqli icma yaratdılar. Bütün bu icmalar bir-birindən coğrafi, linqvistik mənsubiyyətinə və tarixinə görə fərqlənir ki, bu da ölkədaxili siyasətdə öz əksini tapır. Bundan başqa, müsəlman, xristian, hindli, əhmədi, parsi kimi müxtəlif dinlərin yaratdığı heç də həmişə sülhsevər olmayan mühit və bütün bu etnik və dini icmaların içəridən bölündüyü daha kiçik qruplar ölkədə plüralizmi daha da dərinləşdirir. Müstəqilliyin ilk illərində ingilisdilli Pakistan bədii ədəbiyyatı üçün səciyyəvi cizgi onun birbaşa Pakistan ideyasının reallaşması üçün çalışan və

diplomatik fəaliyyətlə məşğul olan ziyalılar tərəfindən yaradılmasıdır. Bu yaradıcı ziyalıların hər biri yalnız ədəbi sahədə deyil, ümumilikdə elmi və siyasi sahədə də ölkələrinin dünya səviyyəsində tanınmasında xidmət göstərmiş xadimlərdir. Onlar yaxından bələd olduqları, içində olduqları sosial-siyasi mühiti işıqlandırirdilər. Bu amil dövrün ictimai-siyasi mənzərəsi ilə bağlıdır, xüsusilə 1947-ci ildən başlayaraq tarixi hadisələr dövr ədəbiyyatına müəyyən istiqamət verdi və yarımadaanın bölünməsi mövzusu uzun müddət aparıcı mövzu olaraq qaldı, ədəbiyyatda sosial-siyasi realizmlə bərabər tarixi roman janrı da inkişaf etməyə başladı və əsərlər daha çox avtobioqrafik elementlərlə zənginləşdi. Yarandığı dövrdən bu vaxtadək ingilisdilli Pakistan ədəbiyyatının sosial-siyasi xarakterli olmasını da məhz bu amillə əlaqələndirmək olar. Ənənə sonrakı nəsillə yazıçıların yaradıcılığında da əksini taparaq ingilisdilli Pakistan ədəbiyyatına realist, avtobioqrafik xarakter verir. Əsrin sonlarına doğru müasir ədəbiyyatda da aparıcı mövzu olaraq qalacaq mühacirət təcrübəsinin yaratdığı, etnik müxtəlifliyin doğurduğu özgüləşmə mövzusu, daha sonra mənsubiyyət dilemmasının müzakirəsi və aparıcı forma olaraq roman janrı ön plana keçdi.

Kolonial sistem süqut etdikdən sonra keçmiş müstəmləkə xalqlarında ciddi mədəni və milli mənsubiyyət böhranının yaranması ingilis işğalının, bir növ, səbəbi kimi təqdim olunan xalqları müasirləşdirmək və mədəniləşdirmək ideyasının çürüklüyünü ortaya qoymuşdu. Bu sistemin başa çatması həm də, digər keçmiş müstəmləkə dövlətləri kimi, Pakistanda da yeni problemlər ortaya çıxardı və öz ölkəsində yadelli-ingilis, İngiltərədə yadelli-pakistanlı kimi qəbul edilən, “doğma yadelli” bir nəslin yaranmasına səbəb oldu. İngilisdilli Pakistan ədəbiyyatında hələ keçən əsrin 40-cı illərində ortaya qoyulan özkökündən ayrılma qorxusu və yadelli mədəniyyətlə qarşıdurma mövzusunun davamı olaraq 60-cı illərdə sosial-siyasi problemlərin mənşəsinə sıxılan insanların və dünyanın heç bir yerində yerli kimi qəbul edilməyən “yadelli” qəhrəmanların obrazları yarandı. Bu obrazlar hələ də həllini tapmamış sosial çətinliklərlə üz-üzə qalmış çarəsiz qəhrəmanlar, şəhər mərkəzi və əyalət arasındakı münasibət və hibridləşmiş kimliklər şəklində müasir dövr ədəbiyyatında davam etdirildi.

Biz Pakistanda formalaşmış ingilisdilli ədəbiyyatın mərkəzi xəttini təşkil etmiş məsələləri sadaladıq. Lakin, bütün əsərlərdə keçən daha bir güclü xətt vardır ki, bu da gender məsələsidir. Bədii ədəbiyyatda gender məsələsindən, xüsusilə feminist nöqteyi nəzərdən, danışarkən bədii əsərləri aşağıdakı mövqelərdən şərh edə bilərik: “qadın ədəbiyyatı” aksent müəllifin cinsi üzərinə qoyulur; qadın qıraəti – aksent oxucunun qavrayışına qoyulur; qadın dəst-xətti – aksent mətnin stilinə qoyulur; qadın avtobioqrafiyası – aksent mətnin məzmunu üzərinə qoyulur. Bununla əlaqədar tədqiqatçılar mətnləri üç əsas növə bölür: “qadın mətnləri” – qadın müəlliflər tərəfindən yazılmış; “feminist mətnlər” – mədəni şəkildə “qadın” stili kimi tanınmış stildə yazılmışlar və “feminist mətnlər” – dominant – patriarxal ədəbi qanunların məqsəd və məsələlərinə, metodlarına bilərəkdən meydan oxuyan metodlar” [6]. Bu qeyd olunanlara əsaslanaraq Bapsi Sidva yaradıcılığının təhlili xüsusi olaraq diqqəti cəlb edir. Sidva əsərlərində diqqətlə seçilən, cəmiyyətin fərqli sosial təbəqələrindən gələn və siyasi maraqlar üzündən etnik, lingvistik, dini inanclardan doğan simvollarla çevrilərək təzadlı həyat yolu keçən qəhrəmanların təcrübəsini əks etdirir. O həm “Gəlin” (“Bride”), həm də “Parçalanan Hindistan” romanlarında yarımadaanın bölünməsi zamanı baş verən hadisələri, Pakistanın siyasi, mədəni həyatının özünəməxsus təsvirini və Bapsi Sidva yaradıcılığına xas tarixi və sosial hadisələrin cəngində çırpınan insan, xüsusilə qadın obrazlarını yaradır. “Cracking India” (Parçalanan Hindistan) əsərində Bapsi Sidva bu bölgənin tarixində dəhşətli səhifə yaratmış hadisələrin arxasında duran ifrat milliyyətçiliyin alovlandırılmasına söykənən siyasətin acı nəticələrini təsvir edərkən hərfi mənə və metafora oyunundan yararlanaraq əsər boyu demək olar ki açıq şəkildə hiss etdirmədən gender probleminin təsvirinə nail olur. Bu mühitdə ikiqat qeyri-bərabərliyə məruz qalan qadının cəmiyyətdəki mövqeyi əsərin qəhrəmanı Lenninin birbaşa, anasının, dayəsinin və digər qadın obrazlarının dolayı vasitəçiliyi ilə nəql olunur. Lenninin dili ilə atası ilə anası arasındakı münasibətdə mövqe bərabərsizliyinə işarə vurarkən individual, yarımadaanın bölünməsi zamanı qadınların çəkdiyi acıdan bəhs edərkən

kollektiv şəkildə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq qadınların ikiqat əzab yaşadıklarına diqqəti çəkmiş olur. Onların arasında yalnız Lenninin dayəsi son nəticə etibarilə, gec də olsa, öz taleyinə müəyyən dərəcədə müdaxilə etmək iqtidarındadır. Bir çox tədqiqatçılar (Stuart Hall, Eduard Səid, Bill Aşcroft) fərqli istiqamətlərdən siyasi ideologiyaların mədəni mühitdə özünə yer tapmasına yol açan “təmsil olunma” (representation) məsələsinə diqqəti yönəltilmişlər. Gender məsələsi də ədəbiyyatda ilk növbədə özünü seçilən “təmsilçilər” vasitəsilə büruzə verir. Bapsi Sidva yaradıcılığında da diqqəti çəkən məhz bu cəhətdir. Onun əsərlərinin ictimai-ideoloji əhəmiyyətini artıranda məhz təmsilçi qarışımının yaratdığı mühitdir. Buraya həm etno-lingvistik icmaların təmsilçiləri, həm cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə mənsub qəhrəmanlar, həm də cəmiyyətdə ikinci dərəcəli və əsasən hadisələrə təsir edən deyil, nəticələrin şamil edildiyi obyekt kimi qəbul edilən qadın obrazları daxildir.

Bapsi Sidva yaradıcılığı boyu gender problemini həm fərqli həm də kollektiv problemlər şəklində müəyyən dərəcədə təsvir edir. Lakin müəllifin “Pakistani Bride” (Pakistanlı gəlin) romanında patriarxal cəmiyyətdə mövcud olan gender probleminin tam çılpalığı ilə nümayişini görürük. Əsər boyu qəhrəmanın timsalında cəmiyyətdə stereotipləşmiş baxışların sınağa çəkdiyi qadınlar parlaq, yadda qalan obrazlarını müşayət edirik.

Gördüyümüz kimi, Bapsi Sidva yaradıcılığı yuxarıda qeyd etdiyimiz, gender məsələsinin tədqiqi zamanı nəzərə çarpan istənilən aksentin təhlili üçün şərait yaradır. Bu ondan irəli gəlir ki, digər bir çox həmyerlisi kimi Bapsi Sidva da gender məsələsinin xalqın formalaşması prosesindəki əhəmiyyətini təqdim etməyə çalışır. Bununla da ingilisdilli Pakistan ədəbiyyatında milli kimlik, mədəni mənsubiyyət kimi məsələlərin təqdimatı gender probleminin təsviri olmadan mümkün olur.

Açar sözlər: Bapsi Sidva, Pakistan, gender məsələsi.

Ədəbiyyat

1. Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. The Empire Writes Back. London: Routledge, 2002, 283 p.
2. Hall Stuart, Diaspora and Identity. London: SAGE Publication, 1997, 363p.
3. Said Edward. Culture and Imperialism. New York: Vintage Books, 1993, 380p.
4. Sidhwa Bapsi. Ice-Candy-Man. New Delhi: Penguin Books, 1989, 277p.
5. Sidwa Bapsi Pakistani Bride. Milkweed Editions, 2008, 248p.
6. <http://education.gender-az.org/Files/4.14.4.az.pdf>

MÜASİR AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT İDARƏÇİLİYİNDƏ GENDER SİYASƏTİNİN SƏCİYYƏVİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Murtəza Həsənov

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası,

Bakı, Azərbaycan

e-mail: m_hasanoglu@yahoo.com.tr

Gender bərabərliyi müasir dövrdə demokratik cəmiyyətin inkişafının və insan hüquqlarının qorunmasının əsas prioritetlərindən birini təşkil edir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında milli qanunvericilik qadınların hüquq bərabərliyini təmin edərək hər cür ayrı-seçkiliyin qarşısını almağa xidmət göstərir, gender məsələləri ilə bağlı dövlət siyasəti isə qadınların bərabər imkanlarının

gerçəkləşdirilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan təhsili və səhiyyəsində aparıcı mövqelər tutan qadınlarımız ölkəmizin siyasi, sosial və ictimai həyatının bütün sahələrində fəal iştirak etməklə, real gender bərabərliyinə nail olunması üçün öz qüvvələrini əsirgəməirlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev

Tarixin gedişatı boyunca, cinsiyyət məsələsi dövlət idarəçiliyində mühüm rol oynamışdır. İnsanların rəhbərlik və bürokratiya barəsindəki düşüncə tərzlərinə təsir edən qadınlıq və kişilik dilemmasına toxunmadan dövlət idarəçiliyi məsələsinə baxmaq qeyri-mümkündür. Bugünkü cəmiyyətdə çox sayda bərabərsizlik və ayrı-seçkilik olmaması siyasətinə dəstək verilməsinə baxmayaraq, dövlət idarəçiliyində gender bərabərliyi məsələsi hələki tam şəkildə həll oluna bilməyib. Dövlət idarəçiliyinin ilk illərində, dərslilər və tədris proqramlarında azlıqlar heç bir zaman nəzərə alınmamış və qadınların təcrübəsini əks etdirən töhfələr qeyd olunmamışdır. Sonralar, 1900-cü illərdə Vətəndaş Hüquqları Qanunu və iş sığortası barəsindəki qanunların hazırlanması ictimaiyyət arasındakı düşüncələrdə dəyişikliklərə səbəb olaraq, bu məsələlərin həssaslığını ön plana çıxartdı. Bu dəyişikliklər dövlət rəhbərliyinin dövlət konstitusiyasını hazırlayan «elit» torpaq sahibləri və 1900-cü illərin başında dövlət idarəçiliyini akademik bir intizam kimi təsis edən kişilər ilə yanaşı başqalarının da fikirlərini və səslərini daha asan qəbul etməsinə səbəb oldu. 1864-cü ildə ABŞ Hökuməti qadınların dövlət qulluğunda işə qəbul olunduğu zaman bir kişinin eyni işi yerinə yetirmək üçün alacağı əmək haqqının yarısı qədər maaş alacağını bəyan etmişdi. 1963-cü ildə Bərabər Əmək haqqı Aktı ilə gender bərabərliyi məsələsi yaxşılaşsa da, hələ də tam bərabərliyə nail olunmayıb. Erkən dövrlərdən qalan ayrı-seçkilik məfhumu təəssüflər olsun ki, bugünkü dövrə də öz təsirini göstərmişdir. Beləki, qadınlar hazırda kişilərin qazandığı hər bir dollar üçün 77,8 sent qazanırlar [1].

Dövlət idarəçiliyində qadınlar. Kaliforniya Universitetinin araşdırmasına görə qadınların dövlət idarəçiliyində iştirak etməli olduğunu göstərən 3 əsas arqument var. Bunlar aşağıdakılardır [2]:

1. Hər kəsə fayda gətirir. Qadınların rəhbərlikdə iştirak etməsi bir fərddən daha çox fayda gətirdiyi davamlı şəkildə sübut olunmuşdur. Qadınlar siyasət və qərar qəbul etmə proseslərinə cəlb olunduqda, ailələrə, cəmiyyətlərə, iqtisadiyyata və bütün ölkələrə təsir edən gender bərabərliyinin bir sıra vacib məsələləri həll olunur. Qadın dövlət qulluqçusu və siyasətçiləri cinsi zorakılıq və bir sıra əsasən qadınların üzləşdiyi məsələlərin həll olunmasında kişi dövlət qulluqçusu və siyasətçilərdən daha çox fəallıq göstərir.

2. Təşkilat və qurumlar daha yaxşı fəaliyyət göstərirlər. Qurumlar qadınları qərar qəbul etmə prosesinə daxil etdikdə, çox vaxt daha yaxşı performans göstərirlər. İnsan resursları üzrə konsaltinq şirkəti olan “DDI”-nin araşdırmasına görə, maliyyə baxımından ən yaxşı performans göstərən şirkətlərin çoxunda rəhbərlik qadınlardan təşkil olunmuşdur. Digər bir tədqiqat isə göstərir ki, qadınlar şirkətin idarəçiliyinə daxil olduqda və qadınlar həmkarları, müdirləri, və digər biznes tərəfdaşları tərəfindən lider kimi qiymətləndirildiyi zaman, şirkətin səhmləri daha yaxşı performans göstərir.

3. Yaxşı nümunə olur. Dövlət idarəçiliyi hökumətin təməlidir və milli siyasət və proqramların yaradılmasında ayrılmaz bir rol oynayır. İdeal olaraq, dövlət idarəçiliyi ədalət, bərabərlik, və ayrıseçkilik olmaması prinsipləri ilə idarə olunur. Əgər dövlət idarəçiliyi cinsiyyət əsaslı maneələrin aradan qaldırılmasına yol açarsa və eyni zamanda liderlik edən və iştirak edən kişilərə və qadınlara eyni dərəcədə imkan yaradarsa, dünyanın qalan hissəsi üçün və eləcə də gələcək nəsillər üçün bu çox gözəl nümunə olacaqdır.

Gender bərabərliyinin müsbət nəticələrinin olmasına baxmayaraq sosial, mədəni, iqtisadi maneələrin və eləcə də, milli və global miqyasda maneələrin olması tam bərabərliyin yaranmasına imkan vermir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə və Azərbaycanda gender bərabərliyi. Qadınların ictimai məşğulluq

səviyyəsində bərabər şəkildə təmsil edilməsi daha fərqli və əhatəli işçi qüvvəsinin yaradılması istiqamətində irəliləmənin vacib göstəricisidir. Səmərəli idarə edildikdə müxtəliflik təşkilati performansə kömək təmin etmək üçün mövcud olan istedad hovuzunu genişləndirməyə kömək edir. Dövlət sektorunda müxtəlif fikir və təcrübələr vətəndaşların ehtiyaclarını daha yaxşı əks etdirən siyasət və xidmətlərə gətirib çıxara bilər. Dövlət qulluğunun ən yüksək səviyyəsində gender bərabərliyinin olması qadınların qərar qəbul etmə proseslərində və siyasətdə rol oynadığının vacib göstəricisidir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə qadınların dövlət sektorunda təmsil olunmaları ortalama 58%-ə bərabərdir [3]. Bunun əsas səbəblərindən biri də müəllim və ya tibb bacısı kimi bəzi əsas dövlət sektoru vəzifələrində qadınlara üstünlük verilməsidir. Digər bir səbəb isə özəl sektora nisbətən dövlət sektorunun daha çox elastik iş şəraitini əhatə etməsidir. Məsələn, inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət sektoru özəl sektordan daha çox uşaq və ailə yardımını təşkilə təklif edir. İnkişaf etmiş ölkələrin mərkəzi hökumətində qadınlar ümumi işçilərin ortalama olaraq 53%-ni (2015) təşkil edir. Yunanıstan, İtaliya, Danimarka, Belçika və İspaniyada nisbi olaraq gender tarazlığı mövcuddur. Beləki, bu ölkələrdə qadınların təmsil olma faizi 51-52% faiz arasında dəyişir. Mərkəzi hökumətdə qadınların ən yüksək payı olan ölkələr Macarıstan (72%), Polşa (69%) və Slovakiyadır (68%). Yaponiya (18%), Koreya (29%) və İsveçdə (31%) isə qadınların payı digər inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən çox aşağıdadır [3].

Azərbaycanda isə Dövlət Statistika Komissiyası qadın və kişilər üzrə illik milli statistik hesabatı dərc edir lakin bu, yalnız «Dövlət idarəetməsi, müdafiə və icbari sosial müdafiə» kateqoriyasında cinsi və bölgələr tərəfindən ayrılmış iqtisadi fəaliyyət haqqında məlumatları əhatə edir [4].

Lakin, «Əmək bazarı» adlı digər bir nəşrdə, dövlət qulluğunda olan qadınların təsnifatı və yaşı ilə bağlı məlumatlar yer alır. Bu nəşrdə genderlə bağlı məlumatlar qadın dövlət qulluqçularının ümumi sayı (29,2 %), yüksək vəzifələrdə çalışan qadınların sayı (27,9 %), dövlət qulluqçularının təsnifat və yaşa görə sayı, dövlət qulluqçularının orta əmək haqqından ibarətdir. Ümumillikdə isə, qadınlar kişilərin qazandığının 74,4 faizi qədər qazanır [5].

Azərbaycan Respublikasında kişi və qadın bərabərliyi dövlətin 1995-ci ildə qəbul olunmuş əsas qanunu, milli Konstitusiyaya tərəfindən təsdiq edilir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsi kişi və qadınların bərabər hüquq və azadlıqlarını təsbit edir və insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının cinsi mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırılmasını qadağan edir. Eyni maddədə təsdiq olunur ki, cinsindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyi Azərbaycan dövləti tərəfindən təmin olunur. Konstitusiyanın 55-ci maddəsində isə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının dövlət idarəetməsində iştirak etmək hüququ və dövlət orqanlarında qulluq etmək hüququ təsdiq olunur. Bu hüquqlar cinsdən asılı olmayaraq ölkənin bütün vətəndaşlarına şamil olunur.

Milli Konstitusiyanın kişi və qadın bərabərliyi sahəsində müəyyən etdiyi hüquqi çərçivə (kişi və qadın arasında hüquq və azadlıqlar bərabərliyi və cinsi mənsubiyyətə görə ayrı seçkiliyin qadağan olunması) Əmək Məcəlləsi, Ailə Məcəlləsi, Cinayət Məcəlləsində və digər qanuni aktlarda öz əksini tapır.

Azərbaycan Respublikasında idarəetmə prosesində gender bərabərliyinin bərqərar olması və qadınların fəal iştirakının təmin edilməsi dövlətin davamlı inkişafının hədəflərindən biri olaraq təsdiq edilmişdir. “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı” (YADİDP) Azərbaycan Prezidentinin 2008-ci il 15 sentyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. YADİDP Minilliyin İnkişaf Məqsədləri ilə tam uyğunlaşdırılmışdır. Proqram yeddi il ərzində Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı üçün əsas doqquz strateji məqsədi müəyyənəşdirilmişdir. Doqquz strateji məqsəd arasında gender bərabərliyinin təmin olunması da yer almışdır (YADİDP, 3.1). Gender bərabərliyini məqsəd olaraq təsdiq edən Dövlət Proqramı bu məqsədə uyğun aşağıdakı hədəfi təyin etmişdir: “2015-ci ilin sonunadək qərarların qəbul edilməsi prosesində qadınların iştirak səviyyəsinin yüksəldilməsini təmin etmək”. Proqramda həmçinin gender bərabərliyinə aid məqsəd və hədəf üçün proqram təbiqinin monitorinq göstəriciləri müəyyənəşdirilmişdir: mərkəzi icra strukturlarının rəhbərləri arasında qadınların iştirak səviyyəsi,

parlament üzvləri arasında qadınların iştirak səviyyəsi, bələdiyyə üzvləri arasında qadınların iştirak səviyyəsi və hakimlər arasında qadınların iştirak səviyyəsi.

Beləliklə, 2008-2015-ci illərdə dövlətin idarəetmə sistemində qadınların iştirak səviyyəsinin artırılması Azərbaycan dövləti tərəfindən gender bərabərliyinin göstəricisi olaraq seçilmişdir və bu səviyyənin yüksəldilməsi üçün konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi müvafiq dövlət qurumlarına həvalə edilmişdir [6]. YUNESKO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyeva demişdir ki, Azərbaycan qadınları həyatın bir çox sahələrində əldə etdikləri uğurlarla haqlı olaraq fəxr edirlər: «Tarix boyu Azərbaycanda mədəniyyətimizin, ana dilimizin, dinimizin, adət-ənənələrimizin, milli dəyərlərimizin qorunub saxlanması qadınların misilsiz xidməti olubdur. Azərbaycanda qadın, ana hər zaman uca, müqəddəs sayılıb. Azərbaycan qadınları övladlarını vətənpərvərlik, xeyirxahlıq, mərdlik, qonaqpərvərlik, tolerantlıq ruhunda tərbiyə edərək, xalqımıza xas olan bu gözəl xüsusiyyətləri qoruyub saxlayıblar... Ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, demək olar ki qadınların qarşısında daha geniş imkanlar açıldı. Bu gün Azərbaycan dünyanın ən dinamik inkişaf edən ölkələrindən biridir. İqtisadi artım sürətinə görə Azərbaycan, dünyanın lider ölkəsidir. Bu inkişaf həyatımızın bütün sahələrində müşahidə olunur və bu uğurlarda Azərbaycan qadınının böyük rolu, böyük payı var».

Nəticə. Davamlı inkişaf konsepsiyasına görə irqindən, cinsindən, milliyyətindən, dini mənsubiyyətindən və yaxud coğrafi mövqeyindən asılı olmayaraq hər bir insan üçün davamlı inkişafda mövcud olan və yaxud ola biləcək bütün məhdudiyyətlər aradan qaldırılmalıdır. İnsan cəmiyyətini qadın və kişilər təşkil edir. Bu, cəmiyyətdə təxminən eyni sayda insanı birləşdirən ən iri qruplardır. Cinslər arasında bioloji fərqlər məlumdur və dəyişməzdir. Lakin bu heç də o demək deyil ki, kişi və qadının cəmiyyətdə tutduğu yer dəyişməzdir. Beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən BMT-nin sənədlərində təqdim olunmuş «dünyanın yarısı, imkanların yarısı» və «hər iki cinsə eyni imkanların yaradılması» prinsipi, eləcə də bu istiqamətdə həyata keçirilən siyasət gender bərabərliyinin mahiyyətini təşkil edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, rəhbər vəzifələrdə təmsil olunmağa gəldikdə, bu sahədə gender qeyri-bərabərliyi bir çox ölkələrdə, o cümlədən Yaponiya, Koreya və İsveçrə kimi yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə də mövcuddur. Müşahidə olunan qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmaq üçün milli və beynəlxalq səviyyələrdə müvafiq tədbirlər həyata keçirilməkdədir. İnkişaf etmiş ölkələrdə gender bərabərliyi qənaətbəxş olsa da, bir sıra inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xüsusilə Afrika və Ərəb ölkələrində bu bərabərlik səviyyəsi çox aşağıdır. Azərbaycanda Milli Məclisə seçilmiş millət vəkillərinin 16%-ni qadınlar təşkil edir. Eləcə də, dövlət qulluğunda çalışan qadınların faizi 30-a yaxındır. Azərbaycan Respublikasında idarəetmə prosesində gender bərabərliyinin bərqərar olması və qadınların fəal iştirakının təmin edilməsi dövlətin davamlı inkişafının hədəflərindən biri olaraq təsdiq edilmişdir.

Açar sözlər: dövlət idarəçiliyi, müstəqillik, gender siyasəti.

Ədəbiyyat

1. United States Census Bureau, 2007 Data Release – Data & Documentation – American Community Survey – U.S. Census Bureau. N.p., n.d. Web. April 22, 2015.
2. Reasons the Gender Equality in Public Administration Movement Matters University of San Francisco <http://onlinempa.usfca.edu/resources/news/4-reasons-the-gender-equality-in-public-administration-movement-matters/>
3. OECD (2017), Government at a Glance 2017, OECD Publishing, Paris, s. 94 http://dx.doi.org/10.1787/gov_glance-2017-en
4. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, “Women and Men in Azerbaijan: Statistical Yearbook,” 2016.
http://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/indexen.php
5. The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, “Labour Market: Statistical

Yearbook,” 2016. http://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/indexen.php

6. <http://genderi.org/dovlet-qullugunda-gender-beraberliyi.html?page=2>

7. <https://azertag.az/>

8. <https://azvision.az/>

9. <http://www.e-qanun.az/>

A CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR ANALYZING ATTITUDES TOWARD WIFE BEATING

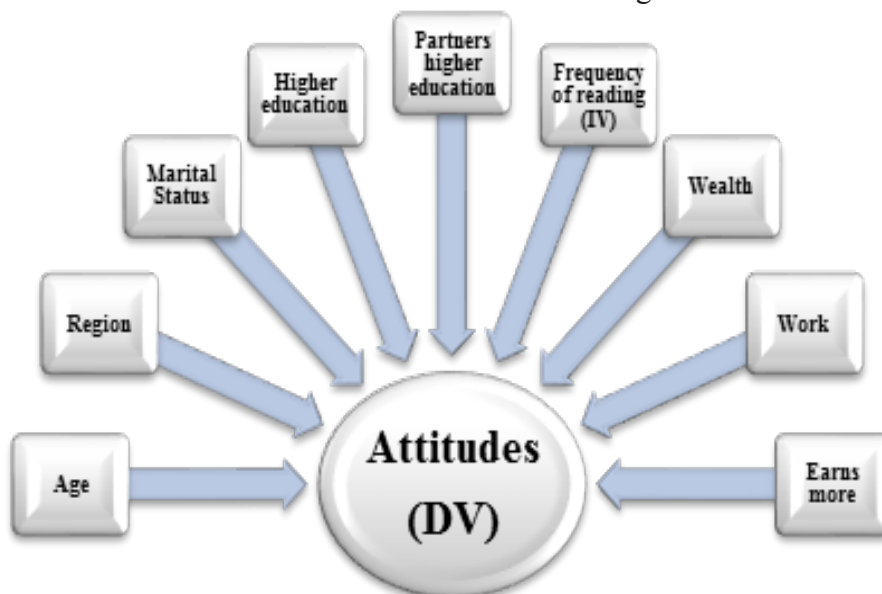
Ulkar Hasanova

Baku State University, Baku, Azerbaijan

e-mail: hasanova_ulker@mail.ru

Gender equality is of the global goals that we are intended to reach as global citizens. However, results of the GII (gender inequality index) prove that we have a long path to go [5]. For the following investigation, our purpose was learning women attitudes toward wife beating and possible factors that might influence them. Main **IV** (independent variable) - «frequency of reading». **CV** (control variables) are : age, region, marital status, education in single years, partners education in single years, wealth index, employment, whether she earns more. Main hypothesis is: Frequency of reading has an influence on women attitudes on wife beating. Frequency of reading one of the evidences of women need in self-actualization. The more she reads, the more she is being involve in the ambience of universal human values and moreover she is getting more information (even in non-prescriptive way) about her rights which might led to attitudes against of intimate partner violence.

Conceptual Framework: Based on the above mentioned hypotheses we have created conceptual framework which includes: **DV** - Attitudes toward beating , **IV** - Frequency of reading, **CV**- age, region, marital status, level of education, partners level of education, wealth, employment, whether she earns more. The illustration of which is the following model:

Subjects: For this research secondary data on Azerbaijan demographic and health survey was used which was retrieved from the official website. 13.565 women from 9 regions of Azerbaijan whose age ranges from 16 to 49. Random sampling was used.

Instruments and Data Collection: For measuring variables of our conceptual framework were used questionnaires. For DV, questionnaire consisted of 5 questions which are the following: Do they (women) justify wife beating: if the wife burns the food, argues with him, goes out without telling him, neglects the children, refuses sexual relations? For the rest 8 IV also questionnaires were used (structured study-specific questions). Timeline of data collection - The 2006 Azerbaijan Demographic and Health Survey (AzDHS) was carried out from July to November 2006 [1]. Analysis of this research was done in the following way: Descriptive statistics was done for each variable. Secondly, taking into consideration that our dependent variable is categorical and independent variables include categorical and continuous variables as well bivariate logistic regression and chi2. And at the end multivariate logistic regression was used. The results of our research revealed that attitudes of women on wife beating in Azerbaijan might be influenced by the following factors: frequency of reading, region, education of respondent in single years, wealth index of household and whether women earns more than her husband in their family. However, not all regions are the significant predictors of women attitudes. Women from Absheron (in comparison to others might be considered as urban place) are less likely to justify IPV than female from Dakhlik Shirvan and Aran. Hence, we can say our results coincide with analyses of different studies according to which region is not universal predictor of this attitudes meanwhile it might be (might not be) a sig. predictor of beliefs on wife beating as well [2].

Keywords: Gender equality, stereotypes, gender stereotypes.

References

1. Azerbaijan demographic and health survey, 2006 (2008). Baku, Republic of Azerbaijan: State Statistical Committee.
2. Tran T.D., Nguyen H., & Fisher J. (2016). Attitudes towards Intimate Partner Violence against Women among Women and Men in 39 Low- and Middle-Income Countries. Plos One, 11(11).
3. Sustainable development goals. (n.d.). Retrieved from <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>
4. The DHS Program. (n.d.). Retrieved from <https://dhsprogram.com/what-we-do/survey/survey-display-279.cfm>
5. Gender Inequality Index Retrieved from <http://hdr.undp.org/en/content/gender-inequality-index-gii>

Qadınların məişət zorakılığına olan münasibətinin tədqiqatı üçün konseptual model

Qeyd olunan məqalədə qadınların məişət zorakılığına olan münasibətinin tədqiqatı üçün hazırlanan konseptual model təqdim olunmuşdur. Tədqiqatın məlumat bazası DHS-dən götürülmüş və təhlil edilmişdir. İstifadə edilən sorğu Azərbaycanın 9 fərqli regionlarında 13.565 nəfər 16-49 yaş intervalında olan qadınları əhatə etmişdir.

GENDER EQUALITY AND FEMALE ENTREPRENEURSHIP: GLOBAL TRENDS AND CHALLENGES

Fuad Humbatov

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Azerbaijan,
Baku, Azerbaijan
e-mail: fuad.humbatov@mail.ru

In modern societies the degree at which entrepreneurship affects the economy depends on numerous factors, including the quality, gender composition, and type of entrepreneurial activity. In this regard, gender equality and female entrepreneurship among others are key factors in economic development. People and their talents are one of the main driving forces of sustainable development of each country. As an elimination of extreme poverty and increase in economic prospects of the poorest segments of the population demand full participation of both men, and women. Particularly, if the women making at least 50% of the population (as in Azerbaijan) and their talents are underdeveloped or not sufficiently developed, the economy will never grow as could do it.

In this regard, there's a huge amount of papers devoted to female entrepreneurship, as well as to the its dynamic relation with gender equality etc. For example, in some of them it's stated that the countries with factor-driven economies, on average rate show nearly equal participation in entrepreneurship between genders [1]. Additionally, women are proportionately as likely as men to be necessity-motivated (as in some Africa countries). In the efficiency-driven group countries, however, entrepreneurship rates among women reach just three-fourths the level of men. Among entrepreneurs at this development level, women are one-third more likely to be necessity-motivated. In the innovation-driven economies, women are even less likely to participate in entrepreneurship compared to men: for every ten male entrepreneurs, there are just six female entrepreneurs, with a slightly higher likelihood of being necessity-motivated. From a regional perspective, the region of Latin America and the Caribbean has the highest average female TEA (Total early stage entrepreneurship activity) (16.7%) for the second year in a row, followed by North America (12.8%). The Latin America and the Caribbean region also show the highest level of gender parity, with seventeen women engaged in early-stage entrepreneurship for every twenty male entrepreneurs. Europe reports the lowest female involvement in early-stage entrepreneurial activity (6.1%). The lowest levels of gender parity are in the African region (0.59) and Europe (0.60), followed by North America (0.65) – women in those regions are only two-thirds or less as likely to be engaged in TEA as their male counterparts [2].

In some studies, it was found no correlation or significant correlation between the entrepreneurial activity stages (early-stage entrepreneurial activity, established business ownership, and the overall entrepreneurial activity) and GDI (Gender Development Index) across some countries. It's well-known that gender discrimination is reduced when GDI is increased and vice versa. This suggests that gender parity itself does not lead to more women entrepreneurship at least in all countries. In the same time it gives some hint that entrepreneurship is a complex phenomenon that requires multidisciplinary study. In fact, in the context of female entrepreneurship, more comparative studies are needed to uncover the hidden aspects of the reasons behind different rates of women entrepreneurs in various countries, the quality and longevity of their businesses, and their contribution to economic development.

For example, in 2012, the highest and the lowest rates of female entrepreneurship were observed in Zambia (40%) and Pakistan (1%), both classified as factor driven economies (Kelley et al. 2013), suggesting that there is no general prescription for relating the rate of female entrepreneurship to the level of economic development. This implies that female entrepreneurship in each country has its own characteristics and needs to be studied in its own socio-economic context. ***For instance, while the low rate of female entrepreneurs in Pakistan may be attributed to significant gender gap in educational***

attainment, women economic participation and opportunity, the low rate of female entrepreneurs in high income economies may be attributed to the availability of job opportunities. Enjoying more gender equality and having access to various job opportunities appear to reduce women's motivation in more developed nations [2].

It is important to note that the reasons behind the lack of female entrepreneurial activity in developing economies seem to be different from the developed economies. One could argue that women in developed countries are more likely to find an appropriate job than women in developing areas who are less likely to be absorbed in the labor market due to gender issues and unfriendly entrepreneurial environments. It's obvious in developed countries society provides more employment options and gender equality increases women's opportunities to become entrepreneurs or be employed, whereas in developing countries, gender inequality impedes women's economic contribution both in starting a business and in becoming employed.

So it's vital to strengthen female entrepreneurship by all legal means in developing countries with high gender gap in employment. For instance, in Turkey, the unemployment rate among university-educated women is more than 3 times higher than that of university educated men; nearly 3 times higher in Iran and the United Arab Emirates, and 8 times higher in Saudi Arabia. In comparison with developed countries it can be concluded that the low rate of female entrepreneurship in developed economies does not necessarily imply the low rate of female contribution to the economy whereas, the low rate of female entrepreneurship in developing economies accompanied by high women unemployment rate may indicate the low contribution of women in the socio-economic development.

The increase in the role of women in economic development and their greater presence in social activities, calls for investigating various dimensions of women entrepreneurial activity in the context of development. ***Examination of the relationship between different stages of entrepreneurial activity, and Gender Development Index shows that here is no significant relationship between early-stage entrepreneurial activity and Gender Development Index in the high income country group and the Europe and Asia low/middle-income country group. Rejecting the hypothesis of existing correlation between early-stage entrepreneurial activity and GDI means that the tendency towards starting a business is not necessarily increased when GDI is increased. In other words, early-stage entrepreneurial activity appears to be independent of gender equality across these two group countries.*** However, the impact of gender discrimination on early-stage entrepreneurial activity in the Latin American and Caribbean low/middle-income country group might show some significance compared to the other two groups. Regardless of the levels of income, there appears to be an inverse relationship between the tendency toward starting an entrepreneurial venture and gender development equality [2].

Considering all country groups, no significant relationship holds between established business owner- managers and GDI. Nevertheless, comparing each group of the three income level countries, as the level of income declines from high-income country groups to low/middle-income countries (Europe/Asia and Latin America/Caribbean regions the Europe and Asia), a negative relationship between women established business owner-managers and GDI may be observed. An inverse relationship seems to exist between overall entrepreneurial activity and GDI within the countries in the Latin American and Caribbean low/middle-income country group.

In several economies, women TEA report equal or higher entrepreneurship rates than men: Kazakhstan (11.3% vs. 11.4%), Qatar (7.4% vs. 7.4%), Vietnam (24.8% vs. 21.7%), Ecuador (30.6% vs. 28.7%) and Brazil (20.7% vs. 19.9%). The countries with the highest level of opportunity motivated female TEA are Poland at 90.7%, Malaysia at 90.2%, and the USA at 88%. During both 2016 and 2017, women were more likely to start businesses out of necessity, compared to men, in all regions, except in North America in 2017. The North America region is the only region in which women are more frequently entering entrepreneurial activity out of opportunity, comparing to men (female/male

ratio is 1.02). Narrowing the gender gap in terms of entrepreneurial activity remains a priority focus for policy makers in all economies ([3], [4]).

In Azerbaijan, the women constitute the majority of the population, or up to 51,2%. In recent years there has been observed an essential growth in number of businesses owned by women as well as tangible growth in TEA. Overall entrepreneurship and small business development, creation of new jobs did certainly reduce unemployment in the country. Now the economic life of the country in general is getting more conducive for a larger involvement of women entrepreneurship. Thus, nowadays, 69.2% of working-age women are engaged in the public sector and 30,8% - in the private sector. But still only 19,9 percent of all registered individual entrepreneurs are women and they are mostly in micro and small enterprises. General gender distribution of private entrepreneurs is following: 37,5 percent in Baku, 16,7 percent in Aran region, 15,7 percent in Ganja-Gazakh economic region of the country [5-7]. But there are still some impeding factors of development of female entrepreneurship, having nothing directly to do with gender inequality. They are low rate of property ownership; lack of starting capital; very narrow access to finance market instruments; lack of sufficient business skills and relevant knowledge, information; some discouraging traditional attitudes (particularly in rural places); very weak capacity of the unions of women entrepreneurs etc. But the future of female entrepreneurship in Azerbaijan as well as in each country couldn't be imagined without larger domination of the innovational business culture that comprises the overall gender equality.

The gender equality issues within the economic development aspects was touched during the meeting of Council for TRIPS of WTO (Trade-Related Aspects of Intellectual Property) on February 24-25, 2015, where its representatives mentioned important aspects of this subject, have emphasized advantages of gender equality to innovations and business and also have shared experience on overcoming inequality [8]. The World Bank has also made the statement on this subject during the mentioned event, in which four aspects of a question of women and innovations have been designated:

- The relation between business and innovative activity at the enterprises belonging to women;
- Inclusive innovative models which allow women to participate in developments and deliveries of production for families with low income;
- The importance of providing of sufficient participation of women in the educational programs connected with innovative activity, in particular, in natural, technical and applied sciences, engineering and mathematics;
- Overcoming barriers to participation of women in Global Value Chain;
- In depth study of entrepreneurial processes of women founded business models in order for popularization the relevant experiences;
- stimulation of women entrepreneurs by gaining access to apprenticeship in target industries etc.

Keywords: gender equality, entrepreneurship, Gender Development Index (GDI), sustainable development, total early stage entrepreneurship activity, Global Value Chain.

References

1. <https://www.gemconsortium.org/>
2. <https://core.ac.uk/download/pdf/81737787.pdf>
3. <https://www.babson.edu/Academics/centers/blank-center/global-research/gem/Documents/GEM%202017-2018%20Global%20Report.pdf>
4. The Center for Women's Leadership at Babson College and London Business School. Landstrom, H, & Lohrke, F. (2010). Historical Foundations of Entrepreneurship Research. UK: Edward Elgar Publishing.
5. <https://economy.gov.az/images/pdf/qadin-sahibkarligi.pdf>
6. <http://gender-az.org/doc/az/development/economic/woman-enterpreneers-az.pdf>

7. https://azertag.az/xeber/Azerbaycan_Sahibkar_Qadinlar_Assosiasiyasi_yaradilib-1106116

8. <https://www.ictsd.org>

Gender bərabərliyi və qadın sahibkarlığı: global meyllər və çağırışlar

Məqalədə iqtisadi inkişaf səviyyəsi müxtəlif olan ölkələrdə gender bərabərliyi ilə qadın sahibkarlığı anlayışların dialektik asılılığı araşdırılmış və müəyyən edilmişdir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə gender bərabərliyinin qadın sahibkarlığının inkişaf səviyyəsinə birbaşa təsiri az olsa da, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qadın sahibkarlığının zəif inkişaf səviyyəsinə bir tərəfdən bu ölkələrdə Gender İnkişafı Əmsalının aşağı göstəriciləri, digər tərəfdən isə müvafiq əmək bazarlarında layiqli iş imkanlarının məhdudluğu ilə formalaşır. Eyni zamanda, məqalədə ölkəmizdə qeyd olunan sahədə əldə edilmiş nailiyyətlər və əsas çağırışlar digər ölkələrlə müqayisəli təhlil edilir.

GENDER PROBLEMLƏRİNİN TARİXİ KÖKLƏRİ VƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Anar Hüseynov

A.Bakıxanov adına AMEA Tarix institutu, Bakı, Azərbaycan

e-mail: hato1976@mail.ru

Qadın hərəkətinin tarixi, bu sahədə əldə edilmiş nailiyyətlər qadınların cəmiyyətdə oynadığı rolun dinamik sürətdə dəyişməsindən xəbər verir. Son əsrlərin texnoloji nailiyyətləri qadınların həm məişətdə, həm də istehsalatda oynadığı rolu dəyişdirib. XX əsrin sonunda "Gender" anlayışı formalaşmışdır ki, bunu da "Sosial cins" kimi xarakterizə etmək olar. Gender anlayışının əsasında qadın hərəkəti durur. Gender termininin bir çox tərfi məlumdur. Ümumiləşdirilmiş şəkildə gender anlayışı altında qadın və kişilərin cəmiyyətdəki sosial rolu nəzərdə tutulur. Qadın və kişilər arasında sosial bərabərlik gender bərabərliyi kimi qəbul edilir.

Dünya dövlətlərinin əksəriyyətində qadınların ikinci dərəcəli rol oynamasını indi də müşahidə etmək olar. Dünyada savadlı qadınların faizi (71,4%) kişilərlə müqayisədə (83,7%) aşağıdır. Dünyada 960 milyon yaşlı savadsız insanın 3/2-si qadınları payına düşür. Əməyin ödənilməsində kişilər və qadınlar arasında olan uçurum hələ də bəzi ölkələrdə qalmaqdadır. Sənaye və xidmət sahəsində çalışan qadınlar adətən eyni bir işə görə kişilərin əmək haqqının 78%-i qədərində maaş alırlar. 1999-cu ildə 28 dövlətdə rəhbər vəzifələri tutan şəxslər arasında qadınların sayı 30% təşkil edirdi. Hazırda yoxsulluğun son həddində yaşayan 1,3 milyard insanın 70%-i qadındır.

1945-ci ildə BMT -nin təşkili ərəfəsində gender bərabərliyi uğrunda ümumdünya mübarizəsi başlanğıc mərhələsi idi. Təşkilatın ilk üzvləri olan 51 dövlətin yalnız 30-da qadınlar barədə kişilərlə bərabər seçki hüquqları təmin edilmiş və onlara dövlət vəzifələrini tutmaq icazəsi verilmişdir. 70-ci illərdən başlayaraq sürətlə artan qadın və gender tədqiqatları elm sahəsi və beynəlxalq qadın hərəkəti inkişaf ətrafında gedən müzakirələrin fəal iştirakçısına çevrilir, bəzi oturmuş iqtisadi yanaşmaları sual altına qoyur, onların yoxsulluq şəraitində yaşayan milyonlarla kişi və qadınların həyat təcrübəsindən nə dərəcədə uzaq olduğunu göstərmişdir. BMT-nin birinci İnkişaf Onilliyinin (1961-1970) bəyannaməsində inkişafda qadınların iştirakı məsələsi mərkəzi yer tutmasa da, 1962-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyası Qadın Statusu üzrə Komissiyaya qadınların inkişaf prosesində rolunu

araşdırın hesabata hazırlanmasına dair tapşırıq verir. 1970-ci ildə isə Baş Assambleya ikinci İnkişaf Onilliyin strategiyasına artıq “inkişafı bağlı bütün addımlarda qadınların tam iştirakını” məqsəd olaraq daxil etmişdi. 1975-ci ildə BMT “qadınların 10 illiyi”-nin başlanmasını elan etdi. BMT-nin qadın hüquqları üzrə Komissiyası qadın hüquqları haqqında Konvensiyasını yaratmaq təşəbbüsü ilə çıxış etdi. 1979-cu ildə BMT Baş Məclisi “Qadınlar barədə ayrı seçkiliyin bütün normalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya”-nı qəbul etdi. Hazırda bu sənəd “Qadın Konvensiyası kimi də tanınır. Sovet hökuməti 1981-ci ildə «Qadımlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin ləğv olunması haqda Konvensiyaya» imza atdı və bunun davamı olaraq Sovet məkanında ilk dəfə 1991-ci ildə Moskva şəhərində «Gender tədqiqatları: vəziyyəti və perspektivləri» problemlərinə dair dünyanın qabaqcıl alimlərimizin iştirakı ilə Beynəlxalq görüş keçirildi. BMT-nin təşəbbüsü ilə qadınların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə fəaliyyət strategiyası və planının işlənilməsi üçün 4 konfransın çağırılması oldu. Qadınların birinci konfransı 1975-ci ildə Meksikada (Meksika), 1980-ci ildə Kopenhagendə (Danimarka), 1985-ci ildə Nayrobidə (Kenya) və 1995-ci ildə Pekində (Çin) də keçirildi.

2000-ci ildə “gender bərabərliyinə nail olmaq və qadınların səlahiyyətlərini genişləndirmək” Minilliyin İnkişaf Məqsədlərindən (MİM) biri olaraq müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda kişi və qadınların ictimai və iqtisadi mövqelərindəki uyğunsuzluqları aradan qaldırmadan minilliyin digər inkişaf məqsədlərinə nail olmaq qeyri-mümkündür. Yeni minillikdə global inkişafın istiqamətlərini müəyyənləşdirən 8 MİM-dən daha ikisi “uşaq ölümü hallarının azaldılması” (MİM 4) və “ana sağlamlığının yaxşılaşdırılması” (MİM 5) qadınların ictimai və iqtisadi durumu ilə bilavasitə bağlıdır. Yoxsul və savadsız əhalinin tərkibində qadınların əksəriyyət təşkil etdiyini nəzərə alsaq, digər iki məqsəd ilə (“ifrat yoxsulluğun və aclığın aradan qaldırılması” və “ümumi ibtidai təhsilə nail olunması” üzrə MİM-lər) gender bərabərsizliyi arasında olan əlaqə aydın görünür [2].

Əksər qərb ölkələrində «feminist tədqiqatları», «gender tədqiqatları» və «qadın problemləri tədqiqatı» məfhumları çox vaxt sinonim kimi işlədilmişdir. Lakin, elmi praktikada ənənəvi anlayış kimi bu deyim «qadın problemlərinin tədqiqatı» məzmununda qəbul edilir. Bu istiqamət «qadın probleminin elmi qolunun» həm nəzəri tədqiqat, həm də təcrübə-öyrədən hissəsi kimi təhlil edilir. Tədqiqat bu baxımdan qadımların ictimailəşməsinin tarixi prosesini əks etdirir, onun tərkib hissəsini, cinslərin mühüm xüsusiyyətlərini araşdırır [1, s.8-9].

Gender bərabərliyi sahəsində ayrı-ayrı ölkələrdə mövcud vəziyyəti araşdırmaq, zamanla onun dinamikasını izləyə bilmək və ayrı-ayrı ölkələr və dünya regionları arasında müqayisələr aparmaq məqsədi ilə BMT-nin İnsan İnkişafı Hesabatları 1995-ci ildən başlayaraq GDI (Gender related Development Index) və GEM (Gender Empowerment Measure) göstəricilərindən istifadə etmişdir. Hər iki göstəricinin müsbət tərəfləri ilə bərabər metodoloji nöqsanları da mövcud idi. Ən son olaraq, 2010-ci ildə İnsan İnkişafı Hesabatının 20-ci yubiley buraxılışı qadınlarla kişilərin nailiyyətləri arasında olan uyğunsuzluğu ölçən göstəricini (Gender Inequality Index/GII) təqdim etmişdir. GII gender bərabərsizliyi üzündən insan inkişafına vurulan ziyanı əks etdirir. Ölkənin Gender Bərabərsizlik İndeksinin 0-a yaxın olması gender bərabərsizliyinin aşağı səviyyədə, 1-ə yaxın olması isə yuxarı səviyyədə olmasını göstərir [4].

Azərbaycan Respublikası qadın hüquqlarının qorunması üzrə demək olar ki, bütün mühüm beynəlxalq sənədlərə qoşulmuşdur. 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası BMT-nin “Qadınların siyasi hüquqları” üzrə konvensiyasına, 1995-ci ildə “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması” üzrə konvensiyasına, 2000-ci ildə isə onun Əlavə Protokoluna qoşulmuşdur. Gender siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 14 yanvar tarixli fərmanı ilə Qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır (2006-cı il fevralın 6-dan Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi) [3, s.24-25] Komitənin əsas məqsədləri - qadınların hüquqlarının qorunması və sosial və siyasi həyatında onların iştirakının artırılmasıdır. 2000-ci ilin mart ayında Azərbaycan Respublikası Prezidenti “Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi” üzrə fərman imzalamışdır [5]. Bu sənəd bütün dövlət strukturlarında

qadın və kişilər arasında bərabərliyin təmin olunmasını, müvafiq dövlət proqramlarının hazırlanması ilə qaçqın və məcburi köçkün qadınların işlə təmin olunması, gender nöqtəyi-nəzərindən qanunvericiliyə yenidən baxılmasını nəzərdə tutur. 2000-ci ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti “Azərbaycan Respublikasında qadın məsələləri üzrə 2000-2005-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı” qəbul etmişdir. Bu proqram milli prioritetləri nəzərə alaraq, Pekin Strategiyası əsasında hazırlanmışdır. Proqram siyasət, iqtisadiyyat, sosial, mədəniyyət, təhsil və səhiyyə sahələrini, eləcə də qaçqın və məcburi köçkün qadınların problemlərini əhatə etmişdir. Milli Fəaliyyət Planının müddəalarını həyata keçirmək üçün qurumlararası qrup yaradılmışdır. Milli Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsində həm dövlət strukturlarının, həm də QHT-lərin iştirakı nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası genderin təşviqi sahəsində BMT, ATƏT/DTİHB, Avropa Şurası kimi beynəlxalq təşkilatlarla sıx əməkdaşlıq edir. Gender bərabərliyinin təşviqi sahəsində əməkdaşlıq edilən beynəlxalq təşkilatlardan biri də BMT-nin Qadınlar üçün İnkişaf Fondudur (UNİFEM). UNİFEM-lə əməkdaşlığı “Qadınlar Cənubi Qafqazda münaqişələrin qarşısının alınması və sülh yaradılması uğrunda” (I mərhələ: 2001 – 2004; II mərhələ: 2004 - 2007) adlı regional layihə çərçivəsində həyata keçirilmişdir. Azərbaycan gender bərabərliyinin təşviqi sahəsində ATƏT-in Bakı Ofisi və Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları üzrə Bürosu ilə də yaxından əməkdaşlıq edir. Son illərdə DTİHB tərəfindən Azərbaycanda qadınların ictimai –siyasi fəallığının artırılması məqsədilə bir sıra layihələr (“Qadın liderliyi və siyasi iştirakçılığı”, “Qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması”) həyata keçirilmişdir. Hazırda Azərbaycan nümayəndəsi Avropa Şurasının Qadınlar və kişilər arasında bərabərlik üzrə Rəhbər Komitəsinin (CDEG) Sədri vəzifəsini yerinə yetirir. Azərbaycan torpaqlarının 20%-nin işğalı ilə nəticələnən Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və keçid dövrünün çətinlikləri, iqtisadi və siyasi vəziyyətə zərər gətirən əsas səbəblərdir. Bu münaqişə 1 milyondan çox insanın qaçqın və məcburi köçkünə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Onlardan 54%-i qadınlardır. BMT-nin Qadınların Vəziyyəti üzrə Komissiyasının 1995-ci ildə keçirilmiş 39-cu sessiyasında, Azərbaycan “Hərbi münaqişələr zamanı, sonradan həbs edilənlər də daxil olmaqla girov götürülmüş qadın və uşaqların azad edilməsi” üzrə qətnamənin qəbul edilməsi təşəbbüsü ilə çıxış etmişdir. 2006-cı ilin dekabrında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul etdi. Qanunun əsas məqsədi kişi və qadınların ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanların təmin edilməsi və cinsi mənsubiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasıdır. Azərbaycan Respublikası qadın hüquqlarının təşviqi sahəsində beynəlxalq səviyyədə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə də xüsusi önəm verir. 2007-ci il yanvarın 23-də BMT-nin Qadınlara qarşı ayrıseçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi üzrə Komitəsində (CEDAW) Qadınlara qarşı ayrıseçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında Konvensiya üzrə Azərbaycan Respublikasının 2-ci və 3-cü dövrü hesabatına baxılmışdır. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq səviyyədə də qadın hüquqlarının təşviqində fəal iştirak edir.

Açar sözlər: gender, feminizm, qadın hüquqları, qadın jurnalı, unifem.

Ədəbiyyat

1. Abasov Ə.S., Mirzəzadə R.S., Genderə giriş, Gender və İnsan Hüququ» Araşdırma Birliyi (GİHAB), Bakı 2004, 120 səh.
2. <http://www.az.undp.org/content/dam/azerbaijan/docs/publications/sustainabledevelopment/HDtextbook/9.pdf>
3. ”Azərbaycan Qadınları” jurnalı. Azərbaycan Respublikası Qadınların Vəziyyəti haqqında hesabat. Bakı-1999, 80 səh.
4. <http://www.mfa.gov.az/content/111>
5. <http://www.e-qanun.az/framework/597>

ГЕНДЕРНЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИКИ НЕЗАВИСИМОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Ирада Гусейнова

Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан

e-mail: huseynova.irada.m@gmail.com

Как известно, политика является наиболее ассиметричной сферой общественных отношений в гендерной парадигме. Помимо собственно политики, особенности гендера проявляются в экономике, социальной жизни, культурно-идеологическом поле.

Азербайджанская Республика – независимое светское государство, имеющее долгую историю развития гендерных отношений и активного участия женщин в исторической судьбе азербайджанского народа и государства. Вопреки сформировавшейся дефиниции (истолкованию, понятию – И.Г.) о закрепощенности мусульманских женщин, Азербайджан еще со времени средневековья демонстрировал объективное отношение к гендерным вопросам.

Историческим достижением, имеющим в современной действительности важное значение не только само по себе, но и как ключевой фактор, способный произвести перелом в общественном осознании политической роли и активности женщин, является восходящий к истокам древне азербайджанский эпос «Китаби Деде-Горгуд», а также фактологически подтвержденное влияние влиятельных женщин на события, в разное время происходившие в регионе.

Неоспоримо, что положение женщины, как и любое другое социальное явление, имеет свои корни в прошлом. И, как правило, это историческое прошлое детерминирует (обуславливает – И.Г.) современное положение женщины. Сегодня совершенно ясно, что никакие ситуации, связанные с экономической, общественно-политической и социально-культурной жизнью государства, не могут быть адекватно оценены без учета женского феномена.

Женское развитие, их права на безопасность жизни и здоровье, социальный статус всегда были приоритетными в системе национальных интересов государственной политики Азербайджанской Республики. Интеллектуальный и духовный потенциал женщин играет все более значимую роль в современном мире, выдвигает принципиально новые актуальные проблемы повышения роли женщины в обществе, обеспечивает дальнейший прогресс и всестороннее устойчивое развитие республики.

Независимая Азербайджанская Республика и ее руководители последовательно следуют сложившимся испокон веков национальным традициям активного вовлечения женщин в государственное управление, их участия во всех сферах и на всех уровнях жизнедеятельности страны. Еще в советский период руководства Азербайджаном Общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева активно проводилась политика развития исторических традиций полноценного участия азербайджанских женщин в социально-экономической, политической, культурной жизни государства. И сегодня эта политика получила свое динамичное продолжение и значительное развитие в соответствии с современными требованиями, реалиями и трендами [7].

К числу важнейших шагов современного периода следует отнести создание подготовительного комитета к Пекинской конференции 1994 г. (Указ президента), осуществление целенаправленной деятельности, в результате которой Азербайджан вошел в число 28 стран (из более чем 180 стран мира), удостоенных чести руководить работой пленарного заседания одного из самых важных форумов XX века – IVВсемирной конференции женщин. К тому же, по инициативе Азербайджана в Пекинскую платформу действий была внесена поправка (п.116), согласно которой взятие женщин в заложники в зонах вооруженных конфликтов впервые в

истории международного права включалось в число форм насилия.

Пекинская конференция [1] четко определила приоритеты международного женского движения по улучшению положения женщин, указав главную задачу на пути к достижению цели –реализацию поддержки и защиты женщин государством.

Главным изменением, которое имело место в постпекинский период, явилось осознание обществом того факта, что права женщин – это права человека и что гендерное равенство – это всеобщая проблема, от решения которой выигрывают все слои общества.

Принимая Пекинскую платформу действий, азербайджанское правительство под руководством Президента Гейдара Алиева взяло на себя обязательства по эффективному включению гендерного аспекта во все государственные институты, стратегии, планирование и принятие решений. На деле это означало, что до принятия решений или выполнения планов всегда необходимо проводить анализ их последствий как для женщин, так и для мужчин, а также анализ потребностей женщин и мужчин.

Положение женщины в обществе – один из важных индикаторов политического международного авторитета государства. Введение гендерного компонента требует пересмотра всей структуры общества в целом и структурной основы неравенства. Азербайджан принимает немало правовых актов по улучшению положения женщины. «Политическое будущее Азербайджана за активными сторонниками и последователями Гейдара Алиева, – утверждает академик Р. Мехтиев, – ведь положение женщины в обществе отражает общую ситуацию в стране. Можно с уверенностью сказать, что наши женщины находятся под надежной защитой и опекой государства» [8].

Активное развитие гендерной политики в Азербайджане совпадает с периодом независимости республики. В 1995 г. Азербайджан ратифицировал Конвенцию «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин»[3], а в 2001 г.– Факультативный протокол к ней.

Необходимость решения проблем женщин была отмечена на состоявшемся 25 сентября 1998 г. на I съезде женщин Азербайджана, являющимся первым форумом женщин молодой независимой республики.

В 1997-2000 гг. началась совместная деятельность правительства и Программы развития ООН по проекту «Развитие гендера в Азербайджане». В рамках этого проекта осуществлялись связанные с гендером организационные работы по институционализации и оказание технической помощи государственным структурам и женским неправительственным организациям.

Для реализации Национального плана был создан Межведомственный совет, состоящий из представителей государственных ведомств и женских НПО и осуществляющий координационную функцию.

В целях практического обеспечения равноправия и активного участия женщин, в частности, представления их в системе государственного управления, в том числе на уровне принятия решений и т.д.6 марта 2000 г.Общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев подписал Указ об осуществлении государственной женской политики, повышении роли женщин в социально-экономической, политической и культурной жизни Азербайджанской Республики, в свою очередь заложивший прочную основу создания государственной стратегии в отношении гендерного равенства и расширения возможностей женщин, всесторонней реализации их потенциала. Указ предписывает обеспечение равного представительства женщин наравне с мужчинами во всех государственных структурах республики, а также проведение гендерной экспертизы законодательства.

В продолжение политики Гейдара Алиева в 2006 г. был принят парламентом и утвержден Указом Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева закон о гендерном равенстве, разработанный при содействии Фонда народонаселения ООН, соответствующих структур Совета Европы, ОБСЕ и при широком участии неправительственных правозащитных ор-

ганизаций, были расширены полномочия Государственного комитета по проблемам женщин, в круг которых также вошло решение проблем семьи и детей. Важной мерой в обеспечении прав женщин является разработка Комплексной программы по борьбе с ежедневным насилием, которая также была утверждена в 2006 г.

Как показывает мировой опыт, гармоничное партнерство между мужчинами и женщинами в общественной и личной жизни является базисом общественного благосостояния. На практике это предполагает формирование более высокого уровня общекультурного общения, результаты которого сказываются на уровнях и формах взаимопонимания мужчин и женщин в поиске совместных решений.

Одной из важнейших и требующих значительного времени для своего разрешения проблем является обеспечение гендернобалансированной структуры общества и системы государственного управления. Социальные представления о гендерных ролях женщины не статичны, и в последние несколько десятилетий к традиционным семейным обязанностям, как свидетельствует история, дипломатическо-военно-политическому влиянию женщин, прибавились еще и глубоко профессионально-предпринимательские.

Характерной чертой политики современного Азербайджана в гендерном аспекте является законодательное обеспечение равенства между женщинами и мужчинами, поддерживаемое международными стандартами. К настоящему времени в Азербайджане проделана значительная работа по созданию гендерно ориентированной законодательной базы, и этот процесс продолжается.

Современный мир ощутимо умножает количество императивов (требований, предписаний – И.Г.) социального бытия –медицинских, гуманитарных, что предъявляет жесткие требования к мировому сообществу в целях обеспечения выживания, безопасности и процветания гражданских обществ. В нарастающей жесткости условий усиливается роль женщин как стабилизирующего фактора.

Ключевые слова: гендерные роли, государственная политика, законодательство, Азербайджанская Республика.

Литература

1. Пекинская декларация и Платформа действий.
Эл.ресурсы <https://unfccc.int/resource/docs/2012/sbi/rus/l36r.pdf>
2. Конвенция о политических правах женщин.
Эл. ресурсы http://www.owl.ru/win/docum/un/pol_con.htm
3. Декларация о ликвидации дискриминации в отношении женщин.
Эл. ресурсы: helpiks.org/7-40183.html
4. Гулузаде З. Гендер в Азербайджане. Баку, 2002.
5. Гусейнова И. Роль азербайджанской женщины в развитии независимого Азербайджана. Материалы международной конференции «Женщины Туркменистана в золотом веке». Ашхабад, 2006.
6. Гусейнова И. Доклад на заседании ООН о гендерной ситуации в национальном образовании.
7. Гусейнова И. Гейдар Алиев – от политического руководителя к общенациональному лидеру. Баку, 2005.
8. Мехтиев Р. Политическое будущее Азербайджана за активными сторонниками и последователями Гейдара Алиева.

Müstəqil Azərbaycan respublikasında siyasətin gender aspektləri

Müstəqil Azərbaycan Respublikası və onun rəhbərləri milli ənənələrə əməl edərək qadınların dövlət idarəetmə işlərinə, ölkə fəaliyyətinin bütün sahələrində və bütün səviyyələrdə onların iştirakını təmin edir.

CƏFƏR CABBARLI PYESLƏRİ GENDER PROBLEMİ PRİZMASINDA

Elza İbadova

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan
e-mail: elzaibadova@mail.ru

Əsrlər boyu qadın və kişilərin sosial durumundakı ziddiyyətlər, onların hüquqlarının bərabər olmaması yalnız bioloji səbəblərlə izah edilmişdir. Halbuki gender bərabərliyi - qadın və kişi bərabərliyini ehtiva edir və aşağıdakı amilləri nəzərdə tutur: bərabər maddi rifah; bərabər imkanlar; dəyərlərin oxşar sistemi; qərarların qəbul edilməsi prosesində bərabərhüquqlu iştirak; resurslara və qazanclara bərabərhüquqlu nəzarət.

Qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyatda gender tədqiqatlarının tarixi, “gender” anlayışının meydana çıxması ilə bağlıdır. Şübhəsiz ki, ədəbiyyata gender yanaşması qadınlar üçün hərtərəfli sosial emansipasiyanı tələb edən qadın hərəkəti, eləcə də ədəbiyyatın feminist nəzəriyyəsi ilə sıx bağlıdır. Tarixə nəzər salsaq görürük ki, yazar və şairlər bu problemi zaman-zaman prioritet məsələ kimi ön plana çəkmiş, dövrə uyğun olaraq bədii cəhətdən təhlil etməyə cəhd göstərmişlər.

Məşhur Azərbaycan dramaturqu C. Cabbarlının yaradıcılığında qadın mövzusunə həsr olunmuş bir sıra əsərlər vardır. Müəllif əsərlərində göstərdiyi zaman-cəmiyyət problemlərinin fəvqünə qadınların ictimai problemini qoyur və əsərlərinə baş qəhrəman olan qadınların adını verirdi. Cəlil Məmmədquluzadə kimi Cabbarlı üçün də qadın dərdi “köhnə bir dərd” idi. Yazıcının hekayələrinin əksəriyyəti Azərbaycan qadınının bədbəxt taleyinə həsr edilmişdir. Lakin yazıçı Azərbaycan qadınlarını donmuş bir vəziyyətdə yox, inkişafda təsvir etmişdir. “Onlar get-gedə şüurlanır, insanlıq ləyaqətlərini dərk edirlər. Cabbarlının qadın surətləri passiv etirazdan başlayaraq fəal etiraza, ictimai mübarizəyə qədər yüksəlirlər” [5, s.10].

Onun bütün hekayələrində (“Gülzar”, “Gülər”, “Dilbər”) feodal-patriarxal münasibətlər şəraitində əzilən və yeni həyat uğrunda mübarizəyə aparan azərbaycanlı qadınların həyatı təsvir olunmuşdur. O, inqilabdan əvvəl yazdığı “Vəfalı Səriyyə” (1915), “Solğun çiçəklər” (1917) kimi pyeslərində cəmiyyətdəki sosial bərabərsizlik, ədalətsizlik, qadın hüquqsuzluğu, spiritualizmə qarşı çıxır. Sovet dövründəki bəzi “azadlıq” amilləri təbii olaraq C. Cabbarlı yaradıcılığına da təsir etdi. Belə ki, o dövrdə yaradılmış “Qız qalası” (1923-1924) poemasının əsasında qadının faciəli taleyindən bəhs edən əfsanə durur. Məşhur “Sevil” (1928) pyesində isə C. Cabbarlı inqilabdan sonra qadının azad olunması, yeni məişət və ailə problemlərini açır. Baş qəhrəman Sevil obrazı azadlıq simvolu kimi özündən sonrakı bütün bədii obrazlara nümunə olaraq göstərilməyə başlayır.

Qeyd etmək lazımdır ki, oktyabr inqilabından sonra önəmli problemlərdən biri qadınların emansipasiyası idi. Xüsusilə, məişətdə hiss olunan ənənəvi fanatizmdən, ritualdan azad olmaq məsələsi olduqca mürəkkəb bir iş idi. Sevindirici haldır ki, ədəbiyyat və incəsənət qadın bərabərliyi

uğrunda çətin mübarizədə əhəmiyyətli rol oynadı. Şərq qadınlarının azadlığı problemindən heç bir Azərbaycan ədibi yan keçmədi. Amma C. Cabbarlının çoxşaxəli yaradıcılığında bu prioritet mövzuya çevrildi. “Sevil” pyesinin öz vaxtında nə qədər cəsur və aktual olduğunu indi təsəvvür etmək çətindir. “Sevil”in ilk tamaşaları böyük rezonans doğurdu, mətbuatda birmənalı qarşılanmayan qızğın müzakirələrə səbəb oldu. Bu onu göstərirdi ki, dramaturq zamanənin “ağrılı-acılı” yerinə toxunub, Şərq mühafizəkarlığı” doqmalarını qırıb, həyatın ən mürəkkəb sosial-psixoloji proseslərinə reaksiya verib. Ümumiyyətlə, dramaturgiya yazıçı üçün feminist obraz və stereotiplər yaratmaq üçün bir növ laboratoriya oldu.

“Sevil” pyesi bütün cəmiyyəti narahat edən azərbaycanlı qadınların azadlığı probleminə həsr olunmuşdur. Sevilin həyatı azərbaycanlı qadının əsarətdən-azadlığa doğru yolunun tarixidir. Əri Balas tərəfindən qadın, ana və bir insan kimi əzilmiş, təhqir edilmiş Sevil cəsurcasına ondan ayrılır və evi tərk edir. İnqilab illərində Moskvaya düşür, oxuyur və tamam yeni bir adam kimi qayıdır.

Azərbaycanlı qadının orada göstərilən azadlıq yolu mətbuatda qaynar diskusiyalara səbəb oldu. “Sevil”in ətrafında etiraslar coşub-daşır, fikirlər toqquşur. Sevil həyata real bir insan kimi daxil oldu. Azərbaycan incəsənətində öncə yaradılmış “qadınlıq” və “kişilik” obrazları yeni dövr incəsənətində formalaşan yeni gender rolları və statusları ilə kəskin ziddiyyət yaradır. “Söhbət ənənəvi Azərbaycan mədəniyyətinin dəyərləri ilə qovuşmuş yeni oxşar qender obrazlarının yaradılmasından gedir. Təbii ki, identiklik böhranı müasir modern proseslərdən sosial və mədəni cəhətdən daha zəif quruqmuş qadına daha çox təsir göstərir. Artıq cəmiyyət, dəfələrlə konkret sosial mədəni kontekstində qadının nə kimi yer tutduğunu həll etməyə çalışıb. Sevil obrazı Azərbaycan mədəniyyətində yeni qender oriyentasiyasını özündə əks etdirən yeni feminist tipidir, buna görə də alışdığımız qender stereotiplərini laxladır” [2, s.19]. Qadınlar ancaq özlərinə arxalanan, müstəqil professionallaşmış şəxsiyyətə çevrilirlər. Yeni gender orientasiyası bu planda qender münasibətlərinin ənənəvi patriarxal sitseminin rədd edərək müasir sosial-mədəni situasiyada qadınların başqalaşması vurğulayır. Yeni gender oriyentasiyalarını özündə cəmləyən və bunu bilən qadın “kişi dünyası” stereotipinin dağılmasına səbəb olan aktiv amilə çevrilir.

“Almas” (1931) pyesində müəllif 20-ci illərdə Azərbaycan kəndində baş verən dəyişikliklər fonunda gənc bir müəllimin həyatını təsvir etmiş və onun obrazını mərkəzdə qoymuşdur. Sosialist incəsənətin problemlərindən bəhs edən “Dönüş” (1932) pyesində də gənc aktrisa Gülsabah obrazı da nəzərdə durur. Qeyd etmək lazımdır ki, müəllif onun obrazına – yeni teatrın çiçəklənməsi uğrunda, köhnəlik və ətalətlə mübarizə edən yeni qadın obrazına xüsusi diqqət verir. Gülsabah yazığının özünün yeni həyatın quruculuğunda teatr və incəsənətin rolu haqqında fikirlərinin, ideyalarının özünəməxsus rəpudur. Qeyd etmək lazımdır ki, o dövrün tənqidi dramaturqun əsərlərini təhlil edərkən, həmişə “qadın mövzusu”, “qadın obrazları” terminləri işlədib və onlarda gender aspekti görməyib. Amma məhz bu, onun bir sıra əsərlərinin əsasını təşkil edir. C.Cabbarlı tərəfindən ustalıqla yaradılmış qadın obrazlarının xarakterləri Azərbaycan ədəbiyyatında ən vacib mövzulardan olan – qadın və qadınların cəmiyyətdə vəziyyəti mövzusunun daha da inkişaf etməsinə yardım göstərdi.

Beləliklə, Azərbaycan realist nəşrində qadın obrazlarının zənginliyi onu sübut edir ki, Azərbaycan yazıçıları qadın problemlərini işıqlandırmaqla qender mövzusunun açılmasında böyük bədii ümumiləşdirmələrə nail olublar. Bu da onlara başqa milli ədəbiyyatlarla müqayisədə öyrənmək üçün zəngin material verən gender tədqiqatının obyektini kimi baxmağa imkan verir.

Açar sözlər: gender problemi, C.Cabbarlı dramaturgiyası, milli ədəbiyyatımızda qadın azadlığı, sosialist ideologiyası, spiritualizm.

Ədəbiyyat

1. Əliyeva N. Gender bərabərliyinin hərtərəfli təmini Azərbaycan dövlətinin başlıca məqsədlərindəndir. “Azərbaycan” qəzeti, 5 iyun 2010, səh. 5.
2. Hacı A. Bədii yaradıcılığın gender aspektləri və feminist tənqid. “Gender problemi və müa-

sir Azərbaycan” Respublika Elmi Konfransının materialları. Bakı, Azərbaycan Universiteti.

3. Cabbarlı C. Seçilmiş əsərləri. II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 360 s.

4. Cabbarlı C. Seçilmiş əsərləri. III cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 368 s.

5. Cabbarlı C. Bioqrafik icma. Bakı, 2017

6. Ахмедова С. Отражение гендерных отношений в древнерусской литературе. Материалы научно-практической конференции «Развитие гендерного образования в конмятне современных социально-политических преобразований», Б., 2004, с.219.

7.Баженова Н.С. Обозначение экспрессии эмоций женщин (на материале художественной прозы XVIII-XX веков), Гендер: язык, культура, коммуникация. Доклады 2-й международной конференции, М., 2001.

QADIN TƏHSİLİNİN GENDER ASPEKTLƏRİ

Nübar İsayadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: nubar2017@list.ru

Müasir dövrdə Azərbaycan qadınlarının sosial-siyasi proseslərdə fəal iştirakının zəruriliyi təhsil sistemində gender bərabərliyinə nail olmağı mühüm vəzifə kimi qarşıya qoyur. Ona görə ki, hər bir cəmiyyətin demokratik dəyərlərə malik olması onun qadına və onun azadlığına verdiyi dəyərlə ölçülür. Bu cəhətdən qadınların və kişilərin bərabər hüquqlu tərəfmüqabili olması, eləcə də bu istiqamətdə təhsil, tərbiyə sahəsində həlli vacib olan işlərin görülməsi təhsilə yeni baxışın formalaşmasına zərurət yaradır. Bu zərurətin yaradılmasında, gender probleminin öyrənilməsində vətəndaş cəmiyyəti qarşıya çıxan çətinliklərə çox həssaslıqla yanaşmaq lazımdır. Təhsil sahəsində gender bərabərliyinin aktuallığı qadınlar və kişilər üçün sosial ədalət və hüquqların bərabər səviyyədə təmin olması ilə bağlıdır. Təhsil və tərbiyə sisteminə gender probleminin gətirilməsi cəmiyyətin vacib sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni məqsədlərinə daha tez və uğurla nail olmasına kömək edir [1].

Təhsil cinsindən asılı olmayaraq, hər kəsə ictimai həyatın müxtəlif sahələrində, idarəçilikdə iştirak etməyə imkan verir və onları layiqli fəaliyyət şəraiti ilə təmin edir. Məhz bu səbəbdən də təhsili gender bərabərliyinə nail olmaq və qadınların imkanlarının genişləndirilməsinin mühüm vasitələrindən biri kimi qiymətləndirmək lazımdır. Bütövlükdə təhsil sistemində, eləcə də həm orta, həm də ali təhsil sistemində gender bərabərsizliyi problemi xüsusi aktuallıq kəsb edir. 2006-cı ildə Gender qanunu Azərbaycanda təhsil sistemini tənzimləyən hüquqi-normativ sənədlərə əlavə olundu. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Təhsil haqqında qanun” və “Gender Qanunu” cinsindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququna malik olmasını qanunvericiliklə təsbit edir. Gender Qanununda təhsildə gender bərabərliyinin təsbit olunması öz əksini tapmışdır. Bu qanunun 13-cü maddəsində deyilir: “13.1. Dövlət kişi və qadınlara təhsil hüququnun həyata keçirilməsi üçün bərabər imkanların yaradılmasını təmin edir. 13.2. İşəgötürən kişi və qadınlara əsas və əlavə təhsil almaq, təhsillə bağlı məzuniyyət hüququndan istifadə etmək üçün bərabər şərait yaratmalıdır. 13.3. Dövlət mülkiyyət növündən asılı olmayaraq, bütün tədris müəssisələrinə qəbulda, tələbələrin təqaüdlə təmin edilməsində, tədris planının seçilməsində və biliyin qiymətləndirilməsində kişi və qadınlar üçün bərabər imkanlar yaradılmasını təmin edir. 13.4. Dərsliklər gender bərabərliyi prinsipinə əsaslanmalıdır” [3].

Təhsildə gender problemindən bəhs edərkən peşə seçimində gender balansının pozulmasının gələcək fəsadlarına da toxunmaq yerinə düşər. Ali təhsil sahəsində aparılmış tədqiqatlara əsasən aydın olmuşdur ki, oğlanların əksəriyyəti texniki və iqtisadi, qızlar isə humanitar və pedaqoji ixtisaslara üstünlük verirlər. Belə ki, sosiologiya, pedaqogika, psixologiya ixtisasları üzrə təhsil alanların böyük əksəriyyəti qızlardır. Pedaqogika və tibb sahələrinə qızların daha çox meyl etməsi, oğlanların bu peşələri “qeyri-kişi” peşələri kimi qəbul etməsi üzündən gələcəkdə məktəbəqədər və orta təhsil müəssisələrində uşaqların təlim-təربiyəsində qadın rolunun güclənməsindən və təhsilin ilkin və sonrakı mərhələlərində gender balansının pozulacağından xəbər verir. Pedaqoji sahəni “qadın sahəsi” hesab edən oğlanlar cəmiyyətdə mövcud olan stereotiplər və bu sahədə iqtisadi çətinliklərin olması səbəbi ilə bu peşə üzrə təhsil almağa tərəddüd edirlər. Bu isə oğlanların şüurunda sosial rolların bölünməsinə dair gender stereotipinin mövcudluğundan xəbər verir [2].

Müasir dünyagörüşə zidd olan köhnə baxışları inkar etmək və zəruri olanı təsdiq etmək təhsildə mövcud olan gender problemlərini aradan qaldırmaq üçün günün tələbidir. Bu baxımdan pedaqoji fikir tarixində, digər humanitar elm sahələrində tarixi-nəzəri ümumiləşdirmələr, tarixi-məntiqi təhlil aparmaq lazımdır. Çünki əldə etdiyimiz keçmiş sosial təcrübəyə, malik olduğumuz əxlaqi-mənəvi dəyərlərə istinad etdikdə bu sahədəki çətinlikləri asanlıqla aradan qaldıra bilərik.

Pedaqoji təmayüllü ali məktəblərin əsas vəzifələrindən biri gender mədəniyyətinə malik olan şəxsiyyətin formalaşdırılmasından ibarətdir. Çünki, bu günün tələbəsini sabahın pedaqoji işçisi kimi qəbul etməliyik. Tələbənin gender mədəniyyətinə hansı dərəcədə malik olması gələcək nəsillərin gender ruhunda böyüməsinə müsbət və yaxud mənfi təsir göstərəcək. Müəllimlər bu sahədə uğur əldə etmək üçün diqqətini yalnız bilik öyrətməyə yönəltməməlidirlər. Onlar tədris etdiyi fənnin gender aspektindən imkanlarından maksimum dərəcədə yararlanmalıdırlar. Eləcə də, genderlə bağlı problemin düzgün həll olması üçün valideyn, müəllim və gender üzrə mütəxəssislərin vahid gender yanaşmasına riayət etməsi olduqca vacibdir. Bu zərurət gender təربiyəsinin və təhsilinin məqsəd, vasitə, metod və məzmununu hər yaş xüsusiyyətindən asılı olaraq dəyişməsi ilə ortaya çıxarır. Tələbələrin gender təربiyəsi ər-arvadın psixoloji, fizioloji uyğunluğunun müxtəlif istiqamətini, ailə qurmaq və nikaha daxil olma məsələlərini də əhatə etməlidir [4].

Təhsildə gender problemlərindən danışarkən müəllim və təربiyəçinin özünün gender mədəniyyətinə nə dərəcədə malik olması məsələsinə xüsusilə diqqət yetirmək lazımdır. Çünki, müəllim özü gender mədəniyyətinin daşıyıcısı və eyni zamanda ötürücüsü olmalıdır. Bu problemin həllində xoşagəlməz halların olmaması üçün pedaqoqların ixtisasının artırılması və yenidən hazırlanması üzrə kurslarda gender probleminə həsr olunmuş mövzuların da salınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir [1].

Həm orta məktəblərdə, həm də ali təhsil müəssisələrində gender tədqiqatlarının aparılması və genderin ali məktəbdə həyata keçirilməsi mexanizminin öyrənilməsi, həmçinin bu sahədə yeni elmi və təcrübə layihələrin həyata keçirilməsi təhsilin humanistləşdirilməsinə, cəmiyyətin demokratikləşməsinə, ictimai həyatda gənc nəslin fəal iştirak etməsinə kömək edən əsas amillərdən biridir. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, bu gün digər elm sahələri ilə müqayisədə pedaqoji sahədə gender araşdırmaları və tədqiqatları aşağı səviyyədədir. Bir sıra ali və orta ixtisas məktəbləri istisna olmaqla, çoxunda gender problemi tədris olunmur. Bu cür laqeyd münasibət isə gender probleminin uğurlu həllində bir sıra çətinliklərin ortaya çıxmasına səbəb olur. Cəmiyyətdə gender bərabərliyi haqqında elmi biliklərin aşağı səviyyədə olması bir çoxlarına bu problemi istədikləri istiqamətə yönəltməyə şərait yaradır. Genderin ölkəmizdə reallaşmasına mənfi təsir göstərən amillərdən biri də təhsil işçilərinin bu problemi yaxşı bilməmələri və bu həlli çətin məsələdə özlərinə əlavə problem yaratmaqdan ehtiyat etmələridir. Təhsildə gender probleminin aradan qalxmasına mane olan amillər sırasına kişilərin və kişi müəllimlərin bu məsələyə mənfi münasibəti kimi səhv amilərin salınması əks cinsin nümayəndələrində qadın hüuqlarına qarşı radikal münasibətin yaranmasına səbəb olur. Çünki, həm Təhsil Nazirliyində, həm də ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində hər iki cinsə məxsus kifayət qədər rəhbər işçi çalışır və məktəblərin böyük bir qisminə məhz qadınlar rəhbərlik edirlər [5].

Müasir Azərbaycan təhsilinin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri gələcək üçün yüksək intellektə malik savadlı kadrların hazırlanmasıdır. Bunun üçün qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdən biri də genderdə tərbiyədir. Hər bir şagird bilməlidir ki, gələcəkdə Avropa təhsil standartlarına cavab verəcək təhsil almaq üçün ən birinci olaraq bilik səviyyəsi yüksək olmalıdır. Bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün hər tərəfli dünyagörüşünə, ümumbəşəri və milli keyfiyyətlərə malik olmaq lazımdır. Bu məqsədlə də təlim prosesinin həm tərbiyəedici, həm də inkişafetdirici funksiyalarından istifadə etmək daha məqsədəuyğundur [3].

Təlim prosesinin məktəblilərin mənəvi tərbiyəsində mühüm rolu vardır. Təlimdə yalnız şagirdlərin intellektual inkişafı deyil, həm də tərbiyəsi və şəxsiyyət kimi inkişafı da həyata keçirilir. Peşədaşlar haqlı olaraq qeyd edirlər ki, təlimin hər hansı hissəsi deyil, bütün təlim prosesi tərbiyədir. Qeyd etmək istərdim ki, dünyagörüş şəxsiyyətin formalaşmasında əsas rol oynayır. Fərdin şəxsiyyətə çevrilməsində məhz dünyagörüşü əsasdır. Bir fərdin şəxsiyyət kimi formalaşmasında gender aspekti də, xüsusilə tərbiyə prosesi əsas rola malikdir.

Gender tərbiyəsi uzun sürən bir proses olduğu üçün bu prosesə orta məktəbdən başlayıb ali məktəbdə davam etdirmək lazımdır. Belə ki, şagirdlərin və tələbələrin bir-birinə münasibətlərində cinslərarası hörmətin əsas götürülüb tərbiyə edilməsi təlim prosesində həyata keçirilməlidir [2].

Ayrı-ayrı fənlər üzrə müvafiq mövzuların tərbiyəvi cəhətlərinin nəzərə alınması şagirdlərin gender bərabərliyi - qadın və kişi arasında sosial bərabərlik, bu bərabərliyin elmi-psixoloji və mənəvi əsasları ilə bağlı zəruri biliklərlə silahlandırma bilər. Müasir dövrdə ölkəmizdə gender bərabərliyinin həllindəki lənglik, qadınların cəmiyyətin həyatında fəal mövqe tutmaq işinə cəlb edilməsi mexanizminin olmaması və s. digər problemlərin həlli tələb edir ki, orta ümumtəhsil məktəbləri yeni nəsillərin gender bərabərliyi əsasında tərbiyə olunması işinə diqqətli və məsuliyyətli yanaşsın.

Müasir təlim və tərbiyə prosesinə təsir göstərən amillər sırasında gender tərbiyəsi mühüm rola malikdir. Tərbiyə prosesinin gender probleminə təsir şagirdlərin təfəkkürünə birbaşa təsir edir [4].

Müasir dövrün aktual problemi olan gender bərabərliyinin aşılınması bütün tədris proqramlarında nəzərə alınmalıdır. Bunun üçün də V-XI siniflərin ədəbiyyat dərsləklərində gender bərabərliyi sadə, şagirdlərin təfəkkürünə uyğun formada aşılmalıdır. Bu zaman şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri, idrak fəallıqları nəzərə alınmalıdır. Çünki yuxarı siniflərə keçdikcə gender bərabərliyinin tərbiyə edilməsi daha geniş, əhatəli, elmi əsaslar üzrə aparılmalıdır.

Şagirdlərdə cinslərarası sosial bərabərliyin tərbiyə edilməsində VIII-XI siniflərin ədəbiyyat kurslarının imkanları daha genişdir. Bu imkanlar “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı üzrə, “Qazan xanın evinin yağmalanması”, N. Gəncəvinin “Xosrov və Şirin”, M. Füzulinin “Leyli və Məcnun”, M.F. Axundovun, C. Məmmədquluzadənin, M.Ə. Sabirin, S. Vurğunun, İ. Əfəndiyevin əsərlərində özünü göstərir [6].

Biz N. Gəncəvinin əsərlərində əxlaqi xüsusiyyətlərə daha çox rast gəlirik. N. Gəncəvinin irsinin tədqiqindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, o bütün yaradıcılığı boyu sosial münasibətlər, əxlaq qadın-kişi arasındakı mənəvi bağlılıq haqqında suallara cavab axtarmışdır. Həmçinin şairin əsərlərində cinslərarası sosial münasibətlərə də diqqət yetirilmişdir.

Şagirdlərə gender münasibətlərinin aşılınmasında C.Cabbarlı irsinin imkanları olduqca genişdir. O, öz əsərlərində qadın azadlığı probleminə daha çox yer vermişdir. Qadın azadlığı probleminə daha çox “Sevil” pyesində daha çox görmək olar [1].

Gender tərbiyəsinin ədəbi əsərlər vasitəsi ilə təbliğ olunması şagirdlərin dünyagörüşünə müsbət təsir göstərir. Buna görə də tərbiyə prosesində ədəbi bədii istiqamət daha məhsuldar istiqamət sayılır. Şəxsiyyətin formalaşmasında tərbiyə amili mühüm əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

Bu gün gender bərabərliyinin tərbiyə edilməsində əsas məsələ kişi və ya qadın hökmranlığının dəyişdirilməsindən ibarət deyil. Burada əsas diqqət hər iki tərəfin bir-birinə münasibətlərində gender bərabərliyinə əsaslanan əxlaqi dəyərləri əsas götürmələri və hər iki cinsin köhnə stereotiplərdən azad olmasıdır. Məhz buna görə bu gün cəmiyyətimiz ümumiləşdirilmiş əxlaq nümunələrinə, davranış

normalarına ehtiyac duyur. Bu aspektdən gender-cinsi münasibətlər, cinslər arasında sosial bərabərlik, əxlaqın mühüm tərkib hissəsini təşkil edir. Genderə dair müxtəlif elmi istiqamətlərdə tədqiqatlar çoxdur. Lakin gender bərabərliyinə nail olmağın əsas olan əxlaq və tərbiyə məsələlərinə çox az diqqət yetirilir, onların əhəmiyyəti lazımınca qiymətləndirilmir. Dəyər xarakteri daşıyan əxlaq hüquqdan onunla fərqlənir ki, əxlaqi norma və prinsiplərə əməl etmək qanuna yox, vicdan və ictimai rəyə əsaslanır [3].

Açar sözlər: gender, qadın, təhsil, qadın təhsili, qadınların azadlığı.

Ədəbiyyat

1. Gender (kişi və qadınlar) bərabərliyinin təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 10 oktyabr, 2006, s.5
2. Gender yönündən həssas siyasət: proqramların formalaşdırılması və məlumatların toplanması. B: "Aypara-3" mətbəəsi, 2011, 109s.
3. İbrahimova G. Azərbaycan qadını: tarix və gerçəklik. Bakı, Elm, 2009, 500s.
4. Qadın Hüquqları üzrə Bələdçi. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2012, 199s.
5. Mollayeva E. Gender tərbiyəsi: tarixi, nəzəriyyəsi və müasir problemləri. "Elm və təhsil" Bakı, 2013, s.268.
6. Naxçıvanlı A., Qasımova Y. Gender təhsilinin interaktiv metodikası. B: "Açıq cəmiyyət İnstitutu", 2008, 223 s.

К ВОПРОСУ О ГЕНДЕРНОМ ФАКТОРЕ В БИОЭТИКЕ

Нигяр Каландарли

Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан

e-mail: nigar_qh@hotmail.com

Современные инновационные достижения научно-технического прогресса не только позволяют улучшить качество жизни человека, но и создают многочисленные гендерные проблемы, которые непосредственным образом связаны с правовыми вопросами в области дискриминационных нарушений по половому признаку.

Возникновение науки биоэтика и развитие всемирного правозащитного движения способствовали усилению внимания к существовавшим с незапамятных времен и обострившимся во второй половине XX в. проблемам гендера. В числе фокусных трендов современных биоэтических исследований находятся вопросы гендерного равенства в сфере общественного здравоохранения, социальной дискриминации, положения женщин и девочек как наиболее уязвимых групп населения, а также проблемы репродуктивного здоровья и планирования деторождения.

Механизмы современной регуляции последствий биотехнологических возможностей отраслей науки, связанных с жизнедеятельностью человека, сегодня не в полной мере покрываются морально-нравственными заповедями, которым человечество следует на протяжении веков, и нормами традиционной медицинской этики в области женского здоровья. Инновационные прорывы науки в области генетики человека, трансплантация органов и тканей, хирургические манипуляции с человеческой телесностью, вмешательство в изменения

пола эмбриона на дородовом уровне и многие другие биотехнологии оказывают радикальное влияние на проблему взаимоотношения гендерных вопросов и биоэтики.

Согласно Ф.Фукуяме, биотехнологическая революция, происходящая в современных науках о жизни и здоровье человека, их достижения и строящиеся прогнозы означают не просто нарушение или ускорение размеренного хода событий, а приводят к тому, что будущее человечества, биологическая природа человека оказываются в решающей мере зависящими от наших нынешних решений и действий [6].

В современном мире неизменность человеческой природы уступает место принципу выхода из естественности, когда можно изменить пол либо внешние признаки будущего ребенка (цвет глаз, волос, др.), родить ребенка при отсутствии природных предпосылок, манипулировать эмбриональными технологиями и т.п. Это, в свою очередь, втягивает в формат гендерной проблематики вопросы духовного, социокультурного и, безусловно, правового, регулирования, поскольку возможность влиять на пол еще не родившихся детей может вызвать дисбаланс в сексуальных пропорциях человечества и во многих других сферах природы. Сегодня свобода человека оказалась безграничной, в том числе, и в выборе биологического пола. Решающим негативным фактором для «устойчивого развития человечества» (термин введен Всемирной комиссией по окружающей среде и развитию, 1987 г.– Н.К.) является проблема селекции в вопросах деторождения и приоритеты в пользу мужского пола.

Несомненно, такая ситуация представляет собой вызов традиционным представлениям и этическим нормам в области гендера, но, то же время, это и социальный заказ современного общества на разработку правовых оснований, учитывающих инновационные представления о биологическом и социальном статусе человека.

Гендерные стереотипы и предрассудки женского неравноправия давно и глубоко укоренились в общественном сознании, в распределении семейных ролей, на рынке труда. Выравнивание социального статуса мужчин и женщин, построение и продвижение сбалансированной гендерной политики – процесс долговременный и сложный. В связи с необходимостью установления правовой взаимосвязи биоэтики и права, разрабатываются многочисленные международно-правовые документы, рекомендуемые странам-подписантам вырабатывать государственные политики, направленные на нивелирование дискриминации женщин, в том числе, в области биоэтики.

Это, прежде всего, Конвенция ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW, 1979 г.) [5]; в 1995 г. в Пекине на 4-й Всемирной конференции ООН по положению женщин были приняты Декларация и Платформа действий (Пекин, 1995 г.); Декларация тысячелетия также содержит установления по гендеру. Ранее, в 1966 г. был принят Международный пакт о правах человека, в котором предусмотрена необходимость обеспечения равного для мужчин и женщин права пользования всеми экономическими, социальными, культурными, гражданскими и политическими правами. Принятая гораздо позже Всеобщая декларация ЮНЕСКО о биоэтике и правах человека (2005 г.) содержит признание о важности уделять внимание положению женщин и достижения справедливости в этой сфере [2].

Конвенция CEDAW, кроме законодательных мер в области правового регулирования, указывает на необходимость изменения традиционных социально-культурных моделей поведения мужчин и женщин с целью достижения искоренения предрассудков и упразднения обычаев, которые основаны на идее неполноценности или превосходства одного из полов и стереотипности роли мужчин и женщин, в том числе, осознания обоюдной ответственности за вмешательство в репродуктивное здоровье женщины и состояние эмбриона.

Не приуменьшая достоинств вышеперечисленных международно-правовых документов, отметим, что стремительность развития био- и медицинских технологий, в том числе, в области женской репродукции, генного конструирования человеческого потомства и

ряда других биоэтических направлений из этого ряда, оставила далеко позади постулаты международных актов второй половины прошлого столетия. XXI век разразился такими невероятными технологиями, связанными с моралью, нравственностью, этикой поведения и представляющими угрозу целостности и гармонии мира, что потребуются особое внимание по отношению к институту семьи и семейно-брачных отношений, пропаганде ценностей гендерного равенства, дальнейшей трансформации общественного сознания [3].

Биоэтические парадигмы со свойственными им инновационностью и парадоксальностью, новыми «этическими стандартами», подобными «суррогатному материнству», «дороговому манипулированию с эмбрионом», «замораживанию репродуктивных клеток и тканей», «искусственному прерыванию беременности и использованию абортария в медицинских и немедицинских целях» и т.п., аккумулируют в себе весьма неоднозначную философию человека, основанную на желании получить максимум благ, касающихся качественного уровня жизни и здоровья, без оглядки не будущее и на формирующийся сегодня генофонд.

Гендерное развитие всегда было одним из приоритетов в системе национальных интересов государственной политики Азербайджанской Республики. В 1995 г. республика присоединилась к Конвенции CEDAW. Во исполнение стратегии Пекинской платформы действий, утвержденной на IV Всемирной конференции женщин и определившей приоритеты международного женского движения в Азербайджане разработан и реализуется Национальный план действий, который предусматривает меры, в частности, в сфере репродукции человека. Однако вызывает сожаление тот факт, что план, принятый на рубеже веков, не содержит мероприятий в связи с нарастающими, к тому же, глобализирующимися противоречиями, с которыми сталкивается человечество в результате вмешательства биомедицинских технологий в сферу гендера. За два прошедших десятилетия научно-технический прогресс достиг таких высот, что, в отсутствие правового обеспечения и законодательной базы, генофонд будет подвержен необратимым изменениям.

Положение женщины в обществе – один из важных индикаторов применения этических принципов. Биоэтика призвана играть и играет главенствующую роль в выборе необходимых решений по вопросам, возникающим в связи с влиянием достижений научно-технического прогресса на гендерное равенство во всех сферах жизнедеятельности человека. Нельзя забывать о том, что введение гендерного компонента требует пересмотра всей структуры гражданского общества в целом и структурной основы неравенства. Поэтому основное внимание должно быть перенесено на перестройку институтов и процесса принятия политических и экономических решений в обществе в целом и в сегментах промышленности, науки, здравоохранения, а также в общественном просвещении.

Ключевые слова: биоэтика, право, гендер, международно-правовые документы, конвенция CEDAW, Азербайджанская Республика, научно-технический прогресс.

Литература

1. Bioetika: sənədlər, terminlər. Elm.red. A.İ.Mustafayeva. Bakı, 2009.
2. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о биоэтике и правах человека (2005 г.), В кн. «Bioetika: sənədlər, terminlər». Elm.red. A.İ.Mustafazadə. Bakı, 2009.
3. Каландарли Н.Г. Проблемы биоэтики в свете Азербайджанского законодательства, Сборник материалов XVI Республиканской научной конференции докторантов и молодых ученых. Баку. 2012.
4. Каландарли Н.Г. Права пациентов в Азербайджанском законодательстве и международный опыт. Баку, 2016.
5. Конвенция «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин,

Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, 34-я сессия. Дополнение № 46.

6. Фукуяма Ф. Наше постчеловеческое будущее: последствия биотехнологической революции (пер. с англ.). Москва, 2004. Эл.ресурс: www.alt-future.narod.ru/Future/Fnpb/fukunpb.htm

Bioetikada gender faktoru

Bioetika və hüquq sahəsində gender bərabərliyinin təmin olunması məsələləri insane fəaliyyətinin bütün sahələrində əsas rol oynamağa yönəldilmişdir. Gender məsələlərinin inkişafı dövlət siyasətinin milli maraqlarının prioritetlərindəndir.

ПРОБЛЕМА ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ И ГЕНДЕРНЫЙ ВОПРОС

Сона Каландарли

Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан

e-mail: sona.galandarli@mail.ru

Проблема торговли людьми, в особенности женщинами, – серьезная общественно опасная реальность современного мира. Многие страны, признавая, что торговля людьми стала одной из самых актуальных форм попрания прав человека, принимают законы и планы действий, создают национальные координационные механизмы в противовес развитию этого негативного явления.

Успешное противодействие торговле женщинами зависит от правового обеспечения решения этой проблемы как на уровне международного, так и внутригосударственного права. Основные меры по борьбе с этим опасным явлением излагаются в ряде международных документов, которые рекомендуют направить государственные политики на безусловный и безоговорочный запрет подобного рода деяния, нивелирование условий, способствующих развитию торговли людьми в сфере гендера, установление за них ответственности в каждом государстве, являющемся подписантом этих документов.

Сегодня проблема торговли женщинами обретает «инновационные» тренды, связанные с глобальными достижениями научно-технического прогресса и применением их в преступных целях. Являющийся сам по себе опасно актуальным, «живой» траффинг, в условиях открытости границ, неограниченного и слабоконтролируемого экспорта «уродливых ценностей», несет в себе еще более жесткую парадигму рабской сексуальной эксплуатации.

В связи с нарастающими темпами глобализации, стремительным развитием всепроникающих информационных технологий, неконтролируемым обогащением одних слоев населения и маргинализацией других, ростом современных видов организованной преступности, проблемное пространство гендерной науки значительно расширяется: в нее включаются не только морально-нравственные, но также и правовые компоненты, объединяющие различные системы ценностей – социально-личностные, биофизиологические, юридические.

Торговля людьми, в доминанте своей, женщинами – это не что иное как рабство, которое

было отменено, как известно, более 200 лет назад. Тем не менее, сегодня этот своего рода «институт», претерпев изменения временем, возрождается, причем достаточно активно и угрожающе. Согласно Всеобщей декларации прав человека [1], свобода человека является одной из главных общечеловеческих ценностей, а обеспечение неприкосновенности личности – основной функцией государства.

«Сегодня большинство государств-участников ОБСЕ признают, что торговля людьми является большой проблемой. Многие страны принимают активное участие в собственных законодотворческих и законодательных процессах по минимизации негативных последствий и полной ликвидации преступной торговли людьми. На сегодняшний день вызов для населения заключается в том, чтобы значительно увеличить масштабы эффективности применяемого законодательства по борьбе с торговлей людьми», – отмечает спецпредставитель ОБСЕ и координатор по борьбе с торговлей людьми Мария Грация Джьямаринаро [4].

Проблема торговли людей с каждым днем охватывает все большее количество людей, значительная часть из которых – женщины, вывозимые за рубеж с целью сексуальной эксплуатации. Международные эксперты подсчитали, что годовая мировая прибыль преступников достигает 9,5 млрд.дол. [2]. Это соответствует общему доходу от мировой торговли основными товарами потребления. Статистические данные неопровержимо указывают на тенденцию возрастания темпов торговли людьми во многих государствах мира.

Движущими силами торговли людьми, как осовременившегося «тренда» рабства, являются: гендерное неравенство и дискриминация женщин; отсутствие равных возможностей; экономическое неравенство как внутри государств, так и между ними; коррупция; гражданская нестабильность; недостаточное выполнение государствами своих функций по защите прав своих граждан; наличие спроса на платные сексуальные услуги и дешевую рабочую силу.

Торговля женщинами представляет собой особый вид нелегальной преступной предпринимательской деятельности, которая использует для своей выгоды потенциал все более интенсифицирующихся международных миграционных потоков. Она оказывает глубочайшее воздействие на свои жертвы, причиняя им психологический и физический вред и травмируя их, а также повышая шансы заразиться такими опасными болезнями, как СПИД.

Глубокий духовный и социально-экономический кризис, дифференциация населения по уровню материального обеспечения приводят к тому, что охват вовлекаемых в преступную деятельность жертв стремительно расширяется, и, что самое опасное, группу социально незащищенного слоя населения значительно пополняют несовершеннолетние подростки, дети младшего возраста, причем не только девочки.

Мировое сообщество, осознав чрезвычайную серьезность проблемы, направляет свои усилия на противодействие торговле людьми, ликвидации факторов, способствующих усиливающемуся развитию преступных деяний. Принцип свободы и неприкосновенности личности закреплён в основополагающих международно-нормативных актах. Так, ст.3 Всеобщей декларации прав человека, провозглашенной Генеральной Ассамблеей ООН (1948 г.), провозглашает, что «каждый человек имеет право на жизнь, свободу и на личную неприкосновенность». Уже в 1949 г. резолюцией 317 (IV) Генеральной Ассамблеи ООН была принята Конвенция «О борьбе с торговлей людьми и с эксплуатацией проституции третьими лицами», в Преамбуле которой перечисляются международные акты начала XX в. Это: (1) Договор от 18.05.1904 «О борьбе с торговлей белыми рабынями» и одноименная Конвенция от 04.05.1910 с изменениями, внесенными в них Протоколом, утвержденным Генеральной Ассамблеей ООН 03.12.1948; (2) Конвенция от 30.09.1921 «О борьбе с торговлей женщинами и детьми» с изменениями, внесенными в нее Протоколом, принятым Генеральной Ассамблеей ООН 20 октября 1947 г.; (3) Международная конвенция от 11.10.1933 «О борьбе с торговлей совершеннолетними женщинами», с изменениями, внесенными в нее указанным Протоколом.

Эта Конвенция отмечает, что «проституция и сопровождающее ее зло, каковым является торговля людьми, преследующая цели продажи женщин и из других групп населения, несовместимы с достоинством и ценностью человеческой личности и угрожают благосостоянию человека, семьи и общества»[5]. Статьи конвенции отражают меры наказания всех, кто для удовлетворения сексуальных желаний другого лица сводит, склоняет или совращает в целях проституции другое лицо, даже с согласия этого лица; эксплуатирует проституцию другого лица (ст.1); содержит дом терпимости или управляет им, или сознательно финансирует или принимает участие в финансировании дома терпимости; сдает в аренду или снимает здание или другое место, или часть такового, зная, что они будут использованы в целях проституции третьими лицами (ст.2); покушается на совершение правонарушений из ст.1 и 2 (ст.3).

В 1979 г. ООН была принята Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW). Так называемая «Женская конвенция» стала основополагающим документом, выделившим в отдельную категорию права женщин в системе прав человека. Она стала основой для всех остальных документов, защищающих права женщин, которые принимаются ООН [6].

В принятых в 1995 г. Пекинской декларации и Платформе действий установлено, что в настоящее время понятие торговли людьми значительно расширилось и включило в себя все другие виды эксплуатации женщин. В соответствии с положениями этих документов, в сферу торговли людьми входит, помимо вовлечения женщин в занятие проституцией, принудительный труд и браки по принуждению.

Нормативную базу Европейского Союза в области предотвращения торговли людьми формирует пакет рекомендаций, принятых в 1991 г. и утвержденных в 1995 г. Европейским Парламентом. В нем нашли отражение все существовавшие ранее юридические акты, в которых содержатся права человека и вопросы, связанные с торговлей людьми. Это: Европейские права человека и Конвенция (1950 г.) основных свобод и ее протоколы, Европейская Социальная хартия (18.10.1961 и 1996 г.), Рекомендация (1987 г.) «О нелегальной торговле детьми и другим формам эксплуатации детей» и ряд др.

В этих и других международных документах в качестве целей торговли женщинами помимо проституции и других форм сексуальной эксплуатации приводятся принудительный труд или услуги, рабство или обычаи, сходные с рабством, подневольное состояние или извлечение органов. В современных условиях совершенствуются способы и действия для достижения указанных целей, которые подразумевает вербовку, перевозку, передачу, укрывательство и доставку людей. Цели достигаются путем угрозы применения силы или других форм принуждения, похищения, обмана, мошенничества, злоупотребления властью или уязвимостью положения, либо путем подкупа, в виде платежей или выгод для получения согласия лица, контролирующего другое лицо.

Помимо разработки и имплементации в национальные законодательства правовых нормативных актов необходима реализация превентивных действий, таких как общественное просвещение об опасных ситуациях, организация необходимых просветительских мероприятий по гендерным проблемам в учебных заведениях, в том числе, в школах, повышение роли образования в данном вопросе. В этих действиях необходимо всегда делать акцент на равноправие женщин и мужчин, уважение прав человека и достоинства личности, соблюдение гендерного баланса и т.д.

Ключевые слова: торговля людьми, гендер, международно-правовые акты, дискриминация женщин.

Литература

1. Всеобщая декларация прав человека.

Эл.ресурс: www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

2. Доклад Государственного департамента США за 2009 г. «О торговле людьми». Эл.ресурс http://sartraccc.ru/Traffic/i.php?oper=read_file&filename=scien_rep/0008.htm

3. Дягилев А. Некоторые вопросы уголовно-правовой квалификации торговли людьми в целях сексуальной эксплуатации//Вестник Нижегородской академии МВД РФ. 2015, №3(31). с.195.

4. Журнал ОБСЕ. Вып.№4, 2010.

5. Международная конвенция «О борьбе с торговлей совершеннолетними женщинами». Эл.ресурс http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/trafficking_suppression.shtml

6. Официальные отчеты Генеральной Ассамблеи, 34-я сессия. Дополнение № 46. с.250-254.

İnsan alveri problemi və gender məsələsi

Tədqiqat obyektində qadınlarda insan alverinə qarşı mübarizə məqsədi ilə milli siyasətin bu fenomeni və onu təşviq edən şərtləri qadağan etməyə yönəldilməsini tövsiyə edən beynəlxalq hüquqi sənədlər araşdırılır. O cümlədən, müasir dövrdə qadınların hüququnun müdafiəsi üçün milli qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruriyyəti göstərilir.

РОЛЬ ЖЕНЩИНЫ В ФОРМИРОВАНИИ НАУЧНО- ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ЭЛИТЫ АЗЕРБАЙДЖАНА

Рена Керимова

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

«Женщины отражают всю красоту общества. Ни одно общество не может существовать без женщины. Азербайджанские женщины занимают особое место среди женщин всего мира благодаря своему интеллекту, мудрости, знаниям и талантам. Именно ввиду этого, мы вправе гордиться ими [1, с.51]. Гендер является не только неотъемлемой частью жизни современного общества, но и направляющим фактором политических и правовых процессов, происходящих в современном мировом сообществе.

Современный гендерный подход внес незаменимый вклад в структурное исследование модернизированного общества, и осуществил аналитический пересмотр политической, социальной и правовых сфер жизни откорректировав и направив их в нужное русло.

Являясь основным атрибутом правовых норм, критерий в гендере стал ключевым объектом, находящим свое практическое отражение в документах всемирных влиятельных организаций и структур международных конференций и симпозиумов.

Гендерная культура свойственна каждому обществу и подлежит целесообразному исследованию сознания, мышления, гендерного мировоззрения [3, с.28]. С этой точки зрения следует искать пути формирования гармонического развития мужских и женских отношений, создавая гендерный баланс или, так называемую. симметрию этих отношений в современном обществе.

Рассматривая свою субъективную позицию на гендерную проблему и, учитывая ее обусловленность, невозможно отрицать отсутствие конкретной точки зрения для прогнозирования ближнего и дальнего будущего человечества [3, с.16]. Современная гендерная культура Азербайджана является синтезом разных социально-экономических формаций и историко-этнографических преобразований.

Все вышеупомянутые процессы не прошли мимо самобытной культуры Азербайджана, оставив свой неизгладимый след, создав свои особые стереотипы, отразившиеся на нравственном, социальном, политическом и экономическом мышлении общества.

Современное Азербайджанское государство, преодолев множество преград на своем тернистом пути, претворяет в жизнь созидание нового общества, основанного на научно-интеллектуальном потенциале. С этой точки зрения, необходимо мобилизовать потенциал и ресурсы, параллельно соотносительные с национальным мышлением. Рассматривая развитие общества с этого ракурса, необходимо сформировать сильный образ женщины, способной гарантировать социально – моральное развитие общества и владеющей жизненной стратегией. Во имя будущего нашего государства и нашей страны, следует привлечь каждого из нас к решению гендерного вопроса. Благосостояние будущего мирового сообщества зависит в полной мере от разумной инициативы и усилий не только мужчин, но и женщин. Это значит, что мы становимся очевидцами активных гендерных критерий, гармонично действующих на уровне государственных структур совокупно с гражданским обществом, где рождаются новые параметры ответственности и динамизма критерий в гендере. Новообразованное общество обуславливается не только индивидуальной, но и коллективной деятельностью [4, с.117]. Независимо от биологического статуса, каждый гражданин общества должен обладать инициативой, обширным мировоззрением, высокой культурой и патриотизмом, т.е. теми качествами, которые влияют на развитие благосостояния данного общества.

В Азербайджане гендерная личность обладает перспективной, интеллектуальной практикой, и на протяжении многих лет существует традиция диалога, основанная на критерии гендера.

Азербайджан строит свое будущее на основе своего материального и морального потенциала; в нашей стране женщины составляют половину всего населения. Таким образом, становясь креативным ресурсом общества, они, бесспорно, подтверждают тот факт, что именно они являются неотъемлемой частью населения, влияющей на развитие страны.

На заре независимости нашей республики гендерная политика была сформулирована как основной принцип государственного строительства и приоритетов национальной политики, национальным лидером Гейдаром Алиевым. Гендерная политика, став одной из насущных, долгосрочных государственных программ, нашла свое подтверждение на различных уровнях самобытной национальной культуры, научной, политической и экономической деятельности.

Гендерная политика была успешно претворена в жизнь указами президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева.

В 2006-ом году был создан « Государственный комитет по проблемам семьи, женщин и детей». Деятельность данной структуры направлена на решение проблем, с которыми сталкиваются женщины, на улучшение благосостояния семьи и детей.

Женщины носят на своих хрупких плечах тяжелое бремя культурно-нравственных и социальных проблем и в пространстве глобализации в условиях созидания инновационного общества роль женщины неоспорима.

На международном уровне известно принятие ряда нормативных актов, способствующих раскрытию огромного потенциала с точки зрения гендерной политики. Эти факты находят свое подтверждение в мировой практике [1, с.152]. Участие женщин в интеллектуальной деятельности нашло свое отражение не только внутри страны, но и на международном уровне

в лице первого вице-президента, посла доброй воли ЮНЕСКО и ИСЕСКО Мехрибан Алиевой. Разносторонняя деятельность первого вице-президента Азербайджанской Республики, Мехрибан Алиевой в области науки, культуры, медицины, образования, социально-экономической и общественно-политической области показала всему миру, каких высот и горизонтов может достигнуть женщина. Международные мероприятия, организованные и проводимые первым вице-президентом, такие как реставрация Ватиканского музея в Италии, дни культуры Азербайджанской Республики во Франции, музыкальные фестивали проведенные в Баку, Шеки, Габала, благотворительные акции для не имущих и детей сирот, указ о восстановлении инфраструктуры освобожденных территорий Джоджуг –Марджанлы, спортивные олимпиады. Выставки, реконструкция школ и других образовательных центров являются примером разносторонней деятельности, направленной на улучшение благосостояния общества и страны и признания Азербайджанского государства на международном уровне внесли весомый вклад в развитие мирового сообщества.

История человечества доказывает что общество, развивающееся с привлечением женского потенциала, обладает более высокими качествами как скорость, цивилизованность, модернизация [4, с.37].

Азербайджанская женщина отличается своей мудростью, выдержкой. Последнее десятилетие ознаменовалось тем, что статус женщины повысился в обществе: женщины стали активными участницами государственного строительства, формирования законодательных актов, научно-технического прогресса, сфер бизнеса, медицины и культуры.

Активность Азербайджанских женщин руководствуется принципами моральных ценностей с одной, и гендерной политикой, осуществляемой правительством, с другой стороны [2, с.279]. На региональном семинаре «Женщина в науке», проведенном при поддержке ААССА, ИАР Международной Академической Ассоциации гендерной проблеме было уделено особое внимание.

В своем выступлении председатель «Комитета по проблемам семьи, женщин и детей» Х. Гусейнова подчеркнула, что научно-техническая, общественно-политическая, экономическая и другие области получили ценный вклад, внесенный женщинами Азербайджана: первым вице-спикером Парламента АР, вице-премьером Нахичеваньской АР, вице-президентом Нефтяной Компании являются женщины. В национальной безопасности, в области юстиции женщины трудятся в профессиональном звании генерала плечом к плечу со своими коллегами [2, с.283].

Среди женщин ученых Азербайджанской Республики 3 академика, 13 членов корреспондентов, 124 докторов наук и более 1600 кандидатов наук.

Ключевые слова: политика в гендере, научно-интеллектуальный потенциал, весомый вклад, законодательный, научно-технический прогресс, социально-политический, национальный колорит.

Литература

1. Mirzəzadə R., Azərbaycanca gender tədqiqatları, Bakı, 2002.
2. Aslanova R., Əbədi müstəqillik güclü dövlətçilik yolunda, Bakı, 2014.
3. Ажгихина Н., Гендерные стереотипы, Москва, 2000.
4. Бем С. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов, Москва, 2004.
5. Блохина Н.А. Гендер и культура, Москва, 2000.

GƏNC NƏSLİN GENDER TƏRBIYƏSİNDƏ MİLLİ MENTALİTETİN ROLU

Bahar Qasımlı

AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

e-mail: baharqasimli93@gmail.com

Müstəqillik yoluna qədəm qoymuş Azərbaycan dövləti demokratik dövlət quruluşunun bərqərar olmasına, xalqımızın mənəviyyat dünyasının təməlini təşkil edən milli-mənəvi dəyərlərə qayıdışa, mənəvi inkişafın başlanmasının geniş vüsət almasına geniş imkanlar yaratdı. Müasir dövrün prioritet məsələlərində biri olan Azərbaycan təhsilinin, iqtisadiyyatının və bütövlükdə cəmiyyətin Avropa məkanına integrasiyası şəraitində çoxəsrlik dövlətçilik ənənələri olan ölkəmizdə qiymətli mənəvi irs kimi bizə gəlib çatan adət-ənənələrimizə, milli dərkimizə yeni münasibət formalaşmaqdadır.

Gender bərabərliyinin gənc nəslə aşılınması zamanı milli xüsusiyyətlərin, milli mentalitetin nəzərə alınması tərbiyə prosesində əldə ediləcək nəticənin hər iki tərəf, həm qadın, həm də kişi üçün əhəmiyyətli olmasına zəmin yaradır. Gender bərabərliyindən danışarkən bu anlayışın yaxın zamanlarda aktual problemi özündə əks etdirən problem kimi araşdırılması düzgün deyil və bu problem həlmləmək üçün ayrı-ayrı tarixi dövrləri gender aspektindən təhlil etmək lazımdır.

Əski türklərin qadın hüquqlarına qarşı demokratik münasibəti haqlı olaraq türk feminizminin əsasında dururdu. Bunu qədim türk inanclarında və etiqadlarında da görmək mümkündür, belə ki, əski türklərə görə şamanizm möcüsəsinin əsasında onun qadındakı müqəddəs qüvvəyə söykənməsi dururdu. Türk qadınına münasibətdən danışarkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, tarixi keçmişimizdə türk qadınının siyasi nüfuzu da gözlənilmişdir. Bu da ona dəlalət edir ki, müəyyən dövlət əhəmiyyətli və tələpəli qərarların qəbulunda müəyyən razılaşmalar və məsləhətləşmələr olmuşdur. Həç şübhəsiz ki, bu da türk qadınlarının həm də siyasi arenada kişilərin bacarıqlı mütəfəqqi olmasından xəbər verir. Belə faktlara türk xalqlarının tarixində çox rast gəlmək olar. Bu faktlar içərisində müharibə şəraitində olan iki dövlət arasındakı sülh sazişinin imzalanmasına öz siyasi bacarığı və qadın fəhmi ilə nail olmuş Sara xatunun- Ağqoyunlu dövlətinin hökmdarı Uzun Həsənin anasının adı fəxrlə çəkilir. Tarixçi alim Y. Mahmudov yazır: “Uzun Həsən dövlətin taleyi üçün...düzgün qərar qəbul etdi. Anası Sara xatunun başçılığı ilə...döyüş düşərgəsinə bir elçi heyəti göndərdi. O zaman bütün Şərqdə, habelə Avropada istedadlı bir diplomat kimi məşhur olan Sara Xatun oğlunun diplomatic tapşırığını məharətlə yerinə yetirdi” [6, s.48].

Böyüyən nəslin gender tərbiyəsinin düzgün aparılmasında ailə daxilində “qadın-kişi” vəzifələrinin patriarxal qaydalara əsasən bölüşdürülməsi bəzi çətinliklər yaradır. Çünki ailənin möhkəmliyini, oradakı qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan münasibəti ər və arvadın ictimai tələbatları istiqamətləndirir. Düzdür, Azərbaycan ailəsində qadının öz işi, kişinin isə öz işi vardır. Ancaq tərbiyə prosesində cinsindən asılı olaraq əmək bölgüsündə belə sədlər qoymaq, işləri “sırf kişi” və ya “sırf qadın” işinə bölmək düz deyil. Bəzən həm qadın, həm də kişi elə çətin bir şəraitə düşə bilər ki, belə şəraitdə onun həm qadın və həm də kişi işlərinin öhdəsindən gələ bilmək bacarığı köməyinə gələ bilər. Çünki ailənin həm maddi, həm də mənəvi ağırlığı hər iki cinsin üzərinə eyni dərəcədə düşür və bu çətinliklər gender bərabərliyinə əsaslanan zaman daha asan aradan qaldırılır. ər-arvadın bir-birinə dayaq olub bütün maneələri birlikdə dəf etməsi, bir-birinin hüquqlarına hörmətlə yanaşması ailənin möhkəmliyinə, ailədə böyüyən uşaqların normal inkişafına müsbət təsir göstərir [7, s.67].

Milli mentalitetin yaranmasında müstəsna rola malik olan əski türklərin qadına münasibətinin gender baxımından təhlili onu deməyə əsas verir ki, qadına mütərəqqi münasibət ailə-nikah fonunda da özünü göstərirdi. Müəyyən qədər demokratik baxışlara malik əski türklərdə kişinin bir arvadı ola bilərdi və bu təknikahlılıq sonralar Nizaminin dililə öz dövrünün çoxarvadlılıq kimi bəlasına qarşı məharətlə qoyulmuş və ideallaşdırılmışdır. Ola bilsin ki, belə ehtiramın qazanılmasında türk qadın-

larının özlərinin də əhəmiyyətli rolu olmuşdur və qəhrəmanlıq tarixini kişilərlə bölüşdürən qadınlar haqqında tarixi məlumatlar çox təəssüf ki, bu gün də açılmamış qalır. Qadın hüquqlarına gender baxımından münasibəti özündə əks etdirən müxtəlif xalqların adət-ənənələrinin tarixi kontekstdən təhlili onu deməyə əsas verir ki, dünya xalqlarının bəzilərinin qədim adət-ənənələrində qadına qarşı mürtəce münasibət hökm sürmüşdür. Məsələn, dünyada bu gün ən mədəni xalqlardan biri hesab edilən ingilislərdə kişilər IX əsrdək arvadlarını satmaq hüququna malik olmuşlar. Allahın qadağalarını pozub Adəmi yoldan çıxaran Həvvanın qızı olduğuna görə şeytanla bərabər tutulan qadına hətta İngiltərədə İncilə əl vurmaq qadağan edilmişdi. Bu qadağa yalnız VIII Henrixin (1509-1547) dövründə aradan qaldırıldı.

Qədim Hind ənənəsinə görə qadının miras hüququ olmamış, zəif xarakterli və aciz məxluq sayıldığından evdə ərinin əsiri vəziyyətində idi.

Roma qadınları isə hətta öz cehizlərinə sahib olmadıqlarından öz malına hökm və vəsiyyət etmək hüququndan məhrum idilər. Orta əsr Yaponiyasında qadının qılınca toxunması qılınca gözdən salırdı və kişinin bu qılınca əlinə götürüb vuruşması ayıb sayılırdı [6, s.65].

Qadın hüquqlarının pozulmasında qızların məcburi şəkildə qohum nikahlara məcbur edilməsi stereotip yanaşmaya əsaslanan ən böyük sosial bələdir. Şəriət qanun-qaydalarının doğru olmayan interpretasiyasına əsaslanan belə nikahlar vasitəsilə qadın həm ərindən, həm də qohumlarından asılı vəziyyətə düşür. Məhz belə nikahların sayının artması cəmiyyətdə dini ehkamların geniş yayılması fonunda baş verdiyindən ailə-nikah məsələlərinin gender rakursunda öyrənilməsi zərurət kimi ortaya çıxır.

Ölkəmizdə cinslər arsındakı sosial bərabərliyin həyata keçirilməsində əsas maneələrdən biri kimi, mürtəce ənənəyə, yanaşmaya əsaslanan qız və oğlan tərbiyəsində mövcud olan fərqlərdir. Gender bərabərliyinə gedən yolun məhz tərbiyədən keçdiyini nəzərə alsaq, qızlara verilən tərbiyədəki köhnə stereotiplərin aradan qaldırılması tərbiyə işində ən vacib məsələdir. Əksər Azərbaycan ailələrində qızı tərbiyə edərkən ona milli mentalitetə uyğun olan xüsusiyyətlərin aşılması tərbiyənin əsas məqsədi kimi qəbul edilir və ailədə ənənə və etik-əxlaqi normaların daşıyıcısı olmaqla qızın üzərinə daha çox məsuliyyət düşür. Belə yanaşma, qızı ailə şərəf və ləyatının təmsilçisi kimi qəbul etdiyindən ona aşılacaq əxlaqi keyfiyyətlər oğlanlara verilən tərbiyədən çox fərqlənir. Belə ki, qızların tərbiyəsinin göstəricisi kimi özünü layiqli aparması, yaxşı davranış tərzini, hər şeylə razılıq, mehriban olması əsas götürülür. Ənənəvi yanaşmaya əsaslanan tərbiyə prosesində cinslər arasındakı gender asimetriyası özünün daha qabarıq büruzə verir: qızlar tərbiyə edilərkən onları daha çox asılılığa, qeyri-müstəqilliyə həvəsləndirirlər ki, bunun da əsasında qadın müstəqilliyi və azadlığı haqqında köhnəlmiş yanlış fikirlər durur. Oğlanların tərbiyəsi isə qızlarınkindən tam fərqli aparılır: müstəqillik, bütün maneələri dəf edib məqsədə doğru irəliləmək, güclü iradə, təcavüzkarlıq [5, s.26].

Bu gün ailədə gender problemindən söhbət açarkən Qarabağ müharibəsinin, torpaqlarımızın 20%-nin erməni işğalçıları tərəfindən zəbt edilməsi nəticəsində bir milyondan çoxını olan Azərbaycanda atanın şəhid olduğu, tərbiyəni ananın həyata keçirdiyi ailələrdə gender tarazlığının istəməz pozulmasını diqqət mərkəzində saxlamaq vacibdir. Gender disbalansının pozulması nəticəsində hər iki cinsdən olan uşaqların gender identikliyinə bir sıra problemlər özünü göstərir ki, bu da sosial-siyasi və iqtisadi amillərlə birbaşa bağlıdır. Ümumiyyətlə tarixində uzunmüddətli müharibə olmuş xalqlar üçün bu problem səciyyəvidir. Tədqiqatçı E.V.Andrienko qeyd edir ki, “Böyük Vətən müharibəsindən sonra, milyonlarla rus uşaqları atasız qaldıqlarından Rusiyada bir çox ailələrdə gender identifikasiyası prosesi pozuldu. Atanın olmaması ananın güclü hakimiyyətinin qaçılmaz olduğuna şərait yaratdı. Tədqiqatçının fikrincə, bu gün də uşaqların tərbiyəsində ananın əsas lider olduğu, atanın isə gözcərpəmayan ikinci dərəcəli rolu olan ailələr də az deyil [2, s.13].

Beləliklə, deyə bilərik ki, gənc nəslin gender tərbiyəsində ailə əsas institutlardan biridir və bu prosesə ailənin həm yazılmış, həm də yazılmamış qanunları güclü təsir göstərir. Bununla belə, gənclərin gender tərbiyəsinin rəvan getməsi üçün nəzərdə tutulması vacib olan amillər içərisində milli

xüsusiyyətlər əsas yerlərdən birini tutmalıdır.

Açar sözlər: gənc, gender, milli, tərbiyə.

Ədəbiyyat

1. Abbasov A. Milli əxlaq və ailə etikası, Bakı, 2008, 371 s.
2. Axundov A.B. Gender sosiologiyası kursu üzrə tədris proqramı, Bakı, 2003 13 s.
3. Mollayeva E. Gender tərbiyəsi: tarixi, nəzəriyyəsi və müasir problemləri. Bakı, 2013, 267 s.
4. Hacıyeva E.N. Gender tədqiqatlarının hüquqi aspektləri kursu üzrə tədris proqramı, Bakı, 2001, 16 s.
5. Abbasov Ə., Qaraşov H. Azərbaycanda gender problemləri: mövcud vəziyyət və əsas istiqamətlərdə inkişaf, Bakı, 2014, 327 s.
6. Əliyev Ə. Mədəniyyət və din, Bakı, 1999, 76 s.
7. Əliyev F. Müasir mərhələdə vətənpərvərlik tərbiyəsi metodik vəsait, Bakı, 2012, 156 s.
8. Əliyev P. Gənclərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi. Bakı, 2016, 156 s.
9. İlyasov H. Ailədə uşaqlarla aparılan vətəndaşlıq tərbiyəsinin xüsusiyyətləri, 64-67 s.
10. Qasımova L. Məktəblilərin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyəsi təcrübəsindən, Bakı, 2004, 220 s.

AİLƏDƏ GENDER ƏSASLI MÜNASİBƏTLƏRİN TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ SOSIAL İŞÇİNİN ROLU

Aygün Qurbanova

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: qurbanliaygun1@gmail.com

Ailə özündə sosial təşkilatın, sosial strukturun, institutun və kiçik qrupun xassələrini əks etdirən çoxşaxəli sosial qurum olmaqla bərabər, cəmiyyətin ən mühüm baza hissələrindən birini təşkil edir. Ailə anlayışı sosiallaşma, təhsil, siyasət, hüquq, əmək, mədəniyyət və digər sahələrin öyrənilməsi üçün vacibdir və sosial nəzarət, sosial nizamsızlıq, sosial mobillik, miqrasiya, demoqrafik dəyişikliklər prosesini dərk etmək üçün vasitədir [1].

Sosioloq A. Q. Xarçevin verdiyi tərifə görə, ailə həyat yoldaşları, valideynlər və övladlar arasında tarixən konkret münasibətlər sistemi, üzvləri nikah və qohumluq əlaqələri, ümumi məişət və qarşılıqlı məsuliyyətlə birləşmiş, sosial vacibliyi, əhalinin fiziki və mənəvi artımına cəmiyyətin ehtiyacı ilə şərtlənən kiçik qrupdur. Ailənin müasir və daha yığcam tərifini isə ABŞ-ın əhali və iqtisadiyyat haqda məlumat hazırlayan Federal Statistika Sisteminin əsas agentliyi olan ABŞ Siyahıyaalma Bürosu bu şəkildə verir: “ailə qan, evlilik yaxud övladlığa götürmə əsasında əlaqələri olan və eyni damın altında yaşayan iki və daha çox insanın nisbətən daimi qrupudur (2007)” [2].

Ailə münasibətlərinin, ailə rollarının təhlili onun funksiyalarını dərk etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ailə rolları insanın cəmiyyətdəki sosial rollarından biridir. Ədəbiyyatlarda ailənin doğum (reproduktiv), uşaqların himayəsi (ekzistensial) və onların tərbiyəsi (sosiallaşdırma) funksiyaları haqda yazılır. Buraya həmçinin ailənin təsərrüfat-iqtisadi funksiyasını da daxil etmək lazımdır. Bu funksiya ailənin mövcud olması üçün maddi şəraitin təmin edilməsi, ailə üzvlərinin maddi və bir çox başqa tələbatlarının ödənilməsi, ev təsərrüfatı ilə məşğul olmaq, ailə büdcəsinin idarə edilməsi

aiddir.

Zaman keçdikcə dəyərlər və fikirlər dəyişə bilər, yeni dəyişiklikləri qəbul etməyən ailə başçıları bəzən bir-birini dəyişməkdə ittiham edirlər. Bundan əlavə, geniş ailə tərkibində ailə konfliktinin yaranması daha çox gözlənilən haldır, bir evdə yaşayan qayınata, qayınana, qayınlar, baldızlar və gənc ailə arasında mübahisələrin düşməsi tez-tez rast gəlinir, belə ki, onlar bir-birlərinin, daha çox isə gənc ailənin həyatına və şəxsi işlərinə müdaxilə etdikləri üçün münaqişə yaranması qaçılmaz olur.

Ailə münaqişəsi olduqca geniş mövzudur, burada bir neçə faktor eyni anda baş qaldıra bilər. Yuxarıda sadalananlarla bərabər ailə başçılarından birinin, yaxud geniş ailə tərkibində bir üzvün narkotik maddə, spirtli içki istifadəsinə çevrilməsi, hər hansı bir ziyanlı vərdişinin yaranması da ailə münaqişələrinin başlıca səbəblərindəndir. Bir neçə faktorun eyni anda yaşanması ailə bağlarının zəifləməsinə, tərəflərin bir-birindən qopmasına və ailənin parçalanmasına gətirib çıxarır. Münaqişə yaşanan ailələrdə uşaqlar da zişansız ötürümlər, onların sağlam mühitdə böyümək, təhsil almaq hüquqları pozulur. Məişət zəmnində baş verən cinayətlərin çoxu isə uşaq və yeniyetmələrin gözü qarşısında törədildiyi üçün onların fiziki və psixi inkişafına mənfi təsir göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, ailədə zorakılıq cinayətlərinin analizi göstərir ki, cinayətkarların 70-80%-i məişət zorakılığının hökm sürdüyü ailələrdə böyümüşlər.

Azərbaycanda Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin Hüquqi təminat şöbəsinin verdiyi məlumata görə, ölkəmizdə məişət zorakılığının çoxu qəsdən sağlamlığa yüngül zərər vurma (döyülmə) ilə bağlıdır, lakin məişət zorakılığı nəticəsində qadın ölümlərinə də rast gəlinir. Komitənin açıqlamasına görə, məişət daxili zorakılığın səbəbləri ailə münasibətlərinin, ailənin təməlinin düzgün qurulmamasından yaranır. Yetkinlik yaşına çatmayan qızların ərə verilməsi, yəni erkən nikah hallarının əksəriyyətinin sonu münaqişələrə və cinayətlərə gətirib çıxarır. Fiziki və psixoloji baxımdan yetkin olmayan qız uşağı ailə yükünü daşıya və ailə başçısı ola bilməz.

Statistik məlumatlara əsasən, qadınların 28%-i ərleri tərəfindən mütəmadi olaraq döyülür, 40%-i ər tərəfindən heç olmasa bir dəfə döyülüb, 32% qadın isə fiziki zorakılığa məruz qalmır. Təəssüf ki, Azərbaycanda qadınların döyülməsi halını kişilərin çoxu məqbul hesab edir. Döyülən qadınların bir qismi ərinin “hücumlarına” məruz qaldığı vaxt ya hamilə, ya da azyaşlı uşaq anası olur. Yeniyetmə qızların 17%-i mütəmadi depressiyalara mübtəla olur. Həmin qızların 3%-inin intihar etmə ehtimalı daha yüksək olur. Fiziki zorakılıqla üzləşən qadınlar ümumiyyətlə bu barədə adətən heç kəsə danışmır, məlumat vermirlər. Aldıqları xəsarətlərin nəticələrinə baxmayaraq, qadınların çox az bir qismi rəsmi surətdə səhiyyə, polis orqanlarına və ya fərdi surətdə səlahiyyətli şəxslərə, dostlarına və ailə üzvlərinə yardım üçün müraciət edirlər. Bu cür davranış tərzini zorakılıq hallarının qarşısını almır və bir çox hallarda əks reaksiya yaradaraq zorakılıq halının təkrarlanmasına səbəb olur [3].

02 Oktyabr 2010-cu il tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən “Məişət Zorakılığının qarşısının alınması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu” qəbul olunmuşdur. Qanun yaxın qəhumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui-istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrinin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir.

Ailə cəmiyyətin təməli olduğundan onun möhkəmliyi cəmiyyətin hər bir üzvünün marağında olmalıdır. İnsan qrup daxilində yaşayaraq varlığını davam etdirə bilən canlıdır, emosional bağlarının güclü olması, özünü bir yerə aid hiss etməsi insana həyatın çətinliklərinə qarşı mübarizə aparmağa kömək edir. Ailə qrupu üzvlərinə təhlükəsizlik, mühafizə, dəstək və məsuliyyət hissi verir. Tədqiqatlar göstərir ki, funksional ailədə qayğı və diqqətlə böyüyən uşaqlar foster ailələrdə böyüyən uşaqlardan həm psixoloji, həm də fizioloji sağlam olurlar.

Ailələrlə işləyən sosial iş fərdlərin güclü, funksional ailəyə ehtiyaclarının olduğu fikri üzərində qurulub, burada insanlararası münasibətlərin və valideyn qayğısının modelləşdirilməsi də nəzərdə

tutulur. Böhran vəziyyətində olan ailələrlə görüş keçirən sosial işçi ailələrin öz stabilliklərini yenidən əldə etmələri üçün yeni ailə strukturu yaratmağa çalışırlar. Amerikanın Corctaun Universitetinin Tibb Mərkəzindən Dr. Murray Bauen ailələrlə sosial iş üçün ailə sistemi nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır. Ailə üzvlərinin bir-birilə münasibətlərinin vacibliyini vurğulayan Bauen qeyd edir ki, ailə münasibətləri canlı sistemdir və elə bir emosional birlikdir ki, öz üzvlərinin fəaliyyət göstərmələri üçün lazım olan güc və bacarıqları təmin etsin. Ailələrlə işləyən sosial işçilərin prioriteti ailələrə stabilləşmək və yenidən qurulmaq üçün kömək etmək olmalıdır. Sosial işçiyə müraciət edən ailələr adətən böhran vəziyyətində olurlar, yəni onlar yoxsulluqda yaşayan, xroniki işsizlər, bir və ya daha çox üzvünün ahıl, əlil, maddə istifadəçisi və psixi xəstəliyi olan ailələrdir. Ailələrlə işləyən sosial işçi individuallaşdırılmış yardım etməyi bacarır, icma üzvləri ilə yaxşı əlaqələri olur və benefisiarlara xidmət və dəstək verə biləcək təşkilatların siyahısına malik olurlar. Ailələrlə işləyən sosial işçilər benefisiarların ehtiyaclarını öyrəndikdən sonra, ailə üzvlərilə söhbət zamanı ailənin güclü və zəif tərəflərinə, o cümlədən ailə dinamikasına bələd olmalıdırlar.

İlkin qiymətləndirmədən sonra sosial işçi lazımlı resusrları təsvir edən dəstək planını hazırlayır və ailənin öz problemini həll etməsi üçün atmalı olduğu ilk addımları müəyyən edir, məsələn benefisiarı günərzi qayğı, ərzaq yardımını və tibbi müalicə üçün hansı ünvanlara müraciət ediləcəyini məlumatlandırır. Bununla bərabər, hüquqlarını bilməyən benefisiarlara vəziyyəti anlamaq və daha yaxşı seçim etmək üçün məlumat verir [4].

Beləliklə, yuxarıdakıları ümumiləşdirərək ailələrlə işləyən sosial işçilərin rolunun vacibliyini qeyd etmək və fəaliyyət istiqamətlərinin ardıcılığını vurğulamaq lazımdır. Müasir ailə münasibətlərinin tənzimlənməsində sosial işçilər əvvəlcə benefisiarın ehtiyacını müəyyənləşdirir, onun maddi, aludəçilik, psixi xəstəlik, tibbi qayğı, stresslə əlaqəli problem olduğunu ayırd etmək üzərində çalışır. Müdaxilə planını işləmək üçün benefisiar və digər peşəkarlarla birlikdə işləyir. Sosial işçi benefisiarın icmasındakı resusrları öyrənir və yardım proqramından istifadə edə bilmələri üçün benefisiarların ərizələrini tamamlamaqlarına kömək edir. Xidmətlərin düzgün təmin olunub-olunmamasına nəzarət etmək üçün benefisiarları yoxlayır. Bütün bunlar göstərir ki, sosial iş sahəsi ailələrin və ümumilikdə cəmiyyətin rifahı üçün çalışır.

Açar sözlər: ailə münasibətləri, məişət zorakılığı, sosial işçi.

Ədəbiyyat

1. Sosial Reabilitasiya üçün Kompas. Bakı, 2017, s.16-20.
2. Vahidov F.Q., Ağayev T.B. Sosiologiya, s.112-113.
3. <https://www.sokanu.com/careers/family-social-worker/>
4. <https://courses.lumenlearning.com/culturalanthropology/chapter/types-of-families/>

ГЕНДЕРНАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ОБРАЗОВАНИИ

Нушаба Гулиева

Университет Азербайджан, Баку, Азербайджан

e-mail: nushaba.guliyeva@au.edu.az

Современные социально-экономические условия развития общества существенно изменили все стороны жизни нашей страны и обусловили необходимость преобразования деятельности всех общественных структур. Демократизация и гуманизация общества неминуемо отразилась на системе высшего образования и потребовала от высшей школы как общественной структуры осуществления собственных, внутренних преобразований.

На сегодняшний день одной из особенностей, происходящих ныне социальных, культурных и научных преобразований становится формирование нового подхода к образованию и воспитанию - гендерного подхода. Гендерная проблематика существующая в образовании возникла как следствие утверждения гуманистической парадигмы в педагогике, осознания важности сохранения интеллектуального потенциала общества и понимания роли личностных аспектов в развитии способностей. На данный момент современная педагогика находится в стадии включения гендерного подхода в теорию, методологию и в область эмпирических исследований.

Вопросы гендерной проблематики в образовании относятся к одним из наименее разработанных в отечественных гендерных исследованиях. Анализ научных публикаций отечественных авторов свидетельствует о том, что среди исследований в области психологии и педагогики образования, управления образованием до 90-х годов практически отсутствовали работы, учитывающие гендерный аспект [5, 7]. Значительная часть исследований выполнена в рамках полодифференцированного подхода, где выявленные различия считались биологически детерминированными.

Собственно гендерные исследования характеризуются тремя основными отличительными признаками [4]:

- разделение испытуемых по половому, биологическому признаку на мужчин и женщин;
- изучение ролевых позиций, которые люди, независимо от биологического пола, занимают в общении (маскулинная, феминная, андрогинная);
- различие в ценностных ориентациях личности, направленность на несколько отличающиеся системы ценностей.

В ходе гендерных исследований рассматриваются роли, нормы, ценности, личностные качества, предписываемые обществом женщинам и мужчинам через системы социализации, разделения труда, культурные ценности и символы, что позволяет выстроить традиционную гендерную асимметрию и иерархию власти.

Гендерный подход, на наш взгляд, должен фиксироваться на критическом анализе используемых в педагогическом процессе моделей маскулинности и фемининности, а также существующих в образовании механизмах социализации и воспитания личности в соответствии с разными моделями маскулинности и фемининности. Цель гендерного подхода в образовании - деконструкция традиционных культурных ограничений развития потенциала личности в зависимости от пола, осмысление и осознание условий для максимальной самореализации всех субъектов процесса педагогического взаимодействия.

Исследования отечественных авторов, наши собственные эмпирические исследования позволяют утверждать, что процесс жизненного и профессионального самоопределения студенческой молодежи и профессиональная деятельность преподавателей вуза осуществляется в условиях несвободы, гендерной предназначенности и предначертанности. Все это обуслов-

ливают у субъектов воспитательно - образовательного процесса наличие целого ряда специфических психолого-педагогических проблем. Это, прежде всего, проблемы, связанные с содержанием, направленностью и организацией высшего образования.

Обучение в вузе практически ориентировано на бесполое существо, на студента «вообще», что формирует явно «упрощенный» тип сознания личности и юношей, и девушек, поскольку маскулинный характер обучения через принятые стереотипы, готовые общественные модели поведения, определенные культурные нормы блокирует выход сознания на новый уровень, открывающий неограниченные возможности в самореализации человека независимо от пола.

Организации обучения в вузе характеризуется преобладание директивной модели над интерактивной [1]. Директивная, традиционная модель организации обучения в вузе ориентирована на результат, предполагает его достижение за счет передачи информации, рациональной организации содержания учебного процесса, осуществляемого путем одностороннего воздействия преподавателя на реципиентов-студентов. Интерактивная модель более всего соответствует гендерному подходу и исходит из необходимости понимания транслируемой информации, нацелена на творческую переработку поступающих сведений; построена на взаимодействии участников, делает акцент на сотрудничестве, поддерживает активность студентов, интеллектуально и эмоционально вовлекает студентов в обучающую среду, создает условия для более развитой внутренней их мотивации к учению.

Равенство стартовых позиций мужчин и женщин после окончания вуза не обеспечивает одинаковой профессиональной карьеры, которую мужчины делают быстрее.

Организация высших образовательных учреждений отражает гендерную стратификацию общества и культуры в целом, демонстрируя на своем примере неравный статус женщин и мужчин, гендерную стратификацию педагогической профессии, гендерную асимметрию педагогических кадров и обучающихся студентов [8].

В настоящее время женщины в высшей школе представляют собой довольно многочисленную группу преподавателей и научных кадров, что свидетельствует о феминизации науки и высшего образования. В то же время нет научно разработанной и обоснованной методики для определения оптимальной половозрастной структуры научных и учебных подразделений, которая обеспечила бы максимально эффективный процесс обучения, воспитания и приобщения студенческой молодежи к научной работе.

Гендерная асимметрия выражается в недостаточной представленности женщин среди профессоров, научных кадров высшего звена и руководителей научных и учебных подразделений. Сдерживающими факторами являются менталитет общества, патриархальная традиция, «двойная занятость», характерная для женщин (работа + семья) и т.д. [2].

Гендерный подход к образованию подразумевает анализ следующих сторон и процессов в современном образовании:

- феминизация образования (значительное преобладание женщин на низкооплачиваемых уровнях системы - детских садах и школах) и связанное с этим процессом падение престижности педагогических профессий в обществе.
- содержание образования (анализ учебных программ, учебников с точки зрения гендерного равенства).

- стиль преподавания и взаимодействия с учащимися, обнаруживающий гендерные стереотипы и сексизм - явную или неявную демонстрацию превосходства одного пола над другим.

В качестве одной из важных линий предыстории можно выделить особенности кадровой феминизации школы. В силу биологических и психофизиологических свойств женщина является более комфортной и внушаемой, чем мужчина. Ее восприятие более детализировано, отсюда большая чувствительность к внешней упорядоченности, а мышление более конкретно

и прагматично, что ориентирует не столько на выявление закономерностей, сколько на получение необходимого результата [3].

Естественно, что к условиям данного типа школы легче адаптировались педагоги-женщины, которые достаточно легко приняли на себя роль проводника «прогрессивных» идей и знаний, т. е. роль репродуктора и надзирателя, ибо эффективность обучения и воспитания в значительной степени определялась контролем правильности выполнения данного действия-образца и соответствующими карательными санкциями. Более склонные к самоанализу и рефлексии педагоги быстро исчезли из школы уже в силу своих сомнений в прогрессивности тех или иных вышестоящих идей и теорий, в условиях очень мощного социального контроля в школе [8].

На уровне учреждений образовательной сферы гендерное равноправие гендерную сбалансированность во всех группах работников образования и на всех ступенях;

- равную оценку работников, женщин и мужчин, в т.ч. при оплате их труда;
- демократическую и справедливую организационную культуру;
- необходимость избегать разной оценки и противопоставления женщин и мужчин, девочек и мальчиков;
- учет потребностей мальчиков и девочек с целью достижения гендерного равноправия, озвучивание гендерных стереотипов, существующих в обществе, и предотвращение их воспроизводства в учебной и воспитательной работе.

Ключевые слова: гендер, педагогика, образование.

Литература

1. Бутенко Н. Что привлекает студентов в учебном процессе, Alma Mater. № 1, 2000, с.21-25.
2. Высшее образование в Европе. Сб. статей. № 2, 1992.
3. Женщины и мужчины России. 1999. Краткий статистический сборник. М., 1999. 50 с.
4. Знаков В.В. Половые, гендерные и личностные различия в понимании моральной дилеммы, Психологический журнал, 2004, том 25, № 1, с.41-51.
5. Клецина И.С. Развитие гендерных исследований в психологии, Общественные науки и современность, 2002, № 3, с.181-192.
6. Силласте Г. Гендерная асимметрия в образовании и науке: взгляд социолога, Высшее образование в России, № 2, 2001, с.96-106.
7. Штылева Л.В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов в образовании. / <http://www.Ivanovo.ac.ru/win1251/jornal/jornal3/shtil.htm>. Информация получена 17.06.2002.
8. Ярская-Смирнова Е.Р. Неравенство или мультикультурализм, Высшее образование в России. № 4, 2001, с.102-110.

НАПРАВЛЕНИЕ И ИНСТРУМЕНТЫ КОРРЕКЦИИ СОЦИАЛЬНО-АНОРМАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ПОДРОСТКОВ

Джамиля Гулиева

Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан

e-mail: camila1342009@hotmail.com

В исследовании было экспериментально доказано, что социально-анормальное (СА) поведения подростков является следствием деформации ценностно-смысловых структур их «Я-концепции», что происходит под воздействием определенных моделей родительского поведения.

В процессе исследования было выделено три типологических подгруппы, с которыми можно проводить коррекционную работу.

Типология под- групп:	Подгруппа «Рефлек- сирующая самокор- рекция»	Подгруппа «Рефлек- сирующая самоде- струкция»	Подгруппа «Защит- ная самодеструк- ция»
Ведущая смысловая направленность лич- ности подростка	«... Я осознаю, что плохой, и хочу стать лучше»	«...Я осознаю, что плохой, мне это нравится и не хочу становиться лучше»	«...мир враждебен по отношению ко мне, поэтому Я стану плохим, чтобы про- тивостоять миру»
Цели коррекционной работы	- определить коррекционные направления, - расширение социально конструктивного поведенческого репертуа- ра самовыражения, - коррекция ценностей и морально-этических ориентиров микросо- циального окружения подростка (семья и друзья);		
Психологический анамнез			
Оценка СА	средние показатели СА;	высокие показатели СА;	очень высокие пока- затели СА;
Уровень социализа- ции	проблемы социализа- ции;	ярко выраженные проблемы социализации	
Учебная мотивация	неустойчивая учеб- ной мотивации;	дефицит учебной мотивации	отсутствие учебной мотивации
Отношение к себе	сниженная самооцен- ка;	противоречивая са- мооценка;	конфликтная самоо- ценка;
	низкая удовлетво- ренность мораль- ной стороной своей жизни;	склонность к уча- стию в активностях группировках «соци- ального риска»;	стремление нахо- диться в девиантных и делинквентных группах общения
	осознание себя как «Я неуспешный»;	эгоизм, эгоцентризм;	моральный садизм;

Отношение к окружающим	критическое отношение к окружающим;	резкое критическое отношение к окружающим;	враждебное критическое отношение к окружающим;
	Избирательно конфликтные отношения со сверстниками;	конфликтные отношения со всеми сверстниками;	
Внутрисемейные отношения	авторитарная модель отношений в семье;	хронический дефицит социально ценного опыта взаимодействия в семье	отсутствие контактов с родителями
	неблагоприятный жизненный опыт взаимоотношений в семье;		
Поведенческая перспектива	стремление исправить жизненную ситуацию;	отсутствие стремления исправить жизненную ситуацию;	стремление к негативным паттернам поведения;
Потребность в психолого-педагогических отношениях	самостоятельное обращение за помощью к педагогам и психологам	слабо выраженное желание обращаться за помощью к педагогам и психологам;	нежелание обращаться за помощью к педагогам и психологам
Коррекционное направление	Снижение показателей СА		
	Работа с подростками: - Стабилизация учебной мотивации - Гендерная сенситизация - Повышение самооценки - Усиление социально ценного опыта межличностного взаимодействия	Работа с подростками: - Усиление учебной мотивации - Гендерная сенситизация - Восстановление личностных качеств, имеющих слабую девиацию	Работа с подростками: - Формирование учебной мотивации - Гендерная сенситизация - Формирование и закрепление навыков нравственного поведения
	Работа с семьей: - улучшение внутрисемейного психологического климата - формирование позитивных межличностных отношений - организация совместных видов деятельности - использование традиционных ролевых функций (включение в воспитательный процесс старших	Работа с семьей: - изменение внутрисемейного психологического климата - формирование позитивных межличностных отношений - организация совместных видов деятельности - использование традиционных ролевых функций (включение в воспитательный процесс старших	Работа с семьей: - создание позитивного внутрисемейного психологического климата - формирование позитивных межличностных отношений - организация совместных видов деятельности - использование традиционных ролевых функций (включение в воспитательный процесс старших

	членов семьи – бабушек , дедушек, агасгалов и т.д.) - информирование членов семьи о негативной роли гендерных стереотипов во взаимоотношениях с СА подростком	членов семьи – бабушки, дедушки, агасагалы и т.д.) - информирование членов семьи о негативной роли гендерных стереотипов во взаимоотношениях с СА подростком	процесс старших членов семьи – бабушки, дедушки, аксакалы и т.д.) - формирование неприятия гендерных стереотипов во взаимоотношениях с СА подростком
	Работа со сверстниками и с педагогами: - формирование толерантности у соклассников подростков - повышение гендерной сензитивности преподавателей	Работа со сверстниками и с педагогами: - создание групп совместной деятельности «СА подросток – соклассник» - повышение гендерной сензитивности преподавателей	Работа со сверстниками и с педагогами: - создание групп совместной деятельности «СА подросток-соклассник-педагог» - повышение гендерной сензитивности преподавателей
Главный инструмент коррекции:	- индивидуальное консультирование; - включение в социально ценные и тренинговые виды деятельности - индивидуальная консультативная работа с подростком и членами семьи; - включение в социально ценные активные трудовые, социальные и тренинговые виды деятельности; - стимуляции социально ценного поступка; - систематический педагогический контроль.		
Коррекционный прогноз	благоприятный	условно благоприятный	неопределенный
Формы коррекции	Индивидуальное консультирование Фронтальные тренинговые формы работы		
Инструменты коррекции	Беседа Внушение Переубеждение Игра Тренинг		

Личностная коррекция аномальных подростков это, прежде всего, коррекция социальных, моральных и психологического неблагополучия самих в семье и во взаимоотношениях родителей. Поэтому главным условием коррекции поведения СА подростков является устранение источника негативного социального опыта в их жизни.

Исходя из этого личностную коррекцию аномального подростка педагоги и психологи должны начинать с коррекции отношений в родительской паре, что не всегда возможно по причине психологической и социальной автономии семьи, и ограниченных возможностей специалистов осуществить прямое коррекционное вмешательство психолога во внутреннее субъективно-личностное пространство самой родительской пары.

В силу данных причин, в подгруппах аномальных подростков «защитная самодеструкция» и «рефлексирующая самодеструкция», коррекционный прогноз обозначен как «условно благоприятный», что обусловлено тем, что не всегда удастся в полной мере предсказать продуктивное участие родительской референтной группы в структуре коррекционной психолого-педагогической работы с проблемным подростком. Родители не всегда склонны прислушиваться к рекомендациям школьного психолога, рассматривая психологическую помощь как нежелательную интервенцию в семейные дела, как нарушение статуса автономии и неприкосновенности семьи.

Была проведена пилотная коррекционная работа в каждой из подгрупп подростков с СА поведением. В целом следует отметить, что анализ содержания проведенной пилотной коррекционной работы с СА подростками, позволил утвердиться в убеждении о приоритетной роли семьи в формировании социальной аномальности. Неконструктивные гендерные модели поведения родителей всегда формируют аналогичную СА модель поведения детей в семьях, при этом, чаще всего, успех коррекционной работы с юношами зависит от активной, направляющей и нормирующей роли отца в семье, в то же время как для девушек, особенно актуальной является гендерная модель поведения матери. Т.к. коррекция СА поведения предполагает метод консультирования с родителями, выясняя семейные проблемы, соотнося их с проблемами в развитии подростка.

Самой успешной и стабильной в процессе коррекции в отношении прироста позитивной коррекционной динамики оказалась первая подгруппа СА подростков, названная нами «рефлексирующая самокоррекция». Данная коррекционная подгруппа имеет устойчиво позитивный прогноз, наибольшее количество подростков самостоятельно обращалось за помощью к психологу с просьбой оказать помощь в разрешении различных сложных жизненных семейных ситуаций во взаимоотношениях с родителями или другими членами семьи. При этом, аномальные подростки из данной коррекционной группы осознавали себя как причину возможных конфликтных отношений в семье, пытались прояснить причины своего непонимания как со стороны окружающих, так и со стороны членов семьи. Подростки чувствовали себя нелюбимыми, при этом испытывали субъективный дискомфорт. Это рассматривалось как причина аномального поведения. Это еще раз доказывало, что модель СА поведения формируется под воздействием родительского примера.

Ключевые слова: аномальное поведение, подросток, Я-концепция, гендер, коррекция, смысл, семья.

Литература

1. Некрасова И.Н., Седнев В.В. Психология и педагогика проблемных подростков: монография / Донецкий научно-исследовательский институт, Донецк: Изд-во «Ноулидж», 2011, 256 с.
2. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия, М.: Эксмо, 2006, 928 с.

Yeniyyətlərin sosial-anormal davranışının istiqamətləri və korreksiya üsulları

Tədqiqat nəticəsində SA davranışlı yeniyyətlər üçün korreksiya proqramının modeli təklif olunub. Korreksiya modeli kompleks yanaşmanın aktual olduğunu göstərməklə, bizdə belə bir əminlik yaratdı ki, korreksiya ilk növbədə bir tərəfdən valideynlərin davranış və tələblər sisteminin yenilənməsi, digər tərəfdən isə burada ailə və məktəbin sıx əməkdaşlıq göstərməsi ilə bağlı məsələnin həllinə yönəlməlidir. Bu model istənilən korreksiya proqramının əsasında qoyula bilər.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA GENDER SİYASƏTİ

Sona Məhərrəmovə

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

e-mail: oguz.gunhan@gmail.com

Tarixən Azərbaycanda qadınlar kişilərlə bərabər cəmiyyət həyatında fəal iştirak etmişlər. Azərbaycan qadınları ana, bacı, həyat yoldaşı olmaqla bərabər yeri gələndə Vətənin müdafiəçisi olmuşdular. Belə ki, tarixdə Banuçiçəklər, Tutibikələr, Həcərlər, Züleyxalar, Salatınlar, Gültəkinlər yetişdirən Azərbaycan xalqı Ana sözü ilə Vətən sözünü yanaşı çəkir. Məhz “Ana Vətən” məfhumu xalqımızda yerinə-yurduna bağlılığın, anaya -qadına hörmətin və hər ikisinin müqəddəsliyini göstərir. Xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev Azərbaycan qadınının Vətənin dar günündə kişilərlə bərabər birgə mübarizə aparması və onun keşiyində durması haqqında deyirdi ki, qadınlar çox cəsarətliyərlər, təəssübkeşdirlər, vətənpərvərdirlər.

Ulu Öndərin qeyd etdiyi kimi, cəsarətli, mərd, qeyrətli, qoçaq, namuslu Azərbaycan qadını tarixin bütün dövrlərində kişilərlə bərabər, çiyin-çiyinə addımlamışdılar. Doğrudur, orta əsrlərdə, eləcə də XX əsrin əvvəllərinə kimi dini ideologiya, xürafətçilik, mühafizəkarlıq və savadsızlıq Azərbaycanda qadınların qarşısında duran əsas maneə olmuşdur. Lakin, Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin inkişaf etməsi ilə Z. Tağıyev Qızlar seminariyasını açmışdır. Azərbaycanda qadınlar arasında maarifçilik ideyaları yayılmış, sonradan bu bir hərəkata çevrilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə isə müsəlman Şərqində ilk dəfə olaraq qadına seçmək və seçilmək hüququ verilmişdi. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra qadınlarımız çadralarını çıxararaq savadsızlığın aradan qaldırılması uğrunda mübarizə aparmışdılar. Məhz bunun nəticəsi idi ki, Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanın bütün sahələrində iqtisadi-siyasi, elmi-mədəni və ictimai həyatında qadınların yüksək intellektual nəsiləri formalaşmışdır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, o cümlədən qadınların hüquqlarının təmin edilməsi, cinsi ayrı-seçkiliyə son qoyulması, məişət zorakılığı ilə mübarizədə lazımi hüquqi bazanı yaratmışdır. Respublikamız qadın hüquqlarının qorunması sahəsində bütün mühüm beynəlxalq Konvensiyalara qoşulmuşdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildə BMT-nin “Qadınların siyasi hüquqları” üzrə Konvensiyasına qoşulmuşdur [2]. 1993-cü ilin oktyabrından başlayaraq ölkəmizdə yaranan sosial və iqtisadi sabillik qadınların inkişafına da imkanları çoxaltmışdır. Ölkə Prezidenti Heydər Əliyev müəllifi olduğu Konstitusiyanın verdiyi hüquqlara əsasən qadınların ictimai-siyasi həyatda fəaliyyətinin artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirmiş, Fərman və Sərəncamlarla qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv olunmasını rəsmiləşdirmişdir. Bu haqqda Heydər Əliyev deyirdi: “Öz müstəqilliyinə nail olduqdan sonra Azərbaycan digər beynəlxalq sazişlərlə yanaşı, Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında sazişə də qoşularaq bir daha demokratik və dünyəvi bir dövlət qurduğunu təsdiq etmişdir” [1, s.15].

1995-ci il martın 31-də BMT-nin Qadınların Vəziyyəti üzrə Komissiyasının 39-cu sessiyasında Azərbaycan nümayəndələri də iştirak etmişdir. Bu sessiyada “Hərbi münaqişə zamanı girov götürülən və ya həbsxanaya düşən qadın və uşaqların azad edilməsi haqqında” qətnamə qəbul edilmişdi. Azərbaycan Respublikası 1995-ci il iyunun 30-da “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi” haqqında Konvensiyanı (CEDAW) ratifikasiya etmişdir [2].

14 yanvar 1998-ci il tarixində Azərbaycan Prezidenti “Azərbaycan qadınlarının rolunun artırılması haqqında” Sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda dövlət strukturları tərəfindən daha çox diqqət tələb edən qabaqcıl sahələr müəyyənləşdirildi. Elə həmin gün Heydər Əliyevin digər bir Fərmanı ilə ölkəmizdə qadınların problemlərinin həllinə yönəldilmiş qadın siyasətini həyata keçirəcək Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı [8].

14-15 sentyabr 1998-ci ildə Azərbaycan qadınlarının I Qurultayı keçirildi. Qurultayda respublikanın bütün şəhər və rayonlarından nümayəndlər iştirak edirdi. Qurultayda qadınlar əsas problemlər, işsizlik, iqtisadi çətinliklər, Dağlıq Qarabağ probleminin həlli, qaçqın və məcburi köçkünlərin vəziyyəti, işğal olunmuş ərazilərlə bağlı narahatlıqlarını ifadə etdilər. Qadınların cəmiyyətdə yeri və rolu, onlara qarşı ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə gələcək strategiya barədə nitq söyləyən Ulu Öndər Heydər Əliyevin çıxışı qurultay iştirakçılarının proqram sənədinə çevrildi [1, s.28-44].

2000-ci ilin mart ayında Azərbaycan Respublikası Prezidenti “Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi” haqqında fərman imzaladı [4]. Ölkə rəhbərinin bu Fərmanı Respublikamızda cəmiyyətin bütün sahələrində, xüsusilə dövlət strukturlarında qadın və kişilər arasında bərabərliyin təmin olunmasını, dövlət proqramları əsasında qaçqın və məcburi köçkün qadınların işlə təmin olunmasını, gender nöqteyi-nəzərindən qanunvericiliyə yenidən baxılmasını nəzərdə tuturdu.

Heydər Əliyev siyasi kursunun davamçısı ölkə rəhbəri İlham Əliyevin Prezident seçilməsindən sonra gender bərabərliyi istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır. Belə ki, 6 fevral 2006-cı il tarixli Fərmanı ilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. 2006-cı ilin dekabrında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilmişdi [5]. Bu qanun ölkəmizdə gender bərabərliyinin təşviqi sahəsində atılmış vacib addımlardandır. Qanunun qəbulunda əsas məqsəd Azərbaycanda kişi və qadınlara ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanların təmin edilməsi və cinsi mənsəbiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasıdır.

Beynəlxalq səviyyədə qadın hüquqlarının təşviqində fəal iştirak edən Azərbaycan 2008-ci il iyunun 10-11-də Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, YUNESKO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə Bakıda “Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi” adlı beynəlxalq foruma ev sahibliyi etmişdir [7]. Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə qadın hüquqlarına verdiyi önəmin nəticəsidir ki, 2010-cu ildə Avropa Şurası ölkələrinin qadınlar və kişilər arasında bərabərlik məsələlərinə cavabdeh nazirlərinin VII konfransı Bakıda keçirmişdir. 2010-cu ildə Milli Məclisdə “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Qanun qəbul edilmişdir [5]. Görülən tədbirlərin nəticəsidir ki, 2012-ci ildə sahibkarlar arasında qadınların xüsusi çəkisi 17 faiz idisə, 2017-ci ilin əvvəlində bu göstərici 21 faizə çatıb. Azərbaycan parlamentində qadınların xüsusi çəkisi 188 faizə çatıb. 78 rayon icra hakimiyyətindən 71-də icra başçılarından müavinləri qadınlardır [3].

Bu günə qədər qəbul olunan qanunlar, həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycan dövlətinin gender probleminin həllində siyasi iradənin göstəricisidir. Tarixən Azərbaycan kişisinə arxa-dayaq olan qadınlarımızı həyatın bütün sahələrində bərabər imkanların yaradılması üçün bütün hüquqi baza yaradılmış, vacib işlər görülmüşdür. Lakin Azərbaycanda qız uşaqlarının erkən yaşda evləndirilməsinin qarşısının alınması istiqamətində işlər gücləndirilməli, xüsusilə regionlarda maarifləndirmə işlərinə, qızların təhsilinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu sahədə fəallığın artırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdəndir.

Açar sözlər: qadın, ana, gender bərabərliyi, dövlət siyasəti, sosial cins.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan qadını naminə. Heydər Əliyev İrsini Araşdırma mərkəzi. Bakı, 2010, 371 s.
2. Azərbaycanda gender siyasəti. www.gender-az.org/index_az.shtml?id_doc=726
3. BMT: Azərbaycanda gender bərabərliyi inkişaf edir. 9 İyun 2017. <https://news.milli.az/politics/552766.html>
4. <http://scfwca.gov.az/page/fermanlar>

5. <http://scfwca.gov.az/page/qanunlar>
6. <http://scfwca.gov.az/page/nazirler-kabinetinin-qerar-ve-serencamlari>
7. Naibə Qurbanova, Həftə içi. Bakı, 2011. 8-9 mart. s.6.
www.anl.az/down/meqale/hafta_ichi/2011/mart/162016.htm
8. www.mfa.gov.az/content/111

THE GENDER ECONOMY AS AN ASPECT OF THE ECONOMIC THEORY

Gunel Mamedli

Ganja State University, Ganja, Azerbaijan

The gender economy is among the youngest and most actively developing areas of gender research. Basis of this directions - an analysis of the economic differences between men and women and identifying the causes of this phenomenon. Today, the gender economy includes a wide range of the most various concepts within the basic directions of economic theory.

Problems of equality of men and women are put in first place in world agenda. But to accelerate the transition from the agenda to politics and practice, it is imperative to better understand the contribution of women and men to social welfare. Too often, men and women live in different worlds in which many things are different: access to education, opportunities in labor, health and morbidity, personal safety and availability free time. Education is considered one of the most important means of acquiring women's knowledge, their training and their self-confidence that is necessary for their full participation in process of economic development. Educated women go out later married, tend to have fewer children, often use effective methods contraception and have better opportunities to improve economic conditions of their lives [1].

As a result of promoting universal primary education, literacy among women over the past few decades has increased – by at least 75% in most countries in Latin America and the Caribbean Basin and East and Southeast Asia. However, the illiteracy rate among women is large in many countries in Africa and parts of Asia. When the level of illiteracy is high it is accompanied by significant differences in indicators for women and men.

In higher education in many regions, women are in equal or even better position than men. Women in this field more than men in developed regions, except Eastern Europe, in Latin America and the Caribbean and in Western Asia. In other regions, the number women receiving higher education is much less than the number of men, and in Africa and South Asia are fewer than men with higher education: for 100 men, there are 35 women [2].

Despite the progress made in higher education for women, there are serious obstacles when women try to use their high educational level, to improve their social and economic position. So, in business In the world, women hold no more than 12% of top management positions, but at middle-level administrative and managerial positions. The last decade has increased in all regions except Europe, from 16 to 33%.

Among medical professionals and teachers in the two largest professional groups requiring high qualifications – women are widely represented in many countries, however they are on the bottom steps of a service ladder and on low-paid work. Among employees of a number of agricultural,

research institutes, working in different countries, women are underrepresented on non-research posts and few of them are executives or senior researchers.

Information that people get from newspapers, radio and TV shows, influences their view of the world. Therefore, the more women will take decision-making positions in the media information, the more they will be able to influence the content of materials destroying stereotypes that are detrimental to women, drawing people's attention to the problems of equality in the family and in public life, and suggesting to young women new ideas, new ideals [3].

At the highest levels of government, the position of women is an exception to the rule. At the end of 1994, only 10 women were lavas of states and governments; only in one of these 10 countries - in Norway - the proportion of women among ministers and deputy ministers reached a third.

As already mentioned, as a result of increased access to education, employment, and contraception, many women prefer to marry later and have fewer children. The number of children born to women in developed regions is below the replacement level and is 1.9 children per woman.

This figure dropped significantly in Latin America and most regions of Asia. Only in Africa, women still have an average of 6 children, and in many sub-Saharan African countries, women give birth to as many children as 20 years ago.

Working in the household, even if she wears an economic nature, is measured incorrectly, and it negatively turns on policies in terms of lending, income and protecting women and their families.

The real course of gender processes in the post-reform economy of Azerbaijan does not correspond to the declared policy and ideology of reforms. This the situation is reflected in the structure of employment by ownership: only 6% women and 8% of men are self-employed, including only 0.6% of women and 1.2% of men act as employers, the rest are forced to sell (relatively cheaper than before) its workforce.

Among employers women only 25%, while they mostly represent small businesses. Of those who lost their jobs, as a result of the reforms that occurred during the period 1991-1998, a significant proportion were women. They were handed down to first of all from the sphere of skilled labor - management, instrument making, electronics. The domestic crisis survived the sharpest light industry, and in fact the qualifications of weavers and spinners are comparable to the qualifications of machine-building workers. The proportion of women employed as a whole in all sectors of the economy is decreasing (from 51% in 1990 to 48% in 1998). Even in traditionally "female" industries, where the proportion of women has always been great, such as finance, communications, trade, housing and communal services, the process of replacing women with men has begun.

Azerbaijani economy did not become the foundation of real equality women did not provide women with equal opportunities with men in choosing life strategies. Adverse changes occurred in the structure of women's employment. Thus, in the 90s, the share of industrial labor steadily declined: in industry, transport, construction and other industries, in 1998, 30% of women worked against 45% in 1990. In absolute terms, the jobs occupied by women were significantly reduced. The share of social sectors - health, education, culture - has increased relatively (30% versus 24% in 1990), but the number of jobs occupied by women remained the same.

Women's occupational sector structure serves confirmation of traditional principles in the socio-economic sphere, which have been successfully pressed in the recent past. Even in prosperous enterprises, the scope of application of female labor remains, as a rule, positions that do not require high qualifications - such as packers, secretaries, while men occupy positions that require a high level of general and professional education - managers, foremen, maintenance workers.

Although work in subsistence is important for the survival of people. She is often not taken into account when conducting a census agricultural surveys. Most food consumed in developing agricultural households countries, produced at family sites, thanks to the work of women. Some the data show the extent of women's unregistered work in agriculture.

Direct observation of women's activities allows you to establish that almost all women in rural areas are somehow involved in economic activity. The scale of the use of female labor in the economy is large – about half employed. Why do they remain so significant? And here on the foreground is another major problem - the price of women's labor force, even skilled, remains low. This is the legacy of the USSR where the centralized tariff policy, although officially established gender-uniform tariffs, but in fact favored traditionally «male» industries - heavy and extractive industries, construction and assembly works, transport [2].

Much worse turned out to be paid industry with a smaller national economy significance - light and food industry, education, health care where female employment prevailed. To a greater extent men were paid premiums for the burden of work, northern allowances, overtime supplements. In favor of the men evolved and official hierarchy, and consequently earnings of men practically at any enterprise and organizations were higher.

At the intra-company level, such differentiation is gradually smoothed out. Wages of women and men of the same profession, working in the same organization is close enough. But gender differentiation in the sectoral and interdisciplinary aspects, forming nationwide gender differentiation indicator continues stay weighty. In addition to women's economic activities, which least escapes consideration, women bear most of the responsibility for housework. But time-use data for many developed countries show that almost everywhere women work as many hours a week as men, and in many countries they work at least two hours more than men. In addition, the time that a man spends on work during the day, as a rule, does not change throughout his life. But for women, the length of the working day varies greatly and sometimes turns out to be very long - due to the combination of paid work, domestic work and childcare.

From 2/3 to 3/4 women do household work in developed regions. In most countries, women spend 30 or more hours a week on homework, while men spend about 10 hours on it. As for the nature of domestic work, the division of labor in most countries remains clear and definite. Men seldom wash, clean the house, make beds or iron clothes. Women, in turn, rarely perform maintenance and overhaul of household items. Even if women are employed outside the home, they do most of the homework.

Keywords: gender, household, labor, socio-economic relations.

References

1. Pollack R. A transactional approach to exploring the family and homeownership, 1967.

Gender iqtisadiyyati iqtisadi nəzəriyyənin aspekti kimi

Məqalədə gender iqtisadiyyatı təhlil edilir. Müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyəsinə malik olan regionlarda evdar qadınların sayındakı faiz fərqləri qeyd olunur. Bu fərqlər həm də dünyanın müxtəlif ölkələri arasında müşahidə edilir.

İLHAM ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA GENDER SİYASƏTİ

Sevinc Məmmədova

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı, Azərbaycan
e-mail: gender221@yahoo.com

“Azərbaycan qadınları xalqımızın adət-ənənələrini, mədəniyyətini, elmini, intellektual potensialını yüksək səviyyədə təmsil etmişlər və bu, indi də belədir. Qadınlar dövlətimizin, dövlətçiliyimizin müstəqilliyimizin, bu günümüzün, gələcəyimizin dayağıdır.”

Heydər Əliyev

Azərbaycan tarixində qadın probleminin və gender məsələlərinin dövlət səviyyəsinə qaldırılması Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ümummilli Liderimiz Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə ölkəmizdə qadın siyasətinin təməl prinsiplərini müəyyən etmiş, onların cəmiyyətdə daha fəal mövqe tutmaları üçün əlindən gələni etmişdir. “Azərbaycan qadını öz iradəsi və mərdliyi, saflığı və sədaqəti ilə cəmiyyətimizin formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır”- deyən Ulu Öndərin ardıcıl fəaliyyəti və dəstəyi nəticəsində ölkədə qadın hərəkəti güclənmiş, qadınlarımız yüksək vəzifələrə irəli çəkilməmişdir.

Qadınlara yaradılmış şərait, ölkəmizdə qadınlara göstərilən münasibət və qayğı, eyni zamanda qadınların daxili istedadı, ağılı, zəkası, biliyə, təhsilə, mədəniyyətə olan hədsiz marağı Azərbaycan qadınını yüksəklərə qaldırmışdır. Ulu Öndər, Ümummilli Lider H.Əliyevin qadınlara sonsuz sevgi, diqqət və qayğısı Azərbaycanda qadın hüquqlarının reallaşdırılması və gender bərabərliyinin təmin olunması üçün geniş imkanlar açılmış, mühüm qanunlar qəbul edilmişdir.

Qadınların ölkənin siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni həyatında rolunu artırmaq, Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il iyunun 30-da qoşulduğu BMT-nin «Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv olunması haqqında» Konvensiyasından irəli gələn öhdəliklərini daha geniş miqyasda həyata keçirmək məqsədi ilə Ümummilli Lider, Ulu Öndər Heydər Əliyev 1998-ci il 14 yanvar tarixində “Azərbaycanda qadınların rolunun artırılmasına dair tədbirlər haqqında” Sərəncam vermişdir.

Gender siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1998-ci il 14 yanvar tarixli fərmanı ilə Qadın problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Komitənin əsas məqsədləri - qadınların hüquqlarının qorunması və ölkəmizin sosial və siyasi həyatında onların iştirakının artırılması olmuşdur.

2000-ci ilin iyun ayında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti “Azərbaycan Respublikasında qadın məsələləri üzrə 2000-2005-ci illər üçün Milli Fəaliyyət Planı” qəbul etmişdir. Bu proqram milli prioritetləri nəzərə alaraq, 1995-ci ildə Pekində keçirilən BMT-nin Qadınlarının IV Ümumdünya Konfransının qəbul etdiyi Pekin Fəaliyyət Platforması (PFP) əsasında hazırlanmışdır. PFP tərəfindən aşağıdakı 12 ən vacib problem sahəsi müəyyən edilmişdir: qadınlar və yoxsulluq, təhsil və qadınlar, qadınlar və səhiyyə, qadınlara qarşı zorakılıq, qadınlar və hərbi münafişlər, qadınlar və iqtisadiyyat, qadınların rəhbər orqanların işində və qərar qəbul etmə prosesində iştirakı, qaçqın və məcburi köçkün qadınlar, qadınların insan hüquqları, qadınlar və ətraf mühit, qız uşaqları.

Milli Fəaliyyət Planının müddəalarını həyata keçirmək üçün qurumlararası qrup yaradılmışdır. Milli Fəaliyyət Planının həyata keçirilməsində həm dövlət strukturlarının, həm də Qeyri Hökumət Təşkilatlarının iştirakı nəzərdə tutulmuşdur.

2000-ci ilin mart ayında Ulu Öndər Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikasında dövlət

qadın siyasətinin həyata keçirilməsi" üzrə fərman imzalamışdır. Bu sənəd Respublikamızın bütün dövlət strukturlarında qadın və kişilər arasında bərabərliyin təmin olunmasını, müvafiq dövlət proqramlarının hazırlanması ilə qaçqın və məcburi köçkün qadınların işlə təmin olunması, gender nöqtəyi-nəzərindən qanunvericiliyə yenidən baxılmasını nəzərdə tutur. Sözügedən fərmanı həyata keçirmək üçün hökumət strukturlarına gender məsələləri üzrə məsul şəxslər təyin olunmuşlar.

Heydər Əliyev siyasətinin uğurlu varisi, ölkə Prezidenti İlham Əliyev də bu strategiyaya sadıq qalaraq ölkədə gender balansının qorunub saxlanılması istiqamətində həm qanunvericilik bazasında, həm də praktiki yönümdə yeni islahatlara imza atmışdır.

Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev qərarqəbuletmədə qadınların sayının artırılmasını prioritet məsələ kimi ön plana çəkmişdir. Qərarqəbuletmədə qadınların iştirakına nəzər salsaq görərik ki, Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti qadındır.

Azərbaycanın Qanunvericilik Hakimiyyəti olan Milli Məclisdə 2005-ci ildə keçirilən Parlament seçkilərində qadın deputatlar 14 nəfər (11%) idi, 2010-cu ildə keçirilən seçkilərdə bu rəqəm artaraq 20 nəfərə (16%)-ə, 2015-ci ildə isə 21 nəfərə 17%-ə çatmışdır. Həmçinin Parlament sədrinin 3 müavinindən 1-i qadındır. Milli Məclisdə 15 komitə var, onlardan 2 komitənin sədri qadındır.

Mərkəzi İcra Hakimiyyəti orqanlarında 5 nazir müavini (İqtisadiyyat Nazirliyi, Mədəniyyət Nazirliyi, Səhiyyə Nazirliyi, Təhsil Nazirliyi, Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi), 1 Komitə sədri (AR Ailə Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi) qadındır. Dövlət İmtahan Mərkəzinin Direktorlar Şurasının sədri, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Komitəsinin sədri qadındır. Rayon və şəhər İcra Hakimiyyətlərinə nəzər salsaq görərik ki, bir icra başçısı (Abşeron rayonu icra başçısı) qadındır. Əvvəlki illərdə icra hakimiyyəti başçıların qadın müavinləri 35 nəfər idi, hal-hazırda 75 nəfərə çatmışdır. Yerli özünü idarəetmə orqanları olan Bələdiyyələrdə də təmsil olunan qadınların sayı artmışdır. 2004-cü ildə keçirilən bələdiyyə seçkilərində bələdiyyə üzvü olan qadınlar 4% idisə, 2009-cu ildə keçirilən bələdiyyə seçkilərində 4137 nəfər (26.5%) bələdiyyə üzvü, 302 nəfər (17.7%) bələdiyyə sədri qadın seçilmişdir. 2014-cü ildə isə bu rəqəm artaraq, bələdiyyə üzvü qadınların sayı 35 % olmuşdur. Təhsil və Səhiyyə sahəsində çalışanların 80%-ni qadınlar təşkil edir. Ali Təhsil ocaqlarından dördünün rektoru qadındır. (İnşaat və Memarlıq Universiteti, M.V. Lomonosov adına Moskva Dövlət Universiteti Bakı filialı, Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Bakı Slavyan Universiteti)

Azərbaycan Respublikası prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2006-cı il fevralın 6-da Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi ləğv edilərək onun bazasında Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır. Komitə müvafiq sahələrdə dövlət siyasətini həyata keçirən əsas icraedici orqandır.

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi erkən nikah, məişət zorakılığı, qadın hüquqları, ailə problemləri, reproduktiv sağlq, qadın sahibkarlığı, gender məsələlərinin həlli ilə məşğul olur və bu problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində maarifləndirici tədbirlər həyata keçirir, gender bərabərliyini təbliğ edir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında qadın problemləri ilə məşğul olan 200-ə yaxın QHT mövcuddur.

Ölkəmizdə gender bərabərliyinin təşviqi sahəsində cənab Prezidentimiz İlham Əliyevin apardığı uğurlu siyasət nəticəsində 2006-cı ildə "Gender (kişi və qadınların) bərabərliyinin təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu qəbul edilmişdir. Qanunun əsas məqsədi kişi və qadınların ictimai həyatın siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni və digər sahələrində bərabər imkanların təmin edilməsi və cinsi mənsəbiyyətə görə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının aradan qaldırılmasıdır. "Gender bərabərliyinin (kişi və qadınların) təminatları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun mühüm cəhəti onun həm keçmişdə, həm də indi qadınların insan hüquqlarından və fundamental azadlıqlardan istifadə etmələrinə mane olan, onlara qarşı müəyyən kök salmış ayrı-seçkiliyin təzahürlərinin tanıdılıb ortaya qoyulmasıdır və 3-cü maddə də, müvafiq olaraq, de-facto

bərabərliyi sürətləndirmək və qadınlar üçün əsaslı bərabərliyi təmin etmək üçün zəruri olan xüsusi tədbirlərin görülməsini nəzərdə tutur.

Adı çəkilən Qanunun 3-cü maddəsi həm də birmənalı olaraq, müəyyən sahələrdə qadınların xeyrinə bəzi müsbət ayrı-seçkilik tədbirlərinin görülməsini nəzərdə tutur.

Bununla həmin maddə aşağıdakıların ayrı-seçkilik xarakterli olmadığını şərtləndirmiş olur:

- qadınlar üçün Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş güzəştlər, imtiyazlar və əlavə təminatlar; (Gender bərabərliyinin (kişi və qadınların) təminatları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 10 oktyabr 2010-cu il, maddə 3)

- kişilər üçün həqiqi hərbi (alternativ) xidmətə çağırış; (maddə 3.2.2)

- kişi və qadınlar üçün qanunla müəyyənləşdirilmiş fərqli pensiya yaşı; (maddə 3.2.3)

- Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinin 15-ci maddəsinə uyğun olaraq, ərin nikahın pozulmasını tələb etmək hüququnun məhdudlaşdırılması; (maddə 3.2.4)

- kişi və qadınlar üçün cəzaçəkmə müəssisələrində fərqli şəraitin yaradılması; (maddə 3.2.5)

- gender bərabərliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi. (maddə 3.2.6)

Gender amilinin ümumi siyasətə daxil edilməsi dövlətin öz strategiyaları və proqramlarının təkmilləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Gender məsələləri üzrə məsul şəxslərin təyin edilməsi ilə bütün dövlət qurumları və digər təsisatlarının gender bərabərliyinin təmin edilməsi ilə bağlı fəaliyyəti təkmilləşdirilmişdir. Nəticədə, gender problemləri bu strukturların siyasətlərinə və proqramlarına daxil edilməkdə davam edir. Bu halda nazirliklər və digər dövlət təşkilatları gender problemləri ilə bağlı əldə olunmuş nailiyyətlərin monitorinqini asanlıqla aparmaq imkanı əldə edir.

Qadın hüquqlarının müdafiəsi, məişətdə, xüsusilə qadınlara qarşı zorakılığın qarşısının alınması baxımından 22 iyun 2010-cu ildə qəbul edilmiş “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” AR Qanununun mühüm əhəmiyyəti vardır. Qanunun preambulasında göstəriləndiyi kimi “bu qanunun yaxın qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşayışdan sui istifadə etməklə törədilən zorakılığın, onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin qarşısının alınması, məişət zorakılığından zərər çəkmiş şəxslərin sosial müdafiəsi, hüquqi yardımla təmin edilməsi, habelə məişət zorakılığına səbəb olan halların aradan qaldırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirləri müəyyən edir və tənzimləyir”.

Ailə, qadın, uşaq və gender məsələlərinin həllində və bu sahədə milli qanunvericiliyin yaradılması təşəbbüslərində Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Birinci xanım, Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun sədri Mehriban xanım Əliyevanın əvəzolunmaz xidmətləri var. Mehriban xanımın müstəqil dövlətçiliyimizin inkişafı, milli-mədəni nailiyyətlərimizin qorunması, təhsilə misilsiz töhfələri, genefondumuzun sağlam ruhda böyüməsi naminə atdığı hər addım alqışa layiqdir. O, Azərbaycan Hökumətinin beynəlxalq səviyyədə təmsil olunmasında, qadın hüquqlarının təşviqində də fəal iştirak edir. Bunun göstəricisi olaraq, onun təşəbbüsü ilə 2008-ci il iyunun 10-11-də Bakıda “Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi” adlı beynəlxalq forum keçirilmişdir. Həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə artan nüfuzunun və qadın hüquqlarının təşviqinə dəstək verməsinin göstəricisi olaraq 2010-cu ildə Avropa Şurası ölkələrinin qadınlar və kişilər arasında bərabərlik məsələlərinə cavabdeh nazirlərinin 7-ci konfransı Bakıda keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Birinci xanım Mehriban Əliyeva haqqında BMT-nin 2007-ci ilin İnsan İnkişafı haqqında Hesabatında qeyd edilir ki, “O aktiv ictimai xadim və müxtəlif sosial qruplardan olan qadınlar üçün canlı nümunədir” (Azərbaycan Respublikasında İnsan İnkişafı haqqında Hesabat 2007 “Azərbaycan Gender münasibətləri: tendensiyalar və problemlər”, Bakı, 2007, s.19)

Azərbaycanda hazırda öz həllini gözləyən problemlərin hərtərəfli və obyektiv araşdırılması, həmin problemlərin kökündə duran amillərin müəyyənləşdirilməsi məqsədi ilə bir sıra fərmanlar

və sərəncamlar verilir. Ulu Öndərin Heydər Əliyevin siyasətinin davamı olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin iqtisadi inkişafın davam etdirilməsi, sosial təminatın artırılması, respublikada insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində problemlərin həlli, Azərbaycan ailəsinin möhkəmləndirilməsi, milli adət-ənənələrin müdafiəsi, qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi, gender bərabərliyinin təmin edilməsi məqsədilə 29 dekabr 2012-ci il tarixli, 800 nömrəli “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının Fərmanı qəbul etmişdir. Həmin Konsepsiyaya əsasən “Azərbaycan ailəsi Strategiyası”nın, gender bərabərliyi üzrə Milli Fəaliyyət Planının, Uşaq Məcəlləsinin və Milli Uşaq Strategiyasının hazırlanması və təsdiqi nəzərdə tutulub. Həmin sənədlərin qəbulu ailə, qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahələrində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən olduğunu təsdiqləyir.

Müstəqil Azərbaycan qadınları bu 25 ildə əldə etdikləri bütün uğurlara görə xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevə və bu gün bu siyasəti uğurlu davam etdirən Prezidentimiz İlham Əliyevə daima minnətdardır. Bu siyasət Azərbaycan qadınını daim irəliyə, tərəqqiyə aparmaqla beynəlxalq aləmdə tanıtacaqdır. Gələcəkdə də günü gündən çiçəklənən ölkəmizdə qadın siyasəti, ailə institutu, gender məsələsi inkişaf edərək daha da təkmilləşəcək və öz layiqli yerini tutacaqdır.

GENDER BƏRABƏRLİYİ DAVAMLİ İNKİŞAFIN TƏMİNATIDIR

Samirə Məmmədova, Xavər Əliyeva
Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: samira.mammadova@au.edu.az

Müstəqil Azərbaycan Respublikası gender bərabərliyinin qorunması məqsədilə bu istiqamətdə müxtəlif konvensiyaları, əsas beynəlxalq sənədləri qəbul etmiş və onlara bilavasitə qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikasında kişi və qadınların hüquq bərabərliyi ölkənin əsas qanunu olan konstitusiyaya tərəfindən təmin edilir. Konstitusiyamız kişi və qadınların bərabər hüquq və azadlıqlarını təsbit edir və insanların hüquq və azadlıqlarının cinsi mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırılmasını hərtərəfli qadağan edir [8, 7].

Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə geniş işlərin təməli qoyulmuş və o cümlədən “Azərbaycan Respublikasında dövlət qadın siyasətinin həyata keçirilməsi haqqında” fərman imzalanmışdır. Bu siyasətin məntiqi davamı olaraq cənab Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkədə gender bərabərliyinin təmin edilməsi istiqamətində nəzərdə tutulan məqsəd və vəzifələr əsasən “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” konsepsiyasında öz geniş əksini tapmışdır. Bu konsepsiyanın “Gender bərabərliyinin təmin olunması və ailənin inkişafı” bölməsində qeyd edilmişdir: “Ölkədə gender bərabərliyinin təmin edilməsi məsələsi diqqət mərkəzində saxlanılacaq və onun həlli istiqamətində müvafiq tədbirlər gerçəkləşdiriləcəkdir. Bu sahədə dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini gender əsaslı zorakılıq hallarının qarşısının alınması üzrə tədbirlərin görülməsi, qadınlar və kişilər üçün əmək bazarında bərabər imkanların yaradılması, qadınların işdə irəli çəkilmək, rəhbər vəzifə tutmaq imkanlarının daha da genişləndirilməsi təşkil edəcəkdir.” Bu sahə ilə bağlı ölkəmizin birinci xanımı Mehriban Əliyevanın başçılığı ilə Azərbaycanda beynəlxalq tədbirlər mütəmadi olaraq keçirilir, qadının cəmiyyətdə rolunun artırılması istiqamətində geniş müzakirələr aparılır və əməli işlər görülür. Ölkəmizdə gender siyasəti üçün gözəl şərait yaradılmışdır. Hal-hazırda qadınlarımız dövlətçiliyimi-

zin möhkəmlənməsində istedad və bacarıqlarını əsirgəmirlər.

Gender bərabərliyi dedikdə nə başa düşülür? XX əsrin 60-cı illərindən etibarən Qərb ölkələrinin sosial elmlərində (antropologiya, tarix, psixologiya, fəlsəfə və s.) işlədilən «gender» anlayışı qadın probleminin, ələlxusus, cəmiyyətdə qadın və kişi münasibətlərinin təhlili ilə əlaqələndirilir. Qadın və kişi münasibətlərinin adekvat təhlili üçün bioloji amillərin kifayət olması fikri də bu dövrə təsadüf edir [3]. Əksər qərb ölkələrində «feminist tədqiqatları», «gender tədqiqatları» və «qadın problemləri tədqiqatı» məfhumları çox vaxt sinonim kimi işlədilmişdir. Lakin, elmi praktikada ənənəvi anlayış kimi bu «qadın problemlərinin tədqiqatı» məzmununda qəbul edilir. Bu istiqamət «qadın probleminin elmi qolunun» həm nəzəri tədqiqətmə, həm də təcrübi-öyrədən hissəsi kimi təhlil edilir. Tədqiqat bu baxımdan qadınların ictimailəşməsinin tarixi prosesini əks etdirir, onun tərkib hissəsini, cinslərin mühüm xüsusiyyətlərini araşdırır.

Mənbədə [5] göstərilir ki, bioloji fərqlər əsasında müəyyənləşdirilən cinsdən fərqli olaraq, gender (ona həmçinin sosial cins deyilir) kişi və qadınların ictimai münasibətlər çərçivəsində (məsələn, ailədə, məktəbdə, iş kollektivində) formalaşan rol və vəzifələrini əhatə edir. Bu rollar və vəzifələr konkret cəmiyyətdə mövcud olan “kişi” və “qadın” sosial kateqoriyalarının mahiyyətini təşkil edir. Digər mühüm sosial klassifikasiyalarla bərabər (ictimai sinif, irq, etnik qrup və sair), gender insanların cəmiyyətdəki mövqeyini müəyyənləşdirən əsas amillərdən biridir. “Cins” və “gender” arasında olan fərqi daha aydın göstərmək üçün bu mənbədə misallar gətirilir: Həyata uşaq gətirmək qadınlara aid olan reproduktiv bioloji funksiyası cinsin əlamətidir. Uşağın bəslənməsi və təlim-tərbiyəsi isə müxtəlif cəmiyyətlərin kişi və qadınlara aid etdiyi sosial funksiya olaraq gender anlayışına aiddir və ailədə və cəmiyyətdə gender əsaslı əmək bölgüsünün bir hissəsidir.

Bu baxımdan görkəmli Azərbaycan mütəfəkkiri Nəsrəddin Tusi övladın tərbiyəsində valideynlərin özünəməxsus vəzifələri olduğunu qeyd edərək yazırdı ki, «Ata hüququ daha çox ruhanidir (mənavidir), bu səbəbə görə də övlad ata tənbehindən sonra ağıllanır: ana hüququ isə nisbətən cismanidir, bu səbəbə görə də övladlar bunu daha tez hiss edir və analarına daha artıq meyl göstərirlər».

Qadın və kişi arasında bərabərlik, onların mənəvi və hüquqi vəzifələri haqqında müqəddəs Qurran ayələrində geniş məlumatlar vardır. Bununla bağlı əsasən ən-Nisa və ən-Nur surələrindəki ayələr qadınların hüquqi vəziyyətini geniş izah edir. Bunlar hamısı bütövlükdə qadına yeni bir obraz, yeni bir şəxsiyyət qazandırmış, qadın hüquqlarının sabitləşməsinə gətirib çıxarmışdır [4].

Sosial-mədəni proseslərin meyarları - ölçüsü baxımından gender mədəniyyəti ümumbəşəri dəyərlərdəndir. Müasir dünyanın inkişaf etmiş tədris ocaqlarında gender elminin metodu, predmeti ümumi siyasətin, ictimai təfəkkürün, cəmiyyətdə cinslərin qarşılıqlı münasibətinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi tədris olunur.

Gender münasibətləri haqda biliklər maarifləndirmə tərzini daşımalı, uşaq və gənclərə öyrədilməli, ümumtəhsil-tədris müəssisələrinin də bu sahədə xüsusi proqramları olmalıdır. Bunun üçün ədəbiyyatlar tərcümə edilməli, daha çox yerli mütəxəssis kadrlar hazırlanmalıdır. Kütləvi informasiya vasitələri əhaliyə gender biliyi çatdırmaqda müstəsna rol oynamalıdırlar. Sivil dünya çərçivəsi baxımından insan hüquqları, qadın və uşaq hüquqları gender bərabərliyi müstəvisində ali məktəblərdə humanitar fakültələrlə yanaşı texniki sahələrdə də cəmiyyətin sosial ahəng baxımından zəruridir. Bu özlüyündə sosial amillərin insan faktorunun psixoloji yönündə formalaşmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini göstərir. Gender problemləri qlobal problemlər sistemində sülh və müharibə məsələlərindən sonra mühüm sırada dayanır. Müasir qlobalistika gender problemlərinin yeri və rolu müəyyənləşdirilərkən qarşıya konkret vəzifələr qoyur [3].

Gender məsələsi təhsil sahəsində də öz geniş əksini tapır. Evdən kənarda təhsil almaq qadağası 20-ci əsrin əvvəllərində Azərbaycan ailələrinin əksəriyyətində qızlara şamil edilirdi. O dövrdə yalnız bəzi ziyalı ailələrində qızların təhsilinə icazə verildirdi. Xalqımızın böyük maarifçiləri, məşhur yazıçıları və ictimai xadimləri M.F. Axundov, Y.V. Çəmənzəminli, Ə.Ə. Haqverdiyev, C.H. Məmmədquluzadə, H.Z. Tağıyev, M.Ə. Sabir, Ü.Ə. Hacıbəyov, C.Q. Cəbbarlı, Ö.F. Nəmanzadə və başqaları

Azərbaycanda qadın təhsilinin ictimai qadağalardan azad olması yolunda yorulmadan çalışmışlar [3].

Görkəmli şəxsiyyət Hacı Zeynalabdin Tağıyevin təşəbbüsü və dəstəyi ilə yaradılan (1901-ci ildə təntənəli açılışı keçirilmiş və sentyabrın 5-də ilk dərslər başlanmışdır) qızlar məktəbi Azərbaycanın maarifçilik tarixində, dünyəvi təhsilin inkişafında, Azərbaycan qadınının təhsil almasında böyük rol oynamış məktəbdır. Bu məktəb müsəlman Şərqində ilk dünyəvi qızlar məktəbi idi. H.Z.Tağıyev qeyd edirdi ki, bir kişi təhsil alarsa, bu, yalnız savadlı bir insan deməkdir, amma bir qızın təhsil alması gələcəkdə həm savadlı qadın, həm də dünyagörüşlü bir ana deməkdir.

Bu işıqlı yolu Azərbaycan Demokratik Respublikası (ADR) hökuməti davam etdirdi. 1919-cu ilin əvvəllərində Bakı qadın müəllimlər seminariyası ümumi müəllimlər seminariyasına çevrildi. Artıq 2012-ci ildə Azərbaycanda təhsil müəssisələrində oxuyanların 47%-ni qızlar təşkil etmiş, təhsil sahəsində çalışanların mütləq əksəriyyəti (68%) qadınlar olmuşdu [2].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının keçmiş baş katibi Kofi Annan qeyd edirdi ki, gender bərabərliyi özü-özlüyündə bir məqsəd olmasından əlavə, həm də yoxsulluğun azaldılması, davamlı inkişafın təmin olunması və səmərəli idarəçiliyin qurulması üçün zəruri olan şərtidir.

Qeyri-bərabər gender münasibətləri çərçivəsində bir kateqoriya əlverişsiz, asılı, hakimiyyət-siz, o birisi isə əlverişli, hakimiyyətə sahib, idarəedici mövqelərdə yerləşir. Nəticədə insanın gender mənsubiyyəti onun inkişaf imkanlarına bilavasitə təsir edir. Hal-hazırda qlobal miqyasda və eləcə də dünyanın ayrı-ayrı bölgələrində gender bərabərsizliyinin nəticəsində milyonlarla insanın inkişafı məhdudlaşdırılır. Mənbədə [5, 6] qlobal problemlə statistikalar verilir: dünyada 1.3 milyard yoxsul əhalinin 70%-ni qadınlar təşkil edir. BMT-nin hesablamalarına görə, dünyada qıdanın 50%-ni qadınlar istehsal edir, lakin onlar ümumi gəlirin yalnız 10%-ni alır və cəmi 1% torpaqların yiyəsidir. Dünyada həddi-büluğa çatmış əhalinin 774 milyonu savadsızdır. Onların 2/3-ni qadınlar təşkil edir. Hər il dünyada 18 yaşına çatmamış 60 milyon qız erkən nigaha məcbur edilir. Gender bərabərsizliyinin əsas hədəfi qızlar və qadınlar olsa da, bu sosial bəladan zərər çəkən təkcə qadınlar deyil. Hərbi münaqişələr zamanı əsasən yeniyetmə oğlanları hədəf götürən ölümcül əməliyyatlar tarixin faciəvi səhifələrinə həkk olunub. Bu qəddar cinayətlərin məhz oğlanlara qarşı törədilməsinin əsasında konkret cəmiyyətlərdə oğlanlara gələcək döyüşçü, ailə və ya tayfanın əsas təminatçısı vəzifəsini təyin edən gender vəzifələri dayanır.

İnsan inkişafı nəzəriyyəsinin ərsəyə gəlməsində aparıcı rol oynamış Nobel mükafatı laureatı Amartya Sen öz araşdırmalarında gender bərabərsizliyinin cəmiyyətə gətirdiyi ziyanı dəfələrlə qeyd etmişdir. Məsələn, Cənubi Asiyada apardığı tədqiqatlara əsasən A.Sen bir çox bölgələrdə qız uşaqlarının oğlanlarla müqayisədə daha az qida qəbul etdiyini göstərmişdir. Uşaqlıqda ailədə zəruri qidalanmadan məhrum edilmiş qadınların böyük hissəsi həyat boyu səhhətində müxtəlif problemlərlə rastlaşır və çəkisi qəbul olunmuş tibbi standartlardan aşağı olan körpələr dünyaya gətirirlər. Çəkisi normadan aşağı olan uşaqlar arasında illər sonra ürək xəstəliklərindən zərər çəkənlərin yüksək sayı qadınlara tətbiq olunan sosial məhdudiyyətlərin bioloji reproduktiv funksiya vasitəsi ilə gələcək nəsillərə necə təsir göstərdiyini nümayiş edir [1].

Bütün bunları nəzərə alaraq, qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətdə davamlı inkişafa nail olmağın əsas şərti kimi gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılması vacib şərtlərdəndir. Fikrimizi böyük mütəfəkkir H.Cavidin dahi mısrası ilə tamamlayırıq:

Qadın gülərsə şu ıssız mühitimiz güləcək,
Sürüklənən bəşəriyyət qadınla yüksələcək.

Açar sözlər: Gender, bərabərlik, bərabər imkanlar, məşğulluq, inkişaf.

Ədəbiyyat

1. Amartya Sen, Many faces of gender inequality, <http://www.onnet.com/1822/18220040.htm>
2. Azərbaycanda qadınlar və kişilər 2012, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2012, səh. 63, 87.

3. Abbasov Ə., Mirzəzadə R., Gendərə giriş, Bakı, 2004, 120 s.
4. <http://din.az/islam-dini-qadina-yeni-obraz-verib-onu-seksiyyet-kimi-qiymetlendirdi/>
5. <http://www.az.undp.org/content/dam/azerbaijan/docs/publications/sustainabledevelopment/HDtextbook/9.pdf>
6. UNWomen, Gender Issues (http://www.unifem.org/gender_issues), UNICEF.
7. Əsgərova Z. Gender bərabərliyi cəmiyyətdə bərabər sosial vəziyyət deməkdir <http://genclim.az/xeberler/444-gender-beraberliyi-cemiyetde-beraber-sosial-veziyyet-demekdir.html>
8. Quluzadə Z., Gender Azərbaycanda, BMT-nin Əhali Fondu (UNFPA)B., 2006, 328 s.

TƏLƏBƏLƏRDƏ SİYASİ MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA GENDER TƏRBIYƏSİNİN ROLU

Elza Mollayeva

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: elzamollayeva@rambler.ru

Tələbələrə gender bərabərliyi dəyərlərinin aşılması onlarda hakimiyyətdə cinslərin bərabər təmsili haqqında düzgün təsəvvürün formalaşmasına şərait yarada bilər. Bu sahədəki uğurlarla bərabər, mövcud olan nöqsanlar da tərbiyə prosesində diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Qadınların cəmiyyətdə kişilərlə bərabər hüquqlara malik olmaları və dövlət strukturlarında təmsil olunmaları bu gün Azərbaycan reallığına söykənən bir sıra amillərlə şərtlənir. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirakı Konstitusiyanın 55-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Burada göstərilir ki, vətəndaşlar bu hüquqdan biləvasitə və nümayəndələri vasitəsilə istifadə edə bilərlər. Dövlət vəzifələrinə təyin zamanı Konstitusiyada heç bir məhdudiyyət nəzərdə tutulmur və 25-ci maddəyə əsasən bütün Azərbaycan vətəndaşları cinsindən və dinindən, dilindən asılı olmayaraq bərabərdirlər. Qanunla Azərbaycan qadınının öz siyasi hüquqlarını həyata keçirməsində heç bir maneə yoxdur. Yəni de-yure qadınlar ilə kişilər arasında həm siyasi, həm iqtisadi, həm də hüquqi bərabərlik mövcuddur. Ancaq tələbələr özləri də realıqla barışırlar ki, bu sahədə hələ də maneələr mövcuddur. Bunlardan ən əsası cəmiyyət daxilində siyasi mədəniyyətin aşağı səviyyədə olması, qadınların siyasi fəaliyyətinə laqeyd, ögey münasibətdir. Xüsusilə, «müsəlman ölkələrində qadınlardan kişilərin daha prioritetli (üstün) olması modeli geniş yayılıb» [4, s.51].

Burada bir sıra subyektiv amillər də müəyyən rol oynayır. Qadını evin, ailə ocağının əsas qoruyucusu hesab edən bir çox Şərqi ölkələri kimi, Azərbaycanda da qadınlar özləri hakimiyyət obyekti və daşıyıcısı kimi kişini görməyə üstünlük verirlər. Azərbaycan qadını patriarxal münasibətlər şəraitində tərbiyə olunduğundan və bütövlükdə cəmiyyətdə qadın cinsinin zəifliyi barədə təsəvvürlər üstünlük təşkil etdiyindən onlarda özlərinə inamsızlıq yaranır. Eyni zamanda «əsas səbəb kimi maddi iqtisadi durumun ən çox qadınların çiyinə düşməsi (ailə başçısı rolu-həm ata, həm ana olması), sosial təhlükəsizliyin zəifliyi, milli mentalitet baxımı prizmasından hələ də «siyasətçi qadın» obrazının özüne həyatda tam status qazanmaması, ağır ev işləri və s.kimi çoxsaylı təzadların təzahürüdür» [1, s.54].

Tələbələr özləri də bu gün qadınların hakimiyyət qurumlarına, idarəetməyə daxil olmasını Azərbaycan üçün vacib inkişaf amili kimi qiymətləndirirlər. Onların əksəriyyətinin fikrincə qadının hakimiyyətin idarəsində fəal iştirakı hər bir qadının statusunun yaxşılaşması deməkdir. «Bu cəhətdən

qadınların siyasi həyatdakı mövqeyi və fəaliyyəti də diqqət çəkir. Belə ki, cəmiyyətdə uzun illərdən bəri formalaşmış stereotipləri real zəmində baş verən proseslər alt-üst edir. Adətən, qadınların siyasi fəaliyyətini lazımi səviyyədə anlayıb qiymətləndirə bilməyən sosial qruplar siyasətin «kişi işi» olduğunu iddia edirlər» [2, s.47]. Dünyada mövcud olmuş siyasət təcrübələrinə əsasən deyə bilərik ki, bu sahədə həm kişi, həm də qadın peşəkar ola bilər. Tələbələrin özlərinin iştirakı ilə müxtəlif tarixi dövrlərə qısaca səyahət nəticəsində bütün tarixi mərhələlərdə güclü qadın siyasətçilərə rast gəlmək olar. Azərbaycanın ilk diplomat qadını olub, Ağqoyunlu dövləti ilə Osmanlı imperiyası arasında sülh sazişinin bağlanmasına nail olmuş Sara xatun öz dövrünün müdrik simalarından biri olmuşdur və onun türk sultanı ilə söhbətindəki incə siyasət qadın aqlının təntənəsindən xəbər verir. İngiltərə kraliçası I Yelizaveta tarixə qatıyyəti, siyasi bacarığı ilə öz adını yazmış və məhz onun müdrik siya-səti nəticəsində İngiltərə özünün qatı düşməni olan güclü İspaniya dövlətini sarsıtmış, onun dənizlərdə hökmranlıq edən «Böyük Armada»sını məhv etmişdir. İngiltərənin tarixindəki «qızıl dövr» məhz bu qadının adı ilə bağlıdır. Şərq xalqlarında qadına olan mürtəcə münasibətdən qorxmayıb öz vətəninə «siyasi yükü»nü ciyinləri üzərinə alan və sonda həmin mürtəcə qüvvələr tərəfindən qətlə yetirilən Hindistanın baş naziri İndira Qandi və Pakistanın baş naziri Bənazir Bhutto. İngiltərəni iqtisadi-sosial-siyasi böhrandan məharətlə çıxaran «dəmir ledi»-Marqaret Tetçer. Bu misalların sayını artırmaq olar və müasir dövrün sosial-siyasi çətinliklərinə baxmayaraq kişilərlə siyasi rəqib olmaqdan çəkinməyən qadınların gördükləri işləri tələbələrin nəzərinə çatdırmaqla, bu işləri gender aspektindən cəmiyyət üçün ən əhəmiyyətli fəaliyyət saymaq olar. Bu baxımdan Azərbaycanın birinci xanımı, millət vəkili, öz siyasi və ictimai fəaliyyətilə prezidentimizə həmişə dəstək olan, dünyanın lider xanımlarına nümunə olan Mehriban Əliyevanın şəxsi nümunəsi hər bir azərbaycan xanımı üçün əsil stimuldur. Bundan başqa, Azərbaycanın millət vəkili, Qarabağ problemi ilə bağlı həqiqətləri dünyaya çatdıran və bu yoldakı çətinlikləri mətanətlə dəf edən Qənirə Paşayevanın da siyasi fəaliyyəti cəmiyyətdə olan gender stereotiplərinin aradan çıxmasına şərait yaradır. Məhz belə qadınlarımızın cəmiyyətdəki əvəzedilməz rolları gender baxımından ən dəyərli nümunə rolunu oynayır. Gender dəyərlərinin aşılması zamanı tələbələr bir şeyi dərk etməlidirlər ki, istər qadın, istərsə də kişini rəhbər vəzifəyə seçilərkən gender bərabərliyi ilə yanaşı, peşəkarlıq xüsusiyyətləri də əsas götürülməlidir. Avropada qadın hərəkətinin müasir tədqiqatçıları (Q.Rubin, E.Qiddes, S. Bovuar və b.) sübut edirlər ki, qadınların siyasi həyatdakı fəaliyyəti kişilərə nisbətən daha rəngarəngdir və qadın siyasətçi bəzi vəziyyətlərdə əsl kişi xarakteri nümayiş etdirir. Qadınların siyasi davranışı kişilərin aqressiv hərəkətlərini bir qədər yumşaldır və kişilərin siyasətdə davranışı isə qadınların davranışına məntiqlik, müdriklik qatır. Deməli, siyasi fəaliyyətdə qadın-kishi cinsləri üzrə gender balansının saxlanması, onlar arasında bərabər hüquqlu tərəfdaşlığın gözlənilməsi cəmiyyətə müsbət mənada çox şey verə bilər. Ancaq siyasi hakimiyyətdə cinslərin təmsil olunmasını gender aspektindən təhlil edən zaman bir sıra sosial-psixoloji və pedaqoji amillər üzə çıxır. Demokratiya yolu ilə inamla irəliləyən ölkəmizdə artıq qadınların siyasi arenada fəallığı artır, onların dövlət əhəmiyyətli qərarların qəbulunda iştirakı üçün münbit şərait yaranır. Son dövrlərdə istehsalatda, təkcə «qadın işi»ndə deyil, «kişi işi»ndə də çalışan qadınların sayı durmadan artır. Tədqiqatçı L.Mövsümova yazır: «Nəticədə, məsələn, Azərbaycanda Milli Məclisdə yalnız 13 nəfər qadın millət vəkili vardır ki, bu da deputatların ümumi sayının 10%-dən bir az çoxunu təşkil edir. Başqa sahələrdə vəziyyət daha acınacaqlıdır. Nazirlər kabinetində cəmi iki qadın yüksək vəzifə tutur...Elə Milli Məclisdə vəziyyətin qismən təsəlliverici olması sübut edir ki, qadınları hakimiyyətdən uzaqlaşdırmaq xalqın deyil, hakimiyyəti əldən vermək istəməyən ayrı-ayrı böyük kişi məmurlarının marağının bəhrəsi, fəaliyyətinin nəticəsidir» [5, s.296].

Siyasi proseslərin sürətli inkişafı bu günki Azərbaycan qadınının ictimai diqqət dairəsini genişləndirməklə bərabər, onda siyasi arenada yaxından iştirak etmək inamı yaradır. Artıq ictimai fəallığı ilə kişilərlə bir sırada duran qadın siyasətçilərimizin mövcudluğu qadın lider tendensiyasını ortaya gətirir və buradan haqlı olaraq belə bir sual çıxır: Bizə qadın lider lazımdır mı və liderlik üslubuna görə qadın və kişi arasında hansı fərqlər mövcuddur? Məhz bu sualı tələbələr qarşısında qaldırmaq sosial-siyasi

cəhətdən aktual və əhəmiyyətlidir. Çünki bu günün tələbəsi gələcəyin siyasi xadimi və ya siyasətçisi ola bilər.

Belə bir sual yaranır: Bəs lider kimdir? Prof. R.Mirzəzadəyazar: «Lider xüsusi qabiliyyət, əzm-karlıq, möhkəmlik, ölkə əhəmiyyətli müəyyən məsələlərdə radikalıq, nüfuzluluq, cəsarət, müstəqil fikrini ümuminin rəyi ilə uzlaşdırmaq bacarığı kimi keyfiyyətlər daşıyıcısı olan, üstəgəl savad, səviyyə, siyasi mədəniyyətlə hadisələrin gedişatına təsir edən şəxsdir» [6, s.400]. Məlum məsələdir ki, buradakı keyfiyyətlər daha çox əxlaqi dəyərlər üstündə kökləndiyindən bu keyfiyyətlərin insanda təşəkkül tapması üçün onun yüksək təlim, tərbiyə, təhsil alması vacibdir və bu baxımdan gender tərbiyəsi və təhsili məsələsi pedaqogikada həlli vacib olan, mahiyyətə heç də yeni olmayan bir məsələ kimi otraya çıxır.

Söhbət qadın liderdən gedirsə, çox vaxt insanlar arasında mövcud olan qadına, qadının intellektual və fərdi bacarıqlarına inamsızlıq, onun əxlaqının qaranlıq tərəfi olmasa belə, onun insanlar tərəfindən düşünülmüş şəkildə uydurulması qadının siyasi fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir. Əslində qadın liderə belə münasibət tarixi köklərlə bağlıdır. Bu gün də cəmiyyətdə qadına verilən qiymət məhz bu tarixi köklər üzərində bərqərar olmuş etalon əsasında ölçüldüyündən psixologiyada gender probleminin qoyuluşuna daha çox sosial-psixoloji kontekstdə yanaşılır və psixologiyada bu problemin araşdırılmasında qadın psixologiyasını kişi psixologiyası fonunda təhlil edən müəyyən istiqamət yaranıb. Məhz liderlik probleminin psixoloji təhlilində və bu problemə həsr olunmuş araşdırmalarda (E.Aronson, T.Uilson, R.Eygert) bu istiqamət daha güclüdür. F.Fidlerin liderliyin situasiya nəzəriyyəsinə əsaslanan müəlliflərin fikrincə, cəmiyyətdə kişi və qadın liderlik üslubu stereotipləri geniş yayılmışdır və «bu stereotiplərə görə kişi liderlər insan münasibətlərinə nisbətən daha çox işin keyfiyyətli olmasına qayğı göstərirlər, qadın liderlər isə daha çox iş prosesində insan münasibətlərinə xüsusi diqqət yetirirlər» [3, s.223].

Tələbələrə qadınların liderlik üslubundan danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, qadınlar kişilərdən fərqli olaraq daha çox demokratik rəhbərlik üslubuna üstünlük verirlər və onları daha çox insan münasibətləri maraqlandırır. Bu da qadın psixologiyasının xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Qadınlar emosionaldır və onlar insan münasibətlərinə son dərəcədə həssaslıqla yanaşırlar, müəyyən qərarlar qəbul edəndə bu münasibətləri nəzərə alırlar», «yox» deyəndə də, onu qadın səmimiyyəti ilə deyirlər və işçiləri narazı salmırlar. Onların liderlik üslubunun psixoloji konsepsiyası belədir» [3, s.234].

«Qadın məsələsi»nin gender baxımından əhəmiyyətli həlli üçün bu gün dövlət gender siyasətində düzgün strategiyanın seçilməsinin bu sahədə nailiyyətlərin qazanılmasında əsas amil kimi tələbələrə çatdırılması vacibdir. Bu mənada gender siyasəti şəxsiyyətin müstəqilliyini və mux-tariyyətini təmin edə biləcək yeni eqlitar (əmlakın və əməyin bərabər bölgüsünə əsaslanan) strategiya üzərində köklənməlidir və bu strategiya patriarxal strategiyaya qarşı qoyulmalıdır.

Patriarxal strategiyaya görə «qadın məsələsi»ni süni şəkildə Sovetlər tərəfindən həll edildiyindən zahirən, yəni de-yure azad və kişilərlə bərabər hüquqlu görünən qadın, əslində, yəni de-fakto tam azadlıq qazanmamış, bir neçə sosial rolları həyata keçirməklə iqlat yüklənmişdir.

Patriarxal strategiyadan fərqli olaraq, eqlitar strategiya qadına kömək istiqamətində bütün sahələrdə hər iki cinsə, həm qadına, həm də kişiə bərabər imkanlar yaradılmasını nəzərdə tutur ki, bu mənada ona çox vaxt bərabər imkanlar strategiyası da deyilir. Bu strategiya cəmiyyətdə ayrı-ayrı cinslərin mənafeyini yox, bərabər rollara malik ata-anadan ibarət ailənin müdafiəsini əsas götürür.

Azərbaycanda gender tarazlığının həyata keçirilməsində təməl rolunu oynayan, dövlət tərəfindən təsdiq edilən Gender Qanunu bu gün dövlətin bu problemə göstərdiyi ciddi qayğını özündə ehtiva edir. Bu Qanununun müddəaları ilə tanışlıq zamanı tələbələr bu Qanununun sosial-hüquqi əhəmiyyətini dərinlən dərk edirlər və anlayırlar ki, Azərbaycanda artıq gender bərabərliyinin hüquqi bazası yaradılmışdır.

Gender qanununun 6-cı maddəsində deyilir: «...dövlətin idarə olunmasında və qərarlar qəbul edilməsində bir cinsin nümayəndələrinin üstünlüyünə yol verilməməsi üçün dövlət tədbirlər görür»

[7, s.21].

Gələcəkdə siyasi arenda siyasi fəaliyyəti istisna etməyən tələbə anlamalıdır ki, hər iki cinsin hakimiyyətdə təmsil olunmasına bərabər şərait yaratmaq üçün dövlət tərəfindən həyata keçiriləcək mümkün variantlar işlənilib hazırlanması vacib problemlərdən biridir. Burada ən səmərəli yollardan biri kvota sistemidir. Bu yol qadının siyasətə cəlb edilməsi işini sürətləndirməklə onlara müxtəlif hakimiyyət orqanlarında müəyyən sayda yerin ayrılmasına əsaslanır. Qadınlara 30-40% yer verən kvota sistemi mütərəqqi xarakter daşıyır və bu sistem əhalisinin yarısı qadınlar olan ölkələr üçün aktualdır.

Artıq ölkəmizdə vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlətin formalaşması dövrü özünün çiçəklənmə mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Azərbaycanda mövcud olan vəziyyət cəmiyyətin ailə dəyərləri ətrafında daha çox cəmlənməsilə səciyyələnir. İndi də əvvəllərdə olduğu kimi hər bir azərbaycanlı üçün ailə onun bütün mümkün vasitələrlə müdafiə etməyə hazır olduğu son istehkamıdır. Ailə Azərbaycanda cəmiyyətin mənəvi göstəricisini səciyyələndirən ilk və son özəkdir. Bütün bu keyfiyyətlərə baxmayaraq, indi milli özünüdərk ilə vətəndaş özünüdərk arasında gedən uzlaşmalarda Qərbi Avropa siyasi sisteminin, Qərbin Şərqdən öz sərbəstliyi ilə fərqlənən mədəniyyətə təsiri daha çox hiss edilməkdədir. Bütün bu prosesləri dərk edən tələbələrə haqlı olaraq belə suallar yaranır: Azərbaycan qadını cəmiyyətdə hansı yeri tutacaq? Milli əxlaq normalarına söykənən ənənəvi dəyərlərimiz Qərbin bazar, acıq cəmiyyət və kütləvi mədəniyyət dəyərləri ilə necə uzlaşacaq?

Azərbaycanda gender siyasətinin həyata keçirilməsində yerli milli ənənələrin, xüsusiyyətlərin, mentalitetin nəzərə alınması vacib şərtlərdən biri kimi qəbul olunmalıdır.

Beləliklə də Azərbaycan üçün davamlı inkişaf yolunda başlıca məsələ - bütün səviyyə və sahələrə aid qərarların qəbul edilməsində gender bərabərliyinə nail olmaqdır. Çünki, gender bərabərliyinə nail olmadan demokratik cəmiyyətin formalaşdırılması mümkün deyil. Demokratik cəmiyyətin inkişafında əsas amillərdən biri kimi qiymətləndirilən gender bərabərliyinin həyata keçirilməsində milli xüsusiyyətlərin gender süzgəcindən keçirilməsi tələbələrin gender dünyagörüşünün təşəkkülündə və onlarda siyasi mədəniyyətin formalaşmasında əhəmiyyətli rola malikdir.

Açar sözlər: gender bərabərliyi, siyasi hüquqlar, siyasi mədəniyyət.

Ədəbiyyat

1. Abasov Ə.S., Mirzəzadə R.S. Genderə giriş. Bakı: 2004, 120s.
2. Ağayeva K.C. Azərbaycan cəmiyyətində sosial-əxlaqi davranışın etik-gender təhlili. Fəlsəfə. üz.f.dok...dis. Bakı, 2009, 150s.
3. Bayramov Ə S., Əlizadə Ə.Ə. Psixologiya. Bakı: Cinar-Cap, 2006, 620s.
4. Ekologiyada gender problematikası. Dərs vəsaiti. Bakı: Qərb Universiteti, 2005, 227s.
5. Mövsümova L. Azərbaycan qadını uzaq keçmişdən indiyədək. Bakı: ULU nəşriyyatı, 2002, 300s.
6. Mirzəzadə R. Gender: cəmiyyət, insan hüququ, siyasət (tarixi, fəlsəfi və siyasi-hüquqi istiqamətlər). Bakı: Adiloğlu, 2003, 419s.
7. Naxçıvanlı A., Qasımova Y. Gender təhsilinin interaktiv metodikası. Bakı: 2008, 223s.

AZƏRBAYCAN DİLÇİLİYİNDƏ GENDER ANLAYIŞI

Xəyalə Mürsəliyeva

Sumqayıt Dövlət Universiteti, Sumqayıt, Azərbaycan

e-mail: murseliyeva.xeyale@mail.ru

“Gender anlayışı” XX əsrin 60-70-ci illərində ilk dəfə ingilis tədqiqatçısı Enn Qakley və onun həmkarları tərəfindən işlədilmişdir. “Gender” ingilis sözü olub, mənası “cins” deməkdir. Gender dünyagörüşü özündə “sosial cins” mənasını ehtiva edir.

Termin kişi və qadın xüsusiyyətlərinin təsvirində onların sosial təyinatının bioloji təminatına əks olduğunu göstərmək üçün istifadə olunmuşdur. Bu isə artıq araşdırmalardan bəlli olan cins (seks) və gender (sosial) kateqoriyalarının differensiasiyasında yeni bir nəzəriyyəyə keçid mərhələsi idi. Cins və gender arasındakı nəzəri fərq haqqında Enn Qakleyin və həmkarlarının təlimi çox faydalı olmuşdur [4].

Gender məsələsinin araşdırılması XX əsrin son on illiyində geniş vüsət almışdır. Gender tədqiqatları ilə əhatə olunmuş elmlərin çevrəsi çox genişdir. Buraya fəlsəfə, tarix, politologiya, sosiologiya, hüquq, iqtisadiyyat, demoqrafiya, psixologiya, antropologiya, sosiolinqvistika, semitika, linqvistika, etnoqrafiya, mədəniyyətşünaslıq və s. aiddir.

Dil görünməyən düşüncələri görünən vəziyyətə gətirən rentgen kimidir [2, s.5].

Dildə cinsiyyət anyasıyı iki formada təzahür edir:

1. Bioloji cins anlayışı

2. Qrammatik cins anlayışı

Dil insanın ən mühüm ünsiyyət vasitəsidir, dil cəmiyyətdə inkişaf edir. Dil cəmiyyətdə baş verən hadisələri əks etdirir, dil hökm sürən dəyərləri və normaları dəstəkləyir və ya istənilməyən vəziyyətləri mədəni bir şəkildə daxilində gizlədir (məs: tabu sözlər, vulqar sözlər).

Bioloji cinsiyyət canlıların təbii cinsiyyətidir və kişi, qadın olmaqla 2 qrupa ayrılır. Bioloji cinsiyyət demək olar ki, bütün dillərdə mövcuddur. Bioloji cinsiyyət insanın sahib olduğu cinsiyyətinin sözdə əks etdirildiyi kəlmələrdə üzə çıxır. Məsələn: qadın-kişi, ata-ana, nənə-baba, oğul-qız, bəy-xanım və s. Eyni zamanda toyuq-xoruz, öküz-inək, qoyun-keçi, keçi-təkə kimi heyvan cinslərinə işarə edən sözlər də var.

Türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində cins kateqoriyası olmasa da, cins anlayışı mövcuddur. Və bu anlayış müxtəlif yolla formalaşır:

1. Leksik yolla cins anlayışını ifadə edərkən heç bir şəkilçi və ya sözdən istifadə edilmir, yalnız sözün tərkibində cins anlayışı ifadə olunur. Məsələn: əmi, dayı, bibi, xala, bacı, oğlan və s.

2. Morfoloji yolla müəyyən şəkilçilərin köməyiylə dildə yeni sözlərin yaradılması nəzərdə tutulur. Burada da əsasən -ə şəkilçisindən istifadə etməklə dildə cins anlayışı ifadə olunur. Qeyd edək ki, bu şəkilçi alınma şəkilçidir və alınma sözlərə də qoşularaq cinsi fərqlənmə yaradır. Məsələn: müəllim-müəllimə, sahib-sahibə, müdir-müdirə, katib-katibə və s.

3. Sintaktik yolla sözlərə cins anlayışını ifadə edən müəyyən sözlər qoşulur ki, onların da köməyi ilə cinsi fərqləndirmələr mümkün olur. Məsələn: oxuyan oğlan, gözəl qız, təmkinli qadın, səbrli kişi və s.

Qaqauz dilində digər oğuz dillərindən fərqli olaraq qrammatik cins kateqoriyası fəaliyyət göstərir. Slavyan dillərinin təsiri ilə -ka morfoloji göstəricisi ilə qaqauz dilində bu kateqoriya formalaşır. Məsələn: altay-altayka, baldız-baldızka, gənç-gənçka və s. [1, s.17].

Feminist (femin - latın sözü olub, mənası qadın deməkdir) dilçilər qadın-kişi cinsi dəyə ayrı-seçkilik etməyin əleyhinə çıxış edirlər. Feminist dilçilikdə qadın-kişi, ata-ana, nənə-baba, oğul-qız, bəy-xanım kimi ifadələrdə bioloji cins ilə qrammatik cins arasında bir bağlılıq olduğu qeyd edilməkdədir [3, s.751].

Dilimizdə istər ərəb-fars mənşəli şəxs adlarına, istərsə də peşə, sənət adlarına diqqət yetirsək, qadın adlarını və peşələrin ifadə edən sözlərin kişi cinsinə aid olan sözlərə əlavə edilən morfemlərdən törəndiyini görə bilərik. Məs: müdir-müdirə, katib-katibə, xadim-xadimə, müəllim-müəllimə, Alim-Alimə, Elnur-Elnurə, Ceyhun-Ceyhunə, Samir-Samirə və s. Eləcə də, qadınların kişilərə

nisbətən zərif olduğunu, fiziki güc tələb edən bir çox işlərdə acizliyini nəzərə alsaq feministlərlə həmfikir olmadığımızı qeyd edə bilərik.

Lakin bəzi məsələlərdə feministlərlə razılaşdığımız məqamlar da olur. Belə ki, evlənmemiş qadın bir çoxuna görə “evdə qalmış” idisə, evlənmemiş kişi bekar kişidir, bekarlığı da sultanlığıdır. İş karyerası qadınlar cəmiyyətdə hər zaman müzakirə mövsuzu olur, kişilərin iş karyerası isə müzakirə edilmir və bu cəmiyyət üçün təbii bir haldır. Hal-hazırda qadınlar da kişilərlə eyni sahələrində çalışırlar və bəzən kişilərdən daha məsuliyyətli olduqları üçün üstün göstəriciyə malik olurlar. Lakin təəssüf ki, belə qadınların sayı azdır.

Sonda qeyd etmək istədik ki, qrammatik cinsiyyət heç bir şəkildə bioloji cinsiyyətlə üst-üstə düşmür. Türk dillərində cinsi ayrışmışlıq yoxdur və türk mənşəli sözlər cinsiyyət fərqi ifadə etmir, yalnız hind-avropa və ya hami-sami dillərindən alınmış sözlərin tərkibində cins kateqoriyasının qalıqlarını görə bilərik.

Açar sözlər: gender anlayışı, feminizm, qrammatik cins anlayışı, bioloji cins anlayışı.

Ədəbiyyat

1. Гагаузско-русско-румынский словарь. П.Чеботари, И.Дрон. Ронтос, Кишинёв: 2002, 740с.
2. Nilsen A.P. Sexism in English: A 1990 s Update. 1990, 173 p.
3. Reiss Kristina. Von Feministischer Linguistik zu enderbewusster Sprache. Ruth Becker,- Beate Kortendiek; Handbuch Frauen- und Geschlechterforschung: Theorie, Methoden, Empirie, VS Verlag, Wiesbaden 2011, 968 p.
4. <https://www.gender-az.org/>

QADINLARA QARŞI ZORAKILIĞIN QARŞISININ ALINMASINDA GENDER BƏRABƏRLİYİNİN TƏŞVİQİ

Aygün Musayeva

Azərbaycan Universiteti, Bakı

e-mail: aygun.musayeva@au.edu.az

Gender və zorakılıq arasında mürəkkəb bir əlaqə mövcuddur. Qadınların və kişilərin, o cümlədən uşaqların rolları və davranışları hər bir cəmiyyətdə mövcud olan normalar çərçivəsində müəyyənləşir və formalaşır. Bu normalar qadın və kişilərin bəzi davranışlarını müəyyən edən sosial gözləntilərdir. Gender rollarının və davranışlarının müxtəlifliyi bərabərsizliyə gətirib çıxarır. Belə ki, bir gender digərinin zəifliklərindən yararlanaraq güclənir. Bir çox cəmiyyətlərdə qadınlar kişilərdən asılı və onlara tabe olan, kişilər tərəfindən idarə olunmağa imkan verən və əsas qərar verən tərəfin kişilər olduğuna inanan insanlar kimi qəbul edilir. Gender bərabərsizlikləri cəmiyyət üzərində geniş təsir sahəsinə malikdir. Məsələn, bu bərabərsizliklər səhiyyədə və səhiyyə xidmətlərinin əldə

olunması sahəsində, işlə təmin olunma və karyerada yüksəlmə sahəsində, gəlir səviyyələrində, siyasi iştiraklılıq səviyyəsində və təhsil sahəsində özünü göstərə bilər.

Çox vaxt, gender bərabərsizliyi kişilərin qadınlara qarşı zorakılıq törətmək risklərini artırır. Buna misal olaraq göstərmək olar ki, kişilərin qadınları idarə etmək hüququnun olması barədə ənənəvi düşüncələr qadınların kişilər tərəfindən fiziki, emosional və cinsi zorakılığa həssaslığını artırır [1]. Bu fikirlərin mövcud olması həm də zorakılığa məruz qalmış insanların zorakı situasiyadan çıxmasına təsir edir [2]. Qadınlara qarşı zorakılıq adətən intim partnyorlar tərəfindən törədilir və müxtəlif formalarda özünü göstərə bilər; ailə üzvü tərəfindən zorakılıq, cinsi təzavüz, insan alveri, uşaq nığahları, cəhizlə bağlı zorakılıq, namusla bağlı adamöldürmə, müharibələr zamanı əsgərlər tərəfindən edilmiş cinsi zorakılıqlar və s. [3].

Bütün bunları nəzərə alaraq, son bir neçə onillikdə zorakılığın qarşısının alınmasında gender bərabərliyinin təşviqi əsas yerlərdən birini tutur. Buraya gender bərabərsizliyinin yaranmasına səbəb olan möhkəmlənmiş inancların və mədəni normaların aradan qaldırılması məqsədilə tətbiq edilən müdaxilə metodları və cəmiyyətin bütün sektorlarında bərabərsizliyin normallaşdırılması üçün fəaliyyətə cəlb etmək daxildir. Bu tədbirlərin tətbiq olunma tarixinin uzun olmasına və gözlə görünən nəticələrin mövcud olmasına baxmayaraq, qeyd edilən müdaxilə metodlarının əksəriyyəti elmi cəhətdən qiymətləndirilməmişdir.

Qadınlara qarşı zorakılığın müxtəlif növləri var, lakin bu məqalədə spesifik olaraq intim partnyor tərəfindən törədilmiş zorakılığın qarşısının alınması üçün müdaxilə metodlarından bəhs edilmişdir. Bu metodlar aşağıdakılardır:

Məktəb əsaslı müdaxilələr – bu müdaxilələr gender yanaşmalarının və davranışlarının hələ dərin kök salmamışdan əvvəl məktəb uşaqlarına tətbiq edilir.

İcma əsaslı müdaxilələr – bu müdaxilələr ayrı-ayrı fərdlərin və ümumilikdə, icmanın gender normaları və yanaşmalarının dəyişməsinə təsir etmək məqsədilə tətbiq edilir. Buraya qadınların iqtisadi cəhətdən gücləndirilməsi və kişilərin gender əsaslı zorakılığa qarşı partnyorlar qismində icma fəaliyyətlərinə cəlb etmək daxil ola bilər.

Media əsaslı müdaxilələr – bu müdaxilələr vasitəsilə kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarından istifadə edərək gender normaları və yanaşmaları, bununla yanaşı cəmiyyətin zorakı davranışının qarşısının alınması yolları barədə məlumatlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi həyata keçirilir.

Dövlətin gender bərabərliyinin təşviq edilməsi ilə bağlı qanunvericilik bazasının yaradılması və tətbiq etməsi də zorakılığın qarşısının alınması üçün əsas müdaxilə metodlarından biridir.

Məktəb, icma və media əsaslı müdaxilələrin məqsədi kişilərin qadınlar üzərində güc göstərməsi və onlara nəzarət etməyə imkan yaradan gender stereotiplərinə qarşı mübarizə aparmaqla gender bərabərliyinin və qeyri-zorakı münasibətlərin təşviq edilməsidir. Bəzi məktəb əsaslı müdaxilələr effektivliyini göstərir. Belə ki, bu müdaxilə proqramları stereotiplərin o qədər də oturmamış olduğu yaş dövrlərində tətbiq edildiyindən onların müsbət nəticə verməsi ehtimalı daha çoxdur. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, məktəb həmyaşd oğlan qruplarında kişiliklə bağlı sərt fikirlərin müzakirə edilməsi və yenidən formalaşdırılması üçün münbit mühit hesab edilir. İcma və media əsaslı müdaxilələr də gender normaları və qadınların hüquqları ilə bağlı cəmiyyətin zorakı davranışlarının dəyişilməsinə təsir edir. Bu cür müdaxilə proqramlarının müsbət təsiri ilə yanaşı neqativ yan təsirləri də olur. Məsələn, qadınların iqtisadi cəhətdən gücləndirilməsi üçün tətbiq edilən mikromaliyyə proqramları sərt gender rollarının mövcud olduğu cəmiyyətlərdə partnyorlar arasında konfliktlərə səbəb ola bilər [4]. Odur ki, gender bərabərliyinin təşviq edilməsi üçün tətbiq edilən müdaxilə proqramlarının müsbət tərəflərinin elmi araşdırılması ilə yanaşı onların gətirib çıxara biləcəyi problemlərin də qiymətləndirilməsi üçün elmi tədqiqatların aparılmasına ehtiyac var.

Nəticə olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, gender bərabərliyinin təşviq edilməsi və zorakılığın qarşısının alınması, o cümlədən cəmiyyət daxilində arzuolunmaz gərginliklərin yaranmaması

məqsədlə müdaxilə proqramlarının tətbiqi prosesinə qadınların və kişilərin hər ikisinin bərabər şəkildə cəlb edilməsi vacibdir.

Açar sözlər: gender equality, violence, school-based interventions, community interventions, media interventions

Ədəbiyyat

1. Ilika A.L., Women's perception of partner violence in a rural Igbo community. African Journal of Reproductive Health, 2005, 9, pp.77–88.
2. Heise L., Garcia-Moreno C., Intimate partner violence. In Krug et al., eds. World report on violence and health. Geneva, World Health Organization, 2002.
3. Heise L., Ellsberg M., Gottmoeller M., A global overview of gender-based violence. International Journal of Gynecology and Obstetrics, 2002, 78, S5–S14.
4. Koenig M.A. et al. Women's status and domestic violence in rural Bangladesh: Individual and Community level effects. Demography, 2003, 40, pp.269–288.

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN ƏDİBLƏRİNİN QADIN CƏHALƏTİ İLƏ MÜBARİZƏSİ (Ö.F. Nemanzadə, Ə. Nəzmi, Ə.R. Şəmçizadə və C.Məmmədquluzadənin felyeton və məqalələri əsasında)

Mətanət Mustafayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı, Şəki, Azərbaycan
e-mail: mustafayeva20091214@mail.ru

*Qadın elə bir mövzudur ki, onu nə qədər
incələsən də, hər zaman yenidir.
Lev Tolstoy*

Hələ İslama qədərki dövrlərdə qədim türk qövmlərində cəmiyyətin, toplumun və ailənin yükü hər iki cinsin nümayəndəsinin çiyinlərində bərabər daşınırdı. Ana –qadın kişi qədər müqəddəs, güclüdür. Qədim türklərdə qadın –kişi indi olduğu kimi bir-birilə mübarizədə olmamışdır. Türk qadını başqa cəmiyyətlərdə olduğu kimi təzyiq altında tutulmur və alçaldılmırdı. Qadının ucalığı Altay dağlarının ən yüksək təpəsinə «Qadın başı» adı verilərək sanki gələcəyə bir mesaj olaraq göndərilmişdir. İslama qədərki türk cəmiyyətlərində qadına belə bir münasibət var ikən, türk olmayan millətlərdə qadının vəziyyəti ürək yandıran bir halda idi.

İstənilən cəmiyyətdə cinslər arasındakı ayrı-seçkilik həmin cəmiyyətin yerində saymasına gətirib çıxara bilər. XX əsrin tarixi mənzərəsi də bu baxımdan məlumdur. Həmin əsrin əvvəllərində nəşr edilən “Həyat”, “Bəhlul”, “Füyuzat”, “Zənbur”, “Kəlniyyət” və ən ümdəsi, “Molla Nəsrəddin” kimi dəyərli mətbu orqanlarında dövrün ziyalıları, zamanədən baş çıxaran ədiblər, maarifpərvər şəxslərin cəhalətlə həqiqi və davamlı bir mübarizə yolunu izləmək mümkündür.

İctimai xadim, jurnalist, molla-nəsrəddinçi ziyalı Ömər Faiq Nemanzadə də felyeton və məqalələrində qadın hüquqsuzluğunu bəzən satirik dillə, bəzən açıq mətnlə tənqid edir, bu yöndə davamlı bir mübarizə aparırdı. Onun 1911-ci ildə “Molla Nəsrəddin” jurnalının 9 mart tarixli

nömrəsində “Lağlağı” imzasıyla dərc etdirdiyi “Söhbət” felyetonu bu baxımdan dəyərlidir. Felyeton bir gimnaziya müəlliməsi və şəriət müəlliminin dialoqu şəklində qələmə alınmışdır. Burada gimnaziya müəlliməsi əslində, dövrün ziyalılarının xəyalındakı cəmiyyətdə özünə layiqli yer tapmış ziyalı bir qadını, şəriət müəllimi (kişi) isə dövrün qadınlara xor baxan, əlində şəriəti bayraq etmiş, dindən və elmdən xəbərsiz cəhalət yuxusunda olan kəsləri təmsil edir. “Mütəəllimə. Bu nə söz, şəriət kişilərin kefi deyil ki? Müəllim. Kefi deyilsə də, kefinə müvafiqdir” [8, s.301]. Bu məsələ “Molla Nəsrəddin”ə xitabla “Məktub” felyetonunda “Cəhrəçi xala” tərəfindən daha dəqiq ifadə olunur, əslində qadınların cəmiyyətdəki gedişatdan xəbərdar olması dolğun ifadə olunur, problem daha kəsərli arqumentlərlə şərh edilir: “...Sən bilmirsən ki, bizim üzüaçıq gəzməyimizə şəriət yol versə də, kişilər yol vermir. Mən tək öz ərlərimizi demirəm, hamı müsəlmanları deyirəm. Dad müsəlman kişilərin əlindən...Sən elə şəriətdən danışsan, şəriət deyil bizi bu günə salan, avam müsəlmanlardır. Nə olar ki, molla kişisən, bu müsəlman qardaşlara bir öyüd-nəsihət verəsən ki, bizləri rahat qoysunlar” [8, s.267].

Qadınların yalnız evə məhkum edilməsi, müstəqilliyinin məhdudlaşdırılması da ədibin diqqətindən yayınmır, “Fatma xala” felyetonunda bunu satirik dillə belə ifadə edir: “Övrətinki odur ki, qatasan dama, qapısına qıl vurun açarını qoyasan cibinə” [8, s.259].

Cəmiyyətin yükü hər iki cinsin nümayəndəsinin çiyinlərində bərabər daşınmalıdır. Tərəflərdən birinin yükünün ağırlaşdırılması toplum tərəzisinin müvazinətinin pozulmasına səbəb olur. Elm öyrənmə, təhsil alma hüquqlarının tək bir cinsə həvalə edilməsi bu məsələlərin təktərəfli ləng inkişafına gətirib çıxarır. Hər bir qadın potensial anadır. Ananın cahilliyi, savadsızlığı elə gələcək kişilərin də geri qalmasına səbəb olur: “... yazırsınız ki, arvadlar pul hesabı bilmirlər. Bunu görə heç yazmaydınız. Arvadlar başına nə kül töksün, hansı məktəbdə arvadlara elmi-hesab oxudubsunuz ki, pul hesabı bilsinlər və bir də mən görüb eşitmişəm ki çox kişilər də pulu barmaqları ilə hesab edirlər və iyirmiyə iki on, yüzə iki əlli deyirlər” [8, s.260].

C. Məmmədquluzadənin təbirincə desək, “ikinci Sabirimiz” olan Əli Nəzminin də qadınların cəhaləti və cəmiyyətdəki hüquqsuzluğuna qarşı davamlı mübarizəsini dövrün mətbu orqanlarının səhifələrindəki əsərlərində və publisistik yazılarında izləmək mümkündür. Sosial ziddiyyətlərin və cinslərarası konfliktlərin həlli yolu kimi Ə.Nəzmi qadın və kişilərin təhsil almasının tərəfdarı idi. O da digər ziyalılar kimi əslində, problemin yalnız qadınlarda olmadığını anlayır, məsələnin dərin köklərinin kişilərin də cəhalətində görürdü. İctimai problemlər, ailədaxili münaqişələr, hörmətsizlik və ədalətsizliyin əsasında hər iki cinsin savadsızlığı, dünyagörüşünün olmaması dayanır və bu tip ailə və cəmiyyətlərdə “köhnə”ni şüursuzca təkrar edən yeni nəsillər həndəsi silsilə ilə artır. Belə bir vəziyyətdə toplumun, xalqın, ölkənin tərəqqisindən söhbət gedə bilməz. “Arvad məsələsi” felyetonunda müəllif yazır: “...Qəzetənin rəyinə görə guya Qafqaziyyə və Krım müsəlmanlarının arvadları kordurlar, dilsizdirlər, ölüdürlər. Onların ərlərinin başına bir belə iş düşəndə, həman evlərdə olar hazır yeməyi yeyib qurtarandan sonra əllərindən bir iş gəlməmiş!! “Vəqt”in sözündən belə anlaşılır ki, guya Rusiya türklərinin arvadları rus arvadları qədər olmasa da, onların yarısıncı da iş bilən və fərasətlidirlər. Yəni Krım və Qafqaziyyə arvadları kimi çarşab altında canları çıxmır. Onlar göz açıq hər yerə gedir və hər kəsə dərdlərini deyir, eşidir, başlarının çarəsini axtara və məza tapa da bilirlər” [3, s.370].

Ə.Nəzminin “Molla Nəsrəddin”də “Məşədi Sijimqulu” imzasıyla 1927-ci ildə dərc etdirdiyi “Üzünü açma” felyetonunda İran (əslində, ümumilikdə Şərq) qadınlarının və Avropa qadınlarının vəziyyəti satirik dillə müqayisə edilir. Həmin dövrdə İranda dərc edilən “Tofiq” qəzetində getmiş bir yazıya cavab olaraq qələmə alınan həmin felyetonda Şərq qadınlarının vəziyyətinin günəş və hava olmayan yerlərdə bitkinin bitməməsinə bənzədir. Halbuki qəzetdə yazılmış həmin yazıya görə qadınlar nə qədər gizlədilsə, yaşadıkları evin divarları nə qədər qalın və hündür olsa bir o qədər yaxşı olar. Bu yerdə “Məşədi Sijimqulu” yüksək sarkazmla qeyd edir: “Biz bu günə kibi heyran qalmışdıq, başa düşə bilmirdik ki, nə üçün üzüaçıq gəzən, “bağlarının divarı olmayan” Yevropa qadınlarının daldə qalıb, elmsiz və qabiliyyətsiz olub kal qalmışlar. Ancaq İranın dörd divar arasında, qalın səyyar

zindanlar (çarşabda-M.M.E.) içində gəzən arvadları bu qədər tərəqqi edib, bu qədər yetişmişlər” [3, s.382].

Ə. Nəzminin “Molla Nəsrəddin” səhifələrində Ə. Razi ilə deyişmələri çox maraqlı və həmin dövr üçün aktualdır. Şəmçizadə qadınları –arvadları, Ə. Nəzmi kişiləri təmsil edirdi. Hər iki molla-nəsrəddinçi eyni məqsədi izləyib qadın məsələləri barədə öz fikirlərini bildirirdilər. Deyişmələri Ə.Razi “Dabanıçatdax xala”, Ə.Nəzmi isə “Məşədi Sijimqulu” imzası ilə yazırdılar. Ümumiyyətlə Əli Razi Şəmçizadənin yaradıcılığını 1906-1937- ci illərdə nəşr olunmuş onlarca mətbuat orqanlarında izləmək olar. Onun əsərləri “Heyvərə”, “Fartdax xala”, “Düdük”, “Gəncədən çıxır-bağır”, “Bambılı”, “Xanbacı”, “Dabanıçatdax xala”, “Ə.Düdük” imzaları ilə dərc olunurdu. Onun publisistikasında əsas mövzu qadındır. Ümumiyyətlə, Ə.Razi molla-nəsrəddinçilər içində qadın mövzusunda daha çox müraciət edən yazıçılardandır. “Gəncədən”, “Cəhrəçi xalaya cavab”, “Gəncədən teatr məsələsi”, “Arvadlarımız”, “Sərgüzəştim”, “Bir arvadın cavabı”, “Xanpəriyə cavab”, “Cənab Molla əmi”, “Dabanıçatdax xala və heyvərə”, “Eşq və məhəbbət”, “Ağlar yaxud Şəməmə xanım”, “Dabanıçatdax xala tərəfindən bir neçə söz” və sair bu kimi satirik hekayələrində ictimai problemlər dolğun şəkildə özünü göstərmişdir. Publisist kimi Əli Razi felyetonlarında cəmiyyətin müxtəlif düşüncəli qadınlarının həyat tərzini təsvir edir. Satirik publisistikası əsasən, Azərbaycan qadınlarının dilindən qələmə alınmışdır ki, əksəriyyəti “Molla əmiyə” müraciətlə başlayır. Bu tip felyetonlar milli etnoqrafik xüsusiyyətləri, dövrün həyatını öyrənmək baxımından maraqlıdır. Onun ictimai ideali nə idi? Onun ictimai ideali cəmiyyəti, xalqı yenilik ruhunda tərbiyə etməkdir. Hər bir əsəri orijinal olsa da mövzu və mahiyyət demək olar eynidir; qadın və kişilərin hüquq bərabərliyi, bütün təbəqədən olan insanların hüquq bərabərliyi. Bir çox məqalələrində Ə.Razi ictimai şüur geriliyinin törətdiyi bəlaları qələmə alır, bəlalərin səbəbini mövcud quruluşda görürdü. Məsələn, “Gəncədən Bakıya getməyim” adlı məqaləsində dərvişlərin xalq içində cəhalət yaydığını göstərir. O, 1908- ci ildə çap etdirdiyi “Eşq və məhəbbət” kitabçasında yazırdı: “...Deməli, hesaba görə verdiyimiz qızların yüz on altısı talağını alır, yəni ki, əri boşayı. Buna ümdə səbəb budur ki, hər iki tərəfin bir-birinə eşq və məhəbbəti olmayır. Oğlanın qıza, qızın oğlana meyli, həvəsi olmayıb bir –birini div, ifritə şəklində görürlər.” – göründüyü kimi, cəmi üç cümlə ilə yazıçı dövrün ən qabarıq, ən ciddi, ən aktual problemini aydın bir şəkildə şərh edir.

Ədəbiyyat, mətbuat, mədəniyyət tariximizdə məktəb açmış Mirzə Cəlil Məmmədquluzadənin də publisistikasında qadın problemi prioritet məsələlərdəndir. Onun “Nişanlı bir qız” sərlövhəli felyetonu ailəsi tərəfindən zorla ərə verilməyə hazırlaşdırılan bir vətən qızının acı fəryadlarından bəhs edir. Bir fransız ailəsində doğulub, ürəyi istədiyi kitabları oxumağa qabil, ərə getmək vaxtında həyatı haqqında qərar vermək hüquna sahib olmağı, savadsız, “keçəl–küçəl məşədi və kərbalayılar ilə bitli hacılar və çirkli və tərlı çadralı arvadlar ilə dolu olan cənnətdən” [2, s.439] üstün tutur. Qadının ən kiçik “səhlərinin” belə bağışlanmadığı bir cəmiyyətdə yazılmamış, ibtidai və vulqar qanunlar hökm sürür. Adının “qeyrət” qoyularaq ananın, qızın, arvadın-qadının qanına qəltan edilməsi “köhnə” və geridə qalmış ənənədən başqa bir şey deyildir. Və nədənsə cəmiyyət həmişə bəyənmədiyi, təhqir edib, əskik hesab etdiyi qadını daim öz namusunun yeganə “qaravulçu”su hesab edir. Mirzə Cəlilin “Molla Nəsrəddin” jurnalında eyni imzayla dərc etdirdiyi “Arvad öldürənlər, yaxud “qeyrət” adlı felyetonu da bu baxımdan çox dəyərlidir və çox təəssüf ki, aktualdır: “Qeyrət” dedikdə bir istilahdır ki, ancaq bizlərə məxsusdur; belə ki, bu söz nə rus dilində var, nə erməni, gürcü və nə də Avropa dillərində var. “Qeyrətin” əslı mənası –arvad öldürməkdir...qeyri məmləkətlərdə “qeyrət” ləfzi yoxdur, çünki o tayfaların “qeyrəti”i, yaxud istilahı yoxdur” [2, s.293].

Bu gün XXI əsrı yaşayarkən bizlər cəmiyyətimizdə nəhayət ki, bir çox dəyişikliklərə, tərəqqiyə nail olmuşuq. Müstəqillik illərində ailə, qadın məsələlərində daha demokratik addımlar atılmışdır. XX əsrin ziyalılarının apardığı mübarizə öz bəhrəsini bu gün vermişdir. Bu gün Azərbaycan qadınının seçmək və seçilmək, təhsil almaq, azad söz demək hüququ vardır. Qoşulmuş olduğumuz Beynəlxalq Hüquqi aktlar, Konvensiyalar insan azadlığının ən kiçik məqamına qədər toxunulmazlığını təmin edir.

Qadınlar cəmiyyətin müxtəlif sferalarında kişilərlə bərabər çalışmaq, söz demək ixtiyarındadırlar. Lakin bütün bunların fonunda XX əsrin əvvəllərində ziyalılarımızın cəmiyyətdə gördükləri, razılaşmadıqları hallar bəzən dövrümüzdə də yaşanmaqdadır: qızların təhsildən uzaqlaşdırılması, yaxınları tərəfindən erkən nikaha məcburi edilməsi, məşğulluq sahələrindən məhrum edilməsi, ailələrdə zorakılığın və istismarın müxtəlif növlərinə məruz qalması və s. neqativ halların qismən də olsa yaşanmasını müşahidə etmək mümkündür. Biz, qədim türklərin cəmiyyətlərində olduğu kimi ədalətin bərqərar olduğu, qadın-kəşi ayrışeçkiliyinin yaşanmadığı və düşünülmediyi bir Azərbaycanın qurulması yolunda bütün əməyimizi sərf etməliyik.

Açar sözlər: qadın cəhaləti, cinsi ayrışeçkilik, satirik üslub, cəmiyyət.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Ailə, Qadın və Uşaq problemləri Dövlət Komitəsi “Azərbaycanda Qadın məsələsi”, Bakı, 2006.
2. Məmmədquluzadə C., Seçilmiş əsərləri (II,III,IV cildlər). Bakı, 2004.
3. Nəzmi Ə., Seçilmiş əsərləri, Bakı, 2006.
4. Hüseynov F., Əli Nəzmi, Bakı, 1970.
5. Hüseynov F., Molla Nəsrəddin və Mollanəsrəddinçilər, Bakı, 1986.
6. Qadın hüquqları sahəsində Beynəlxalq Konvensiyalar
7. Paşayev M.C., Hüseynov F., XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı, 1982.
8. Nəmanzadə Ö.F. Seçilmiş əsərləri, Bakı, 2006.

KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNDƏ GENDER MƏSƏLƏLƏRİNƏ MÜNƏSİBƏT

Sevil Rəsulzadə

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı, Azərbaycan
e-mail: sevilyaaresulzade@gmail.com

Cəmiyyətin diqqətinin gender məsələlərinə yönəldilməsində kütləvi informasiya vasitələri mühüm rola malikdir. Media zaman-zaman insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə dair xüsusən də, qadının ictimaiyyətə cəlb edilməsi, fəallığının və müxtəlif sahələrdə təmsilçiliyinin artırılması kimi mühüm məsələləri özündə əks etdirən materiallar hazırlayaraq nümayiş etdirmişdir. Əvvəlcə, medianın qanunvericilik yönünə diqqət etməkdə fayda vardır. Medianın aktual məsələləri düzgün şəkildə yayması, vacib məqamları diqqətə çatdırması üçün hökumət tərəfindən onun ilk növbədə sərbəst fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradılır. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsü əsasında “Məlumat azadlığı haqqında”, “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”, “Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında”, “Milli Televiziya və Radio Yayımı haqqında” Qanunlar qəbul edilmişdir. Həmçinin televiziya və radio yayımçıların fəaliyyətini tənzimləmək, yayım zamanı ictimaiyyətin maraqlarını qorumaq, televiziya və radio yayımı haqqında qanunvericiliyə əməl edilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirmək məqsədilə 2003-cü ildə Milli Televiziya və Radio Şurası, eləcə Azərbaycan Mətbuat Şurası yaradılmışdır. Bu gün möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə söz və mətbuat azadlığının təmin edilməsi istiqamətində

genişmiqyaslı tədbirlər görülür. 2009-cu ildə Prezident İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun (KİVDF) yaradılması haqqında Fərman imzalamışdır. Qəbul edilən qanunlarda, imzalanan sənədlərdə gender məsələsinə də yer ayrılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qadın hüquqlarının müdafiəsi, pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpası üçün Azərbaycan Respublikasının mühüm qanunvericilik bazası mövcuddur. Media nümayəndələri bu qanunvericilik sistemindən irəli gələn öhdəliklərə əməl etməyi özlərinə borc bilməlidirlər. Müxtəlif televiziya kanallarında tez-tez məişət zorakılığına məruz qalmış qadınların həyatı işıqlandırılır, hətta bəzən görüntülərdə onların təsvirindən istifadə edilir. Müşahidə edirik ki, qadınların həyatı acınacaqlı şəkildə təqdim olunur, bəzi efir aparıcıları çalışırlar ki, təsirli musiqilərlə, ifadələrlə onları ağılada bilsin və göz yaşından emosional təsvir vasitəsi kimi istifadə edə bilsin. Ancaq bu qadınlar yalnız qadın problemləri barədə hazırlanan verilişlərdə əks olunmamalıdır, həmçinin uğurlu qadın modelinin də təqdim edilməsinə çalışılmalıdır. Yaxşı olardı ki, yazıların hazırlanmasına məsul olan şəxslər qadınların təkcə həyat şəraiti haqqında deyil, eyni zamanda onların yaşayışının yaxşılaşdırılmasına həsr olunmuş davamlı layihələr də hazırlasınlar.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının fəaliyyəti çərçivəsində dünya dövlətləri gender bərabərliyini və qadın hüquqlarını təmin edən beynəlxalq konvensiyalara qoşulublar. Bu sırada “Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiya (1995-ci il), IV Ümumdünya Qadınlar Konfransında qəbul edilmiş Pekin Bəyannaməsi və Pekin Fəaliyyət Platforması (1995-ci il) və Minilliyin Bəyannaməsi (2000-ci il) xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. BMT-nin dəstəyi ilə dünyanın bütün bölgələrində dövlətlər öz milli qanunvericiliyində münasib dəyişikliklər edib və gender sahəsində irimiqyaslı proqramlar həyata keçiriblər. Gender bərabərliyi və qadınların səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi Minilliyin İnkişaf Məqsədlərinin həyata keçirilməsində vacib rol oynayır və yoxsulluq, aclıq və xəstəliklərlə uğurlu mübarizə üçün zəruri şərtidir.

Görülən genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsinə baxmayaraq, mətbuatda problemli məqamlara hələ də rast gəlinir. Medianın təsir imkanlarının genişləndirilməsi və qloballaşması hazırda müasir gəncliyin mədəniyyət xüsusiyyətini, psixologiyasını, davranış etikasını müəyyən edən əsas amillərdəndir. “Azərbaycan Jurnalistlərinin Peşə Davranış Qaydaları”na əsasən, bədbəxt hadisələr və ya cinayət nəticəsində zərər çəkmiş şəxslərin razılığı olmadan onların adları açıqlanmamalı, şəkilləri və görüntüləri verilməməlidir. Bu, yalnız xüsusi məqamlarda və zərərçəkənin ictimai fiqur olduğu hallarda mümkündür. Əgər cinayəti yeniyetmələr və ya uşaqlar (18 yaşı tamam olmamış şəxslər) törədibse, bu zaman da cinayətkarın adını açıqlamaqdan və şəklini yaymaqdan çəkinmək lazımdır. Lakin bir çox hallarda jurnalistlər bu qaydaları unudur və səhv addımlar atırlar. Məişət zorakılığı, cinsi zorakılıq haqqında mətbuatda gedən məlumatların bir çoxu sensasiya xarakteri daşıyır. Bu səbəbdən də zorakılıq sadəcə göstərmək manerasında işıqlandırılmamalıdır. Qadınlara qarşı istənilən zorakılıq halı karikatura və yumoristik ifadələrin obyektı olmamalıdır. Etiraf etməliyik ki, qadına qarşı ən yüngül zorakılıq jurnalist yaxud redaktor üçün adi bir şey kimi görünsə də, qadınlar üçün bir o qədər ciddi və həyəcanlıdır. Verilən xəbərdə qadının başına gələnlərdə özünün günahkar olmasına işarə edilməməlidir. Bu qadınlar yalnız qadın problemləri barədə hazırlanan verilişlərdə əks olunmamalıdır, həmçinin uğurlu qadın modelinin də təqdim edilməsinə çalışılmalıdır. Son zamanlar intihar hadisələri ilə bağlı mediada tez-tez xəbərlərə rast gəlirik. Bir dəfə hadisənin baş verməsi, ikinci dəfə baş vermə səbəbi, üçüncü dəfə hadisə şahidlərinin rəyləri, dördüncü dəfə intihar edənin valideynlərinin, yaxud uşaqların müsahibələri efirdə verilir. Lakin onu da düşünmək lazımdır ki, intihar hadisələrinin efirdə tez-tez verilməsi insan psixologiyasına mənfi təsir göstərir. Bu xəbərləri izləyən qadınlar da elə düşünürlər ki, intihar çətinliklərdən xilas olmağın ən asan və yeganə yoludur. Bir məqamı aydınlaşdırmaq lazımdır ki, niyə qadın intihar edəndə başlıqda “qadın canına qəsd etdi”, “3 uşaq anası intihar etdi”, “ərindən bezən qadın özünü asdı” kimi başlıqlar yazılır?! Başlıqlarda xüsusən də “qadın” sözünü yazmaq bir prinsip kimi qəbul edilib. Məsələn; kişi intihar edəndə heç vaxt başlıqda yazmırlar ki, filan kişi özünə qəsd etdi. Lakin qadın intihar edəndə yaşından, uşaqlarının

sayından tutmuş hər bir məlumat başlıqlara çıxarılır və insanlar xəbəri izləməyə dəvət edilir. Fərqli qadınlıq vəziyyəti və yaşayışları mediada təmsil edilmir, qadın ya patriarxal rollar içərisində sıxışdırılır. Qadınlar xəbərlərdə zərər çəkmiş və qurban olaraq təqdim edildikləri zaman onlara tətbiq olunan hücum və zorakılıq formaları estetizm edilərək normallaşdırılır. Qadının zorakılığa məruz qalma səbəbləri xəbər mətnində tək-tək sıralanır; səbəbiyyət əlaqəsi içində verilən xəbər qadına tətbiq olunan zorakılıq hərəkətini haqlı çıxarmış olur.

Nəticə olaraq qeyd edək ki, kütləvi informasiya vasitələrində sadaladığımız problemlərin yaranmasının əsas səbəblərindən biri kimi yaradıcı, eləcə də texniki heyət arasında kifayət qədər məlumatın olmamasının və peşəkarlıq cəhətdən zəif olmasının şahidi olduq. Ümumiyyətlə, qadın hüquqlarının işıqlandırılması ilə bağlı mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün materialların hazırlanmasında iştirak edən hər bir işçiye gender bərabərliyinin təminatı ilə bağlı seminar və təlimlər keçirilməlidir və bu istiqamətdə kanalların müntəzəm monitorinqinin aparılması və nəticələrinin ictimaiyyətə açıqlanması mühümdür. Verilişlərdə və xəbər buraxılışlarında cinsi ayrı-seçkiliyə yol verən ifadələrdən qaçılmalı, cəmiyyətdə gender bərabərliyinə mane olan mental dəyərlərə qarşı müxtəlif bölgələrdə işlər aparılmalı və bu silsilə tədbirlər diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Eyni zamanda qadın hüquqları, gender məsələləri ilə məşğul olan dövlət qurumları və təşkilatlarla medianın əməkdaşlığının güclənməsi, qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına yönələn sosial reklam və qısametrajlı filmlərin nümayişinə yer ayrılması mühüm məqsədlərdən biri olmalıdır.

Medianın gender bərabərliyinə münasibətini əks etdirən bir sıra beynəlxalq araşdırma mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Qlobal Media Monitoring Layihəsi 1995-ci ildən bəri bütün dünyadakı media orqanlarında qadınların necə təmsil edildiyini izləyib beş ildən bir hesabat verir. 1978-ci ildə bir UNESCO tərəfindən dəstəklənən Inter Press Service (IPS) nəzdində qurulan və 1991-ci ildə müstəqil bir xəbər şəbəkəsi olan Women's Feature Service (WFS, www.wfsnews.org), dünya daxilində qadın mərkəzli xəbərçilik edən əhəmiyyətli və köklü təşkilatlardandır. 2000-ci ildə qurulan Women's eNews (<http://womensenews.org/>) da qadın mərkəzli xəbərçilik edən bir başqa beynəlxalq nümunədir.

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi də jurnalistlərin cinsi ayrı-seçkiliyə yol verməməsi, gender bərabərliyinin təbliğ edilməsi ilə bağlı maarifləndirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirir. Hər il xüsusən də Milli Mətbuat Günü ərəfəsində jurnalistlər üçün təlim və treninqlər təşkil olunur və xüsusən də bu sahədə işləyən jurnalistlərin təlimlərə cəlb edilməsi istiqamətində işlər davam etdirilir. Sevindirici haldır ki, hazırda sosial və humanitar məsələlərlə bağlı bir sıra elmi araşdırmalar və kitabların dərc olunması prosesi davam edir, mövcud sənədlərdə təkmilləşdirilmə işləri aparılaraq əlavə və dəyişikliklər edilir. Azərbaycan Mətbuat Şurası və Avropa Şurası tərəfindən Azərbaycanda Gender Bərabərliyi və Media Azadlığı layihəsi çərçivəsində Azərbaycan Jurnalistlərinin Peşə Davranışı Qaydalarının gender bərabərliyi perspektivindən yenilənmiş versiyası hazırlanmış və cari ildə müzakirəsi keçirilmişdir. Qaydalara gender bərabərliyi ilə bağlı ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi və gender bərabərliyi prinsiplərinin təsviqi və müdafiəsi ilə bağlı xüsusi bir prinsipin də əlavə olunması nəzərdə tutulmuşdur. Bu istiqamətdə işlərin davam etdirilməsi gender bərabərliyinin mediada işıqlandırılması məsələsinin müsbət həllinə öz təsirini verəcəkdir.

Açar sözlər: gender, gender problemləri, qadın problemləri, uşaq, qadın və televiziya, uşaq və televiziya, qadın və media, mediada gender.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Milli Televiziya və Radio Şurası. Azərbaycan Televiziya və Radio Yayımı. Məlumat kitabçası, Bakı, 2008.
2. «Azərbaycan Jurnalistlərinin Peşə Davranış Qaydaları». Mətbuat Şurası, Bakı, 2003.
3. Əlizadə Y.M., Məhərrəmli Q.M. Azərbaycan efiri: tarix və müasirlik. Bakı, 2006.
4. "Gender bərabərliyinin (kişi-qadın bərabərliyi) haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

5. "Jurnalist etikas". Yeni Nəsil Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi. Bakı, 2000.
6. Kütləvi informasiya vasitələri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2000.
7. "Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

DÜNYAGÖRÜŞÜ VƏ GENDER MƏDƏNİYYƏTİ

Fazil Rüstəmov

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: rustemov_1969@mail.ru

Müasir sosial elmlərin mühüm problemlərindən biri də, sosial-mədəni sahədə insanın gender fəaliyyətinin məqsədlərinin və motivlərinin əks olunması - gender anlayışlarının və təhlillərinin öyrənilməsi məsələsidir. Gender fəlsəfəsi hər zaman genişlənən metodoloji biliklər istehsal edir. Onun əsl mahiyyəti və məqsədi gender sosismlarının ümumi maraqlarının və onların əlaqələrinin müəyyən edilməsidir.

Gender problemi gender mədəniyyəti ilə sıx qarşılıqlı əlaqəlidir. Aparılan elmi tədqiqatların nəticələrinə görə belə bir qanunauyğunluq müəyyən edilmişdir: nə qədər cəmiyyətin sosismədəni səviyyəsi yüksəkdirsə, bir o qədər də cinslər arasındakı mədəni qarşılıqlı əlaqə yüksəkdir. Nə qədər cinslər arasındakı mədəni qarşılıqlı əlaqə yüksəkdirsə, bir o qədər cəmiyyətin sosismədəni səviyyəsi yüksəkdir.

Bəşəriyyət tarixində gender mədəniyyətini əsasən 3 tipə bölürlər: 1. Matriarxat; 2. Patriarxat 3. Biarxat.

Daha ətraflı gender mədəniyyətinin əsas tiplərinin klassifikasiyası aşağıdakı kimi verilir: 1. Təmiz matriarxat; 2. Təmiz patriarxat 3. Qarışıq matriarxat; 4. Qarışıq patriarxat; 5. Təmiz biarxat; 6. Qarışıq biarxat; 7. Cinsiz biarxat.

Gender mədəniyyətinin klassifikasiyasının təhlili nəticəsində aşağıdakı kimi fikirlər demək olar.

1. Cinsiz mədəniyyət perspektivsizdir və ola bilər ki, neqativ sosial nəticələrə gətirib çıxara bilər.

2. Müasir Azərbaycanın gender mədəniyyəti qarışıq patriarxatlıq təşkil edir.

3. Gender mədəniyyətinin optimal variantı qarışıq biarxatdır.

4. Gender mədəniyyətinin istənilən təmiz növü bir cinsin digəri üzərində dominantlığı üzərində qurulur ki, bu da gender konfliktinə gətirib çıxara bilər.

Gender münəqişəsinin əsasını gizli «üstüörtülü» formadan açıq düşmənçiliyə qədər gedib çıxan, cinsi ayrı-seçkilik təşkil edir. Onun həlli müəyyən tədbirlərin köməyi ilə mümkündür: bir tərəfdən, qanunvericiliklə, digər tərəfdən, ictimai və fərdi şüurda gender tolerantlığının formalaşması vasitəsilə. Buna əsasən ictimai həyatın ontoloji, epistemoloji, akseoloji, hüquqi və digər aspektləri daxil olmaqla, digər cinslərin nümayəndələrinə obyektiv, qərəzsiz yanaşma nəzərdə tutulur

Gender fəlsəfəsi, mədəni təsiri nəzərə alaraq, dünyagörüşü bilikləri dəyərlə əlaqəli biliklərə çevirməli və insanlara daha düzgün izah olunmalıdır. Son onilliklərdə yaranıb formalaşmış bu predmetin əsaslı anlayışlar sisteminə ehtiyacı vardır. Sosial və humanitar elmlərdə genderologiyanın və gender fəlsəfəsinin anlayışları müəyyənəşdirilməli və dəqiqləşdirilməlidir.

Genderologiya cinslər haqqında təlim, cinslərin ictimai varlığını, onların sosial statuslarının təkamülünü də əhatə edən bir sahədir.

Dünyagörüşü əsasları baxımından gender mədəniyyətinin fəlsəfi məsələlərini öyrənmək bu günün ən aktual problemlərindən biridir. Dünyagörüşünün gender aspektlərinin nəzərə alınması, genderrin əsaslarının öyrənilməsində çox faydalıdır. Ona görə də, orada cinslərin nümayəndələrinə, onların ailələrinə və cəmiyyətlərinə gender bərabərliyinin həyata keçirilməsi üçün mexanizmlər hazırlamaq lazımdır.

Genderologiyanın və gender fəlsəfəsinin öyrənilməsi, ictimai və fərdi həyatın yaxşılaşdırılması yolunda cinslərin vəziyyətinin (status) gender məsələlərinin (qadın məsələsinin və ya kişi problemləri) həllinə, onların mədəniyyətinin yüksəlməsinə kömək edir. Bugün hələlik, Yer kürəsinin əksər ərazilərində qadınlara və kişilərə qeyri-bərabər sosial qruplar kimi baxılmaqdadır. Buna görə müasir elmdə fərdi və ictimai varlığın dəyərli, mədəni öyrənilməsinin tədqiq olunmasının əhəmiyyəti daha da artır. Cəmiyyətdə və elmdə valideynlik, analıq, atalıq, uşaqlıq və ailənin ənənəvi dəyərlərini qorumaq zərurəti mövcuddur. Gender fəlsəfi məsələlərində - bu gender mədəniyyətinin əsasını təşkil edir.

Gender mədəniyyəti cinslərin tarixən yaranmış dünyagörüşü əsasında formalaşmaqdadır. Əlbəttə, nəzəri və dünyagörüşü elementlərini gender mədəniyyətinin elmi təhlili əsasında nəzərə almaq lazımdır. Dünyagörüşü dünyanın fəlsəfi mənimsənilməsinin aparıcı komponentini təşkil edir.

Gender fəlsəfəsi, insanın gender fəaliyyətinin dünyagörüşü aspektinin məqsəd və motivlərinə sosial-mədəni sferada nəzərdən keçirməyə imkan verir. Bu fəlsəfə həm dünyagörüşü, həm də metodoloji-nəzəri hadisədir. Ortaya çıxan suallara cavab axtarmağın istiqamətini göstərmək üçün gender problemlərini dərinlən dərk etmək lazımdır (bu gender fəlsəfəsinin dünyagörüşünün başlanğıcıdır). Gender ən ümumi tip problemlərə aid olub, bütün yaşayan insanlara aiddir və cinslərin ömrü boyu həyat fəaliyyətinə təsir edir [8].

Keçmiş və müasir gender fəlsəfəsində dünyagörüşü müxtəlifdir. Gender fəlsəfəsi dünyagörüşünün gender aspektlərinin mahiyyətinə əsaslanır.

Dünyaya baxışlar sistemi və insanın oradakı yeri özündə cins məsələlərini daxil etməyi zəruri edir. Analıq, atalıq, uşaqlıq, valideynlik, ailə və nikahın mahiyyəti nədir? Bu məsələlər gender fəlsəfəsinə qədər xalq mədəniyyəti nümunələrində və adətlərində həll edilirdi. Bundan başqa, xalq mədəniyyətində insan nəsilinin yaradıcılarının kosmik mahiyyətindən tutmuş nikah mərasimlərinə qədər, geniş spektrdə fikir mənbəyi, qiymətləndirmə, ideya, təsvirlər mövcuddur.

Gender mədəniyyəti sosial mühitin hərəkəti ilə, öz növbəsində, "minlərlə sapla emosional-hissiyatlı parçanı hörür". Cinslərin nümayəndələrinin dünyagörüşünün emosional-psixoloji tərkibinə dünya duyumu, dünya qavrama, dünya təsəvvürü daxildir. Gender elementi olan dünyaduyumu gender fəaliyyəti prosesində formalaşır. Cinslərin başlanğıc forması olan hisslər – bioloji. Bu format gender fəaliyyətlərində əhəmiyyətlidir. Gender hərəkətlər, rəşional və ya hisslərin təsirləri ilə həyata keçirilən hərəkətlərdən ibarətdir. Rəşional gender hərəkətləri, gender məqsədlərinə nail olmaq üçün iradə və şüurla idarə olunan hərəkətlərdir. Qeyri-rəşional gender hərəkətləri də cinslərin həyatında əhəmiyyətli rol oynayır. Bunlar, cinslərin həyatında duyğuların, emosiyaların, empatiyaların təsiriylə gender məqsədlərinə çatmaq üçün həyata keçirilən hərəkətlərdir.

Gender hərəkətdə olan duyğuların mənbəyi valideyn nəvəsi, sevgisidir. Gender hərəkətlər cins nümayəndələrinin refleks və şüurlu psixologiyasının mənbəyidir. Dünya duyumunun gender elementləri gender duyğularından daha mürəkkəbdir. Gender həyatın eyni hadisələri cinslərin müxtəlif nümayəndələrinin fərqli gender dünyaduyumuna səbəb olur. Cins nümayəndələrinin emosiyaları həmrəylik duyğularının formalaşmasında iştirak edir. Onlara cinslərin fəaliyyətinə cəlb olunan dünyagörüşü cəhətdən formalaşmış elementlərin mürəkkəb kompleksi daxildir.

Gender qavrayış - predmetlə və ya hadisə ilə onun bilavasitə əlaqəsi vaxtı gender subyektinin emosional-hissi idrak fəaliyyətinin prosesində yaranan kompleks bir görünüşdür, mürəkkəb obrazdır. Gender bərabərliyi ilə əlaqədar xeyli miqdarda nümunələr göstərmək olar. Gender qavrayış gender

dəyərlərinin, idealların və inamlarının formalaşmasında iştirak edir. Dünya təsəvvürü gender elementləri gender fəaliyyətinin gedişatında formalaşır. Dünya təsəvvürünün gender elementləri gender reallığının predmetlərinin, hadisələrinin və ya proseslərinin obrazıdır. Yaddaşda təsvir edilmiş, bu obraz - qavrayışın və məhsuldar təfəkkürün arasında əlaqədir. Məsələn, ananın üz cizgiləri. Yaddaşda qalanda, bir görüntü olaraq qorunur və düşüncə səyləri ilə çıxarılır. Dünya təsəvvürünün gender elementləri gender varlığının hadisələrinin, proseslərinin, obyektlərinin kompleks təsvirini yaradır. Gender təsəvvür təfəkkürdə əhəmiyyətli rol oynayır. Onlar yaddaşlarda dərin iz buraxaraq, dünya görüşünün normativ-dəyər sferasında mühüm rol oynayırlar. Gender subyektinin praktik fəaliyyətinə keçərək, onlar gender hərəkətinin formalaşmasında və dünyagörüşündə fəal iştirak edirlər. Məsələn, gender təsəvvürləri dünyagörüşünün dəyər komponentinin formalaşmasında və gender mədəniyyətinin formalaşmasında gender normaları və dəyərləri vasitəsilə iştirak edir. Gender hərəkətləri bəşər tarixinin qədim dövrlərindən həyata keçirilir. İnsan cəmiyyəti bir çox gender nümunələri, gender mexanizmləri, gender mövcudluğunun praktikini hazırlamışdı.

Dünya görünüşünün normativ-dəyər komponenti və cins nümayəndələrinin dünyagörüşünün fəaliyyət komponenti gender mədəniyyətinin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Bunu, cinslərin müasir mədəniyyət nümayəndələrinin xüsusiyyətlərini təşkil edən ümumi əxlaqın bir hissəsi olan gender etikasına sübut edir.

Həyat şəraitinin və həyatın özünün davamlı müdafiəsi - gender mədəniyyətinin üzvi hissəsidir (ailə, valideynlik, uşaqlıq).

Bu mövqe bir mədəni şəxsin müasir modelinin qlobal təkamül aspektini səciyyələndirir. Bu qarşılıqlı əlaqələr yalnız simvolik deyil. İnsan mövcudluğunun müasir irəliləməsinin şərtləri insanın özünün fərdi inkişafının (fiziki, mədəni, sosial) dəyərinin dünyadakı anlaşılmasıdır. İnsanın mövcudluğunun müasir inkişafının şərtlərini insanın özünün fərdi inkişafının (fiziki, mədəni, sosial) dəyərini anlaması təşkil edir. Sosial-fəlsəfi ölçüyə əsasən, burada insanların mövcudluğunun maraqlarının qorunması problemin əsasını təşkil edir. Gender dəyərləri, idealları və inamları cinslərin dünyagörüşündə gender mədəniyyətinin dəyərlərini, ideallığını və onun inkişaf etdiyi inamları davamlı qoruyaraq formalaşır.

Həyat dəyərləri ekoloji humanizmin mərkəzi dəyərlərindən olub, uşaqlara olan məhəbbət, ahəngdar bir ailə, valideynlərə etibarlı dəstək kimi gender dəyərləri, planetdə mədəni həyatın universallaşdırılmasına təkan verir. Gender əxlaqının mənəvi-etik əhəmiyyəti insan mövcudluğunun bioloji, sosial və mədəni hadisələrini üzvi surətdə birləşdirildiyi modeli əsaslandırır.

Nəhayət, gələcəkdə ailənin məhəbbəti sayəsində, xalq mədəniyyəti ailə dəyərləri, valideynlik, analıq, atalıq, daşıyıcı kimi, insan müasirliyin və gələcəyin kosmik və mədəni ölçülərində optimal varlığa çevrilir.

Gender mənəvi dəyərlərinə ehtiyacların dərk edilmiş formalaşması şəxsiyyətin gender mədəniyyətinin azad inkişafı təmin edir.

Qədim zamanlardan başlayaraq müasir dünyamıza qədər gender dəyərləri ictimai inkişafı möhkəmlədir və bütün bəşəriyyətin sivilizasiyasının ümummədəni inkişafının əsası ola bilər [9].

Sivilizasiyalar tarixində ən qədim və cəlbədicə fəlsəfi fikirlərdən olan -dünya bir ailədir- müasir dövrdə də öz mənasını itirmir.

Açar sözlər: Gender fəlsəfəsi, gender mədəniyyəti, gender dəyərləri, dünyagörüşü .

Ədəbiyyat

1. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения, СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007.
2. Гульбин Г.К. Об определении, основных частях и проблемах философии гендерологии, Современные проблемы науки и образования, 2012, № 3.
3. Гульбин Г.К. Философия гендерологии и методологии, Современные проблемы науки

и образования, 2012, № 6.

4. Малиновский Б. Научная теория культуры, Б. Малиновский, М.: ОГИ, 1999, с.16-18.
5. Сажина Л.В. Динамика гендерных культур (на примере российского и западного социумов): дис. ... д-ра социол. наук., Ростов н/Д., 2008, с.190-192.
6. Сажина Л.В. Современная гендерная культура: кросскультурный анализ брачно-семейного сегмента, Ростов н/Д.: Изд-во ЮФУ ПИ, 2007, 158 с.
7. Франц Боас. Эволюция или диффузия? Антология исследований культуры. Т.1. Интерпретация культуры, СПб.: Университетская книга, 1997, с. 347.
8. Goolbin G.K. Ondefinition, mainparts, and problems of Philosophy of Genderology, Трансформация научных парадигм и коммуникативные практики в информационном социуме: сборник научных трудов Всерос. конф. (Томск, 19-20 окт. 2010 г.), Томск, 2010, с.267-269.
9. Goolbin G.K. Ondefinition, mainparts, and problems of Philosophy of Genderology (art.2), Актуальные проблемы гуманитарных наук: сборник научных трудов студентов, аспирантов и молодых ученых (Томск, 21–22 апр. 2011 г.), Томск, 2011, с.487-490.
10. www.science-education.ru

КАК ГЕНДЕРНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ ВЛИЯЮТ НА СЕГОДНЯШНЕЕ ОБЩЕСТВО

Нигяр Сафарова

Бакинский Государственный Университет, Баку, Азербайджан
e-mail: nikka.haciyeva@gmail.com

Гендерные стереотипы оказывают глубокое влияние на наше общество. Согласно онлайн словарю Мериам-Вебстер, слово “стереотип” определяется как “несправедливая вера в то, что все люди или вещи с определенной характеристикой одинаковы” [1]. Вопрос о том, что является, а что не является дискриминацией, достаточно запутан и не имеет однозначного решения. Традиционно под дискриминацией понимали ограничение прав по признакам, которые «не являются приемлемыми и подходящими основаниями в условиях, в которых они имеют место», но сама «приемлемость» не имеет точного определения. Обычно считается неприемлемым ограничение прав по признакам, которые объективно не влияют на способность человека к реализации этих прав. Так, раса, национальность, сексуальная ориентация, политические или религиозные убеждения, в значительной степени - пол - обычно не влияют непосредственно на способность человека к выполнению определенной работы, поэтому учет их при решении вопроса о предоставлении работы не обоснован и может считаться дискриминацией.

Благодаря достижениям последних лет в установлении равенства между полами, поддержка дискриминации и неравенства между мужчинами и женщинами все меньше отражается в обществе. Однако, несмотря на это, многие наши действия по-прежнему зависят от гендерных стереотипов и неверных гендерно-ролевых ожиданий, которые передавались из поколения в поколение.

Вильямс и Бест (Williams&Best, 1990 a), Хоффман и Херст (Hoffman&Hurst, 1990), Игли

(Eagly, 1987) утверждают, что гендерные стереотипы возникают на основе гендерных ролей [2]. Установившиеся стереотипы выступают как нормы для женщин и мужчин и являются моделями для гендерно-ролевой социализации. Стереотипы проявляются на всех стадиях развития. В младшем и дошкольном возрасте наблюдается четкое разделение полов: они почти не общаются, у них нет общих интересов. На более старших этапах развития женщины и мужчины начинают стремиться к общению и опять же попадают во власть своих стереотипов — как следствие, им трудно понять поведение друг друга [2].

С самого раннего возраста, мы становимся свидетелями предвзятого отношения к соблюдению гендерных ролей в семьях. По мере взросления, эти отношения подкрепляются нашими одноклассниками и сверстниками. Даже учителя и образовательные учебные программы поддерживают невысказанные гендерные предрассудки. Тем временем, в средствах массовой информации используются различия между мужчинами и женщинами для своих целей, что приводит к преувеличению стереотипного отношения к полу.

Существует четыре основных типа гендерных стереотипов:

- Черты характера. Например, от женщин часто ожидают подверженности эмоциям, в то время как мужчины должны быть уверенными в себе и агрессивными.
- Домашнее поведение. Например, некоторые люди ожидают, что женщины будут заботиться о детях, готовить и убирать дом, в то время как мужчины должны заботиться о финансах и строить карьеру.
- Профессии. Некоторые люди поспевают предположить, что учителя и медсестры - женщины, а пилоты, врачи и инженеры - мужчины.
- Внешний вид - например, женщины должны быть стройными и изящными, а мужчины должны быть высокими и мускулистыми. Мужчины и женщины должны одеваться в соответствии с их полом (мужчины в брюках и коротких стрижках, женщины в платьях и с макияжем)

Гендерные стереотипы носят описательный (дескриптивный-подразумевается совокупность черт, предположительно отличающих мужчин от женщин) и предписательно-нормативный (прескриптивный - подразумевается система представлений о том, каким должен быть “настоящий мужчина” или “настоящая женщина”) характер. Эти канонические предписания во многом определяют и наше восприятие фактов: мы воспринимаем то, что ожидаем увидеть, и группируем явления в соответствии с их культурным значением.

Необходимо противостоять феномену гендерных стереотипов и бороться во многих областях: в языках и лексикологии, законах и на практике, в сознании людей, системах правосудия, средствах массовой информации и образовании, в различных организациях и государственных органах, на предприятиях и в отдельных лицах.

Ряд механизмов ООН в области прав человека, включая, в частности, Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин (Комитет CEDAW) все чаще проливают свет на систематический вред гендерных стереотипов.

Гендерные стереотипы четко определены в Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW) как “нечто препятствующее достижению гендерного равенства и расширению прав и возможностей женщин [3]. При этом учитывается, что гендерные стереотипы закрепляют традиционные представления о роли мужчин и женщин, которые основаны на неравноправных отношениях власти и лежат в основе гендерного неравенства и гендерного насилия. CEDAW определяет дискриминацию в отношении женщин как «любое различие, исключение или ограничение по признаку пола, которое направлено на ослабление или сводит на нет признание, пользование или осуществление женщинами, независимо от их семейного положения, на основе равноправия мужчин и женщин, прав человека и основных свобод в политической, экономической, социальной, культурной, гражданской или любой другой области. (Статья 1).

Устойчивые гендерные стереотипы в свою очередь приводят к гендерной дискриминации и гендерной асимметрии в обществе, сопровождаемой целым каскадом негативных последствий. Каковы эти последствия? Гендерные стереотипы не так безобидны, как это кажется с первого взгляда. Они не только нарушают равные права и равные возможности вследствие позитивной дискриминации путем установления помощи женщине со стороны общества в виде различного рода льгот и привилегий в силу ее биологических функций. Женская рабочая сила становится менее «выгодной» и более затратной. Это, разумеется, снижает привлекательность женщины как работника и является причиной предпочтительного отношения к использованию мужского труда. Подобный стереотип подкрепляется также и тем, что основную нагрузку по ведению домашнего хозяйства и воспитанию детей несет женщина. Кроме того, в большинстве случаев средний заработок женщин существенно ниже заработка мужчин в рамках одной и той же профессии. Гендерная дифференциация заработной платы имеет двойственную природу. Во-первых, ее определяют господствующие в обществе патриархальные установки и, во-вторых, женщины традиционно сосредотачивались в феминизированных отраслях промышленности и обслуживания, где труд оплачивается дешевле. Следствием экономических различий в положении мужчин и женщин является три серьезных социально-демографических проблемы: а) высокая бедность женщин; б) более слабые позиции женщин во внутрисемейных отношениях; в) худшее состояние индивидуального здоровья, которое неизбежно влечет за собой снижающийся уровень здоровья детей при рождении [4]. Кроме того, складывающиеся в этих условиях внутрисемейные отношения вызывают усиление гендерного насилия, особенно домашнего. Дестабилизация семейных структур, являющихся фундаментом любого общества, ведет к разрушению его социальных основ и нормального воспроизводства населения, что, в свою очередь, сужает базу демографических процессов, приводя к депопуляции и деградации генофонда.

Гендерные стереотипы негативным образом сказались не только на положении женщин - не меньший урон несут и мужчины. Неумение или невозможность справиться со своей новой ролью «единственного кормильца» в семье вызывает у мужчин постоянное беспокойство, депрессию, нарушение сна, когда вместо отдыха человек мучительно думает, как обеспечить достойный уровень жизни своим близким. А возникающие последствия отнюдь не утешительны. Они неизбежно приводят к тяжелым заболеваниям сердечно-сосудистой системы, заканчиваясь подчас инфарктом или инсультом.

Рассмотрение последствий и влияния гендерных стереотипов свидетельствует о том, что наиболее серьезным моментом в данном процессе является возникновение источника дополнительного социального напряжения, которое затрагивает все сферы деятельности человека, начиная от экономической дискриминации в рынке труда, заканчивая ослаблением качества населения. Если мы хотим разрушить этот порочный круг, то совершенно очевидно, что необходима постоянная и настойчивая деятельность во всех сферах жизни с целью изменения не только гендерной идеологии и менталитета средствами гендерного просвещения, но также реального сдвига в положении женщин, разрушения патриархальной картины мира, путем не только законодательной, но фактической перестройки социальных отношений.

Осознание и принятие того факта, что каждый человек, вне зависимости от его гендерной принадлежности, является индивидуальностью, со своим набором психологических качеств и свойств, соотношением маскулинности и феминности в психике, позволит каждой индивидуальности и обществу в целом стать более продуктивным, развивающимся и гармоничным.

Ключевые слова: гендерно-ролевые ожидания, гендерные стереотипы, гендерная предвзятость, асимметрия, дискриминация, CEDAW.

Литература

1. <https://www.merriam-webster.com/>
2. Берн Ш. Гендерная психология 2004, 320 стр.
3. <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>
4. <http://ecsocman.hse.ru/data/154/699/1219/Rimashevskaya.pdf>
5. Gender roles and society (Amy M. Blackstone, 2003).
6. World Development Report 2012: Gender Equality and Development. The World Bank, Washington DC, September 2011.
7. Comparing Prescriptive and Descriptive Gender Stereotypes About Children, Adults, and the Elderly (Anne M. Koenig, 2018).

Gender stereotiplərinin bugünkü cəmiyyətə təsiri

Məqalədə gender stereotiplərinin insane inkişafına təsiri, terminin anlayışı və müasir cəmiyyətdə hansı fəsadlara yol açdığı araşdırılmışdır. Baxmayaraq ki, gender bərabərliyi sahəsində böyük addımlar atılıb və nailiyyətlər qazanılıb, gender stereotiplərinin aradan qaldırılması hələ də aktual problem olaraq qalmaqdadır.

GENDER DİLÇİLİYİNİN TƏDQIQI TARIXI

Yeganə Səfərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Bakı, Azərbaycan

Açar sözlər: gender, gender dilçiliyi, feminist dilçiliyi, sosiolinqvistik yanaşma, koqnitiv aspektinə

Keywords: gender, gender linguistics, feminist linguistics, socioscientist approach, cognitive aspect

Ключевые слова: пол, гендерная лингвистика, феминистская лингвистика, социолингвистический подход, когнитивный аспект

Gender dilçiliyindən bəhs etməzdən öncə gender anlayışının nə olduğunu şərh etmək gərəkdir. Məlumdur ki, insan cəmiyyətini qadın və kişilər təşkil edir. Cinslər arasında həm bioloji, həm də fizioloji fərqlər məlumdur və dəyişməzdir. Qadın hərəkətinin tarixi, bu sahədə əldə edilmiş nailiyyətlər qadınların cəmiyyətdə oynadığı rolun dinamik sürətdə dəyişməsindən xəbər verir. Son əsrlərin texnologiyası nailiyyətləri qadınların həm məişətdə, həm də istehsalatda oynadığı rolu dəyişdirib. XX əsrin sonunda “Gender” anlayışı formalaşmışdır ki, bunu da “Sosial Cins” kimi xarakterizə etmək olar. Gender anlayışının əsasında qadın hərəkəti durur. Gender termininin bir çox tərfi məlumdur. Ümumiləşdirilmiş şəkildə gender anlayışı altında qadın və kişilərin cəmiyyətdəki sosial rolu nəzərdə tutulur. Qadın və kişilər arasında sosial bərabərlik gender bərabərliyi kimi qəbul edilir.

Əlbəttə tarixdə baş verən bu inkişaf dil faktoruna da təsir etməməsi qeyri mümkün idi. Beləliklə, dilçilik elmində də XX əsrin ikinci yarısında yeni bir termin – «gender» meydana gəldi. «gender» ingilis dilində cinsin qrammatik kateqoriyasını bildirir. Bu termin zamanla digər elmlərin – fəlsəfə,

psixologiya, sosiologiya, tarixin, sonradan da gender tədqiqatların fənnlərarası istiqamətində inkişaf etdiyindən, dilçiliyin də tədqiqat obyektinə çevrildiyini deyə bilərik. Dil sahəsində gender araşdırmalarına maraq zamanla daha da artdı və daha çox alimlər bu sahəyə toxunmağa başladılar. Feminist dilçiliyi sahəsində ilk tədqiqatlar– XX əsrin 60-70-ci illərində yaranıb. Bu elmi sahə, fənnlərarası mahiyyət kəsb etdiyi üçün, gender tədqiqatları sırasında xüsusi yer tutur. Feminist dilçiliyi əvvəldən ABŞ-da yaranmış, Almaniya daha çox inkişaf etmişdir. Ona görə də, gender dilçiliyi Qərbdə meydana gəlmişdir, deyən tədqiqatçılar da vardır. Burada C. Qremel-Pletsinin («Linguistik und franssprajhe») və L.Puşun («Das Deutsche Mannspprajhe») əsərləri çap olunmuşdur. Feminist dilçiliyin yayılması və inkişafında U.Kristevanın əsərləri də əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Tədrisən alman və roman dil qruplarında dilin kişilik və qadınlıq xüsusiyyətləri ətraflı şəkildə təsvir olunmağa başlandı. Bu onu təsdiqləyirdi ki, müstəqil elmi istiqamət olan linqvistik genderşünaslıq və yaxud gender dilçiliyi (lingvistikası) formalaşmaqdadır. Bu tədqiqatlarda cins hadisəsi ilə bağlı dilin sistemli təhlili cəhdi göstərilirdi, dilçilikdə gender probleminin tədqiqində metodoloji yanaşmalarının sistemləşdirilsəsi aparılırdı. Gender mövqeyindən dilçiliyin istənilən sahəsi öyrənilə bilər.

Keçmiş SSRİ məkanında ilk dəfə olaraq bu sahədə tədqiqatlar 80-ci illərin axırı – 90-cı illərin əvvəllərində meydana gəlməyə başladı. Dil sahəsində gender tədqiqatlara getdikcə daha çox alimlər toxunmağa başladılar.

Gender dilçiliyi problemlərini araşdıran tədqiqatçılar burada adətən altı istiqaməti qeyd edirlər (3, s.36):

- a. sosiolingvistik gender tədqiqatları;
- b. feminist dilçiliyi;
- c. bilavasitə gender tədqiqatları (hər iki cinsin dil davranışının öyrənilməsi);
- d. maskulinliyinin öyrənilməsi;
- e. psixolingvistik tədqiqatlar;
- f. krossmədəni, linqvomədəni tədqiqatlar.

Eyni zamanda hesab olunurdu ki, bu təsnifat şərtidir, çünki burada göstərilən istiqamətlərin tədqiqat obyektləri bir-birinə çox yaxındır. Aydın görünür ki, bu tədqiqatların hər birinin obyekti – dil və cinsin qarşılıqlı münasibətləridir. Dildə gender tədqiqatların məqsədi isə – cinslərin dil davranışının öyrənilməsi, kişi və qadındakı nitq xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi təsviridir.

Qeyd etməliyik ki, feminist dilçiliyin tədqiqat obyekti təbii, sosial əhəmiyyətli dil situasiyalarında (kütləvi informasiya vasitələri, ictimai institutlar və s.). dil davranışının öyrənilməsidir.

Dilçilikdə gender tədqiqatların aparılmasında üç yanaşma var (1, s. 36-37):

1. Qadın və kişilərin dilinin sosial mahiyyəti öyrənilir, cəmiyyətdə sosial hakimiyyətin yenidən bölüşdürülməsi xüsusiyyətləri ilə izah olunan dil fərqləri müəyyən edilir. Kişi və qadınların dilini, əsas dilin funksional törəməsi kimi, sosial vəziyyəti bildirən sosial pillələrinin müxtəlif səviyyələrində yerləşən partnyorları xarakterizə etmək üçün istifadə edirlər.

2. Sosiolingvistik yanaşma. Bu istiqamətin nümayəndələri, nitq davranışının kişi və qadın tiplərinə aid psixolingvistik nəzəriyyələrinin quraşdırılması üçün əsasını təşkil edən statistik göstəricilərə müraciət edirlər.

3. Bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlarda əsasən cinslərin dil davranışındakı fərqlərin koqnitiv aspektinə diqqət yetirilir. Burada, dil kateqoriyalarının koqnitiv əsasları üçün bütöv linqvistik modellərin yaradılmasına böyük diqqət yetirilir.

Bütün bu yanaşmalar qarşılıqlı şəkildə bir-birini tamamlayır və yalnız belə şəkildə izahedici qüvvəyə malikdir.

Feminist dilçiliyin özünəməxsus fərqləndirici xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, burada müzakirə və tədqiqat imkanları bizim təsəvvür etdiyimizdən daha genişdir. Dilin feminist tənqdidin xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, gender dilçiliyinə bütün insan haqqındakı elmlərin nəticələri (psixologiya,

sosiologiya, etnoqrafiya, antropologiya, tarix və s.) cəlb olunur.

Qeyd edilməlidir ki, feminist dilçiliyinin nəzəri əsasını, tənqidi dilçiliyin başlıca konsepsiyaları, V.Humboltun bəzi ideyaları, bir də «dil nisbiliyi» nəzəriyyəsi təşkil edib. «Dil nisbiliyi» fərziyyəsi XX əsrin 30-cu illərində ABŞ-da yaranıb. Buna görə dil – təfəkkür və dünyagörüşünün formalaşması üçün bir vasitədir. İnsanların dünyagörüşü və təfəkkürü vasitəsilə formalaşır. Xarici aləmi insan yalnız dil vasitəsilə öyrənir.

Feminist dilçiliyin nəzəri əsasını elmi idrakın istiqamətlərindən biri olan postmodernizm təşkil edir. Postmodernizm açıq etiraf etdi ki, mətnlər mövcud reallığı inikas etmir, yalnız yenisini yaradır. Bu reallıqlar bir-birindən asılı olmur; insanın varlığı münasibəti isə diskursiv praktikası ilə müəyyən olunur.(4, s. 25-26) Feminist dilçiliyin konseptual əsaslarına poststrukturualizm də təsir göstərib; sonuncunun məqsədi – «strukturda strukturlu olmayanın» düşünülməsi, dilin strukturları vasitəsilə dünyanı dərk etmək cəhdləri zamanı yaranan paradoksların üzə çıxarılması, reduksionalizmin aradan qaldırılması, mütaliənin yeni formaların qurulmasıdır. Feminist dilçilikdə poststrukturualizmin iki ideyası öz parlaq ifadəsini tapdı. Birincidə – dil aktları və mətnlərin rolunun müəyyən edilməsində konmətnin (sətiirlərərası mənaların) əhəmiyyəti qabardılır. İkinci ideyada dilin, insan şüuru və təfəkkürü ilə qarşılıqlı əlaqələrin struktur xüsusiyyətləri qeyd edilir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, XX əsrin ikinci yarısından yaranan gender termini böyük vüsətlə dilçilik elminə də təsir etmiş və feminist dilçiliyinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Dilin çins nöqtəyi nəzərindən araşdırılması aktuallaşmış və bir çox dilçilərin tədqiq etdiyi elmi mövzuların əsas obyektinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Gender və Filologiya, Bakı, Qərb universiteti, 2005.
2. Nilsen A.P., ed., Sexizm and language (Urbana III. National Council of Teachers of English, 1977).
3. Romaine S. Communicating Gender, London. Oxford University Press, 1999.
4. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. - М., 1999.
5. Кирилина А.В. Теория методология гендерных исследований. Курс лекций. - М., 2001.
6. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании. Введение в гендерные исследования. Ч.1. - Харьков, СПб., 2001.

MODERN CHALLENGES AND DEVELOPMENT OF THE GENDER EQUALITY SYSTEM IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Elgun Safarov

State Committee for Family, Women and Children Affairs of the Republic of Azerbaijan
e-mail: elgunsafarov@yahoo.com

We have the challenge of building a strong, safe and more efficient world. Azerbaijan is in the process of implementation full components of SDGs and human rights conventions. The main elements for development model in Azerbaijan were formulated in the mid 1990-s and were gradually and consequently implemented by the Government through various integrated national

programs. Spurred by the oil-revenues, critical investment, both public and private, were mobilized for modernization of infrastructure, support to non-oil sectors, and financing of human development. Accelerated economic growth, broad institutional reforms aimed at improved public administration, as well as reforms in health, education and social protection resulted in significant improvement of the country's global ratings reflecting its progress in achieving MDGs and pursuing wider national development agenda.

Sustainable Development Goal 5 ("Achieve gender equality and empower all women and girls") and 16 ("Promote peaceful and inclusive societies for sustainable development, provide access to justice for all and build effective, accountable and inclusive institutions at all levels") of the United Nations 2030 Agenda for Sustainable Development, which are of universal application.

Republic of Azerbaijan (Azerbaijan's National Coordination Council for Sustainable Development) has recently submitted a final report on achievement of the sustainable development goals, or the Global Goals to the UN Economic and Social Council in 2017.

"Leaving no-one behind" principle fully coincides with priorities of the Government to address issues of balanced spatial/territorial development and reducing inequalities, eliminating all forms of poverty and empowerment of women and youth.

Women's rights activists are being targeted at alarming levels, and violence against women politicians impedes progress on women's civil, political, social, economic and cultural rights.

It is now widely recognized that violence against women, including harassment and harmful practices, are major barriers to the fulfillment of human rights, and a direct challenge to women's inclusion and participation in sustaining peace. Without tackling it, we will never fulfill the 2030 Agenda for Sustainable Development.

For elimination of discrimination against women, government has reviewed its laws, policies, regulations, programs, administrative procedures. Important Laws "On gender equality", "On Combating Domestic Violence", the Law "On Amendments to the Family and the Criminal Codes" on prohibition early and forced marriages and increase of sanctions for such offences (2011) have been enacted. A new set of "Regulations for State Control over Ensuring Gender Equality" have been submitted for approval and adoption.

Development Concept "Azerbaijan-2020: the vision of future", the National program for Action to Raise Effectiveness of the protection of Human Rights, National Strategy on Combating Domestic Violence especially targeted at ensuring and promoting the rights of women, and achieving their full development and advancement.

The special attention is paid to the development of rural women. Recently The State Committee for Family, Women and Children Affairs and UN has started the joint projects on "Promoting rural women's participation in economic and social life "with the purpose to develop women's capacity and analyze existing problems in rural areas. We are keen on further development of small and medium women's businesses as the key element for poverty reduction, increase of their economic, social influence and elimination of gender inequality.

Systematic measures are taken to increase women's participation in decision making process, in community-based activism and local governance. Today women take part actively in civil-society building by asserting their presence in both formal and informal organizations. It should be noted that more than 200 of approximately 2 000 non-governmental organizations are women NGOs dealing with different aspects of women issues. Besides women political activity grows year by year. Currently millions of women are the member of different parties and their political council. For example, a woman forms 49% of ruling New Azerbaijan Party.

Economic independence of women is one of the components of their active participation in political and public life. It facilitates poverty reduction, ensure advance in women's economic and social performance and in many cases eliminates gender based discrimination in society. President

His Excellency Mr. Ilham Aliyev pays significant attention to the activities of business entities and creation of favorable conditions for the development of private enterprise.

Today 69 % of working women are involved in private sector and 31 % of them in public one. In 2018 share of women entrepreneurs in small and medium business reached close to 30 percent, while earlier their share was only 4 percent.

We conduct a number of trainings on “Plan your future” and “Family Budget Management” in the regions to teach family members how to sum up their incomes and their management, create household budget.

We planning to create a platform for women entrepreneurs in all sectors and at all stages of the start-up process. We planning jointly by the other ministries and private sector create a first step towards increasing the proportion of women involved in business start-ups. These can take the form of seminars, workshops, trade fairs or informal get-togethers aimed specifically at actual or potential women Start-ups as well as at experts operating in the field.

There are a number of different ways in which women business starters can be supported. Support in the form of advisory and qualification offers as well as financial support, i.e. loans, play an important role in the start-up phase. In call regions of the state we create especial resource centers. Web hubs, internet world, new technologies can be used for the development of the women entrepreneurship and progress full system. Girls and women must participate in the building of the new progressive safe world.

The internet has provided a new dimension for the expression and transmission of sexism, especially of sexist hate speech, to a large audience, even though the roots of sexism do not lie in technology but in persistent gender inequalities. Additionally, specific events such as the #MeToo campaign and the series of actions and policy measures that it triggered in different parts of the world, including in Council of Europe member States, helped shed light on the ubiquity of sexism and on the need for stronger measures to combat it.

UN General Assembly has adopted a significant number of conventions and declarations regarding the human rights and in particular the rights of women [2].

At the same time mechanisms to protect the rights of women were developed. On December 10, 1948 the Universal Declaration of Human Rights was adopted by resolution of the UN General Assembly. On the basis of Article 16 of the Declaration, men and women of full age, without any limitation due to race, nationality or religion, have the right to marry and to establish family. In this article, it was stipulated that marriage may be entered into only with the free and full consent of the intending spouses.

Thus, the foundations of the system for protection of women's rights in international law were postulated in 1948. The pace of development of society, globalization and integration processes, as well as economic development in the world have led to the need to entrench all the rights and freedoms of women in the Convention. As a result of the foregoing, the UN General Assembly adopted the «Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women» on December 18, 1979 by resolution 34/180 [4]. This Convention gave impetus to secure equal rights for women in all spheres of life and even in national legislations. All the mechanisms of the United Nations on human rights are divided into statutory and treaty ones. Statutory mechanisms operate on the basis of the UN Charter and include the Human Rights Council, Special procedures as well as the Universal periodic review. The treaty bodies are functioning on the basis of UN international instruments on Human Rights. International instruments provide for the establishment of special bodies to monitor the implementation of these documents - UN Committees on Human Rights. The Committee on the Elimination of Discrimination against Women which was established under Article 17 of the Convention protects women's rights. The Committee reports annually on its activities to the General Assembly through UN Economic and Social Council.

Creation of a special database, centres for the rehabilitation of victims of violence and the implementation of protection order were a novelty for the national legislation. At the moment, the protection order has already implemented in the courts of the Republic of Azerbaijan. This innovation also shows that the continental legal system, to which Azerbaijan belongs to, has the features of the Anglo-Saxon legal system.

An integral part of the fight against domestic violence is also the fight against early marriages. For this purpose, coordinating and comprehensive work is carried out in Azerbaijan. For example, based on changes in the Family Code in 2011, the marriage age in the Republic of Azerbaijan is set to 18 years. Afterwards, special criminal penalties for forced marriage of women and persons under the legal age have been adopted. In 2012, the amendments to the Criminal Code of Azerbaijan were entered into force and on the basis of which, forcing a woman to enter into marriage shall be punished with a fine of two thousand to three thousand manat (about 2000-300 thousand euro) or imprisonment for up to two years. The same action committed against a person under the age of consent is punishable by a fine of three thousand to four thousand manat (about 3-4 thousand euro) or imprisonment for up to four years.

Not depending on the region where the international regional human rights system is established, in the course of its formation it is necessary to consider the doubtless advantages peculiar to the European system of monitoring, and also the difficulties in putting into practice the requirements of the European Convention on Human Rights [3]. The literature on the subject states that one of the most important principles underlying the European Convention is the principle of subsidiarity. There are three basic characteristics of the system envisaged by the Convention. First, the listed rights and freedoms are just the minimum standards.

Second, the Convention does not contain uniform rules. It sets the standards of behaviour, allowing the Member States freedom of selection of means for their implementation. Finally, as it has been repeatedly emphasized by officials of the European Union, first of all the national authorities themselves should find the right balance between the interests of society which are often varying considerably and the protection of the fundamental rights of individuals. They do it easier than international monitoring bodies. The last one of these characteristics is best of all described in the doctrine of «margin of appreciation», according to which democratic societies retain considerable freedom of action in determining what is necessary. It also applies to the control conducted by the Court [1].

Developing human capital, building a better future – is of global importance and challenge. It will have an impact on every individual, in every society, in every country.

Implementing human rights principles and Sustainable Development Goals, fighting against violence and poverty, protection women and girls and consideration all other main indicators will change the world future for the best way. Best instrument and universal hub for the managing these problems is United Nations.

Successful woman is the base for the successful child, family and society. Woman is the energizer of the modern community.

Keywords: gender equality, human rights, mechanisms, development, child rights, convention, sustainable development goals, implementation, women's rights.

References

1. Entin M., International human rights guarantees. The experience of Europe. M.: Publishing house MNIMP, 1997.
2. Korbut L.V., Polenin S. V., The Conventions and the Declarations on the Rights of Women and Children. M., ed. 2. 1998.
3. Polenina S.V., Women's rights in the system of human rights: international and national

aspect, Moscow 2000.

4. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml (access: 08.08.2016).

Azərbaycan Respublikasında müasir çağırışlar və gender bərabərliyi sisteminin inkişafı

Məqalədə qadın hüquqlarının müdafiəsi sistemi, milli qanunvericiliyinin inkişafı, beynəlxalq insan hüquqlarının formalaşması, Briləşmiş Millətlər Təşkilatının yaradılması, xüsusi ixtisaslaşmış müəssisələrin fəaliyyəti, Avropa Şurasının və Avropa İttifaqının rolu və digər məsələlər açıqlanır. Məqalədə BMT-nin Minilliyin İnkişaf Məqsədləri, dünyəvi problemlərin həllində BMT-nin rolu, insan hüquqlarının yeni nəslinin formalaşması, açıqla mübarizə, qadınlara və uşaqlara qarşı zorakılıqla mübarizə, beynəlxalq konvension normalar əks olunur.

Azərbaycanda qadın və uşaq hüquqlarının müdafiəsi, məişət zorakılıqla və uşaq nikahları ilə mübarizə istiqamətində milli qanunvericilik təkmilləşdirilmişdi. Bu məsələlər Minilliyin İnkişaf Məqsədləri çərçivəsində icra edilmişdi və hal-hazırda Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri çərçivəsində həyata keçirilməsi davam etdirilir.

GENDER XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN AİLƏ MÜNASİBƏTLƏRİNƏ TƏSİRİ

Kamalə Salamova

Sumqayıt Dövlət Univetsiteti, Sumqayıt, Azərbaycan
e-mail: kemale-2015@list.ru

Ailədaxili problemləri və ailələrin psixoloji xüsusiyyətlərini bilmək üçün ilk növbədə, müxtəlif cinsin nümayəndələrinə xas olan xüsusiyyətləri bilmək lazımdır. Çünki, qloballaşma, integrasiya, şəhərləşmə ilə yanaşı günü-gündən artan texnologiyaların yaratdığı informasiya bolluğu normal ailə münasibətlərinin qurulmasına təsirsiz ötüşmür. Lakin bir-birinin fərdi xüsusiyyətlərini bilən ər-arvad yaranan problemlərin həlli üçün ortaq nöqtə tapa bilər. Həm özünün, həm də həyat yoldaşının fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini (xarakter, istiqamət, qabiliyyət və temperament), tələbatlarını (bioloji, sosial və mənəvi), motivasiya sahəsini bilən bir qadın səbr və təmkinlə onu idarə edə bilər. Çünki, ər-arvad arasındakı problemlərin çoxu bir-birinin fərdi xüsusiyyətlərini ya bilməməkdən, ya da bilərək bu xüsusiyyətlərə hörmət edilməməkdən yaranır.

Cins insanın psixoloji xüsusiyyətlərini əks etdirən “pasport”dur ki, onu təbii yolla dəyişmək olmur. Ona görə də insan-insanın bütün fiziki xüsusiyyətlərini, o, cümlədən saçının və gözüünün rəngini, boyunu, əllərinin və ayaqlarının ölçüsünü unuda bilər, lakin onun kişi və ya qadın olduğunu unuda bilməz.

Bu gün “Psixanalitik ” adlanan nəzəriyyənin nümayəndəsi sayılan Z. Freyd şəxsiyyətin ayrı-ayrı aspektləri sayılan instinkt, təfəkkür və şüur arasındakı qarşılıqlı əlaqəni kişi və qadın rollarına aid təsəvvürlərə istinad edərək öyrənmişdir. Psixi həyatın konseptual modelini hazırlayan alim öz konsepsiyasında “infantil” seksuallığa əsaslanmışdır. Lakin onun psixoseksual inkişaf nəzəriyyəsində

cinsi eynilik nəzəriyyəsi haqqında məlumat yoxdur. Z. Freyding modelində birinci və aşağı struktur sayılan “İd” insanın həyatındakı həzz prinsipini yerinə yetirir. Z. Freyde görə insanın yaşam dövründə özünü qoruyub saxlayan “İd” həm də onun davranışlarını enerji ilə dolduran bioloji instiktlərlə əlaqəlidir. Öz enerjisini bədəndəki proseslərdən alan, qorxu, təşviş və ehtiyatlıqdan uzaq olan “İd” seksual və mühafizəkar niyyətləri üçün çıxış yolu tapmadıqda psixikada gərginlik yaradır. Z. Freyding modelində ikinci yeri tutan “Ego” reallıq prinsipinə xidmət edir. “İd”-nin arzu və istəklərini yerinə yetirməyə cəhd edən “Ego” koqnitiv və perseptiv strategiyalardan istifadə edir. Modeldə üçüncü yeri tutan “Super ego” şəxsiyyətin sosiallaşma prosesinə xidmət edir. Yalnız “İd” və “Ego” ilə doğulan insan “Superego”ya sosiallaşma nəticəsində yiyələnir. İlk sosiallaşma isə valideynlərlə qarşılıqlı təsir nəticəsində yaranır.

Z. Freyding çoxölçülü özünüdərk ideyasını inkişaf etdirən Karl Qustav Yunq da şəxsiyyətin üç müxtəlif, lakin bir-biri ilə qarılıqlı təsirdə olan (Ego, Şəxsi qeyri-şüuri və Kollektiv qeyri şüuri) strukturu olduğunu göstərmişdir. Z. Freyddən fərqli olaraq K.Q. Yunq hesab edir ki, ego düşüncələr, duyğular, anadan gəlmə meyllər, simpatiya, mədəni stereotiplər, xatirələr və hisslərin birləşməsidir. Biz onların vasitəsilə öz varlığımızı hiss edirik və özümüzü bir fərd kimi qəbul edirik. K.Q. Yunq nə vaxtsa dərk olunan və indi unudulan və ya susdurulan münaqişə və xatirələri “şəxsi qeyri şüuri” adlandırmışdır. Ona görə şəxsi qeyri şüuridə fərdin həm özünün həm də nəslinin irsi təcrübəsindən əldə etdiyi emosional fikirlər və hisslər yığılıdır. Kollektiv qeyri-şüuri isə Yunqa görə bütün insan övladının keçmişinin emosional yaddaşının və “latend” hisslərinin saxlandığı şöbədir. O, kollektiv qeyri şüurini “Arxetip” adlandırmış və bu arxetiplərin sırasına Şəxsiyyət, Kölgə, Günəş, Allahlıq, Allah, Ölüm, Ana, Uşaq, Qəhrəman və Müdrik insanı daxil etmişdir.

Arxetiplərə cinsi fərqlər aspektindən baxan Yunq Anima (latınca qəlb) və Animusu (latınca ruh) da buraya daxil etmişdir. Anima və Animusda insanın androgen təbiəti var. Bu kişi və qadın başlanğıcının bir şəxsdə mövcudluğu barədəki ziddiyyətli fikirlərə aydınlıq gətirdi. O, kişilərdə animusun (kişidə daxili qadın obrazı), qadınlarda isə animusun (qadında daxili kişi obrazı) olduğunu müəyyənləşdirdi.

K.Q. Yunqun fikrinə görə, kişinin “təhtəlsüür”unda zahiri həyatda sıxışdırıb çıxarılmış, onu tamamlayan qadın elementi, qadının təhtəlsüurunda isə kişi elementi var. Özünün qeyri-şüuri tamamlayıcısını kişi qadın obrazı vasitəsilə, qadın isə kişi obrazı vasitəsilə qəbul edir. Yunq yazıb: “Kişinin şüurunda kollektiv qadın obrazı mövcuddur ki, onun köməyi ilə kişi qadın təbiətini dərk edir”, “Hər bir ana və hər bir sevgili insanın ən dərin reallığına müvafiq gələn bu əbədi və yaşı olmayan obrazın təəcəssümünə çevrilir”. Yunq burada müəyyən dərəcədə öz müəllimi Z. Freyding ardınca gedir: “...insan üçün daha əlçatan olan qəlbin qeyri-şüuri ideyaları çox vaxt əks cinsin obrazı ilə bağlı olur. Psixologiya ilə heç bir tanışlığı olmayanlar çox vaxt Anima obrazını tamamilə real qadına keçirir və onu zahirən qəbul edirlər. Psixoloji baxımdan isə Anima –yalnız kişiye təsir göstərən xarici amil yox, onun içində olan bir şeydir. Bu kişi şəxsiyyətinin qeyri şüuri qadın tərəfidir.

Qadın və kişi ya da cinsi fərqlər məsələsini araşdıran tədqiqatlar arasında A. Fulyein (1896) nəzəri konsepsiyaları daha çox diqqəti cəlb edir. A. Fulyenin əsas məqsədi metabolizmanı (dəyişkən proses) yəni qadın və kişi xüsusiyyətləri arasındakı fərqi öyrənmək olmuşdur. Metabolizm anabolizma və katabolizmanın bir birinə qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır. A. Fulyeye görə anabolizm prosesinin üstünlüyü qadın orqanizmini qidaya istiqamətləndirmək və inteqrasiya etmək, orqanizmdəki enerji balansını qoruyub saxlamaqdır. Anabolizm qadının fərdi sağlamlığının qorunub saxlanmasına və bunun onun davranışlarında özünü göstərməsinə kömək edir. Katabolizm prosesi daha çox nəsil artırma və dezinteqrasiyaya (Bütövün əsas tərkib hissələrinə parçalanmasına), enerji sərfini və kişi orqanizminin davranışlara təsirini xarakterizə edir. A. Fulye cinsi deformanizm nəzəriyyəsinə əsasən qadın və kişi dəyişməzliyinin əsas səbəbini irsiyyətin nəsildən nəsillə ötürülməsinin təmin edilməsində görür. Bu nəzəriyyəyə əsasən kişi cinsi cəbhədə öndə gedən əsgəri xatirlədir, o, üzərinə yeni şərtlərlə qaşısına çıxan «kəşfiyyat döyüşçüsü» ilə toqquşmaq funksiyasını götürür. A. Fulyenin konsepsiyasını

təhlil edən V.E.Kaqan göstərir ki, cinsi deformizm prinsipi dəqiq (absalyut) deyil, insanda “kişi yoxsa qadın” və “yaxud da” kimi alternativlər var. Məsələn, hormonal sistemin izahı üçün bu prinsip öz əhəmiyyətini itirir. Həm kişi, həm də qadın orqanizmi hər iki cinsin cinsi hormonlarını daşıyır. Lakin, hormonların maskulnlik və ya feminillikdə üstünlüyünü müəyyən edilərkən bunun fərdə görə dəyişdiyi məlum olur. Çünki beyin həm kişi həm də qadın tipinin davranışlarını proqramlaşdırmağı öz öhdəsinə götürür. Bu sahənin xüsusiyyətləri isə yeni “kontinental” model yaradır. Bu modelə görə həm maskulnlikdə “M” və həm də femininlikdə “F” öz əlamətləri haqqında beyini xəbərdar edən xüsusi “kanallar” var.

Evliliyin əsasında cütlüklərin cinsi ehtiyaclarının ödənilməsi durur. Cinsi meylin həyata keçirilməsini təmin edən cinsi funksiya psixoseksual inkişafın yəni cinsi sosiallaşmanın nəticəsidir. Cinsi sosiallaşma nəticəsində fərd hansı cinsə mənsub olduğunu dərk edir, müəyyən cinsi rolları mənimsəməklə, seksual (intim) davranış qaydalarını öyrənir və müəyyən cinsi rolu mənimsəyir. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, cinsi identikliyin (öz cinsi mənsubiyyətini dərk) formalaşması və cinsi sosializasiyanın psixoloji mexanizmləri hələ ətraflı öyrənilməmişdir.

Əslində cinsi tərbiyəyə şəxsiyyətin xassələrini və istiqamətini tarazlaşdıran və onu ailə həyatının ən önəmli funksiyasını yerinə yetirən bir proses kimi baxılmalıdır. Bu prosesdə fərd öz cinsinin cəmiyyət üçün yararlı olan xüsusiyyətlərini mənimsəyərək həm şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə həm də intim münasibətlərdə dəyərləndirir. Ona görə də rusiyalı psixoloqlar D.V.Kolesova və N.B.Selverovanın cinsi tərbiyəni üç mərhələdə aparmaq haqqındakı fikirləri ilə razılaşmamaq olmaz. Onların fikirlərinə görə:

-birinci mərhələdə uşağa öz cinsi mənsubiyyətini dərk etməyə və şəxsiyyətini formalaşdırmağa yardım etmək lazımdır. Bunun üçün uşaqlarda ilk növbədə həqiqi kişi və həqiqi qadın obrazlarını formalaşdırmaq lazımdır.

-ikinci mərhələdə uşaqlar öz cinsinin xüsusiyyətləri və cinsi orqanları haqqında marifləndirilməli, cinsi arsu və cinsi meylin yaratdığı şəxsiyyətdaxili ziddiyyətlər və onların qarşısının alınmasının şəxsiyyətlər arasındakı ünsiyyətə təsiri haqqında maarifləndirilməlidirlər.

-üçüncü mərhələdə seksual və intim həyat haqqında oğlan və qızlara düzgün məlumat verilməlidir. Çünki düzgün məlumat əldə edə bilməyən yeniyetmə özünün bioloji tələbatlarını düzgün dərk etmir. Bunun nəticəsində həm özünə həm də ətrafındakı insanlara qarşı neqativ davranışlar nümayiş etdirir. Bunun nəticəsində də evlilik müddətində az məlumatlı fərdlər intim və ya seksual münasibətlərdə uğursuzluğa məruz qalırlar.

Uğursuz ailə həyatlarını tədqiq edən D.V. Kolesova və N.B.Selverovanın apardığı tədqiqatların məqsədi cinsi tərbiyə vasitəsilə şəxsiyyətin ümumi istiqamətini formalaşdırmaq, cinslərin müxtəlif aspektlərdə təqdim olunan bir-birinə zidd xüsusiyyətlərinin ailə münasibətlərinə təsirini araşdırmaq olmuşdur.

Cinsi fərq məsələsinin ailə həyatındakı rolunu araşdıran rusiyalı psixoloq A.V.Suçenko isə Sosial psixologiyaya «nikah qabiliyyətləri» anlayışını gətirmiş və bu qabiliyyətləri bir neçə tərkib hissəyə ayırmışdır:

1. Başqasının dərini hiss etmək və bu dərdə şərik olmağı bacarmaq, “emosional” dünyasına daxil olmaqla onun kədərini və sevincini, uğursuzluğunu və həyəcanını dərindən hiss edə bilmək qabiliyyəti. Bu qabiliyyətləri olan hər bir şəxs öz həyat yoldaşının ruhi aləminə daxil olmağı bacarmaqla iki “mən” i “biz” edə bilər;

2. Əməkdaşlıq, şəxsiyyətlərarası ünsiyyət bacarığı, təcrübəli və ağıllı davranmaqla ən çətin işlərin öhdəsindən gəlməyi bacarmaq tələbatlarını nizamlamaq qabiliyyəti;

3. Yüksək etnik mədəniyyətə sahib olmaq, səbirli və təvazökar olmaq qabiliyyəti;

4. Mərhəmətli və alicənab olmaqla başqa insanları çatışmazlıqları, qeyri-adi hərəkətləri ilə qəbul etmək, lazım olduqda öz şəxsi emosiyalarını “boğa” bilmək qabiliyyəti.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ikicinslik geniş tədqiqat obyektinə çevrilərək müzakirə

olunurdu. Həmin dövrdə V. Flissom, Z. Freyd, O. Veyninqer, M. Xruşfeld və başqa alimlər gec də olsa təbii-elmi faktlarla sübut etdilərki, hər bir sağlam orqanizmdə onun fəaliyyətinə təsir edən qeyri-normal xüsusiyyətlər var (məsələn, hermofroditizm). Bundan sonra İ.S.Kon müşahidələrinə əsasən təsdiq etdi ki, hər üç qrupun hormonları kişilərdə (androgen), qadınlarda (estrogen və proqrestin) hər iki cinsdə fəaliyyət göstərir. Kişilərdə estrogen dərəcəsi 2%-dən 30%-ə qədər, qadınlarda isə proqrestinin dərəcəsi 6%-dən 100%-ə qədər yüksəlir. Həm kişilərdə həm də qadınlarda androgenin dərəcəsi isə 6 % təşkil edir. İ.S.Konun bu tədqiqatına əsaslanan maskulin-feminin ideyasının nümayəndələri hesab olunan qərb psixoloqları 1930-1960-ci illərdə M/F –də emosioya, qabiliyyət və bacarıq əlamətlərini ölçən xüsusi şkala yaratdılar. Bu şkalaya görə ehtimal etmək olarki, fərdlər bir-birindən (M/Φ dərəcəsinə görə) müəyyən zaman və normalara görə fərqlənirlər.

Açar sözlər: qadınlar, münasibətlərinin cinslər, fərqlər, emosional, davranışlardan, fiziki, cazibədarlıq, xoşbəxtlik.

Ədəbiyyat

1. Gender elminə giriş, Bakı, 2010, II cild, səh.275.
2. Маттес и Хан, 1975, цит. по: Психология человека от рождения до смерти, М., 420 с.
3. Мужчина и женщина в современном мире: меняющиеся роли и образы, М. : Мысль, 1999, 262 с.
4. Навайтис Г. Семья в психологической консультации, М. : Московский психолого-социальный ин-т, Воронеж: НПО «МОДЭК», 1999, 224 с.
5. Обозова А.Н. , Штильбанс В.И. Аксиомы супружества (Психология супружеских отношений), Л. : Наука, 1984, 288 с.
6. Обозов Н.Н. , Обозова А.Н. Диагностика супружеских затруднений, Психологический журнал, Т. 3, 1982, № 2, с.147-151.

QADIN VƏ KİŞİ MÜNASİBƏTLƏRİ DİNİ KONTEKSTDƏ

Zeynəddin Şabanov, Faiq Əliyev

AMEA Fəlsəfə İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

Azərbaycan Neft və Sənaye Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: zeynaddin.shabanov@gmail.com

Hazırda cəmiyyətin sosial-demoqrafik strukturuna, ailənin formalaşmasına dini-mədəni amillər əhəmiyyətli təsir göstərir. Sosioloji və sosial-psixoloji yanaşma baxımından «din» və «müasirlik», «din» və «cəmiyyət» anlayışlarının müqayisəli təhlilində «ailə» kateqoriyasının müəyyən mənada əlaqələndirici halqa, özünəməxsus normativ tədqiqat qrupu kimi çıxış etməsi heç də təsadüfi deyildir. Çünki din cəmiyyət səviyyəsində meydana çıxan spesifik sosial təsisatdır. Bu baxımdan, müasirlik anlayışı sosial və dini dəyərlərin transformasiyası, yeniləşməsi tendensiyasını əks etdirir. Ailə isə, cəmiyyətin özəyi, başlıca ünsürü kimi bütün bu dəyişikliklərin dinamikasını, mikromodelini özündə əks etdirir.

Bütünlükdə, postsovet məkanında gedən sosial-iqtisadi, demoqrafik inkişaf yeniləşmələrinin

oxşar xarakteri, indi əksərən MDB məkanına aid edilən, keçmiş sovet respublikalarında həm daxili, həm də xarici miqrasiyanın xarakterik olması müəyyən adekvat nəticələr çıxarmağa imkan verir. Belə ki, indiki şəraitdə postsovet ölkələrində, o cümlədən, Azərbaycanda dini-mənəvi ənənələrə müəyyən qayıdış, eyni zamanda, postmodern Avropa dəyərlərinin bu ölkələrə nüfuz etməsi, digər tərəfdən, qeyri-ənənəvi dini qrupların, missioner təşkilatların yaranmış vəziyyətdə öz təsirini möhkəmləndirmək, genişləndirmək səyləri müşahidə edilir [9, s.148].

Azərbaycanda islami dəyərlərə özünəməxsus qayıdış, islam dinindən irəli gələn əxlaqi, humanist dəyərlərin müasir demokratik, hüquqi, dünyəvi, mütərəqqi inkişaf meyarları ilə uzlaşması milli-dünyəvi dəyərlərin tərəqqisi, cəmiyyətdə inam hissinin möhkəmlənməsi baxımından müstəsna rol oynayır. Digər tərəfdən, müəyyən xarici təzyiq qruplarının, öz mənafeələrini Azərbaycanın sosial-dini strukturunun dəyişdirilməsi yolu ilə təmin etmək istəyən maraq dairələrinin müxtəlif vasitələrlə qeyri-ənənəvi dinlərin, təriqətlərin yayılmasına səy göstərməsi [4, s.76] müəyyən neqativ dini davranış təmayüllərin meydana çıxmasına yol açır.

Müasir vəziyyət gənc nəslin formalaşmasına, yeni, gənc ailələrin təşəkkülünə əhəmiyyətli təsir göstərir. Bu mənada, Azərbaycanda dini azadlığın, dini dözümlüyn təşəkkülünün dərin tarixi köklərə malik olması, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 18-ci və 48-ci maddələrində, ailə və dövlətin münasibətinin xarakteri isə, müvafiq olaraq, Konstitusiyasının 17-ci və 34-cü maddələrində özünəməxsus ifadəsini tapmışdır. Bu konstitusion prinsiplər Azərbaycanda milli, dünyəvi, demokratik, hüquqi dövlətçiliyin formalaşması, təşəkkülü şəraitində müvafiq qanunvericilik aktlarının tətbiqi yolu ilə real həyatda da öz dolğun ifadəsini tapır.

Başqa sözlə, dinin, ailənin sosial təsisat kimi cəmiyyətdə mühüm rola malik olması spesifik sosial təsisat olan dövlət səviyyəsində qəbul edilir və tənzimlənir. Odur ki, din, ailə və müasirlik kateqoriyalarının müqayisəli sosial-psixoloji təhlilindən danışarkən müvafiq hüquqi prinsipləri və ya hüquqi tənzimləmənin sosial-psixoloji mexanizmini adekvat şəkildə dəyərləndirmək zəruridir.

Qadın və kişinin sosial münasibətlərini tənzimləyən hüquq normaları həm ailə problemlərinin, həm də insan hüquqlarının ayrılmaz hissəsidir. Məhəmməd peyğəmbərin «Vida xütbəsi»ndə söylədiyi sözlər, bu gün öz əksini BMT İnsan Hüquqları Bəyannaməsində tapmışdır. Rəng, irq, dil, din və cinsindən asılı olmayaraq yaradılışından təbii hüquqlara malik olan insanların hüquqlarını heç kimin onu kimdənsə alıb, kiməsə verməyə hüququ yoxdur. «İnsanlar daha da dişləri kimi bərabərdirlər. Heç bir ərəbin ərəb olmayana üstünlüyü yoxdur. Üstünlük ancaq təqva ilədir». Çünki «insan» məfhumunun özündə artıq hər bir şey deyilmişdir.

Cəmiyyətin özü, vətən və vətənpərvərlik, iman və əxlaq, hamısı ailədən, ailə isə anadan başlayır. İslamda qadının ən yüksək məqamı anadır. «Cənnət anaların ayaqları altındadır». «Ana və ataya hörmət edilməsi» əmr olunan ayələrdə [1, s.29; 8, 4; s.36; 17.23; 31.14] ana kəlməsi birinci yerdə işlənir ki, Məhəmməd peyğəmbər (s.v.) bunu öz kəlamlarında təsdiq etmişdir. Çünki sağlam ailə şəxsiyyətli bir ananın, sağlam bir cəmiyyət isə sağlam bir ailənin nəticəsidir. Ailə qarşılıqlı vəzifə və funksiyalara əsaslanan bir ölçü olduğu üçün cəmiyyət də bu ölçüyə əsaslanan bir sistemdir. Qadının ailədə rolunu nəzərə alsaq, onun cəmiyyətdə nə qədər böyük rol oynadığını da deyə bilərik. Uşaqlarını yaxşı tərbiyə edən millətlər inkişaf edirlər. Əgər valideynlərin əmr və istəkləri dinin ədalətli qanunlarına ziddirsə, onda uşaqlar buna tabe olmaqdan imtina edə bilərlər [1, 31.15].

Qadın və kişi özünü cəmiyyətdə sosial bir varlıq kimi təsdiq etmək üçün evlənir və ailə həyatı qurur. Evlənmə ilahi əmr və peyğəmbərlərin yoludur. [1, 24.32; 13.38]. Çünki evlənen insan fiziki və psixoloji baxımdan normal inkişaf edərək səadətə qovuşur və onun cəmiyyətdə insanlarla münasibətləri qarşılıqlı hörmət və ehtiram üzərində qurulur. Ailəni sevən insan digərlərinə də məhəbbət hissi ilə yanaşır.

İslamda ailə «hududullah» adlanır [1, 2.229-230]. Yəni ailə özünəməxsus əxlaqi ölçülər daxilində mövcud olan sosial bir qrupdur. Bu hədd və ya ölçülər pozulanda ailə mexaniki olaraq dağılır. «Allahın sərhədlərini pozanlar zalımlardır» [1, 2.229-230]. Evlənməkdən imtina etmək mənəviyyat-

sızılığa, əxlaqsızılığa yol açır, cəmiyyətin inkişafını təmin edən sağlam nəslin artımına mənfi təsir edir, milli varlığı təhlükə altında qoyur. Bu gün bir çox dövlətlər öz demoqrafik fəlakətini aradan qaldırmaq üçün çarələr axtarır və gəncləri evlənməyə sövq edirlər [5, s.146]. İslamda sərbəst seçimə malik olan qadını, onun razılığı olmadan zorla evləndirmək insana qarşı bir zorakılıq aktı və insan hüquqlarına qarşı çıxmaq kimi qiymətləndirilir. Əgər qohum və valideynlər buna onu təkid edirlərsə, qadın nikahı poza bilər [9, s.227]. Lakin valideynlərin bu məsələdə müəyyən təcrübəsi olduğuna görə məsləhət vermək, tövsiyə etmək hüquqları vardır. Xüsusilə gənc qızlar valideynlərinin məsləhətinə böyük ehtiyac hiss edir. Çünki onlar tez hissə qapıldığından çox vaxt düzgün nəticə çıxara bilmədiklərinə görə onları tam sərbəst buraxmaq da düzgün deyildir. Çünki nikah qədər bir-birini tanımaq bəhanəsi ilə sərbəst görüşən gənclər əslində bir-birini tanıya bilmirlər. Çünki buna onların nə həyat təcrübəsi yol verir, nə də hisslərə qapanan düşüncələrinin pisi yaxşıdan seçmək qabiliyyəti yol verir. Onlar bir-birinə həmişə yaxşı tərəfləri ilə görünməyə çalışırlar. Nəticədə aldanan və psixoloji zərər çəkən yenə də qızlar olurlar. Qanunlarda da insanları evlənməyə məcbur edən maddə yoxdur, əksinə qadağalar mövcuddur. Lakin qadın və qızların hüquqları yenə də pozulur ki, heç kim burada qadının ailəsindən başqa məsuliyyət daşımır. Buna görə evlənməyə qədər gənclərin görüşmələri yaxın qohumların müşayiəti ilə olmalıdır.

İslama görə, evlənməyə qızın bəkarlığı ulvi ailə həyatına təminat verən əsas amillərdəndir. Dul qadınla evlənmək də məqsədəuyğundur [9, s.54-56]. Qadın ərinin malını, namusunu qorumaq və övladını böyütməkdir. Evlənməkdə məqsəd uşaq dünyaya gətirib, onu böyütməkdir. Evlənmə zamanı isə hər iki gəncin ən dəyərli cəhəti onların dindarlığıdır: «Qadınla dörd şey üçün, yəni onun malı, soyu, gözəlliyi və dindarlığına görə nikah bağlanır. Sən onlardan dindar olanı tap, xoşbəxt olarsan» [9, s.153]. Evlənmə mərasimi olan toy sünnətdir: «Toy et, bir qoyunla da olsa ziyafət ver». Toyda musiqi və rəqslə şadlanmaq, qohumlarla sevinci bölüşdürmək və yoxsulları doyurmaq lazımdır.

İslamın evlənməklə bağlı digər bir ölçüsü müsəlman qadının qeyri-müsəlmana ərə getməsinin qadağan olunmasıdır [1, 60.10; 2.221]. Çünki bu qadın öz dinini itirməklə onun yayılmasına əngəl olacaq, uşaqlarını istədiyi kimi tərbiyə edə bilməyəcək və psixoloji diskomfortla üzləşəcəkdir. Kişilərin kitab əhli olan qadınlarla evlənməsi uzun müddət mübahisə obyektinə olmuşdur. Xristianlıqda da bir katolik digər bir Xristian məzhəbində olanla evlənmə bilməz.

Qədim Misirdə, İranda, Romada, yunanlarda, yəhudi və xristianlarda XVI əsrə qədər bir neçə qadınla evlənmək hüququ var idi. Qurani-Kərimdə də dörd qadına qədər nikah bağlamaq mümkün sayılmışdır [1, 4.3]. Bu əmr yox, zinadan uzaq olmaq üçün ədalətə əsaslanan mümkün yollardan biridir. Lakin bunun əsas şərti bütün qadınların hüquqlarını bərabər qorumaq, təmin etmək və onlarla ədalətlə yanaşmaqdır. Əgər kişi bunları etmək iqtidarında deyilsə, biri ilə evlənməsi lazımdır. Çünki ayədə deyildiyi kimi bu ədaləti qorumaq çox çətindir [1, 4.129]. Ayədə bir qadınla evlənməyin daha məqsədəuyğun olduğu vurğulanır [1, 4.3]. Evlənməkdə məqsəd zövq və cinsi həyat tərzini keçirmək deyil, övlad dünyaya gətirərək, onları yaxşı tərbiyə etməkdir.

Çox evliliyin özünün də bir çox səbəbləri vardır. Bunlardan biri qadının kişiye nisbətən cinsi məhsuldarlığını daha tez itirməsi (10-20 il) və eyni zamanda, yeni bir övladın dünyaya gətirilməsinə olan ehtiyac, ikincisi, friqid və sonsuz qadınların boşanıb tənha qalmaması və cəmiyyətin əxlaqına mənfi təsir edən sonsuz müharibələr nəticəsində daima müşahidə olunan demoqrafik disbalansı tənzimləmək üçün atılan addımlar kimi dəyərləndirmək olar [3, s.35]. Bu problemlər bütün cəmiyyətlərdə vardır. Lakin İslam cəmiyyəti bunun yolunu qanuniləşdirilmiş nikahlarda görür. İslam dinində övladı olmayanlar övladlığa götürmək hüququna malikdirlər [1, 33.4-6]. Qərb cəmiyyəti isə «zinaya göz yummaqla» bu problemin həllini «azad sevgi» və ya «seksual mədəniyyət» adlanan əməllərdə görür. Bu isə nəticədə qeyri-qanuni nikahdan olan uşaqların doğulmasına və onların analarının hüquqlarının pozulmasına, fuhuşun çoxalmasına, nəticədə cinsi biganəliyin yaranmasına şərait yaradır. Yəni problem bununla həll olunmur və qeyri-qanuni əlaqələr davam edərək zəncirvari şəkildə bir çox ailələrin dağılmasına, cinayətlərin yaranmasına, cəmiyyətin əxlaqi baxımdan tənəzzü-

lünə şərait yaradır. Baxmayaraq ki, çox ölkələrdə çoxevlilik ləğv olunsada, bu qeyri-rəsmi şəkildə davam edərək genişlənir. Hal-hazırda Avropanın özündə də bu barədə düşüncələr vardır. Onlardan fizioloq Carlez Ricet deyir: «Fransanın əhalisi gündən-günə azalır. 200 ildən sonra bir fransız belə qalmayacaqdır» [7, s.317]. İslamdan öncə qədim Çin, Misir, İran, Babilistan hüququnda, eyni zamanda, Tövratda ərdən fərqli olaraq qadının boşanmaq hüququ yox idi. Xristianlıqda isə ümumiyyətlə, boşanmağa (xüsusilə katoliklərdə) icazə verilmirdi. Bu əsasən evlilərin iki deyil, yalnız bir bədən olduğunu və Yaradanın birləşdirdiyini ayırmağın düzgün olmadığı prinsipinə əsaslanırdı. Avropada yalnız 1792-ci ildə qadınlara boşanma hüququ verilmiş və 1848-ci ildə yenidən ləğv olunmuşdur. İslamda isə ailədə dözülməzliyin daha da gərginləşməməsi, şəxsiyyətin tam tənəzzülə uğramaması, əxlaqi və sosial problemlərin meydana çıxması üçün boşanmaq hüququ həm kişiye [1, 2. 228-232, 236-247; 33.49; 65. 1-5], həm də qadına verilmişdir. Hətta Peyğəmbər əfəndimizin belə qeyd edirdi ki, Allahın sevmədiyi yeganə halal boşanmadır. Boşanmanın ləğvi, evlənmək istəyənlərdə ona qarşı bir qorxu hissi yaradır ki, bu da cəmiyyətdə subaylığa, əhali artımına mənfi təsir göstərir. İslamda boşanma prosesi qadın və kişinin yaxın qohumlarından təşkil olunan hakimlərin tövsiyələri, məsələni araşdırması ilə və əldə olunan qərarı məhkəməyə təqdim etməsi ilə tamamlanır ki, bu da tərəflərin öz fikirlərini açıq bildirməsi və ailə sirlərinin kənara çıxması məqsədini güdür [1, 4.130]. Allah zövcə görə və əsassız olaraq boşanmanı qəbul etmir [1,4.34].

Hazırda qadın və kişinin hüquq və imkan bərabərliyindən çox bəhs olunur. Lakin bircə faktı demək kifayətdir ki, islamın bu məsələdəki mövqeyi məlum olsun. Belə ki, İslamın müqəddəs kitabı “Qurani-Kərim”də qadın və kişi sözləri eyni sayda yəni 73 dəfə qeyd olunub. Burada bildirilir ki, kişi və qadın Allah qarşısında eyni məsuliyyət daşıyır və hər biri özünə cavabdehdir. Allah qadınlardan peyğəmbərlər göndərməsə də, onlarla (Hz. Məryəm, Hz. Rəbiə və s.) rabitəyə girmiş və onlara kəramət və qabiliyyətlər vermişdir [1, 21.156; 3.42]. Lakin tarix göstərir ki, hakim və ruhani təbəqələr onları zina və cadugərlikdə böhtanlamış, təhqir etmiş və günahlandırmışlar. Onlar bunu onlara qadın olduqları üçün deyil, sadəcə olaraq həqiqətin ağır yükünü daşıdıqları və onlara qısqandıqları üçün etmişlər. Təzyiq, təhqir və s. bu kimi ağır yükləri kişi övliyə və peyğəmbərlər də çəkmiş və çox ağır sınaqlara məruz qalmışlar. Məhz qadının da fiziopsixoloji təbiətindən irəli gələrək belə ağır sınaqlara salınmaması təbiidir. Onlardan peyğəmbərlərin göndərilməməsinin əsas hikməti budur.

Kişi üçün ailə bir malikanə, qadın üçün bir istehkamdır. Kişi qadına sahib olmaqla, qadın isə kişiye təslim olmaqla öz şəxsiyyətlərini təsdiq edirlər. Arxasız və tənha qadının psixoloji baxımdan gərginliyi və sosial baxımdan bir fəlakət olması sübuta ehtiyacı olmayan bir faktdır. Qadının sosial həyatda fəallığı da onun ailə vəziyyətindən çox asılıdır. Bunu kişilərə də aid etmək olar. Lakin qadınları bu məsələdə xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Məhəmməd peyğəmbərin (s.v.) zövcəsi Ümmi Sələmə validəmiz bir dəfə: «Nə olardı biz də kişi olub, onlar kimi döyüşüb, onların mükafatını qazanardıq» deyəndə bu ayə nazil olmuşdur: “Allahın birinizi digərinizdən üstün tutduğu şeyi arzulamayın” [1, 4.32]. Yaxud Hz. Məryəmin anası ona hamilə olanda, bətnindəkini oğlan olduğunu düşünərək, onu Beytül Müqəddəsə xidmətə verəcəyini niyyət edir. Körpə doğulanda kədərlənir: «Rəbbim, mən onu qız doğdum» deyir. Allahdan ona səda gəlir: «Oğlan qız kimi deyildir» [1, 3.35-36]. Göründüyü kimi, oğlan və qız öz təbii rol və funksiyaları ilə seçilirlər. Yəni, sənin niyyət etdiyin oğlan uşağı, Allahın verdiyi qız uşağı kimi Beytül Müqəddəsdə gözəl xidmət göstərə bilməz.

Bəzi tədqiqatçılar Qurani-Kərimin bəzi ayələrinə əsaslanaraq [1, 4.34] İslamda qadının kişiye təbəçiliyini vurğulayırlar. Bu ayədə keçən «idarədən və qoruyan» ifadəsi qadının ehtiyaclarını ödəmək və onu qorumaq felindən formalaşır ki, bu da qadının xeyrinə olaraq onun hüquqlarını tənzimləmək baxımından əhəmiyyət daşıyır. Kişi fiziki və psixoloji baxımdan qadından güclü olduğu üçün bir ailə başçısı kimi qadın üzərində hakimiyyəti əslində qadının və ailənin sosial iqtisadi hüquqlarının təminatına, şərəf və heysiyyətinin qorunmasına məsuliyyət daşıyır. Onun hakimiyyətinin əsasında dayanan bu məsuliyyətdir [2,s.35]. Ailədə qadın və kişinin özünəməxsus məsuliyyətləri vardır.

Bu onların təbiəti üzərinə qoyulan ölçülərdir. Bu ölçülər pozulanda ailə sarsılır, uşaqların tərbiyəsi zəifləyir.

İslamda qadın hüquqlarını araşdıran bir çox Avropa tədqiqatçıları da obyektiv mövqedən çıxış edərək İslamda qadınların sosial-iqtisadi hüquqlara malik olduqlarını qeyd edirlər. (İ.C.Risler, V.Durant). Onlardan M.Gaudefroy-Demombynes yazır: “Qadının son dərəcə lehinə olan Quran ehkamı, nəzəri şəkildə olsa da belə, ona indiki Avropa qanunlarının təmin etdiyi qanunlardan daha müsait bir vəziyyət bəxş etmişdir” [8, s.215]. Qadının İslam ilə hüquqlarını əldə etməsi bizim istəyimizdən asılı olmayaraq danılması mümkün olmayan bir faktdır [6, s.136].

Təbiətin nizamında və cəmiyyətin əxlaqında təzahür edən maddi və mənəvi ölçülər sistemi vardır ki, onlar qanun və qanunauyğunluqlar, prinsip və kateqoriyalar, hüquq və normalar şəklində dərk olunur. İnsan bu ölçüləri özündə birləşdirən və öz azadlığını yalnız onların çərçivəsində tapan bir varlıq kimi mövcuddur. Onun azadlığı və şəxsiyyəti yalnız universal əxlaq ölçülərinin bir təzahür forması olan insan hüquqlarında gerçəkləşir. Bu ölçülər insanın fitrətindən və ya dindən əxlaqa, əxlaqdan dövlət hüququna sirayət edərək, sosial həyatın bütün institutlarına və sosial münasibətlər sisteminə təsir göstərir [3, s.57]. Bu təsir ailə və cəmiyyətdə olan gender münasibətlərində də öz əksini tapır. Lakin insanda azad iradə və sərbəst seçim hüququ da vardır ki, bu da Mütəlak Ədalətin ilahi ölçüsünün tərkib hissəsi kimi ona bu əxlaqi ölçüdən çıxmağa imkan verir. Bu ölçülərdən kənara çıxmaq əslində insan və cəmiyyətin mənafeyinə zərər gətirir. Buna görə də İslam dini gender ölçüsünü yəni, qadın və kişilərin bütün sahələrdə olan rol və funksiyalarını, onların biofizioloji təbiətinə uyğun olaraq ilahi ölçülərdə tənzimləyir.

Ər heç bir vaxt arvadına qarşı zalımlıq etməməli, onu təhqir etməməli yaxud incitməməlidir. Sevimli peyğəmbərimiz Həzrəti Məhəmməd (s.v.) bu barədə buyurur: “Ey camaat, siz zövcələriniz barədə çox ehtiyatlı olub Allahdan qorxun! Çünki onlar ilahi əhd-peymanlarla sizin ixtiyarlarınıza keçmişlər. Siz Allahın məxsus kəlmələri ilə onları üzünüzdə halal etmişsiniz. Bu halda yaxşı olar ki, bu əmanətləri döyüb incitməyəsini, çünki, onlar eşq və məhəbbət ocağıdır” [10, s.129]. Başqa bir ayədə Məhəmməd (s.v.) peyğəmbər buyurur: “Əgər kimsə öz həyat yoldaşını ömrü boyu üç dəfədən artıq vursa, Allah-taala onu qiyamət günü bütün məxluqatın içərisindən qaldırıb əvvəlkilərin və axırdakıların (yəni bütün məxluqatın) içində rüsvay edəcəkdir” [10, s.251].

Ümumiyyətlə, qadın və kişilərin hüquqlarının tanınması İslamda daim diqqət mərkəzində olmuşdur. İslam kişiləri qadınlara hörmətlə yanaşmağa dəvət etməklə yanaşı, həm də qadınların ailədə öz hüquqlarının olduğunu bəyan edir. Dinimiz ailədə sosial münasibətlərin tənzimlənməsində qarşılıqlı güzəştlərin olmasını, dialoqa üstünlük verilməsini, humanizmə və dəyərlərə əməl edilməsini zəruri hesab edir.

Açar sözlər: İslam, din, qadın, kişi, ailə, nikah.

Ədəbiyyat

1. “Qurani-Kərim” Tərcümə. Z.Bünyadov və V.Məmmədəliyev. Bakı, 2002.
2. Abasov Ə., Mirzəzadə R. Gender giriş. Bakı, 2004.
3. Azərbaycanda İslam və qadın. Bakı, 2005.
4. Ailə, kəbin və din. Bakı, 1991.
5. Mövsumova L. Azərbaycan qadını və uzaq keçmişdən indiyədək. Bakı, Ulu, 2002.
6. Masse A. İslam. Bakı, 1963.
7. Quluzadə Z. Gender Azərbaycanda. Bakı, 2003.
8. Quliyev N.A. Azərbaycanda ailə-məsələsinin bəzi məsələləri. Bakı, Elm, 1986.
9. Şabanov Z., Abdallı H. Qadın: ailədə, cəmiyyətdə, siyasətdə, dində, ədəbiyyatda. Bakı, 2013.
10. Əliyev R. İslam. Bakı, 2000.

TÜRK QADINI KİMLİYİMİZİ ŞƏRTLƏNDİRƏN PERSONA KİMİ

Mətanət Şəkiyanova

AMEA Fəlsəfə İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

e-mail: metanet.shekihanova@mail.ru

XIX əsrin axırları–XX əsrin əvvəllərində Qərb sivilizasiyası ilə müqayisədə geri qalmış Şərq dünyasının qarşısında bu geriliyin səbəblərini üzə çıxarmaq və əvvəlki möhtəşəm inkişaf potensialına yenidən yiyələnmək vəzifəsi dururdu [1, s.23]. Elə bu, indi də qarşıda duran ən böyük vəzifədir. Xatırladaq ki, bu problemin həlli istiqamətində ən dəyərli fikirlər məhz XX əsrin əvvəllərində deyilmişdir. XX əsrin ilk onilliklərindən etibarən türk dilli ölkələrdə dini təmayüllərin fərqli səciyyə daşmasına baxmayaraq (panislamizmvə pantürkizm meyillərinəzərdə tutulur-Ş.M) milli mənsubiyyət axtarıları prosesi də gedirdi [1, s.34].

Kimlik məsələsinin həlli problemi mədəniyyətin, kultürün problemi olmaq etibarı ilə quruluş dəyişikliyinə məruz qalmış türk dövlətlərində həm də bir sosial məsələ həlli idi [2, s.6]. Elə məhz bu münasibətlə qeyd edək ki, XIX əsrin sonları XX əsrin əvvəlləri ana dilli mətbuatın təəssübkeşləri hər topluma doğma olan dillərdə müxtəlif ideyalara, amallara sədaqəti təbliğ etməklə yanaşı, milli kimliklərinin formalaşma sütunlarından olan qadınlarında can sıxan, kədərli, bəsit, yeknəsək və ağır həyatının Quran idealına uyğun gəlmədiyini aydın bir dillə işıqlandırmaya çalışırdılar. Odur ki, müsəlman türk qadınlarının bədii obrazı sonralar da sosial və siyasi zəmində mətbuat səhifələrinə “ayaq açaraq” daha da ictimailəşmişdir [3, s.78]. Beləliklə türkdilli müəlliflərin bu dövrdə siyasi hadisələr fonunda formalaşan cəmiyyətdə aktual olan digər məsələlərlə yanaşı müsəlman qadınının da sosial-siyasi müstəvidəki problemlərini gündəmə gətirmələri yeniləşən məfkurələr və zamanın tələbindən doğan təxirəsalınmaz məsələlərdən biri idi. Beləliklə mütəfəkkirlərin diqqətini çəkən, cəmiyyəti məşğul edən problemlərdən biri olan qadın azadlığı, bərabərliyi, onun məhz topluma yararlılığı məsələsi dövrün tələbi kimi cəmiyyətin siyasi cərəyanları tərəfindən müzakirələrə cəlb olundu...

Məhz bu dediyimiz aspektdən bir çox mütəfəkkirlər, o cümlədən tatar ilahiyyatçısı Musa Cərulla Biqiyev 1914-cü ildə “Qadın problemi İslam aləminin ən vacib problemidir” yazırdı. Bu xüsusda onun “Müqəddəs Quran ayələrinin işığında qadınlar” əsəri qeyd edilməlidir. Əsərdə o, qadına, anaya həm şəxsiyyət həm də cəmiyyət üzvü kimi baxmışdır. Adı çəkilən əsərdə ilahiyyatçı filosof qadının sosial statusnu ilahiyyatın da əsaslandırıdığı baxımdan açıb göstərməyə çalışmışdır. Belə ki, o, dinin buyurduğu tərəfdən sosial durumunu düzəltməyə çalışan qadının əsaslandırılmış bəyannaməsini yazmışdı. Məsələn, ilk türkçümüz Bakıxanov kimi Biqiyev də yazırdı: “Qadının cəmiyyət həyatında yerinə yetirəcəyi funksiya kişilərin üzərinə düşən funksiyadan müqayisə olunmaz dərəcədə üstündür [4, s.158]”.

XX əsrin əvvəllərində qadının funksiyasına ictimailəşməni də “əlavə” etməyə çalışan Biqiyevin azərbaycanlı həmkar və həmfikirilərindən biri olan məhsuldar gənc yazar Cabbarlı da qeyd edirdi ki, “silkinib çıxmasa qadın mətbəxdən nə azad ana var, nə azad vətən!”...

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qadının daha bir müqəddəs missiyası ondan ibarətdir ki, o, həm də bəşəriyyətə tərbiyəli fərd, hər tərəfli insan bəxş etməli olan anadır. Zərif cinsin funksiyaları içərisində bu tərəf yeganə olmadığı üçün, xanımın cəmiyyətdəki funksiyası əks cins tərəfindən düzgün qiymətləndirilməli, onların (kişilərin-Ş.M.) elmi və islamı əldə rəhbər tutması ilə öz həqiqi dəyərini almalıdır. Demək lazımdır ki, cəmiyyətin sosial tərəfinin tarazlığını yaradan qadının “tərəf müqabil” kimi vəzifələri yetişən gənc nəslin tərbiyəçisi kimi də çox ağırdır. Bu mürəbbiyyənin ailədəki digər vəzifələri də ölçüyə gəlməzdir. “Elə bir meyar kəşf edilməmişdir ki, qadın əməyinin dəqiq ölçüsü olsun” [4, s.161] söyləyirdi Musa Biqiyev. Bu ölçünü dəqiqləşdirməyə çalışan o zamankı yenilikçilər bu ölçüyə gəlməz əmək sahibini bir də elmi və imanlı görmək istəmişlər. Məhz onlar bu tandemdən

əmələ gələcək ana, xatun obrazını cəmiyyətin sütunu hesab edirdilər. Hesab edirdilər ki, qadının nəsil formalaşdırmada yeri həm də əsrlərdən gələn ənənəyə və Quran idealına uyğun olmalıdır.

Elə bu tərəfin (elmin və imanin tandemi-Ş.M) ilahiyyatçı-filosoflar tərəfindən qabardılması bu işıqlı simaların əsərlərində dərin izlərini buraxmışdır. Tatar ilahiyyatçısı isə bizim diqqətlərimizi oğuz türklərinin ortaq yazılı abidəsi olan Dədə Qorqud dastanına və bu dastandakı boylardan tanımalı olacağımız ideal xarakterlərə yönəldir.

“Dədə-Qorqud” dastanında qədim türklərin qadına və anaya münasibətini açıqlayan boylardan biri olan “Qazan-xan boyu”nda sözü gedən problemə münasibət çox təsiredicidir. Bu barədə tatar tədqiqatçısı yazır ki, “nə bizə məlum məşhur qədim mənbələrdə, nə də müasir ədəbiyyatda öz qoca anasının xilas üçün bütün var dövlətini, xanımını, qız və oğlanlarını qurban verməyə hazır olan Qazan kimi bahadıra rast gəlinmir” [4, s.158].

Əsərdə Qazan xan düşmənin namərdcəsinə hiyləsi nəticəsində yağmalanmış var dövlətini və əsir düşən əzizlərini xilas etmək üçün ədalətini itirmiş şərəfsiz düşmənin “ayağına gedir”. Dastanda Xan Qazan düşməninə söyləyir; “Böyük hökmdar, əzəmətli padşah, sən məndən mənim qızıl saraylarımı almısan, qoy sənə kölgə salıb yerini sərini etsin, qızıllarımı, saysız hesabsız pullarımı aparmısan, mənim sənə hədiyyəm olsun, mənim 40 uca boylu qız və sevimli xanımımı aparmısan, qoy əsarətdə qalsınlar. Oğlum Aruzu, 40 igid də aparmısan, qoy onlarda sənə qulların olsunlar, yürək atlarımın ilxısını aparmısan, hamisi sənə olsun, qırmızı dəvələrimin sürüsünü aparmısan, yüklərini daşsınlar, amma sən... Qoca anamı da aparmısan kafir! Mənə anamı qaytar and olsun hüsurundan vuruş və cəngsiz gedərəm!...

Dastanda həm də düşmənin bir an belə itirmədən xanın əyalı Burla xatunu tapmaq və onun ləyaqətinə təcavüz etmək istəyindən də bəhs edilir.

Bu dediklərimiz sübutunu türk xalqlarının ortaq mədəniyyət abidəsi olan Dədə Qorqud dastanının “Dəli Domrulboyu”nda daha təsirli tapır. Odur ki, bu boy bəlkədə dastanın ən nüsxəverici parçasıdır... Ləyaqətli gənc bir dostunu xilas etmək istəyən Domrulun Ölüm Mələyi ilə vuruşu, yenilməsi; qəhrəmanlıqlarını və aul başçısı olmasını nəzərə alacaq dostlarından, əziz ata-anasından onun yerinə Əzrailə can verməsini xahiş edib inkar cavabı alan bahadırın xanımı ilə son görüşə getməsi bəlkədə bu dastanın ən nüsxəverici hissəsidir. Onun üçün can verə bilməsini düşünmədiyi həyat yoldaşından eşitdiyi sözlər əsirlər keçsə belə türk xanımının ərinə, ocağına sədaqətinin heç bir əsərdə təkrarlanmayan nümunəsi, türk qadınının namusunun yüksək göstəricisi kimi sərgilənir.

“Dədə Qorqud” dastanında xatun öz bahadır əri üçün nəinki bir canını, hətta min canı olsa belə verməyə hazır olduğunu söyləyir. Bu isə bəyənən, təqdirəlayiq bir yenilik olub türklərə məxsusdur.

Açar sözlər: türk identikliyi, milli kimlik axtarırları, sosial məsələlər, qadın problemi, identikliyin məhək daşı.

Ədəbiyyat

1. Süleymanlı M.A. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan kulturoloji fikri. (Fəlsəfə üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya), Bakı, 2014.
2. Hüseynzadə Ə. Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir, Bakı, Mütərcim, 1997.
3. Erişirgil M. Türkçülük devri, milletçilik devri, insanlık devri. Ankara, 1958.
4. Бигиев М.Д., Избранные труды в двух томах. Женщина в светесвященных аятов Благородного Корана. Казань 2006, 256 стр.

QIZLARIN TƏHSİL ALMASINDA GENDER ƏSASLI AYRISEÇKİLİK

Tünzalə Verdiyeva

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: tunzala.verdiyeva@au.edu.az

Psixoloq Roda Unger «Cinsin və genderin yeni təyini» (1979-cu il) məqaləsində təklif etmişdir ki, cins (sex) sözü yalnız xüsusi bioloji mexanizmlərə (xromosom və ya fizioloji fərqlər) aid olanda, gender- cəmiyyətin qadın və kişi kimi müəyyən etdiyi və onlar üçün tipik, arzu olunan hesab edilən normalara, stereotiplərə, vəzifələrə aid olan sosioloji, mədəni və psixoloji aspektlərin tədqiqatı üçün istifadə edilsin. Cəmiyyətin feminizm tərəfdən tənqidindən və onun əsas dəyərlərindən tamamilə aydın olur ki, gender problemlərinin hesabı bizim dünyagörüşümüzün əsaslarını dəyişir və insan sivilizasiyasının tarixinin yenidən dərk edilməsi məsələsini irəli çəkir. Gender probleminə əhəmiyyət verilməzsə, insanlığın yaxın və uzaq gələcəyini qabaqcadan bildirmək mümkün deyil' [1].

Müasir dövrdə bütün dünyada müzakirə olunan ən ciddi problemlərdən biri qızların təhsildən yayınması hallarıdır. Cəmiyyət həyatında qadının rolu günü-gündən artır. XX əsrin əsas istiqamətlərindən biri belədir. İctimai - siyasi hadisələrdə, xüsusilə qadın təhsilinin sürətli inkişaf axarında gender problemi əmələ gəlib və sürətlə inkişaf edir.

Müasir dövrdə qızların təhsillərini tamamlaya bilməməsi dünya üçün 30 trilyon dollara qədər gəlir və məhsuldarlıq itkisi ilə nəticələnə bilər. Bu barədə məlumat Dünya Bankının sosuncu hesabatında qeyd edilib.

Hesabatda göstərilir ki, orta təhsili tamamlamış qadınların işləməsi ehtimalı xeyli çoxdur və onların qazancı məktəb təhsili olmayanlarla müqayisədə təxminən iki dəfə artıqdır. Dünya bankı bildirir ki, dünyada 6 və 17 yaş arası 132 milyon qız məktəbə getmir.

Hesabatda əlavə edilir ki, əgər dünyada olan hər qız 12 illik keyfiyyətli təhsil proqramını tamamlamağa müvəffəq olsaydı, o zaman qadınların həyat boyu qazandıqları gəlir 15 trilyon dollardan 30 trilyon dollara qədər artardı:

“Bütövlükdə mesaj çox aydındır. Qızları təhsilləndirmək yalnız atılmalı olan doğru addım deyil, bu, həm də ölkələrin inkişaf potensiallarını reallaşdırmaq üçün iqtisadi və strateji əhəmiyyətli məsələdir.”

Qızların orta məktəbi bitirməsinə nail olmaq üçün görülməli işlər arasında uşaq nikahlarının sayının azaldılması, yüksək əhalisi olan ölkələrdə doğuş nisbətinin azaldılması, uşaq ölümünün azaldılması daxildir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) məlumatlarına görə, ötən on il ərzində dünyanın ən yoxsul ölkələrində məktəbə daxilolmaların sayının artırılması istiqamətində «sıfır faiz irəliləmə» müşahidə olunub. UNESCO isə dünyada 600 milyona yaxın uşağın ən sadə hesablamaları belə bilmədiyini, oxuyub-yazma bacarıqlarından məhrum olduqlarını açıqlayıb. Qərb ölkələrində qızlar məktəbdə oğlanlardan daha yaxşı nəticələr göstərdiyi halda, Afrikanın xüsusilə mərkəz hissələrində qız uşaqları demək olar ki, məktəbə getmirlər.

Müharibə və qarşıdurmaların olduğu ölkələrdə yoxsulluq, səhiyyə problemləri, aclıq, köç və miqrasiya kimi problemlər uşaqların təhsil almasına maneçilik törədir. Bəzi qızlar məktəbə getməkdənsə işləmək məcburiyyətində qalır, digərləri isə təhsilə yiyələnəndən əvvəl verilir.

BMT-nin məlumatlarına görə, münəfiq bölgələrində qız uşaqlarının təhsil problemi oğlan uşaqlarına nisbətən 2 dəfə çoxdur.

Araşdırmalar aşağıdakı bəndlər əsasında aparılıb:

- İbtidai məktəbə gedə bilməyən qızların nisbəti;
- Orta məktəbə gedə bilməyən qızların nisbəti;
- İbtidai məktəb məzunu olan qızların nisbəti;
- Orta məktəb məzunu olan qızların nisbəti;

- Qızların neçə illik təhsil almalarının ortalama nisbəti;
- Oxuyub yaza bilən qızların nisbəti;
- Müəllimin təhsil səviyyəsi;
- Müəllimlərin sayının uşaqların sayına nisbəti;
- Təhsilə dövlət xərcləri.

Vətəndaş müharibəsinin hər şeyi məhv etdiyi Suriya kimi bəzi ölkələrdə qızların təhsili ilə bağlı dəqiq məlumat toplamaq çətindir.

Qızların təhsil almasının ən çətin olduğu 10 ölkə:

1. Cənubi Sudan: Dünyanın ən yeni yaranan ölkələrindən biri olsa da, buranın savaşı və münaqişəsiz dövrlərini xatırlamaq çox çətindir. Ölkədə qızların 25 faizi ibtidai məktəbə belə getmir.
2. Mərkəzi Afrika Respublikası: Hər 80 tələbəyə yalnız bir müəllim düşür.
3. Nigeriya: 15-24 yaş arası qadınların yalnız 17% -i savadlıdır.
4. Əfqanıstan: Qızlar və oğlanlar arasında təhsil nisbəti çox böyükdür.
5. Çad: Qızların təhsilinin qarşısında böyük sosial və iqtisadi maneələr durub.
6. Mali: Qızların 38 faizi ibtidai məktəbi bitirə bilmir.
7. Qvineya: 25 yaşdan yuxarı qadınların təhsilə ayırdığı müddət bir ildən azdır.
8. Burkina Faso: Qızların yalnız 1 faizi orta məktəbi bitirə bilir.
9. Liberiya: İbtidai məktəb çağında olan hər üç uşaqlardan ikisi məktəbə gedə bilmir.
10. Efiopiya: Hər beş qızdan ikisi 18 yaşına çatmamış ailə qurur.

BMT-nin araşdırmalarına görə, dünyada 60 milyona yaxın müəllimə ehtiyac var. Əgər 2030-cu ilə qədər 69 milyon müəllim kadri yetişməzsə, beynəlxalq təşkilatların təhsillə bağlı öhdəlikləri havada qalacaq.

Təhsil sistemləri cəmiyyətləri formalaşdırır və xidmət etdikləri cəmiyyətlər tərəfindən formalaşdırılır. Bu məktəbəqədər proqramlardan başlayaraq, ali təhsili başa vurduqdan sonra təkmilləşdirmənin ən yüksək səviyyəsi də daxil olmaqla, təhsilin bütün səviyyələri üçün ədalətlidir. Son otuz ildə qadın tədqiqatları sahəsində alimlərin ən əhəmiyyətli nəticələrindən biri, təhsilin dəyər oriyentasiyasına münasibətdə neytral olmamasının açıqlanması olmuşdur. Təhsil yalnız gender «rənginə» boyanmayıb, o, həm də digər, öyrənilməmiş, inama əsasən qəbul edilmiş müddəalara yüklənib; siniflərə, irqə, siyasətə, xidmətlərə, iyerarxiyaya və hakimiyyətə dair müddəalar. Qlobal hərəkət kimi gender tədqiqatları qarşısında duran problem, bu tədqiq olunmamış fərziyyələrini işıqlandırmaq və elə birliklər yaratmaqdır ki, onlar təhsili, bizim hamımızın arzuladığımız azad cəmiyyət kimi, müstəsna olmayan, bərabər və səlahiyyətli etmək üçün işləsinlər.

Əgər, biz birlikdə təhsildə gender bərabərliyi naminə bu fərziyyələrə qarşı çıxmaq istəyırıksə, onda əvvəlcə bəzi əsas anlayışlar haqda razılığa gəlməliyik. Birincisi, biz razılaşmalıyıq ki, gender - bioloji cinsdən böyük bir məvhumdur: o, kişi və qadınların, xüsusi coğrafi və tarixi kontekstdən yaranan, ictimai, iqtisadi, və siyasi gözləmələrinin sosial konstruktudur. Başqa sözlə, cəmiyyət «əsl» kişi və qadının nə olması haqda müxtəlif mənalar yaradır və bu mənalar zaman ötdükcə dəyişir. «Gender» termini bu mənaların dəyişkənliyini və ya axıcılığını əks etdirir [2].

Təhsildə bərabərlik, təcrübəçilər və siyasətçilər arasında ümumi qəbul edilmiş beynəlxalq tərifə malik olan həlledici terminlərdən biridir. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (OECD) qeyd edir ki: «Təhsildə bərabərlik, fərdlərin stereotiplər, əvvəlcədən düşünlülmüş gözləmələr və diskriminasiya əsasında deyil, onların qabiliyyətlərinə və istedadlarına uyğun olaraq, seçim imkanlarını nəzərdən keçirdiyi və seçim etdiyi təhsil mühit deməkdir. Təhsildə bərabərlik, bütün irq və etnik mənsubiyyətli qadın və kişilər məhsuldar işləyən, səlahiyyətli vətəndaşlar olmaq üçün lazım olan vərdislər qazanmağa imkan verir. O, gender, etnik, və ya ictimai statusdan asılı olmayaraq, iqtisadi və ictimai imkanlar açır» (OECD, 1997).

Qadın Şəbəkə Proqramının «Açıq şüurla: Mərkəzi və Cənubi Avropada və keçmiş Sovetlər İttifaqında təhsildə gender bərabərliyi üçün imkanlar» hesabatından bir-sıra əsas tövsiyələri aşağı-

dakılardır.

1) Sınıf otaqlarını və məktəbləri genderə həssas mühitə çevirmək

Dərslik və müəllimlər oğlan və qızlara gender spesifik informasiya verməlidir. Əksər mətnlər bugünə qədər kişi və qadınları müxtəlif və stereotipli gender rollarında təqdim edir. Bu onların karyera seçiminə təsir göstərir. Məsələn, Rumıniyada ibtidai məktəblər üçün dərsliklərə dair bir tədqiqat göstərdi ki, qadınlar əsasən məktəblərdə müəllimələr, kənd sakinləri, meyvə və ya gül satıcısı kimi təsvir olunurlar. Kişilərə gəldikdə isə, onlar astronavtlar, polislər, aktyorlar, bələdçilər və bənnalar qismində nəzərdən keçirilirdi. Gender stereotipləri ona gətirib çıxarırdı ki, oğlanlar, kompüter proqramlaşdırması kimi, yüksək ödənişli işləri seçir, qızlar isə - ailə həyatı ilə daha uyğun gələn, müəllimlik kimi, aşağı ödənişli işi.

2) Müəllim peşəsinin prestijini yüksəltmək

Dəyişilməli olan sahələrdən biri - tədrisi yaxşılaşdırmaq və əsasən qadınlar olan müəllimlərin peşə prestijini yüksəltməkdir. Bu tədbir, kişilər əsasən məktəblərdə, rayon təhsil orqanlarında rəhbər vəzifələrdə, nazirliklər də daxil olmaqla, təhsil sahəsində siyasəti müəyyən edən vəzifələrdə işləyərkən, mövcud tendensiyanın çevrilməsini daxil edir. Tələbə, yalnız kişilərin yuxarıda olduğu, məktəbi və məktəb sistemini görərkən, bu ona qadın imkanlarının hədləri haqda qüvvətli məlumat verir. Təhsil işçiləri bunu «gizli tədris proqramı» adlandırırlar.

3) Bütün müəllimlərin genderlə tanışlığını və biliyini yüksəltmək

Təhsil sistemini həqiqətən dəyişdirmək üçün bütün müəllimlər gender problemlərinin əsaslarının, gender tədqiqatlarının və oğlan və qızların, kişi və qadınların inkişaf və problemlərinin unikal xüsusiyyətlərinin anlamasına malik olmadırlar. Buna görə gender tədqiqatları və gender bərabərliyinin tərəfdarları diqqətini, gələcək müəllimlər hazırlanan, pedaqoji müəssisələr üzərində cəmləşdirməlidirlər. Hazırlanma və yenidən hazırlanma müəllimləri müasir gender nəzəriyyələri qarşısında qoymalı və gender tədqiqatları sahəsində səriştəlik verməlidir. Gender tədqiqatları regionda təhsil sistemi islahatçıları tərəfindən əhatəsi üçün mükəmməl qabaqcıl predmetdir. Çünki, onlar fənlərarasıdır, qlobaldır və tənqidi təfəkkür tələb edirlər. Bu, təhsil sistemini modernləşdirmək üçün təhsil islahatına tələb olunan bütün həmin vərdislərdir.

4) Siyasəti müəyyən edən şəxsləri, gender bərabərliyinin təhsilin və gender təhlilinin ifadə olunmuş məqsədi kimi, siyasətin hər hansı müəyyən edilməsinin həyat əhəmiyyətli komponenti kimi təyin edilməsinə cəlb etmək

Siyasəti müəyyən edən şəxslər, müttəfiqlər kimi əvvəlcə cəlb olunmalıdırlar ki, gender bərabərliyini təhsil islahatının Dünya Bankı, YUNESKO və əsas beynəlxalq donorlar kimi belə müxtəlif agentliklərin tutduqları əsas məqsəd kimi qəbul olunsun. Hökumət və gender təhsili üzrə cəmiyyətlər məlumatların yığılmasının yaxşılaşdırılması üçün birlikdə işəməlidir, bu da ümumi məqsədlərə doğru hərəkətin ölçülməsində kritikdir. Gender tədqiqatları üzrə universitet kurslarında relevant gender məsələləri üzrə tədqiqatların keçirilməsi siyasəti təyin edən şəxslərə məlumatın təqdimatında onların missiyasının hissəsi kimi görünməlidir.

5) Alimlərin gender tədqiqatları sahəsinə dair beynəlxalq konfranslarda və layihələrdə iştirakını stimullaşdırmaq və dəstəkləmək

Gender tədqiqatları sahəsindəki alimlər müasir gender tədqiqatları elmində heç olmazsa dörd ən qızmar məsələlər haqda problemlərin dərinədən başa düşməsinə malikdirlər: qloballaşmanın təsiri; gender milliyyət və mədəniyyətlərin çoxsaylılığı; münafişə və post-münafişə ərazilərində qadınlar; və sırada sonuncu olan, lakin mühümlüyünə görə sonuncu olmayan - müsəlman cəmiyyətlərdə gender məsələləri [3].

Müstəqillik əldə edən respublikamız sosial-siyasi dəyişikliklərdən kənarda qala bilməz və qazanacağımız uğurlarda gender tədqiqatının əhəmiyyətini nəzərə alaraq gender təhsilini inkişaf etdirməyimiz çox vacibdir. Beləliklə, tədqiqatın gedişindən alınan nəticələri belə ümumiləşdirmək olar ki, qızların keyfiyyətli təhsili bütövlükdə cəmiyyətin inkişafını şərtləndirən əsas amillərdən biridir.

Savadlı və təhsilli qadın, təkcə yaxşı mütəxəssis deyil, o, həm də ana və tərbiyəçidir. Anaların təhsilli olması gələcək nəslin əmin əllərdə olması deməkdir.

Açar sözlər: gender, feminizm, təhsil, peşə seçimi, uşaq nikahları.

Ədəbiyyat

1. Mirzəzadə R., Gender və feminizm, Bakı, 2000, s. 31.
2. Mirzəzadə R., Gender. Cəmiyyət. İnsan hüququ. Siyasət monoqrafiyası, Bakı, 2003, s.364-390.
3. <http://gender-az.org/doc/az/library/publication/bul02az.html>

İSLAM DÜNYASINDA QADIN: ƏNƏNƏVİ DƏYƏRLƏR VƏ MÜASİRLİK

Aynur Veysəlova- Abbasova

Azərbaycan Respublikasının Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə
Dövlət Komitəsi, Bakı, Azərbaycan
e-mail: veysalova74@mail.ru

Son illərdə Azərbaycanda din və mədəniyyətlə bağlı çoxsaylı beynəlxalq konfranslar keçirilir. Elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyət kəsb edən bu konfranslarda dini tolerantlıqla bağlı yeni təkliflər hazırlanıb təbliğ edilir. Qeyd etmək istərdim ki, belə konfransların respublikamızda keçirilməsi bir tərəfdən beynəlxalq aləmdə dövlətimizin siyasi nüfuzunun yüksəldiyini göstərir, digər tərəfdən də Azərbaycanın dinlərarası, mədəniyyətlərarası dialoqun səmərəli inkişafına töhvə verən bir ölkə olduğunu dünyaya tanıdır.

Bu gün biz dünyada paradoksal bir vəziyyəti müşahidə edirik. Bir tərəfdən qloballaşma, inteqrasiya prosesinin geniş vüsət aldığı və informasiya texnologiyalarının sürətlə inkişafını gürürük. Digər tərəfdən isə müasir şəraitdə ekstremizm, zorakılıq, terrorçuluq belə demək olarsa, qloballaşaraq beynəlxalq miqyas alır. Nəticə etibarilə bu gün “beynəlxalq ekstremizm” ifadəsi sosial-siyasi reallıqların əsas təzahürlərindən birinə çevrilmişdir. Ədalətsizlik, terrorçuluq, ksenofobiya, ayrışdırıcılıq ziddiyyətləri yaradan əsas amillərdir. Əlbəttə ki, bundan daha çox qadınlar və uşaqlar əziyyət çəkirlər. Din pərdəsi altında uşaqlar təhsildən, elmdən yayındırılır, hökumətə, dövlətə qarşı çıxan radikal-ekstremist kimi yetişdirilir. Yoldaşları məktəbdə alimləri, şairləri, milli qəhrəmanları öyrənir, onlara isə dinə, elmə yad olan məsələlər öyrədilir, intiharçı (kamikadze) əsgər hazırlayırlar. Qızları isə erkən yaşda nikaha girməyə məcbur edirlər. Bir sözlə, uşaqlar fiziki, mənəvi zorakılığa, istismara məruz qalırlar. Heç bir uşağı uşaqlığından, təhsildən, sağlamlıqdan və gələcəyə olan ümiddən məhrum etmək olmaz. Lakin əfsuslar olsun ki, Uşaqlara Qarşı Zorakılıq üzrə Dünya Hesabatına nəzər saldıqda görürük ki, hər il milyonlarla uşaq məcburi əməyə cəlb edilir, fahişəlik məqsədilə istismar olunur və insan alverinin qurbanına çevrilir. Hesabata görə, il ərzində bütün dünya üzrə 53 min uşaq qətlə yetirilir. Dünyada 218 milyon azyaşlı uşaq əməyinə cəlb edilir ki, onlardan 126 milyonu təhlükəli işlərdə çalışır. Ümumilikdə, dünya üzrə il ərzində 57 milyon uşaq məcburi əməyə cəlb olunur, 18 milyon isə fahişəlik məqsədilə istismar edilir, 1 tam onda iki milyon uşaq isə insan alverinin qurbanı olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, radikal qruplara qarşı mübarizə bütün ölkələrin, o cümlədən, İslam ölkələrinin vəzifələrindən biridir. Cənab Prezident İlham Əliyevin 2016-cı ili “Multikulturalizm

ili”, ”2017-ci ili isə “İslam Həmrəyliyi İli” elan etməsi, mütəmadi olaraq, Azərbaycanda sivilizasiyalar və mədəniyyətlərarası Forumların keçirilməsi məhz radikal qrupların, ekstremizmin əməllərinə qarşı mədəni - ideoloji baxımdan birləşməni də özündə ehtiva edir. Ekstremizm və radikalizmin özü terrorizmə bərabər bir məfhumdur. Terrorun milliyyəti, vətəni, dini olmadığı kimi, ekstremizm və radikalizmi də hər hansı bir dinə bağlamaq doğru deyil. Hazırda bəşəriyyəti düşündürən məsələ isə davamlı inkişaf və sülhə, əmin-amanlığa, rifaha maneə olan problemlərin, məhudiyyətlərin aradan qaldırılması, bu istiqamətdə metodların tapılmasıdır. Birmənalı qeyd edə bilərik ki, təhsil radikalizmə, ortodoks baxışlara, terrorizmə qarşı ən yaxşı vasitədir. Elm və mədəniyyət bütün problemlərin həllində böyük əhəmiyyətə malikdir. Eyni zamanda, dünyəvi və dini biliklərin dərk edilməsi və insanlara dini - mənəvi dəyərlərin düzgün çatdırılması çox vacibdir. Hələ də insanların təfəkküründə səhv dini təsəvvürlər, stereotiplər var. Və bəzi ortodoks dini icmalar, sektalar bundan öz destruktiv fəaliyyəti zamanı istifadə edirlər. Biz görürük ki, radikal qrupların irəli sürdüyü tezislər nə “Qurani-Kərim”ə, nə də peyğəmbərin hədislərinə söykənir. Onlar İslamı təhrif edir və dindən öz məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışırlar. İslam dini insan hüquqlarını, xüsusilə, qadın və uşaq hüquqlarını qoruyan, ailədə qarşılıqlı anlaşmanı, qadına hörmət etməyi, təhsilin vacibliyini təbliğ edən dindir. İlk öncə qeyd edək ki, Mükəddəs Quran kitabında müraciət ya “ey insanlar” ya da “ey möminlərdir” yəni, qadın – kişi ayrımı yoxdur. Bu elə gender bərabərliyinin ən mühüm göstəricisidir. Həm Mükəddəs Quran kitabında, həm də yerli və beynəlxalq hormativ hüquqi aktlarda insan hüquqları ilə bağlı araşdırmalar aparsaq, bir sıra paralellikləri müşahidə edə bilərik. “Qurani-Kərimin Hucurat surəsinin 13-cü ayəsində deyilir ki, «Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadınlardan yaratdıq, sonra sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq ki, bir-birinizi tanıyasınız...» (1, Hucurat surəsi 13-cü ayəsi). BMT-nin Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 1-ci maddəsində göstərilir ki, “Bütün insanlar azad, ləyaqət və hüquqlarına görə bərabər doğulurlar. Onlara ağıl və vicdan bəxş edilmişdir və onlar bir-biriləri ilə qardaşlıq münasibətində olmalıdırlar”. [2, 6] Qur`anı-Kərimdə buyrulur:”...Kişilərin qadınlar üzərində şəriətə görə hüquqları olduğu kimi, qadınların da onlar (kişilər) üzərində hüquqları vardır...” (1, əl-Bəqərə surəsi, 228 ayəsi). Bu ayədə ortaya qoyulan “qadın hüququ” anlayışı tarixdə ilk dəfə səslənmiş və kişilərin hüququ olduğu kimi, qadınların da belə bir haqqa malik olmalarını ilk dəfə açıq şəkildə bəyan edən bir prinsipdir. İslam mütərəqqi bir din olaraq, bəşər tarixində ilk dəfə qadına bərabər münasibətin təməlini qoymuşdur. Bu baxımdan qadınlarla bağlı İslam Peyğəmbəri Həzrəti Məhəmmədin aşağıdakı fikirlərini diqqətinizə çatdırmağı zəruri hesab edirəm: “Mən övladlardan birini üstün tutsaydım, qadını daha üstün qəbul edərdim və onları seçərdim.” Simvolik haldır ki, qadına belə yüksək münasibət müasir dünya öklələrinin əksəriyyətinin ratifikasiya etdiyi BMT-nin «Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında» beynəlxalq Konvensiyasının 2-ci maddəsində əks olunmuş «Qadınlarla kişilər arasındakı ayrı-seçkilik aradan qaldırılmalıdır» fikirləri ilə tamamilə uzlaşır. (3,6) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında da bərabərlik hüququ təsbit olunmuşdur. «Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir...» [4, 7].

Müasir dünyada həm informasiya vasitələrində, həm kütləvi təfəkkürdə müsəlman qadınının yanlış stereotipi formalaşdırılıb. Bu terrorçu obrazı islam dəyərlərinə tam zidd olan bir anlayışdır. Qeyd etdiyim kimi islam aləmində qadın ailə ocağının qoruyucusu, ana, həyat yoldaşı kimi böyük nüfuza, hörmətə layiq şəxs kimi yüksək qiymətləndirilir. İslam bu aspektdən qadınlara yanaşma tərzində böyük humanizm nümayiş etdirir. Ümumiyyətlə, problemə fəlsəfi kontekstdə yanaşdıqda, müasir beynəlxalq və milli qanunvericilikdə təsbit olunmuş əsas qadın hüquq və azadlıqları ümumbəşəri, universal köklərə malik olub, tarixi, dini, mədəni ənənə və prinsiplərin əsrlər boyunca toplanmış sistemindən ibarətdir.

Müsəlman ölkəsi olmağına baxmayaraq, Azərbaycanda hər zaman qadınların təhsilinə xüsusi

diqqət yetirilib. Əsasən də XIX- cu əsrin sonu və XXəsrin əvvəllərində bu proses kütləvi hal almağa başladı. Azərbaycanın görkəmli maarifpərvər nümayəndələri, sahibkarlarımız, o cümlədən, din xadimlərimiz məktəblərin açılmasında çox fəal iştirak edirdilər. Məsələn, 1901-ci ildə qızlar məktəbinin açılması ilə bağlı “Kaspi” qəzetində Cənubi Qafqaz şeyxülislamı Axundzadənin xeyir-duasını da dərc etmişdi [4, 3]. O, Məhəmməd peyğəmbərin “elm öyrənmək həm müsəlman kişiyyə, həm də müsəlman qadınına vacibdir” sözlərini xüsusi vurğulamış, islamın tarixindən, həkim, alim kimi şöhrət tapmış müsəlman qadınlarının həyatından misallar və sitatlar gətirmiş və demişdi: “Bu tarixi sitatlardan məqsədim budur ki, nə din, nə şəriət təhsil və tərbiyə sahəsində qadınların hüquqlarını məhdudlaşdırmır. Belə olsaydı, İslamda bu qədər şöhrətli müsəlman qadını yetişməzdi. 1911-ci ildə Xədicə Əlibəyovanın redaktorluğu çap edilən “İşıq” qəzeti qadınların hüquqlarının qorunması, onların maariflənməsi üçün, bütün ziyalı vətəndaşları səfərbər edib. Azərbaycanın tanınmış qadın ziyalıları Şəfiqə Əfəndizadə 1917-ci ildə Zaqafqaziya müsəlmanlarının I qurultayında iştirak edərək söylədiyi nitqində Şərq qadınlarının hüquqsuzluğundan danışmış, yeni məktəblərin, teatrların açılmasını tələb etmişdir. Eyni zamanda, rəsmi olaraq 1918-ci ildə qadınlar seçib-seçilmək hüququna malik olsalardı, artıq 1917-ci ildə rayon ərzaq komitələrinə seçkilərdə 11 qadın iştirak etmişdi. Bu, qadınlarımızın Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin siyasi həyatında iştirakının debütü idi və onlar müsəlman Şərqində ilk dəfə olaraq seçkilərdə iştirak etmək hüququ qazandılar. Və bu inkişaf getdikcə daha da artaraq, hər bir sahəni özündə birləşdirmişdir. Bu gün gələcək əhalisinin 50,1%-ni təşkil edən qadınlarımız ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi həyatda aktiv iştirak edir, yeni uğurlara imza atır. Qeyd etmək lazımdır ki, Qafqaz bölgəsinin tarixi dini təsisatlarından olan Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədrinin müavinlərindən biri qadındır. Nəinki MDB məkanında, hətta bütün müsəlman ölkələri tarixində dini idarə rəhbərliyində müavin vəzifəsinə yüksələn bir qadın yoxdur – biz bu sahədə bir ilkliliyi elan etməklə əsas kontingenti kişilərdən ibarət olan müsəlman idarəçiliyində qadınların ola biləcəyi ehtimalını bir növ test edirik. Bu gün Azərbaycanda qadınların rəhbərlik etdiyi bir neçə müsəlman dini icmaları mövcuddur ki, onlar böyük maarifçilik və xeyriyyəçilik işləri aparırlar. Bakıda qızlarımıza, həm də gözdən əlil və imkansız ailələrdən gələn qızlarımıza dini təhsil verən “Şəbnəm” mədrəsəmiz vardır – biz onların cəmiyyətimizə, dövlətimizə layiqli vətəndaşlar, gələcəyin ailə xanımları kimi yetişməsinə xüsusi qayğı və diqqətlə yanaşırıq.

Bütün dünyada, o cümlədən, Azərbaycanda qadın hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində əldə edilmiş böyük uğurlarla yanaşı bir sıra problemlər aktuallığını saxlamaqdadır. Erkən nikahlar, qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyə hələ də yol verilməsi, məişət zorakılığı və digər problemlərin həlli üçün hələ çox iş görülməlidir. Eyni zamanda, unutmayaq ki, Azərbaycan işğala məruz qalmış bir ölkədir. Təəssüf ki, dünya ictimaiyyəti hələ də dinc sakinlərə qarşı soyqırım həyata keçirən Ermənistanın təcavüzkar siyasətinə lazımı qiymət verməmişdir. Hərbi münaqişənin doğurduğu çətinliklərə baxmayaraq, ölkəmizdə qadın hüquqlarının qorunması daim diqqət mərkəzindədir. Və bununla əlaqədar olaraq Komitə Heydər Əliyev Fondu, və BMT-nin Əhali Fondu ilə birgə bir çox layihələr həyata keçirir. Qeyd etməliyik ki, respublikanın birinci vitse- prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, Mehriban xanım Əliyevanın bu problemlərə diqqəti olduqca önəmlidir. O, özünün ailələrə, uşaqlara, bütün sosial təbəqələrə, o cümlədən, qaçqın və məcburi köçkünlərə göstərdiyi qayğıya, aktiv ictimai-siyasi fəaliyyətinə görə yalnız Azərbaycanda deyil, bütün dünyada hamı üçün parlaq nümunədir.

Əlbəttə, dünyada cərəyan edən proseslər müsəlman cəmiyyətlərində qadınların vəziyyətinə önəmli təsir göstərir, hazırkı məqamda Azərbaycan da daxil olmaqla müsəlman cəmiyyətləri qarşısında duran başlıca vəzifələrdən biri qadınlara münasibətdə ənənəvi dəyərlərin və müasir inkişaf meyillərinin optimal surətdə uzlaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Məhz ənənələrin və müasirliyin ahəngdar vəhdəti dini dəyərlərimizi qorumaqla qadınların cəmiyyətdəki rolunun daha da yüksəldilməsinə, gender balansının təmin edilməsinə imkan verə bilər.

Açar sözlər: dəyərlər, İslam dini, təhsil, qadın hüquqları.

Ədəbiyyat

1. Müqəddəs Qurani- Kərim, Hucurat surəsi 13-cü ayə, Əl-Bəqərə surəsi, 228 ayə.
2. BMT-nin Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi, 1-ci maddə 1948-ci il, səh. 5.
3. BMT-nin «Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında» beynəlxalq Konvensiyası, 2-maddə, 1995-ci il, səh. 6.
4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, 25-ci maddə, Bakı, 1995-ci il, səh. 7.

GENDERİN İDEOLOJİ FUNKSİYASI VƏ CƏMİYYƏTDƏKİ SOSIAL-PSIXOLOJİ TƏSİRLƏRİ

İradə Zərqanayeva

AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu, Bakı, Azərbaycan
e-mail: iradazargan@gmail.com

Fəlsəfənin nəzəri problemlərindən biri cəmiyyətdə ədalətin, sosial bərabərliyin təmin olunması yollarının öyrənilməsidir. Qədim yunan fəlsəfəsindən keçən əsrin ortalarına qədər bu problem ətrafında müxtəlif səpkilərdə işlənmiş nəzəriyyələr əsasən insanın fitri xüsusiyyətlərinin qorunmasına xidmət edirdi. XX əsrin 50-ci illərindən sonra bu tendensiya dəyişməyə başladı. İki qütblü siyasi sistem içərisindəki soyuq müharibə daxilə, daha dərinlərə yönələrək insanların mənəvi, sosial-psixoloji sferasında mübarizə aparmaq və üstünlük əldə etmək üsullarını elmi gündəmə gətirdi. Yaxın tarixdə, xüsusilə II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə dövlətlər və beynəlxalq qurumlar tərəfindən müqavilələrin pozulması, təşkilatların öz məqsəd və vəzifələrinə müvafiq fəaliyyət göstərməmələri, ikili standartlar hüquqa və beynəlxalq qanunlara etimadı azaltmışdı. Yaranmış problemləri ictimai, iqtisadi və inzibati qaydada həll etmək (təbiət, cəmiyyət, idrak, nəsil və mənəvi dəyərlərin qorunması istiqamətində) əvəzinə cəmiyyətə müxtəlif postmodern eksperimentlərin tətbiqi gərginliyin daha da dərinləşməsinə, mədəni tənəzzülə yol açdı. “Mədəniyyət böhranı”ndan çıxış yolu kimi uzaq Şərqdə “dəyərlərin yaradılması” [1, s.1-3], Qərbdə isə Genderşünaslıq ideyası ortaya atıldı.

İnsanlar fitrətən fərqli doğulur, mühtdən, həyat tərzindən, sosial münasibətlərdən də müəyyən xüsusiyyətlər qazanırlar. İstedad, qabiliyyət, elm, mərifət və s., habelə bunlara zidd xüsusiyyətlər insanlar arasındakı fərqlərə yeni çalarlar əlavə edir. Cəmiyyətin zənginliyi də elə bundadır. Var olanı (təməl materiyanı) qəbul edərək, onu hüquqi, fəlsəfi, sosial-siyasi, psixoloji, etik-estetik təlim-tərbiyə metodları ilə, ümumiyyətlə dövlətçilik mexanizmləri və hökumət strukturlarının qanunauyğun fəaliyyəti vasitəsilə nizamlayaraq sosial bərabərliyə cəhd etmək olardı. Lakin postmodern düşüncə təməl materiyanın özünün dəyişdirilməsinə yönəlik eksperimentlər yolunu tutaraq nəinki sosial bərabərliyə, hətta normal insan hüquqlarına, eyni zamanda ədalət prinsipinin pozulmasına səbəb olan üsullarla bəşəriyyəti dərin uçuruma yuvarladı.

Elmin, texnologiyanın müqayisə olunmaz dərəcədə inkişaf etdiyi, iqtisadiyyatın sərhədləri aşdığı, mədəniyyətlərin qovuşduğu XXI əsrdə yenidən silahlı münaqişələrə qayıtmaq ictimai şüurun, dərin hüquq böhranının nəticəsidir. Beynəlxalq hüququ tənzimləyən qurum və təşkilatların müxtəlif işlək mexanizmlərinin olmasına baxmayaraq global və lokal səviyyələrdə qanunların pozulması, o cümlədən İraqa, Fələstinə, Suriyaya, Yəmənə, Azərbaycana, Gürcüstana, Ukraynaya, başqa ölkələrə olan silahlı müdaxilələr, cinayətkarların cəzasız qalması və s. acı gerçəklər müasir dövrdə “hüquq

böhranı” yaşandığının dəlilləridir. Müasir Qərb tədqiqatçıları (E.Ferri, P.Garofalo, F.Gramatica, S.K. Gogel, D.Dril) cinayət və cəza mövzusunda yaranmış vəziyyəti “cəza böhranı” kimi qələmə verməyə çalışsalar da, İ.Rəhimov əsərində A.A.Piantovski, N.Kristi, İ.İ. Karpets, N.A.Belyayevin görüşlərini müdafiə edərək “cəza böhranı” deyil, “cəmiyyət böhranı” yarandığını qeyd edir [2, s.182-187, 301-303]. Tarixən cəmiyyətdə bu və ya başqa şəkildə böhranlar baş verdiyi zaman hakim qüvvələr mənəvi dəyərlərə əsaslanaraq müvafiq tədbirlər görərək məsələnin həllinə nail ola bilirdilər. Hazırda vəziyyət tam fərqlidir: bəzi hakim dairələr dəyərlərin köhnəldiyini düşünür və öz subyektiv düşüncələrini universal bəşəri dəyərlərin yerinə qoymağa çalışırlar, hətta yeri gəldikdə dini və elmi öz məqsədlərinə alət etməkdən çəkinmirlər.

Digər tərəfdən mənəvi dəyərin maddi dəyərlə eyniləşdirilməsi cəhdləri cəmiyyətdə sosial-psixoloji problemləri artırır. Qeyd olunan dəyərlər (maddi-mənəvi) öz-özlüyündə bir-birini tamamlayan faktorlar olaraq insan münasibətlərində vəhdət, sosial bağ rolu oynayır. Qeyd-şərtsiz bərabərlik tələbi ilə çıxış edənlər nəinki dəyərlərin mozaik vəhdətinin vacibliyini dərk edir, hakimiyyət qanununun pozulmasının sosial nəticələrini belə nəzərə almırlar (yaxud məqsədli şəkildə edirlər).

Dəyərlərin yaradılması pedaqogikası və genderşünaslığın neytral cins proqramları sosial bərabərlik, ədalət, demokratik dünya tələblərinə deyil, bir qrup ideoloqun maddi maraqlarına cavab verir. Problemə müasir gender tədqiqatları aspektində nəzər salarkən, psevdoelmi nailiyyətlər sayəsində mövcud ictimai tarazlığın pozulması və əslində gözlənilən effektdə zidd təsirlərin artması nəzərdən qaçmır.

1958-ci ilə qədər “gender” termini elmi ədəbiyyatlarda sözün həqiqi mənasında işlənirdi¹. 1958-ci ildə Los Ancelesin Kaliforniya universitetində transseksuallıq problemi ilə məşğul olan və gender şüurunu tədqiq edən mərkəzin əməkdaşı Robert Stoller psixanaliz üzrə apardığı tədqiqatlarda ilk dəfə bioloji “sosial cins” anlayışından istifadə etmişdir [3]. O, 1963-cü ildə Stokholmda keçirilən psixanalitiklər konqresində məruzəsində sosial-mədəni, qazanılmış keyfiyyətlərin köməyi ilə “sosial cins” yaxud “gender bərabərliyi”nə nail olmaq yollarını göstərmiş, “sosial bərabərliyin təminatında” insanın təbii, fiziki, bioloji mənsubiyyətinin ayrışdırılma yaradıldığını və sosial ədaləti pozduğunu ifadə etmişdir. Stollerin irəli sürdüyü konsepsiya qeyd olunan yeni tədqiqat istiqamətləri üzrə yeni “gender texnologiyaları” inşa etməyə meydan açmışdır. “Gender” tədqiqatları təbii “bioloji cins” probleminə sosiomədəni yöndən yanaşaraq fərqli baxışlar formalaşdırmağa və onları guya bərabərləşdirəcək yollar aramağa imkan verir [4, s.151; 5, s.845-860; 6, s.16]. Əslində “bərabərlik ideali” altında insanların mənliliyi, şərəf və ləyaqəti, hüquqları, dəyərləri tapdalanır, sosial-psixoloji üsullarla “ictimai sifariş”ə uyğun olaraq yeni mədəni modifikasiyalar - “sosial tiplər” formalaşdırılır.

Təsədüfi deyil ki, sosioloq D.Lorber genderi ev xidmətçiləri, sosial tərəfdaşlar, analar, müəllimlər kimi istifadə edilə bilən qruplar istehsal edən sosial institut adlandırır [7, s.186]. Belə ki, gender ideologiyası insanlara sosial sifarişə müvafiq status qazandırma metodlarına malikdir. Gender tədqiqatları insanların bioloji cinsini müəyyən edən parametrləri (genlər, hormonlar, sinir sistemi, fiziki fərqlər) nəzarətdə saxlayaraq, “cəmiyyət üçün faydalı” sosial statusa müvafiq insanlar və ya qruplar formalaşdırmaq imkanlarının genişləndirilməsinə xidmət edir. Bu institutun lektorları cinsi identikliyə tolerant mövqeyi müdafiə edirlər. D.Lorber fərdi müstəvidə gender ideologiyasının funksiyalarını: 1) gender statusuna haqq qazandırmaq, 2) “öz cinsi mənsubiyyətini təyin etmə imkanlarına sahib olmaq”, 3) “genderə inamı təşviq etmək və etiraz zamanı inandırma mexanizmlərini işə salmaq, 4) insanlara gender mənsubiyyətini açıq təqdim etmək bacarıqlarının aşılınması, gender evliliyinin təbliğ olunması və s. eksperimentlərin daxil edildiyini qeyd edir (7,8, 4; 9,127-136).

Q.Qarfinkel, K.Uest və D.Simmermanın ünsiyyət psixologiyasına dair tədqiqatlarında gender anlayışı cəmiyyət nizamında kişi və qadın mənsubiyyətini təyin edən şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı

1. Latın dilindəki «genus» kökündən götürülən «gender» sözü ingilis dilindən tərcümədə “cins” mənasını verir və “sosial cins” anlayışını ifadə etmək üçün istifadə edilir. Genderşünaslıq genderin tədqiqi və cəmiyyətə tətbiqi problemləri ilə məşğul olan müasir ideoloji tədqiqat sahəsidir.

sistem kimi çıxış edir. Onlar da genderin fizioloji, bioloji cinsdən fərqli olaraq, elmi mexanizmlər vasitəsilə yaradılmış keyfiyyət, “cinsin qazanılma, mədəni səviyyəsi” olduğunu təsdiq edirlər [10, s.69-77]. Bu mütəxəssislərin mülahizələrinə görə, körpəlikdən beş yaşa qədər uşaqlarda psixoloji, kulturoloji, sosial üsullarla gender (sosial cins) formalaşdırılır. Nəticədə iki hal yaranır: 1) fərd öz yeni durumu ilə barışır; 2) (istisna hallarda) öz təbii bioloji cinsinə qayıtmağa çalışır. Təbii ki, gender tədqiqatlarında “axıra qədər getmək” başqa sözlə fərdi mədəni şəkildə “sosial sifariş” təbə etmək yolları da düşünülmüşdür.

Feministlər Moira Gatens, antropoloq Geyl S. Rubin, yazıçı A.Riç, yazıçı, kulturoloq M.Uittig və başqaları öz həyat və yaradıcılıqları ilə gender tədqiqatlarının “uğurlarına” imza atmışlar. Onlar ənənəvi cəmiyyətdə heteroseksuallığın cəmiyyəti cinsi ayrışdırılıya məruz qoyması, iqtisadiyyatın qadın və kişi fərqi üzərində qurulması, ailənin kişilərin mənafeyinə xidmət edən hakimiyyət forması olması kimi birtərəfli nəzəriyyələri irəli sürür, qadınları “məzlum sinif”, “başqasının malı” olmaqdan qurtarmaq üçün nikah və ailə münasibətindən azad “neytral cins” olmağa çağırırlar. M.Vittiq daha uzağa gedərək “amazonkalarsayağı hakimiyyət” üsulu ilə tədricən “gendersiz cəmiyyət” yaradılması haqqında düşüncələrini təbliğ edir [11].

N. Çodorou “Analığın bərpası. Psixanaliz və gender sosialologiyası” [12] əsərində analıq instinkti və onun nəsil-dən-nəslə ötürülməsi prosesini araşdıraraq müəyyən etmişdir ki, analıq - sosial roldur, bu rolu qadınlarla bərabər kişilər həm evdə, həm də ailədən kənar ifa edə bilərlər. Tereza de Lauretisə görə isə gender – normal cinsi identiklikdən onun tamamilə dəyişilməsinə gətirib çıxaran ideyaların performansı, texnologiyası və nəticəsidir [13, s.159]. Sözü həqiqi mənasında qadın və kişi olmaq kimi səmimi və şəxsi vəzifələrə ironik yanaşmanı ifadə “gender rolu” anlayışı fərdi şüurdan ictimai şüura intiqal edərək cəmiyyəti bütövlükdə ironik vəziyyətə salmaqdadır.

Amerika tədqiqatçısı Cudit Batler gendersünaslığı identikliyi rekonstruksiya edən təlim adlandırır [14, s.2-6]. Onun qənaətinə görə cinsi identikliyin rekonstruksiyası siyasi və mədəni proseslərin nəticəsidir. Deməli gendersünaslıq elm deyil, müasir burjua ideologiyasıdır. Hazırda dünya ölkələrində (Norveç, İsveç, Almaniya, Fransa və digər ölkələrdə təhsil, səhiyyə və digər müvafiq strukturlar tərəfindən Gender proqramının təşkili [15] cəmiyyətin sosial-psixoloji durumuna təsir edərək, gərginliyi, ümitsizliyə, dözümsüzlüyə və müxtəlif fobiyalara yol açır. Gender tədqiqatlarının gələcək hədəfində kişi və qadınları tədricən kibernetik orqanizmlərə çevirmək və s. məsələlər də nəzərdə tutulur.

Müasir tədqiqatlarda insan orqanizminin hüceyrə, genetik səviyyəsində dəyişikliklər aparılması ilə yanaşı “bioloji cins” faktorundan da açar kimi istifadə edilməsi sosial-psixoloji sferada ideoloji sifarişlərin təminatını həyata keçirir. Beləliklə, gender təbii, cinsi identiklikdən yeni, fərqli identifikasiya formaları təşkil etməyə imkan verən münasibətlər sistemi yaradır və nəticə etibarilə cəmiyyətin azad, hüquqi, təbii, multikultural mənəvi dəyərlərinin dəyişdirilməsinə yönələn, insanlar arasındakı təbii ünsiyyəti, bəşəri münasibətləri saxtalaşdırmağa xidmət edən müasir sosio-mədəni, hətta siyasi fenomenə çevrilir. Gender tədqiqatlarının elmi yenilikləri təhsil, mədəni-maarif, səhiyyə müəssisələri səviyyəsində sınaqdan keçirilir. Con Monenin “neytral cins” təlimi və digər eksperimentlər qanunverici orqanlar tərəfindən dəstəkləndiyi üçün sadə vətəndaşların mövqeyi, ruhi və intellektual düşüncəsi, konstitusion hüquq və azadlıqları nəzərə alınmır. Gender proqramını hökumət səviyyəsində təşkil edən strukturların fəaliyyətinə qarşı narazılıq aksiyaları inzibati qurumlar tərəfindən yatırılır, uşaq təlim-tərbiyə müəssisələri, məktəb və digər təhsil ocaqlarındakı əxlaqsızlıq və azgınlığın təbliğinə qarşı dinc insanların hökumətə etirazı dözümsüzlük kimi qələmə verilir [15]. Tədqiqat və müşahidələr göstərir ki, dəyərlərin yaradılması pedaqogikası və gender proqramının təşkili həmin ölkələrin hakim dairələrində mənəvi yoxsulluğun etirafı, sağlam düşüncənin çatışmaması sindromudur. Beləliklə, gender proqramı lokal ictimai şüurun ilahi fitrətə, təbii identikliyə, yaradılış zənginliyinə, dünyəvi rəngarəngliyə və multikulturalizmə qarşı dözümsüzlüyünün təzahürü, ümumbəşəri dəyərləri inkar edən zümrənin əsassız, xəstəfobiya və hallüsinasiyalarından qaynaqlanan nəzəri paradigması, yeni quldarlıq texnologiyasının tərkib hissəsidir.

Açar sözlər: Gender, ideologiya, mədəniyyət, böhran, dəyərlər.

Ədəbiyyat

1. Hunt Arnold D. Japan's Militant Buddhism: A Survey of the SokaGakkai Movement. Salisbury East, S. Aust.: Salisbury College of Advanced Education. 1975.
2. Rahimov İ., Suç ve ceza. Tercüme eden ve yayıma hazırlayan Tuğrul Veli. İstanbul: İmak OBYS, 2014, 354 s.
3. Smith Y. L., van Goozen S. H., Kuiper A. J., Cohen-Kettenis P. T. Transsexual subtypes: clinical and theoretical significance, Psychiatry Research, 2005, № 137(3). p. 151-160.
4. Stoller R. Sex and Gender: on the Development of Masculinity and Femininity. N.Y., 1968.
5. McIntosh M. Der Begriff "Gender", Argument. Bd. 190. Berlin, 1991.
6. Oakley A. Sex, Gender and Society. London : 1972, Maurice Temple Smith Ltd., 220 p.
7. Лорбер Д., Фаррел С. Принципы гендерного конструирования, Хрестоматия феминистских текстов. Переводы. Спб., 2000.
8. Lorber J. Paradoxes of Gender. N.Y., 1994.
9. ЛорберДж. Пол как социальная категория, Thesis. 1994. Вып. 6.,с. 127-136.
10. Goffman E. Gender Display, Studies in Anthropology of Visual Communication. 1976. Vol. 3, pp. 69-77.
11. Wittig M. Les Corps Lesbian, 1973, 192 p.
12. Chodorow N. The Reproducing of Mothering: Psychoanalysis and Sociology of Gender. Berkley, 1978.
13. Lauretis de T. Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Sinema. Bloomington, 1984. P. 159.
14. Butler J. Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity. N.Y. – L., 1990. p.
15. Gender olduğukimi. <https://www.youtube.com/watch?v=i3738jWnne0>
16. John Money theory gender neutrality. 11.10.2018, <https://books.google.ru/books?>

KİNOMUZDA AZƏRBAYCAN QADINI OBRAZINA SOSIAL YANAŞMA

Mənsur Zeynalov

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: mensurzeynalov@msn.com

Qadın azadlığı və qadının cəmiyyətdəki yeri Azərbaycan kinosunda kifayət qədər tarixi olan bir mövzudur. Bunun əsas səbəbləri arasında Sovet ideologiyasındakı gender bərabərliyi məsələsinin durması idi. SSRİ-də kinoya böyük əhəmiyyət verilir, onun cəmiyyət üzərində təsiri yaxşı başa düşülürdü [3, s.93]. Buna görə də ideologiya tez-tez filmlərdə müxtəlif şəkildə təbliğ olunur və eyni zamanda ideologiyaya uyğun gəlməyəcək ideyalara nəzarət üçün senzura fəaliyyəti mövcud idi. Əlbəttə filmlərdəki sosial məsələlərin təsvirləri, o cümlədən gender münasibətləri və qadınların üzləşdiyi problemlər də ideologiyanın çərçivəsi içərisində idi. Həm də istənilən keçmiş dövrdə çəkilmiş film izlənilən zaman lazım olduğu kimi, öz dövrünün cəmiyyəti və mental vəziyyəti nəzərə alınaraq izlənilməlidir, amma yenə də təbliğat xarakteri daşısa da, mövzuya geniş yer verməyin nəticəsi idi

ki, bir sıra uğurlu filmlər ərsəyə gəlirdi və bu cəhətdən Azərbaycan (və ümumilikdə Sovet) kinosu, bir sıra kinosu inkişafda olan ölkələrdən daha proqressiv dəyər daşıyırdı. Sovetlərin ilkin təbliğat təsvirləri barəsində fikir sahibi olmaq üçün “Sevil” (1929) və “Almaz” (1930) filmlərinə göz atmaq lazım gəlir. “Sevil”də susdurulan, iqtisadi və sosial bərabərliyi olmayan bir qadının tək, kimsəsiz qalması və ardından müstəqil şəkildə öz ayaqları üzərində durmağa çalışması ideyası ön plana çəkilir [1, s.27]. “Almaz” isə həтта demək olar, nisbətən daha da uğurlu alınmış filmidir. Bunun ən əsas səbəbi dövrün digər filmlərindən fərqli olaraq müəyyən qədər pafosdan əksik olmasıdır. Pafos yəqin ki, dövrün tamaşaçasına filmlərin daha effektiv olmasına təsir edib, amma onları hər daim aktual saxlayan cəhətlərə də əngəl olub. “Almaz”ın bir film kimi uğuru onun hadisələri təbii formada verməsində idi ki, bu da tamaşaçıya daha real gəlirdi. Almaz həm cəhalətə qarşı mübarizə aparan bir müəllimədir, həm də yeri gəldikdə bir növ siyasi-ictimai fəal, qadın hüquqları müdafiəçisi kimi verilirdi.

Qərb kinosunda 1970 və 1980-ə ikinci feminizm dalğasının da təsiriylə filmlərdə hər növ qadın obraz görmək mümkün idi. Kino sənayəsində bir problem isə qadın rejissorların azlığı olaraq qalırdı, ona görə də qadınların taleyini qadın gözündən verən filmlər yox dərəcəsiydə idi. Bu cəhətdən oxşar problem ABŞ kinosunda da var idi. Klassik kinoda qadın rejissor çox az idi və onların çəkdiqləri arasında da çox az tanınmış film tapmaq olar. Qadın rejissorlar 80-ci illərdən sonra çoxalmağa başladılar, Azərbaycanda isə müxtəlif səbəblərdən hələ də bu sahədə xüsusi artım yoxdur. Kişi perspektivindən verilən filmlərin çox olması bəzi hallarda qadın obrazların səthi təsvir olunmasıyla nəticələnirdi. Artıq 60-cı illərdən bəri sərbəst, müstəqil, istədiyi kimi geyinən, istədiyi yerdə işləyən müstəqil qadın obrazları ABŞ kinosunda ən adi hala çevrilmişdi. Azərbaycan kinosu isə mühafizəkar təsvirlərlə hələ də mübarizə aparırdı. Əsasında qadın duran filmlərdə bir problem ənənəvi ailə anlayışının hər daim təbliğ edilməsi və qadına bəzən konkret bir fərddən çox “ana”, “inqilabçı”, “işçi” və b. hansısa konkret bir damğanın çərçivəsində baxmaq idi. 80-ci illərin sonlarında Sovetlər İttifaqındakı yenidənqurma prosesi nəticəsində Azərbaycan kinosunda da müəyyən yeni nəfəs gəlmişdi və bu da qadın təsvirlərini müəyyən qədər inkişaf etdirməyə kömək edirdi. Sovetlərin dağılmasından sonra da bu hal bir müddət davam etsə də, sonralar Azərbaycan kinosunun bir sıra səbəblərdən zəifləməsinin nəticəsiylə azalmağa başladılar. Cəmiyyətin müxtəlif sosial statuslardan, peşələrdən, millətlərdən və b. bu kimi müxtəlif kateqoriyalardan olan qadınlara qarşı qərəzi və düşmənçiliyi bir sıra filmlərdə işıqlandırılmışdır. Eldar Quliyevin 1976-cı il çıxışlı “Ürək... Ürək...” filmində boşanmış qadınlara, o cümlədən xarici qadınlara olan qərəzli münasibət tənqid olunurdu. Buna oxşar bir mental dəyərlərin toqquşması məsələsini 1982-ci ilin “İşgüzar Səfər” filmində də görmək olar. Kənddən şəhərə gələn və müasir mədəniyyətə qarşı qərəz bəsləyən baş obrazımız güclü, müstəqil, kişilərlə eyni məclislərdə olan Toma adlı qadınla tanış olur və ona aşıq olur. Lakin özünün mental dəyərləri ilə hisslərinin arasında qalması böyük bir daxili konfliktə səbəb olur. Filmin sonunda Ənvər öz daxilindəki mental qalıqları yıxa bilməyəcəyini anlayıb öz kəndinə qayıdır. Burada rejissor və ssenarist, Sovet mühitində film istehsal etmələrinə rəğmən, məsələyə bir növ fərdiyyətçi baxışla yanaşıblar. Burada hər iki tərəfin də bir-birini dəyişməyə çalışmamaları və sadəcə olaraq bir-birilərinin fərqli həyat tərzinə hörmət etməli olduqları fikri aşılıb. Hər film belə proqressiv yanaşa bilməyib, 1981-ci ildə çəkilən “Əlavə iz”də, məsələn, azadlığa meylli gənc qızı bir növ başıboş kimi təsvir etmiş və onun asanlıqla cinayətkar dəstənin təsiri altına düşməsi göstərilmişdir. Əlbəttə ki, qayğısız həyatın da tənqidinin göstərilməsi anlaşılandır, amma belə filmlərdə bədii prosesin tam olması və yanlış interpretasiyaya yol açmaması üçün çalışmaq lazımdır.

Müasir kinoda, qadın obrazların təsviri səthi və ya qənaətbəxş olmayan səviyyədə ola bilər. Xüsusən komediya filmlərində “karikaturalaşmış” formada təsvirlər çox olur. Müəyyən istisnalar var. Məsələn, 2018 –ci il istehsalı komediya filmi “Yoxdu Belə Söhbət”də baş qadın obraz təhsilli, azad və özünə inamlı obrazdı. Bu geniş kütlə üçün bağlantı qurması çətin obraz ola bilər, amma belə obrazların kinoda çoxalması hər hansısa bir mühafizəkar və dar çərçivə altında qadına olan qıt baxışın dəyişməsinə də səbəb ola bilər. Filmin orta statistik azərbaycanlı qadın obrazını əks etdirməməsi, belə

qadınların olmaması demək deyil. Həmçinin kinolarda Azərbaycan qadını müstəqil və özünə inamlı göstərilməsi ictimai fikrin bu yöndə formalaşmasına təsir edə bilər.

Adətən qadınlara qarşı göstərilən emosional və ya fiziki zorakılıq mövzusu da Azərbaycan kinosunda qadın azadlığı ilə bağlı filmlərin fonunda verilib. Məsələn “Aygün” (1960) filminə Aygünün əri spirtli içki aludəçisidir və sərtir, amma Aygün ona rəğmən öz uğurlarına nail olur. Mövzuya fərqli yöndən baxmağa nail olmuş ən uğurlu film yəqin ki, “Bağlı Qapı” (1981) filmidir. Filmdə işləmədiyi bir cinayətdən ötəri həbs yatmış baş obraz – Muradın yenidən öz məhəlləsinə qayıtması təsvir olunur. Film boyu məhəllədəki müxtəlif obrazlar və onların həyatlarına şahid oluruq, amma həmin obrazların hamısının göz yumduğu bir məsələ var – qonşu evdən yaşadığı əri tərəfindən döyülən qadının fəryad səsləri eşidilir və heç kəs heç nə etmir. Birincisi bəzi qonşular sahə müvəkkilinə şikayət etsələr də o, tədbir görmür çünki qadının özünün şikayət etməsi şərtdir. Ondan da əlavə digərləri artıq bu hala “öyrəşib” və laqeydləşiblər. Murad filmin sonunda həyətdən qadın fəryadını eşidir. Qonşuların buna laqeyd yanaşmasından sarsılır və qapını sındıraraq əri döyür. Burada əslində cəmiyyətin konkret bir problemə göz yummağa başladığında necə onun adiləşə biləcəyi və dərinləşəcəyi məsələsi ələ alındığı kimi, həm də hüquqi baxımdan da qadınların üzləşdiyi ədalətsizliyin təsviri var. İddia olunana görə sonda zorakılıq səhnəsi də olmalıymış lakin senzura tuş gəlib [2, s.116]. Həmin səhnənin varlığını görmədən, əlbəttə ki, filmi müsbət yoxsa mənfi yöndə bədii təsirini dəyişdirəcəyini demək çətinidir ancaq filmin özü bu halıyla da kifayət qədər güclüdür, çünki eşidilən dəhşət səsləri və hamının laqeydliyi kifayət qədər narahatedici tonda təsvir edilib. BMT-nin Əhali Fondu və Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin apardığı sorğunun nəticələrinə görə, Azərbaycanda 15 yaşından sonra qadınların 24 faizi müxtəlif formada zorakılığa məruz qalır[4]. Deməli problem kifayət qədər ciddidir. Həmin qadınlara güclü olmaq və zorakılığa qarşı mübarizə aparmaq fikri aşılmalı, hansı qanuni yollarla əri və ya digər zorakı şəxsə qarşı özünü müdafiə edəcəyi göstərməli və həmçinin bunu edərkən də ölkədə bu tip halların niyə baş verməsi dərinlən araşdırılmalıdır. Qadınların mentalıqdan ötəri üzləşə bildikləri problemlərə son onillikdə işıq tutan filmlərdən ən çox “Pərdə” (2016) filmi diqqət çəkmişdir. Filmin pafoslu monoloqlar, teatral aktyorluqlar və daha bir çox Azərbaycan filminə problem olaraq yer alan qeyri-təbii detallardan müəyyən qədər xilas olması və mövzusunun təbii tonda təqdim etməsi filmi daha da təsirli edərkən, eyni zamanda, filmdə bir yox, bir neçə mətləbə də yer verməsi filmin uğurunu daha da artırmışdı.

Bir sözlə, verilən nümunələrdən göründüyü kimi, Azərbaycan kinosunda qadın və qadınların cəmiyyətdə üzləşdiyi problemlər hələ XX əsrin 20-ci illərindən bəri işıqlandırılıb. Onların bəzilərinin hələ də aktual qalması isə təəsüfləndiricidir. Eləcə də onlardan savayı müasir dövrdə qadınların üzləşdiyi bir sıra digər aktual məsələlər var ki, onların sosial, siyasi və iqtisadi azadlığı qarşısında maneələr törədir. Həmin məsələlərin inandırıcı, real, təsirli və düşündürücü tonda müxtəlif formalarda filmlərdə təsvirlərinin artırılması gərəkdir.

Açar sözlər: filmlərdə gender məsələləri, Azərbaycan kinosunda qadın, sosial problem.

Ədəbiyyat

1. Kazımlıadə A., Azərbaycan kinosu: 1898-2002. I cild. Bakı şəh, Nağıl evi, 2003, 239 s.
2. Quliyeva U.Q., Azərbaycan filmlərinin yaranma tarixindən. I cild. Bakı şəh. ,”E.L.” NPŞ MMC, 2006, 688 s.
3. Nfa Farideh Heyat, Azeri Women in Transition: Women in Soviet and Post-Soviet Azerbaijan, New York, Routledge Hardcover, 2002, 224 p.
4. <https://azertag.az/xeber/1197478>